

Rekonstrukce komunistického vládnutí na konci osmdesátých let

Dědictví komunistické vlády V:
sborník popisů komunistického vládnutí

Jiří Kabele a kol.

SP 03:10

2003

Tuto práci recenzovali: Prof. Ing. František Zich, DrSc.
PhDr. Ladislav Cabada, Ph. D.

Tento text vznikl v rámci projektu Grantové agentury ČR 403/01/1564.

© Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2003.

ISBN 80-7330-047-8

Obsah

Abstrakt	5
Abstract	6
Abstraktum	7
Úvodní slovo	9
Normativní rámování výkonu moci v reálném socialismu (<i>Jiří Kabele</i>)	11
Formální popisy nejvyšších státních orgánů (<i>Jiří Kabele</i>)	47
Vládnutí na úrovni Ústředního výboru KSČ (<i>Martin Hájek</i>)	61
Resorty vnitra jako součást ozbrojených sil (<i>Jiří Kabele</i>)	106
Popis KS SNB (<i>Petr Kohútek</i>)	131
Komunistická vláda na úrovni kraje (<i>Tomáš Holeček</i>)	140
Komunistická vláda na úrovni okresu (<i>Zdenka Vajdová</i>)	151
Komunistické vládnutí ve Filipově a Dubenském okrese na konci osmdesátých let (<i>Jiří Kabele</i>)	159
Management získávání a zpracování dat (<i>Petr Kohútek</i>)	179
Seznam zkratk	194
Shrnutí	197
Summary	199
Zusammenfassung	201

Rekonstrukce komunistického vládnutí na konci osmdesátých let

Dědictví komunistické vlády V: sborník popisů komunistického vládnutí

Jiří Kabele a kol.

Abstrakt

Sborník shrnuje popisně-přehledové studie vycházející z pátrání v archivech, z rozhovorů a paměti. Tyto studie mají sloužit jako podklad pro další zkoumání sociálních hierarchií v novodobých společnostech (grantový projekt GA ČR 403/01/1564 Dědictví komunistické vlády). Jednotlivé příspěvky popisují řízení věcí veřejných na konci osmdesátých let v různých místech komunistické vládní hierarchie. Normativní rámování celého hierarchického systému a formální popisy nejvyšších státních orgánů ČSSR zpracoval Jiří Kabele. Vládnutí na úrovni Ústředního výboru KSČ popisuje Martin Hájek. Řízení bezpečnostních sil popisují Jiří Kabele a Petr Kohútek. Vládnutí na úrovni kraje popisuje Tomáš Holeček. Vládnutí na úrovni okresů popisují Zdenka Vajdová a Jiří Kabele. Sborník doplňuje informace o našem technickém řešení získávání a zpracování dat a příloha s organogramy.

Klíčová slova

Sociální hierarchie, moc, reálný socialismus, ústředí, kraj, okres, komunistická strana, státní správa, bezpečnost

The Reconstruction of Communist Rule at the End of the 1980s

The Legacy of Communist Rule V: A Volume of Descriptive Studies of Communist Rule

Jiří Kabele a kol.

Abstract

This volume summarises the descriptive-survey studies that emerged out of the research work conducted through a study of archive documents, interviews and memoirs. The studies are intended to serve as the foundation for further research on social hierarchies in modern age societies (grant project GA CR 403/01/1564 "The Legacy of Communist Rule"). The individual contributions describe the management of public affairs at the end of the 1980s in various areas within the communist government hierarchy. Jiří Kabele presents the normative framework of the entire hierarchic system and formal descriptions of the highest state bodies in the ČSSR. Martin Hájek describes rule at the level of the Central Committee of the Czechoslovak Communist Party (KSČ). Jiří Kabele and Petr Kohútek describe the management of security forces. Tomáš Holeček describes rule at the level of the regional divisions, while Zdenka Vajdová and Jiří Kabele offer the same kind of descriptions at the level of the district subdivisions. The volume also provides information on how the team technically co-ordinated the gathering and processing of data, and includes an appendix with organograms.

Key words

Social hierarchy, power, real socialism, headquarters, region, district, Communist Party, state administration, security

Rekonstruktion des kommunistischen Herrschaftssystems Ende der achtziger Jahre

Das Erbe der kommunistischen Herrschaft V: Ein Sammelband von Beschreibungen des kommunistischen Herrschaftssystems

Jiří Kabele a kol.

Abstraktum

Der Sammelband enthält beschreibende Studien und Überblicksstudien, die von Untersuchungen in Archiven, von Gesprächen und von Erinnerungen ausgehen. Diese Studien sollen als Grundlage für die weitere Erforschung sozialistischer Hierarchien in neuzeitlichen Gesellschaften dienen (Forschungsstipendium Projekt GA ČR 403/01/1564 Das Erbe der kommunistischen Herrschaft). Die einzelnen Beiträge beschreiben die Regelung öffentlicher Angelegenheiten am Ende der achtziger Jahre an verschiedenen Stellen der kommunistischen Herrschaftshierarchie. Den normativen Rahmen des gesamten hierarchischen Systems und die formale Beschreibung der höchsten staatlichen Organe der ČSSR bearbeitete Jiří Kabele. Das Regieren auf der Ebene des Zentralkomitees der KSČ (Kommunistische Partei der Tschechoslowakei) beschreibt Martin Hájek. Die Leitung der Sicherheitskräfte beschreiben Jiří Kabele und Petr Kohútek. Das Herrschaftssystem auf der Ebene der Bezirke beschreibt Tomáš Holeček. Das Herrschaftssystem auf Kreisebene beschreiben Zdenka Vajdová und Jiří Kabele. Der Sammelband enthält weitere Informationen zu unseren Lösungen zur Informations-Beschaffung und Verarbeitung und eine Beilage mit Organogrammen.

Schlüsselbegriffe

Soziale Hierarchie, Macht, Realer Sozialismus, Zentrale, Kreis, Bezirk, Kommunistische Partei, staatliche Verwaltung, Sicherheit

Úvodní slovo

Sborník textů Rekonstrukce komunistického vládnutí na konci osmdesátých let vznikl v rámci grantového projektu GA ČR 403/01/1564 Dědictví komunistické vlády. Cílem tohoto projektu je „na základě vícestranné rekonstrukce procedur komunistického vládnutí rozpoznat, popsat a teoreticky uchopit mechanismus a strategie vládnutí v reálném socialismu a zdroje jeho polistopadové setrvačnosti.“ Již několik let zkoumáme konstruování sociálních hierarchií v moderní době a „dědění“ vlády jako součást běžných i zásadních společenských proměn. Snažíme se prozkoumat ty principy vlády, které souvisejí s hlubšími rysy naší společnosti a doby, a proto mohou přetrvat i změnu tak zásadní, jakou byl přerod režimu reálného socialismu do režimu klasické evropské parlamentní demokracie. Zásadní změna politického režimu je provázena změnou celkového výkladového rámce, která má tendenci zastřít mnohé podobnosti a společné rysy, a dokonce způsobí zapomnění mnoha drobností, jež by mohly připomínat původ našich institucí, norem a praxe. Možnost výpovědi o podobnostech je přeměněna a odsunuta do roviny metaforické a hyperbolické řeči typu „to už jsme tu jednou měli“ nebo „to je jako za komunistů“ a tím je smetena z našeho dohledu. S jistou mírou troufalosti bychom se mohli přihlásit k postoji a metodě Alexe de Tocquevilla, který shledával mnohé zásadní podobnosti mezi porevoluční Francií a zdánlivě zcela zničeným Starým režimem:

„... Ujal jsem se úkolu proniknout až k srdci tohoto starého režimu, který nám ještě není tak vzdálený, ale který nám Revoluce zastřela... Seznámil jsem se pečlivě se všemi veřejnými materiály... Jak jsem v této studii postupoval, udivovalo mě, že neustále objevuji ve Francii oné doby mnohé rysy, které bijí do očí ve Francii současné. Nacházel jsem zde spoustu pocitů, o nichž jsem se domníval, že se zrodily z Revoluce, spoustu myšlenek, o nichž jsem měl až dosud za to, že pocházejí teprve od ní, tisíc zvyklostí, o nichž se zdálo, že nám je dala teprve ona...“¹

Ovšem, jsme reálnému socialismu blíží, než byl francouzský politik Starému režimu, a změna nebyla tak velká ani tak krvavá, ale naše úvaha je této úvaze příbuzná.

Po sborníku našich prvních studií zabývajících se sociálními hierarchiemi (Kdo se bojí hierarchií?), v němž jsme si vyjasňovali svá východiska, a sborníku teoretických a metateoretických úvah o našem výzkumu (Svět hierarchií a reálný socialismus), v němž jsme si připravovali záze-
mí a aparát pro vlastní výzkum, jsme letos vydali sborník příspěvků ze semináře Hierarchie jako přednost i slabina komunistického vládnutí, které ukazují z různých pohledů souvislosti našeho dnešního života s předlistopadovou dobou. Nyní vydáváme další sborník, který jsme naplnili popisy hierarchického vládnutí na různých stupních komunistické hierarchie. Cílem popisů je ukázat a vynést na světlo fakta, která nám – a případně i jiným – v další práci poslouží jako podklady pro interpretaci.

Společným jmenovatelem všech studií je standardní popis, který zahrnuje historický kontext a normativní založení útvarů. Dále pokračuje popisem jejich struktury, působnosti a vertikálních i horizontálních vztahů. V těch případech, kdy je to možné a důležité, uvádí deklarované principy vlády. Charakterizuje čas rozhodování, jeho obsah (plánování, kontrola plnění úkolů atd.) a procedury. V některých případech se věnuje vybraným jednáním. Ne ve všech oblastech se nám ovšem dařilo tuto osnovu naplnit, protože jsme museli pracovat zpravidla s archivně nezpracovanými, a tedy i podstatně hůře dostupnými dokumenty.

Naší snahou bylo co nejvíce se vystríhat interpretací, tak aby studie mohla sloužit jako zdroj informací stejně dobře nám i ostatním vědcům. Na studii naváže práce, která bude souhrnně interpretovat naše empirické nálezy. Z uvedeného čistě popisného zaměření poněkud vybočuje pouze první studie Normativní rámování výkonu moci v reálném socialismu, v níž je větší důraz kladen na analýzu a tedy i syntetickou interpretaci.

¹[Alexis de Tocqueville: Starý režim a revoluce: s. 46-47].

Abychom lépe zachovali anonymitu komunistických funkcionářů, se kterými jsme mluvili, a abychom dali jasně najevo, že nám nejde o sdělování těch nebo oněch konkrétních skutečností (a rozhodně ne o shánění senzací nebo o policejní nebo politické vyšetřování), přejmenovali jsme zkoumané kraje na Východomoravský a Západosmoravský, do prvního z nich jsme umístili Dubenský okres a do něj městečko Filipov, do druhého kraje okres Slavonický a městečko Březnice.

Normativní rámování výkonu moci v reálném socialismu je ve stejnojmenné studii popisováno ve čtyřech hierarchicky řazených úrovních. První úroveň tvoří Budovatelský komplex ustanovení sestávající z „blokových“ mezinárodních smluv, Stanov KSČ, ústavního Prohlášení, první hlavy ústavy Společenské zřízení a tzv. Poučení z krizového vývoje. V další vrstvě je rozebírán zbytek ústavy popisující dělu státní moci. Následují socialistické zákoníky doplněné o zákony týkající se sdružování, služebního poměru a hospodářské arbitráže. Nakonec věnujeme pozornost právním normám, které upravují výkon kontroly, ochranu státního tajemství a vyřizování stížností.

Druhá studie přináší formální popisy nejvyšších státních orgánů ČSSR a ČSR – vlád, parlamentních sborů, rad obrany státu, generálních prokuratur a nejvyšších soudů – z druhé poloviny osmdesátých let minulého století. Opírá se především o analýzu právních dokumentů.

Třetí studie podává popis ÚV KSČ – jeho jednotlivých orgánů a jejich vztahů mezi sebou i k nestranickým organizacím v období konce 80. let. Klíčovými rozhodovacími grémii bylo předsednictvo a sekretariát. Ovšem velký podíl drobnějších rozhodnutí se odehrával též na úrovni oddělení. Ústřední výbor ovládal centrální státní a společenské instituce prostřednictvím stranických organizací v nich, ale také tím, že v předsednictvu byli rozhodující státní hodnostáři.

Čtvrtá a pátá studie – „Bezpečnost“ jako součást ozbrojených sil a Popis Krajské správy SNB – charakterizují socialistické ozbrojené síly. První z nich ukazuje, jaké místo v nich měly resorty federálního a českého ministerstva vnitra a Sbor národní bezpečnosti. Potom se postupně věnuje útvarům a formám rozhodování federálního i českého ministerstva vnitra. Druhá studie se věnuje Východomoravské krajské správě SNB a jejím vztahům k okresním správám SNB.

Vládnutí na úrovni kraje a vztahy mezi Východomoravským Krajským výborem KSČ a tamním Krajským národním výborem popisuje sedmá studie. Kromě popisu jednotlivých mocenských útvarů obsahuje příklady rozhodování, které mají doložit rozsah a věcnou náplň jejich činnosti. Na dvou příkladech vybraných jednání s lidmi z nižších hierarchických pozic také dokládá dominantní roli vedení KV KSČ v celém kraji.

Vládnutí na úrovni okresu je předmětem další studie. Zahrnuje formální popis komunistické a státoprávní hierarchie vládnutí v Slavonickém okrese Západosmoravského kraje a vztahy mezi nimi. Pokouší se dát do souvislosti aktivity okresních orgánů KSČ a ONV na konci 80. let s aktivitami vyšších orgánů a celospolečenskou situací té doby.

Devátá studie – Komunistické vládnutí ve Filipově a v Dubenském okrese – popisuje výkon moci ve městě Filipově (Městský národní výbor a Městský výbor KSČ) ve vztazích vůči okresním centrům moci (Okresní národní výbor, Okresní výbor KSČ a Okresní rada obrany).

Sborník doplňuje informace o technických a metodologických otázkách sběru, úpravy, sdílení a zpracování dat v rámci rozsáhlejšího týmu. Na popisu plánování, vlastní realizace sběru dat a vytváření společného archivu, jako prostoru pro sdílení dat a zhodnocení se mimo jiné odhaluje závislost výsledků na cestě. Zvláštní důraz je kladen na přípravnou fázi výzkumu a na využití digitalizovaných dat.

Práce by nevznikla bez ochoty mnoha lidí archivářů i bývalých funkcionářů. Nemůžeme jim poděkovat jmenovitě, ale s vděčností na ně vzpomínáme. Do zveřejňovaných popisů neviditelně vložily svou práci také Eva Sladkovská a zejména Táňa Hanzlíková. Děkujeme.

Normativní rámování výkonu moci v reálném socialismu

(Jak socialistické právo umožňovalo pracujícím lidu vykonávat státní moc?)

Jiří Kabele

Abstrakt

Normativní rámování výkonu moci v reálném socialismu je popisováno ve čtyřech hierarchicky řazených úrovních. První úroveň tvoří budovatelský komplex ustanovení sestávající z „blokových“ mezinárodních smluv, Stanov KSČ, ústavního Prohlášení, první hlavy ústavy Společenské zřízení a tzv. Poučení z krizového vývoje. Pak je v další vrstvě rozebírán zbytek ústavy popisující dělbu státní moci. Následují socialistické zákoníky doplněné o zákony týkající se sdružování, služebního poměru a hospodářské arbitráže. Nakonec věnujeme pozornost vybraným právním normám, které upravují výkon kontroly, ochranu státního tajemství a vyřizování stížností.

Uvedení

Socialistické právo podle ústavy socialistického Československa z roku 1960 sloužilo k tomu, aby pracující lid mohl vykonávat státní moc. Komu či čemu doopravdy sloužilo, je otázka, kterou si budeme klást v tomto příspěvku. Vycházíme z předpokladu, že tzv. socialistická zákonnost² byla důležitou složkou budovatelského režimu i přesto, že tento režim ideu právního státu coby základ buržoazního pojetí práva vědomě popíral, protože se stala nástrojem vykořisťování pracujících.

Studie popisuje širší normativní rámování ve čtyřech hierarchicky řazených úrovních, které tvoří:

- ♦ Stanovy KSČ, „blokové“ mezinárodní smlouvy, ústavní Prohlášení, první hlava ústavy Společenské zřízení a Poučení z krizového vývoje³ (dále budovatelský komplex),
- ♦ zbytek ústavy popisující dělbu moci,
- ♦ socialistické zákoníky doplněné o zákony týkající se sdružování, služebního poměru a hospodářské arbitráže,
- ♦ vybrané právní normy upravující výkon kontroly, ochranu státního tajemství a vyřizování stížností.

Problémem role práva v budovatelských režimech jsme se zabývali již v monografii *Z kapitalismu do socialismu a zpět*.⁴ Znovu toto téma nastolilo studium socialistických řádů a předpisů.⁵ Záhy jsme zjistili, že postupům jejich sestavování nebudeme schopni porozumět bez popisu širšího normativního rámování, v němž se uplatňují. Socialistické stejně jako dnešní řády a předpisy vždy k takovému rámování výslovně anebo skrytě odkazují. Bez respektování tohoto rámování bychom nemohli popisovat, jak těmto řádům bylo strategicky rozuměno a jak proto utvářely režim.

Vsadili jsme tedy na strategii současného studia socialistického právního rámování a sestavování statutárních řádů. Tato strategie slibovala poskytnout lepší odpovědi na naše výzkumné otázky: Jak právní normy předurčovaly konstrukci hierarchií a povahu vlády v reálném socialismu? Jaké manévrovací prostory měli hlavní hráči budovatelského režimu: socialistické organizace, státní orgány a komunistická strana?

„Velká“ tvrzení o službě právu a o svrchovanosti lidu najdeme ve všech ústavách. Nesmíme je naivně chápat tak, že lid sám sobě přímo vládne. Vždy koná jenom skrze své ústavní či zákonné prostředníky. Je-li tomu tak, pak vždy také vzniká prostor pro podezření, že právo a zejména to ústavní vytváří pouze zdání vlády lidu, neboť doopravdy garantuje vládu vybraných skupin. Ať už lid díky právu vládne skutečně anebo jen jakoby, nic to nemění na faktu, že psané právo v moderních společnostech významně určuje podobu uskutečňované vlády. Právní normy se ovšem mohou prosazovat dvojím způsobem. Jimi ustavovaná pravidla buď zásadním způsobem formují život společnosti anebo naopak vytvářejí prostor pro souběžné stínové uplatnění nepsaných pravidel hry s alternativním obsahem. Žádoucí i skutečná podoba determinace společenského života právem se ovšem zpravidla umísťuje někde mezi uvažovanými póly.

²Všichni občané a všechny organizace státní a společenské dle ústavy z roku 1960 „... měli dbát o plné uplatnění socialistické zákonnosti v životě společnosti.“ Národní shromáždění každoročně jednalo o zprávách Nejvyššího soudu a generálního prokurátora o stavu socialistické zákonnosti. Místní lidové soudy měly přispívat k upevňování socialistické zákonnosti, k zajišťování společenského pořádku a pravidel socialistického soužití.

³[Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ. 1988]

⁴[Kabele připravováno do tisku (2004)]

⁵Viz Socialistická pravidla a řády: Případ Komunistické strany Československé.

Rozbory a posudky determinace skutečnosti psaným právem tvoří z metodologického hlediska Achillovu patu této studie. Nabízená sociologická analýza konstitutivních textů se opírá o naše zevšeobecňující – z právního hlediska ovšem laické – posudky či spíše odhady úlohy práva. Abstrahuje od jednotlivých případů. Snažili jsme se kompenzovat svůj handicap tím, že jsme se při rozbořích právních textů systematicky zaměřovali na odkrývání a pojmenování normami ustavovaných asymetrií a symetrií, které se týkají postavení, výkonu a vlivu klíčových hráčů: socialistických orgánů a organizací. Mapování souvisejících asymetrií a symetrií představovalo most k sociologickému, ekonomickému a politologickému vědění o hierarchiích a ekvitech. Význam sociální hierarchií a sociálních ekvit spočívá právě v tom, že vyjadřují – bereme-li v potaz i jejich konstrukční sílu⁶ – složitý souběh symetrických a asymetrických vlivů v sociálních vztazích. Jsou nástrojem i produktem vládnutí, vlastnění, ale i poznávání. Jejich podoba je významně dotvářena jejich časoprostorovou koexistencí.⁷

Koexistenci sociálních hierarchií chceme věnovat v celém projektu i v této studii značnou pozornost. Teoreticky se opíráme o koordinační pojetí sociálních vztahů osob.⁸ Tvoří je osobami uvědomovaná a sdílená nízká anebo naopak vysoká transakční nákladnost nějakého oboru transakcí vázaných na rekapitulace a scénáře společných akcí. Právní normy uvažovanou transakční nákladnost zpravidla výrazně spoluurčují: přímo, jsou-li respektovány, anebo nepřímo, jestliže jsou specificky nahrazovány jinými pravidly hry.

České socialistické právo bylo pod vlivem sovětských vzorů přetvářeným rakousko-uherským a prvorepublikovým právem. Významně jej doplňovaly dohody a smlouvy připoutávající nejprve okupované a posléze lidově demokratické Československo k sovětskému bloku. Díky zřetelné inspiraci české ústavy z roku 1960 Stalinovou sovětskou ústavou z roku 1936 se toto právo stalo ovšem neúplným. Ohlašovalo vedoucí úlohu Komunistické strany Československa a univerzální působnost Národní fronty ve sféře zájmových organizací (čl. 4 a 6). Předepisovalo uplatňování zásad komunistické výstavby strany a demokratického centralismu v socialistickém hospodářství (čl. 11). Vše toto činilo, aniž by tyto instituty či zásady byly jakkoli v ústavě a zákonech specifikovány. Tak se mohlo stát, že Stanovy KSČ, přestože oficiálně nebyly právním pramenem a týkaly se vnitřního uspořádání jediné organizace, tvořily spolu s „blokovými“ dohodami, Prohlášením, první hlavou ústavy Společenské zřízení a později i posrpnovým Poučením z krizového vývoje⁹ ucelený komplex ustanovení, který byl de facto normativně nadřazen vůči zbytku ústavy a všem ostatním právním pramenům.

Budovatelská konstituce výkonu státní moci nás zde bude zajímat zejména s ohledem na úpravu postavení Komunistické strany vůči složkám státní moci a jejím orgánům a vůči orgánům všech ostatních socialistických organizací, uvnitř nichž působila. Analýza zbytkové ústavní konstituce výkonu státní moci je do značné míry převzatá z našich dřívějších prací.¹⁰ Zaměřuje se na dělbu státní moci a na podobu ustavovaných organizačních hierarchií. Při rozboru kodexů - zákoníku práce, hospodářského a občanského zákoníku, správního řádu, trestního a občanského soudního řádu - a při studiu vybraných zákonů upravujících podmínky vlády v oblasti lidové kontroly, ochrany státního tajemství a vyřizování stížností věnujeme pozornost asymetriím, které

⁶[Kabele 2002a]

⁷Teoreticky se opíráme o koordinační pojetí sociálních vztahů jednotlivců a organizací. Tyto vztahy tvoří v rekapitulacích a scénářích akcí uvědomovaná a sdílená nízká anebo naopak vysoká koordinační nákladnost nějakého oboru společných transakcí. Řády, právní normy a zákony tuto koordinační nákladnost zpravidla výrazně spoluurčují. Působí přímo, jsou-li respektovány, anebo nepřímo, jestliže jsou obcházeny a nahrazovány jinými pravidly hry.

⁸[Kabele 2000]

⁹Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ nabídlo závazné historické líčení i hodnocení událostí Pražského jara, a tak doplnilo Prohlášení ústavy z roku 1960. Toto prohlášení stejně jako podobné prohlášení v ústavě z roku 1948 narativně legitimovalo vedoucí úlohu strany.

¹⁰[Kabele připravováno do tisku (2004)]

utvářely manévrovací prostory socialistických organizací a umožňovaly straně uplatňovat vůči nim vedoucí úlohu. Z procesního hlediska nás zajímaly vedle soudních řádů též zákon o hospodářské arbitráži a jednací řády Federálního shromáždění a Národních rad.

Budovatelské rámování výkonu státní moci

„Blokové“ smlouvy

Ještě před skončením druhé světové války v prosinci 1943 uzavřelo Československo se Sovětským svazem smlouvu o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci. V této smlouvě se sice smluvní strany dohodly „na vzájemném respektování své nezávislosti a svrchovanosti, jakož i nevměšování do vnitřních věcí druhého státu“, ale fakticky československá strana přijala vazalské závazky. Sovětský svaz nekompromisně vyžadoval plnění těchto závazků např. při postoupení Zakarpatské Ukrajiny Sovětskému svazu, při sestavování první poválečné vlády v Moskvě v březnu 1945 anebo při vynuceném odmítnutí Marshallova plánu v roce 1947. Smlouva o přátelství byla v normalizaci po roce 1968 obnovena v roce 1970 (č. 67/1970 Sb.).¹¹ Objevila se v ní pasáž stvrzující závazky spojené s Varšavskou smlouvou, ale také pasáž o „podpoře, upevňování a ochraně socialistických vymožeností, jichž bylo dosaženo hrdinným úsilím a obětavou prací lidu každé země a jsou společnou internacionální povinností socialistických zemí.“ Citovaná pasáž reagovala na Pražské jaro a vyjadřovala tzv. Brežněvovu doktrínu „omezené suverenity“.¹²

V lednu 1949 byla v Moskvě ustavena Rada vzájemné hospodářské pomoci (RVHP). Do českého práva se ovšem dostala až v roce 1960 vyhláškou o Statutu Rady vzájemné hospodářské pomoci a Úmluvě o právní způsobilosti, výsadách a imunitách Rady vzájemné hospodářské pomoci (č. 115/1960 Sb.). Její význam poněkud poklesl po revolučním období sovětských „poradců.“ K relativní ztrátě významu byla odsouzena již tím, že přestala zahrnovat vzájemné vztahy lidových demokracií se samotným Sovětským svazem. Tyto vztahy určovala bilaterální vyjednávání vlád s Gosplanem, resp. stranická bilaterální ujednání. Zhruba od poloviny sedmdesátých let československá strana vyvíjela jen velmi málo úspěšné úsilí o reformu RVHP. V období přestavby se tyto snahy zintenzívnily.

V roce 1955 byla uzavřena další Smlouva o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci nejprve mezi šesti a posléze mezi devíti socialistickými zeměmi, kterou byla založena tzv. Varšavská smlouva (č. 45/1955 Sb.). Smluvní strany se v ní dohodly „vytvořit spojené velení svých ozbrojených sil a Politický poradní výbor určený k provádění touto Smlouvou stanovených porad mezi státy zúčastněnými na Smlouvě.“ Varšavská smlouva na jedné straně ustavovala mocenský blok s hegemonním postavením SSSR, na druhé straně kultivovala do Stalinovy smrti „divokou“ manipulaci ozbrojených složek prostřednictvím sovětských poradců. Právní postavení orgánů Varšavské smlouvy ještě v sedmdesátých letech upravila vyhláška zveřejňující Úmluvu o právní způsobilosti, výsadách a imunitách Štábu a dalších orgánů velení Spojených ozbrojených sil členských států Varšavské smlouvy (č. 20/1974 Sb.).

Po okupaci Československa vojsky Varšavské smlouvy byla ještě v roce 1968 uzavřena mezi vládou ČSSR a vládou SSSR Smlouva o podmínkách dočasného pobytu sovětských vojsk na území Československé socialistické republiky (č. 11/1969 Sb.). Podle této smlouvy část okupačních sovětských vojsk zůstala za úhradu „dočasně na území ČSSR za účelem zajištění bezpečnosti zemí socialistického společenství před sílícími revanšistickými snahami západoněmeckých militaristických sil.“ Tato vojska podléhala čistě sovětskému velení.

¹¹Není-li uvedeno, o jaký typ dokumentu jde, čti zákon č. 67 z roku 1970 Sb.

¹²Doktrína „omezené suverenity“ charakterizovala vojenský zásah do vnitřních záležitostí socialistických zemí jako internacionální povinnost, jestliže v nějaké zemi byl ohrožen socialismus.

Uvedené smlouvy poskytovaly značný prostor pro Sovětský svaz, aby uplatňoval svou vedoucí úlohu vůči KSČ. Všichni funkcionáři strany, se kterými jsme rozmlouvali, se ovšem proti takovému závěru, který de facto zpochybňuje vedoucí úlohu strany vůči společnosti, ohrazovali. Připouštěli, že vliv Sovětského svazu byl rozhodný i pro nejvyšší představitele strany, ale současně poukazovali na sofistikované metody sovětského zasahování do záležitostí sprátených lidových demokracií a socialistických republik.¹³

Stanovy KSČ

Stanovy KSČ vymezují vedoucí úlohu komunistické strany a připisují komunistické straně konkrétní způsobilosti zasahovat jako externí síla do života občanů a organizací. Měly odlišný vývoj než socialistické ústavy.¹⁴ KSČ měla v poválečném období do roku 1952 organizační řád. Ten se výrazně změnil po roce 1948 na XI. sjezdu strany. Zavedla se ustanovení typická pro Stanovy Všesvazové komunistické strany (bolševiků) - například institut kandidáta strany. Vypadl oddíl frakce. Do stanov se dostaly oddíly týkající se Slovenské komunistické strany a stranických skupin v armádě a SNB. Tento organizační řád měl prý ale nedostatky, které byly „odrazem zhoubného vlivu odhalených a zneškodněných nepřátel strany, kteří se účastnili vypracování organizačního řádu“ (s. 29).¹⁵ Proto v roce 1952 vznikly nové Stanovy KSČ důsledně inspirované Stanovami Všesvazové komunistické strany (bolševiků).¹⁶ I poté se stanovy dále měnily. Stávaly se mnohomluvnější, ale jejich duch zůstával stejný až do roku 1989.

V preambuli Stanov KSČ z roku 1986 je uvedeno následující vymezení vedoucí úlohy strany: „Její vůdčí úloha ve společnosti, která je zakotvena v Ústavě ČSR, spočívá v tom, že strana politicky vede a organizuje budovatelské úsilí pracujícího lidu a jeho boj za konečné vítězství komunismu.“ Přitom „Strana vypracovává na základě vědeckého rozboru program a základní koncepce rozvoje socialistické společnosti, každodenní přesvědčovací a organizátorskou práci komunistů získává pro podporu své politiky pracující a rozvíjí tvůrčí budovatelskou činnost lidu. S dalším rozvojem socialistické společnosti její vedoucí úloha vzrůstá.“ Následuje přesný popis – jak zjišťujeme v našem výzkumu – základních dvou metod vedení: „Řízením kádrové práce a vedením společenské kontroly strana vytváří hlavní organizační předpoklady pro cílevědomý a harmonický vývoj politického, ekonomického, ideologického a kulturního života země.“

¹³„Já bych neřekl, že tu existovalo řízení. Já teda jsem žádný řízení přímý vůbec nezažil a dělal jsem docela na dost vysokých místech a mně nikdo přímo jako neřídil, ale existoval tu jistě takovej ten vztah. Neřídil mě jako přímo někdo. Někdo, aby mi zavolal a řekl mi, „prosím tě, co tam vyvádíš, nebo co tam vyvádíte, nebo co si prosím tě, tohle ne. Takto teda ne, soudružky, povídám.“ Takhle se mnou nikdy v životě jako nemluvil, ale on se taky posunul svět. Tudíž metoda, řekl bych, ta technologie vlivu, technologie moci, měla úplně jiný formy. ... Např. Sověti nikdy neřekli: ať je tam Petr nebo Pavel, nebo udělejte to tak nebo tak. Ale už měli taky trošku, řekl bych, vypracovaný, řekl bych, civilnější a modernější formy. Už hovořili způsobem: „My jsme slyšeli, že pracujete na nové ústavě. Slyšeli jsme také, že ...“ a teď řekli, že slyšeli něco, ale to nemohli slyšet, protože to nikdo neřekl. „Ale slyšeli jsme, že chcete, aby v ústavě bylo fixováno to a to.“ Nikdo neřekl: „To tam nedávejte, dávejte si na to pozor. My jsme slyšeli, že byste tam ...“ Tedy ta forma byla měkčí, řekl bych, byla flexibilnější, byla pružnější a o to víc byla složitější pro všechny ta práce na všech stranách a zejména potom tady pro nás, protože svět byl rozdělený a my jsme od nich byli, jak se řekne bytostně, životně odvislý a to nejen se surovinami, ale taky tím, že cokoliv tady, kdo vyrobil, tak to šlo na vývoz jako tam.“ [Člen předsednictva ÚV KSČ Novák].

¹⁴Ústava z roku 1948 byla připravována ještě před únorovým politickým zvratem v těsné součinnosti se zbylými prodemokratickými stranami Národní fronty. Proto si zachovávala mnohé typické rysy ústav. Až ústava z roku 1960, která se výrazně inspirovala sovětskou ústavou, je v tomto smyslu skutečně budovatelská. Ústava z roku 1968, jejíž koncept vznikl v období reformem šedesátých let, opět vrací ústavu zpět k právní dikci.

¹⁵[Rykl 1958]

¹⁶V roce 1952 byly Stanovy KSČ přijaty na úrovni ústředního výboru. Schváleny byly ovšem až X. sjezdem v roce 1954.

Dikce Stanov se pohybuje na pomezí deklarace, popisu a právního ustavování způsobilostí. Vytváří zvláštní jazykovou situaci, kde to, co je, také tak má být a vice versa. Vedený lid si zvolil vedoucí úlohu strany. Vyžadují to i vyšší humanitní normy a vědecké společenské zákony. Podobnou apodiktickou mluvu najdeme v preambulích celé řady stanov a řádů i v ústavních režimech. Zvažovaná mluva získává však zcela odlišný význam, jestliže je vsazena do poměrů, kdy jedna jediná organizace má výlučné privilegium vést ostatní a apodiktická mluva právě toto její privilegium ustavuje.

Stanovy zajišťovaly, že strana působila prakticky všude, v hlavách lidí i ve všech organizacích. Stranu vybavovaly těmito privilegii:

- a) zakládat stranické organizace uvnitř všech – hospodářských, správních, bezpečnostních, zájmových i masových - organizací tohoto zřízení včetně ústavních,¹⁷
- b) zakládat stranické skupiny uvnitř všech početnějších grémií zabezpečujících fungování těchto institucí¹⁸
- c) svolávat usnesením ústředního výboru a vlády ad hoc aktivity funkcionářů KSČ k projednání důležitých otázek a k provádění kampaní a akcí,
- d) vyžadovat v podobě stranických úkolů residentské působení od každého člena strany v jakýchkoli sférách života společnosti včetně soukromých.¹⁹

Pro stanovy jsou dále charakteristické dlouhé výčty spíše než způsobilostí, rovnou povinností a úkolů zavazujících členy strany stejně jako hierarchicky uspořádané stranické organizace a orgány.²⁰ Tyto povinnosti a úkoly jsou většinou zacílené nerozlišeně na stranu a společnost. V posledních stanovách z roku 1986 se sice nově objevila formulace: „Stranické orgány a organizace nenahrazují státní, hospodářské a společenské orgány a organizace, nepřipouštějí směšování úlohy stranických a jiných orgánů.“ Ve zbytku stanov je ovšem nadále líčeno „totální poslání“ strany, v němž se spolu mísí ústavně normální i abnormální způsobilosti zasahovat ve společnosti.²¹ (viz tabulku na str. 17)

Směrem do vlastních řad Stanovy zdůrazňovaly vedle iniciativy ještě také kritiku funkcionářů, orgánů i organizací a kontrolu shora dolů i zdola nahoru. Všechny veřejné funkce byly v systému správy nomenklatury zpravidla obsazeny komunisty. Proto i tyto dvojvazebné výzvy – v jednom odstavci se říká, kritizují i buď loajální – se týkaly zmocnění strany zasahovat do života společnosti. Za povšimnutí stojí ještě dvě další okolnosti. Stranickým trestem bylo i dočasné odvolání z veřejné

¹⁷Čl. 63. ... Základní organizace se tvoří podle směrnic ústředního výboru KSČ v podnicích, závodech, dopravních a obchodních organizacích, na státních statcích, v strojních a traktorových stanicích, v jednotných zemědělských družstvech, úřadech, školách, institucích, v jednotkách ozbrojených sil, na vesnicích, ve městech apod., je-li tam nejméně pět členů strany. V původních stanovách bylo navíc toto ustanovení: V závodech, úřadech, ve vesnicích, kde jsou méně než tři členové strany a větší počet kandidátů strany, tvoří se kandidátské skupiny v čele s důvěrníkem, který je nejméně rok členem strany a který je jmenován okresním nebo městským výborem. Základní stranické organizace jsou zcelovány okresním a městským výborem. Stanovy KSČ z roku 1986.

¹⁸Čl. 73 ... V národních výborech, ve volených orgánech společenských a zájmových organizací, družstev a uměleckých svazů, na jejich sjezdech, konferencích a poradách, kde jsou nejméně tři členové strany, tvoří se na základě rozhodnutí příslušných stranických orgánů stranické skupiny. ... Kluby komunistických poslanců a stranické skupiny se řídí ve své činnosti politikou a stanovami strany, jsou podřízeny příslušným stranickým orgánům a jsou povinny řídit se ve všech otázkách jejich usneseními. Stanovy KSČ z roku 1986.

¹⁹Čl. 72 KSČ uskutečňuje politické vedení státních a společenských orgánů a organizací, usměrňuje a koordinuje jejich činnost prostřednictvím komunistů, kteří v nich pracují. Viz též dále povinnosti komunisty. Stanovy KSČ z roku 1986.

²⁰Všude platilo sestupné hierarchické řízení vázané na linii ústředí, republika, kraj, okres, místní anebo celozávodní organizace, zákl. organizace. Výjimku tvořily ozbrojené síly, které řídil přímo ÚV KSČ [Tajemník OV KSČ Hulán].

²¹Z výčtů povinností či úkolů členů a organizací a výborů byly vynechávány ty způsobilosti, které se týkaly výhradně komunistické strany. Nebylo to ovšem vždy snadné. V ústavních i budovatelských režimech např. sjezdy, konvence atd. stanovují linii vnitřní a zahraniční politiky strany. Jen v budovatelských režimech takto ovšem byla automaticky určována i linie pro celou společnost.

Vybrané způsobilosti KSČ zasahovat ve společnosti

KDO	POVINNOSTI A ÚKOLY
Komunista	<ul style="list-style-type: none"> ◆ rozmnožovat a sřežit společenské socialistické vlastnictví, usilovat o rozvoj výroby a výrobních sil, neustále dbát o intenzifikaci výroby, zvyšování produktivity práce, hospodárnost, efektivnost a kvalitu, ◆ aktivně se účastnit politického života, správy a řízení státních a veřejných záležitostí, ◆ osvojovat si marxismus-leninismus a přispívat aktivně k výchově člověka komunistické společnosti, ◆ být příkladem v osobním životě, poměrem k rodině a péči o výchovu dětí, ◆ upevňovat jednotu Čechů a Slováků a utužovat bratrské styky našeho lidu k lidu Sovětského svazu, ◆ odhalovat nedostatky, které poškozují zájmy strany a státu, usilovat o jejich odstranění a upozorňovat na ně stranické orgány až k ústřednímu výboru, ◆ dodržovat leninské zásady výběru a rozmístování kádrů podle politické vyspělosti, odborných znalostí, organizátorských schopností, morálních a pracovních vlastností, ◆ dodržovat stranickou a státní disciplínu, ◆ všemožně napomáhat upevňování obranyschopnosti ČSSR a neúnavě bojovat za mír a přátelství mezi národy
Základní organizace	<ul style="list-style-type: none"> ◆ uskutečňovat politiku strany v okruhu své působnosti, ◆ organizovat aktivní účast komunistů při řešení a zabezpečování všech úkolů a usnesení stranické organizace, ◆ organizovat účinnou masovou politickou práci, ◆ provádět agitační a výchovnou práci mezi pracujícími, vychovávat je v duchu komunismu ... , ◆ vytvářet podmínky pro rozvoj kritiky a sebekritiky, ... vést pracující k nejširší účasti na řízení státních a veřejných záležitostí, vést cílevědomou uvědomovací práci mezi organizátory výroby atd., ◆ cílevědomě se starat o přípravu lidí, o správný výběr, výchovu a rozmístování kádrů v závodech, atd., ◆ aktivně se podílet na řešení hlavních úkolů rozvoje města nebo obce, usilovat o vytváření socialistického způsobu života, ◆ stranické organizace v produktivní sféře ... mají právo kontrolovat, jak vedení podniku nebo ústavu uskutečňuje úkoly hospodářské politiky strany a státu, ◆ stranické organizace v ministerstvech, ... úřadech, v řídicích orgánech VHJ, kulturních a vědeckých institucí jsou povinny: prosazovat politiku strany, kontrolovat vyřizování stížností pracujících, kontrolovat hospodaření a pečovat o dodržování zásad výběru a rozmístování kádrů
Místní a závodní výbory	<ul style="list-style-type: none"> ◆ soustřeďovat úsilí všech komunistů, ostatních pracujících a občanů k uskutečňování politiky strany, ◆ vést komunisty-funkcionáře NV, společenských organizací, vedení podniku a starat se o jejich výběr ... , ◆ organizovat ideologickou práci, ◆ navrhnout kandidáty do městského výboru a řešit kádrové otázky v součinnosti s OV
KV a OV	<ul style="list-style-type: none"> ◆ soustřeďovat úsilí všech komunistů a pracujících k důslednému plnění hospodářských plánů, ◆ usměrňovat a kontrolovat práci NV, odborových orgánů a dalších společenských organizací, ◆ důsledně provádět výběr a rozmístování kádrů dle zásad stanovených ÚV
ÚKRK	<ul style="list-style-type: none"> ◆ revidovat hospodaření stranických organizací, podniků, institucí a zařízení
ÚV KSČ	<ul style="list-style-type: none"> ◆ rozpracovávat a řešit otázky dalšího rozvoje společnosti, vnitřní a zahraniční politiky, ◆ řídit Lidové milice, ◆ usměrňovat a kontrolovat činnost federálních a republikových zastupitelských orgánů, vlád a ostatních ústředních státních orgánů, Národní fronty s ústředními orgány společenských organizací; ... vedoucí funkcionáři pověřeni ústředním výborem prací ve státních, společenských, hospodářských a ostatních orgánech se odpovídají ústřednímu výboru za uskutečňování politiky strany na svěřeném úseku, předkládají ústřednímu výboru návrhy a doporučení ke stanovení hlavních směrů k dalšímu rozvoji společnosti a zprávy o plnění úkolů schvalovat návrhy na členy federální vlády a jiné vedoucí funkcionáře ústředních organizací
Sjezd	<ul style="list-style-type: none"> ◆ projednávat a řešit nejzávažnější otázky stranického a státního života, dalšího rozvoje socialistické společnosti

funkce. Pouze ve Stanovách se také dovídáme, že ústřední výbor řídí Lidové milice. Víc se však o nich ani ve Stanovách stejně jako v zákonech nedozvíme.²²

Praktiky spravování nomenklatury a stranického dohledu byly podle dříve zveřejněné teoretické hypotézy budovatelského zřízení založeny na demokratickém centralismu.²³

Tento původní Leninův organizační vynález činil vedoucí úlohu komunistické strany - výkon paralelní nadřazené moci - transakčně a oportunně schůdnou. Stanovy KSČ představovaly demokratický centralismus jako vůdčí princip výstavby strany. Podle tohoto principu: „a) všechny vedoucí orgány strany se volí zdola až nahoru; b) stranické orgány pravidelně skládají účty a podávají zprávy o své činnosti stranickým organizacím, které je zvolily, a vyšším orgánům; c) menšina a jednotlivci se disciplinovaně podřizují rozhodnutím většiny; d) usnesení vyšších orgánů jsou bezpodmínečně závazná pro všechny nižší orgány; e) stranické orgány všech stupňů se mohou právoplatně usnášet, je-li přítomna nejméně polovina jejich členů anebo delegátů; f) v činnosti všech orgánů a organizací se uplatňuje kolektivnost a osobní odpovědnost každého komunisty za plnění stranických usnesení.“ Lze ukázat, že demokratický centralismus vznikl naroubováním byrokratických hierarchických prvků na původní samosprávní equitní substrát.²⁴ Jeho vnitřní rozpornost - zavazoval současně k horizontální loajalitě vůči voličům i k vertikální loajalitě vůči nadřazeným orgánům - generovala systematicky místa neurčitosti v organizaci života společnosti. Ovládnání těchto míst vyššími složkami strany umožňovalo účinně ovládat stranu a po rozšíření působnosti tohoto principu zejména pomocí zákoníků i celou společnost.

Základní „přednost“ demokratického centralismu spočívala v tom, že účinně zajišťoval hlasovací loajalitu členů všech grémií. Díky této loajalitě strana mohla ovládat všechna „jakoby“ demokraticky konstituovaná rozhodovací místa. Stanovovala podobu oficiálních norem a spravovala nomenklaturu. Tak kontrolovala rozhodování týkající se jak konstrukce sociálních hierarchií,²⁵ tak obsazování hierarchických pozic funkcionáři.²⁶ Dělo se tak v přímém protikladu s prvním ustanovením demokratického centralismu: „všechny vedoucí orgány strany jsou voleny zdola až nahoru“. Volební praxe ovšem odpovídala rozpornému charakteru této zásady, kde funkcionáři byli zároveň zavázáni plnou loajalitou vůči nadřazeným útvarům i svým volitelům, aniž by Stanovy stanovily preferenční uspořádání těchto neslučitelných závazků.

S demokratickým centralismem byla spojena další zásada důležitá pro konstruování organizačních hierarchií: územní a odvětvový hierarchický princip výstavby strany: „organizace, jejíž působnost se vztahuje na příslušné území, je zpravidla nadřazena všem stranickým organizacím, působícím v částech tohoto území“.²⁷ Podřazené organizace se svými vlastními orgány pak řešily samostatně své místní úkoly „v souhlase s usnesením vyšších orgánů.“ Popisovaná zásada se stala vzorem nejen pro výstavbu všech zastřešujících společenských a správních organizací (ROH, národní výbory atd.), ale dokonce i pro výstavbu hospodářských hierarchií.²⁸

²²Do právních pramenů se jinak Lidové milice dostaly díky dvěma vyhláškám ministerstva vnitra o pověření příslušníků Lidových milic plněním některých bezpečnostních úkolů (č. 30/1971 Sb.) a o povolání příslušníků Lidových milic k plnění úkolů SNB (č. 67/1977 Sb.).

²³[Kabele 2002b]

²⁴Poslední dvě položky výčtu rysů demokratického centralismu byly doplněny do stanov v letech 1971 a 1986. Jeho podstatu, která je vtělena do prvních čtyř položek, nemění [KABELE 2002b].

²⁵[Kabele 2003]

²⁶Rozhodovatelé i volitelé byli stranickou loajalitou zavázáni rozhodovat o záležitostech i volit vedoucí orgány podle toho, jak nadřazené orgány předem stanovily.

²⁷V původních Stanovách KSČ z roku 1954 platilo ještě také, že „stranická organizace, která podle zvláštního usnesení Ústředního výboru působí v celém pracovním odvětví, je nadřazena všem stranickým organizacím, působícím v částech tohoto pracovního odvětví.“

²⁸Viz oddíl Organizační hierarchie moci.

Ústavní prohlášení a neústavní Poučení

Prohlášení prvních dvou poválečných ústav z roku 1948 a 1960 zasazovala zbylý text do historického příběhu, který měl určitý cíl. Odpovídal správnému a „nevyhnutelnému“ vývoji společnosti. V ústavě z roku 1948 bylo konstatováno dějinné směřování Československé republiky k socialismu. Toto směřování se stalo součástí slavnostní slibu pracovat na takto vymezeném společném díle. Poměrně rozsáhlé líčení historie státního soužití českého a slovenského národa především vykazovalo postupné naplňování deklarovaného dějinného směřování k socialismu. Vývoj zahájený již květnovou revolucí v roce 1945 „zákonitě“ vyústil v rozhodnutí obou národů zbavit v roce 1948 lidově demokratickou republiku všech nepřátelských živlů a dovést ji k socialismu. Prohlášení ústavy z roku 1960 jakoby navazovalo na Prohlášení ústavy z roku 1948. Deklarovalo dějinné směřování od již vítězného socialismu ke komunismu. Zasazovalo je tentokrát na pozadí líčení povýtce časně poválečné historie, která vedla k budování a vybudování socialismu. Pak logicky v Prohlášení následovalo rozhodnutí lidu budovat komunismus.

Reformní Pražské jaro a obsazení Československa vojsky Varšavské smlouvy zasadilo zřetelnou ránu triumfujícímu příběhu obou ústavních Prohlášení. Proto vzniklo Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ. Nabídlo nové závazné historické líčení i hodnocení událostí Pražského jara. Krizový vývoj ve straně a společnosti přivedl ČSSR do kontrarevoluční situace. Za této situace přišla internacionální pomoc včas, aby zabránila krvavé tragédii i za cenu počátečního nepochopení doma i za hranicemi. Avšak proces rozvíjení socialistické revoluce „má v podmínkách existence světové soustavy socialismu své objektivní zákonitosti a závazná kritéria. Jejich narušování ohrožuje a vážně poškozuje zájmy socialismu, a stává se ... ve své podstatě protisocialistickým a kontrarevolučním.“ Poučením bylo, že „hodnoty socialismu - vedoucí postavení dělnické třídy a její avantgardy, komunistické strany; úlohu socialistického státu jako nástroje diktatury proletariátu; marxisticko-leninskou ideologii a její uplatňování prostřednictvím všech nástrojů masového působení; socialistické společenské vlastnictví výrobních prostředků a zásady plánovitého řízení národního hospodářství; principy proletářského internacionalismu a jejich důsledné uskutečňování v zahraniční politice, zejména v poměru k SSSR – je třeba aktivně bránit.“ Poučení poskytovalo legitimitu smlouvě o dočasném pobytu sovětských vojsk. Jeho respektování se stalo klíčem pro provedení rozsáhlé stranické, tj. také funkcionářské čistky. Nehlásilo se již ovšem otevřeně k myšlence vybudování komunismu.

Vize o brzkém vybudování komunismu byla opuštěna po pádu Chruščeva, když byla oficiálně přijata koncepce rozvinutého socialismu. Ta se stala oficiální doktrínou Brežněvovy vlády a inspirovala politiku détente. Všichni námi interviewovaní funkcionáři hovořili o tom, že myšlenka komunismu již na konci osmdesátých let nebyla brána tak vážně.²⁹ Význam Prohlášení a Poučení, tj. i jimi nabízeného dějinného rámování, by ovšem neměl být podceněn. Opírala se o něj první hlava ústavy Společenské zřízení stejně jako privilegované stranické uplatňování třídního hlediska při posuzování sporných záležitostí.

²⁹ „V ideu komunismu snad lidé věřili ještě v padesátých letech, ale v osmdesátých nikdo. Možná jedině jako hodně vzdálenou budoucnost. My jsme věřili socialistické společnosti. Pragmatici a „věřící“, kteří byli vyloženě orientováni na principy, se mohli dostávat do konfliktu, ale byl to spíše problém z dřívějšíka.“ [Tajemník ÚV KSČ Talíř]. V osmdesátých letech byly tyto nálady trochu jiné. V ideologické oblasti jsme někdy přeháněli – např. oslovování soudruhu, zdravení čest práci na veřejných místech, úřadech atd. Někteří občané tyto skutečnosti chápali jako provokaci. Celkem zbytečná byla i prováděná cenzura v takovém rozsahu. V té době jsem ale tyto skutečnosti takto neviděl anebo podceňoval. [Předseda KNV Uhřín, autorizovaná a přitom trochu cenzurovaná výpověď].

Hlava Společenské zřízení

První hlava ústavy z roku 1960 ustavovala socialistický stát „založený na pevném svazku dělníků, rolníků a inteligence, v jehož čele je dělnická třída“ a jenž „náleží k světové socialistické soustavě.“³⁰ V článku 2 a 3 byla popsána zákonodárná moc. Ústavní pozice komunistické strany, jakož i Národní fronty – dále ústavně nevyomezené – zaručovaly články 4 a 6. V první hlavě byla zcela vynechána výkonná i soudní moc. Rovnou se zde hovořilo o socialistické hospodářské soustavě (vymezené typy vlastnictví a plánovitým řízením) a státu. Socialistický stát zřizoval hospodářské organizace a určoval státní politiky: hospodářskou, zdravotní, sociální a kulturní - prováděnou v duchu vědeckého marx-leninského světového názoru, která musela odstranit přežitky vykořisťovatelské společnosti ve vědomí lidí. Hospodářství, jak si ještě ukážeme, mělo být závazně řízeno podle zásad demokratického centralismu. Tyto zásady ovšem nebyly v ústavě vykládány. Nalezeny mohly být jen ve Stanovách KSČ. Uskutečňovat budovatelské cíle umožňovala státu především soudružská spolupráce ČSSR se SSSR.

Přestože celá hlava Společenské zřízení je deklaratorní a neměla téměř nic společného s obvyklou právní dikcí ústavy, měla tato část ústavy spolu s předcházejícím Prohlášením a následujícími Právy a povinnostmi občanů klíčový význam. Uvažovaný vstup do ústavy zakládal nedvojznačně nadřazenou moc komunistické strany vůči klasickým složkám státní moci a obecnou podřazenost ČSSR vůči velkému spojenci, bratrskému Sovětskému svazu.

Hlava Práva a povinnosti

Deklaratorní dikce bývá listinám práv a svobod vlastní. V tomto smyslu články hlavy Práva a povinnosti občanů nevybočují z právního úzu. Ústavodárci musejí ovšem také dbát na to, aby formulace práv a svobod byly natolik pregnantní, aby soudy mohly posuzovat újmy občanů na jejich právech. V této oblasti ústava platná na konci osmdesátých let již pokulhávala, nebo se dá spíš říci, že byla psána tak, aby soudní přezkoumání v citlivých oblastech vylučovala. Například klíčová demokratická práva jsou zahrnuta do jediného článku, který nepotřebuje komentáře: „Čl. 28 (1) V souladu se zájmy pracujícího lidu je všem občanům zaručena svoboda projevu ve všech oborech života společnosti, zejména také svoboda tisku. Těchto svobod občané užívají jak v zájmu rozvoje své osobnosti a svého tvůrčího úsilí, tak k uplatňování své aktivní účasti na správě státu a na hospodářské a kulturní výstavbě země. K těmto cílům se zaručuje svoboda shromažďovací a svoboda pouličních průvodů a manifestací. (2) Tyto svobody jsou zajištěny tím, že se pracujícím a jejich organizacím dávají k dispozici vydavatelství a tiskové podniky, veřejné budovy, sály, prostranství, jakož i rozhlas, televize a jiné prostředky.“

Klíčová je pro tuto socialistickou listinu práv a povinností – nikoliv svobod - preambule. Ta v zásadě zpochybňuje status občana a otevírá cestu pro jeho substituci statutem pracujícího: „Čl. 19 (1) Ve společnosti pracujících, ve které je odstraněno vykořisťování člověka člověkem, jsou rozvoj a zájmy každého jejího příslušníka v souladu s rozvojem a zájmy celé společnosti.“

Práva, svobody a povinnosti občanů slouží tedy svobodnému, všestrannému rozvoji a uplatnění osobnosti občanů a zároveň upevnění a rozvoji socialistické společnosti; s jejím rozvojem se dále rozšiřují a prohlubují. (2) Ve společnosti pracujících může jednotlivec dospět k plnému rozvinutí svých schopností a k uplatnění svých oprávněných zájmů jen aktivní účastí na rozvoji celé společnosti, především náležitým podílem na společenské práci. Proto je práce ve prospěch celku přední povinností a právo na práci předním právem každého občana.“ Tvrzení o povinnosti a právu

³⁰Pojem demokracie jednou s přívlastkem lidová a po druhé socialistická se objevoval jen v Prohlášení.

na práci je ovšem třeba číst v kontextu se skutečností, že stát díky dále probíranému společenskému vlastnictví výrobních prostředků a statutu socialistických organizací sice nedokonale, ale stále monopolně ovládal pracovní trh.

Věcně byly pro socialistická práva a povinnosti občanů charakteristické čtyři okolnosti:

- a) Náhrada svobody prací ve prospěch všech ve dvojici ústředních demokratických hodnot, kterou jinak tvoří - svoboda a rovnoprávnost.
- b) Redukce práva vlastnit majetek na právo mít osobní vlastnictví spotřebních předmětů (garantované již ve hlavě Společenské zřízení).
- c) Rozsáhlý výčet povinností občanů.
- d) Vypuštění práv na soudní a jinou právní ochranu.

Práva a povinnosti občanů konstituovaly zřetelně patronský vztah státu k pracujícím. U většiny převážně sociálních práv byly pasáže popisující, jak tato práva stát zajišťuje. Jednalo se ovšem o závazek spojený s povinností občanů být loajální. Není třeba asi zvlášť zdůrazňovat, že deklaracím jakýchkoliv práv bez vyhlášení práva na jejich ochranu a bez vzniku dostatečně silné právní instituce speciálně chránící tato práva (ústavního soudu) hrozí, že zůstanou jenom líbivými deklaracemi plněnými v nejlepším případě se spoustou výjimek.

Rámování výkonu státní moci zbytkem ústavy

Na konci osmdesátých let platila ústava z roku 1960. Výrazně byla pozměněná v roce 1968 v rámci federalizace ústavním zákonem č. 143/1968 Sb. V ústavě 1960 původní dělbu moci na ústřední úrovni popisovaly asymetricky čtyři hlavy. Zákonodárnou moc měla vedle Národního shromáždění též omezeně Slovenská národní rada (6. hlava). Ústavní zákon z roku 1968 již symetrickou dělbu moci popsal v pěti kapitolách. Po hlavě Rozdělení působnosti mezi federaci a republiky následovaly tři hlavy věnované federální dělbě moci a jedna kapitola ustavující ústřední orgány národních republik: vlády a národní rady. Úpravy ústavy z roku 1968 byly výrazně poznamenány reformním úsilím šedesátých let, které posilovalo ústavní chápání práva. Např. v hlavě o Federálním shromáždění se již hovořilo o povinnostech poslance nekonkrétně a jenom ve slibu. Jeho odvolatelnost byla stanovována zákonem. Imunita byla specifikována v zásadě demokraticky a silně. Zastupitelské sbory získaly místo pracovních řádů zpět jednací řády. Federální shromáždění se znovu také stalo zrušitelným, a to v případě, že selže procedurálně upřesněné ústavní vyjednávání. Nejvýrazněji toto úsilí vyjadřovala hlava Ústavní soud ČSSR, který ovšem vznikl až po listopadu 1989 v roce 1991. I po novelizaci ústavy ovšem stále platily klíčové budovatelské pasáže z ústavy roku 1960: Prohlášení, Společenské zřízení, Práva a povinnosti občanů, Soudy a prokuratura a Národní výbory.

Rozdělení působnosti mezi federaci a republiky

Formální rozdělení působností mezi federaci a dvě republiky vytváří z logiky věci asymetrie. Nikde přitom není předem dáno, koho upřednostňují. Záleží na jejich vyváženosti. Úloha spojená s vyvažováním se institucionálně komplikuje při malém počtu velmi odlišných republik. Rozdělení působnosti je vždy kompromisem, který je garantován ochotou dojednané rozdělení způsobilostí respektovat. V našem případě tato ochota byla značná, stejně jako snahy na rozdělení něco vyzískat. Ochotu podporoval budovatelský příběh, ale ještě více asi naprostá sovětská hegemonie v socialistickém bloku. Jinak si lze stěžít vysvětlit, že komunistická strana byla nefederál-

ně asymetricky uspořádaná vlastně až do konce svého vládního privilegia. Teprve v druhé polovině osmdesátých let se v rámci přestavby začaly dobudovávat české stranické orgány. Rozdělení působnosti mezi federaci a republiky ovlivňovaly ještě dvě skutečnosti. Celá sedmdesátá léta až do sklonku let osmdesátých zaujímal vrcholné funkce ve straně Slováci. Nebyl zřízen Ústavní soud ČSSR, který měl republikové spory řešit, ale který též mohl torpedovat výsadní postavení komunistické strany.

Rozdělení působnosti mezi federaci a republiky zajišťoval na konci osmdesátých let ústavní zákon z roku 1968 a v něm stejnojmenná hlava, věnovaná speciálně tomuto problému. Tento zákon byl na podzim roku 1990 bouřlivě novelizován a mnozí politici soudí, že tím byl učiněn první vážný krok k budoucímu rozdělení. Protože se jedná o relativně nedávné změny, tato novelizace nutně vytváří referenční rámec pro posouzení povahy rozdělení působností v předkládané analýze.

Hospodářství ČSSR bylo chápáno jako základ socialistického zřízení. V ústavním zákonu z roku 1968 představuje celek vzniklý integrací dvou národních ekonomik, neboť „Český a slovenský národ jsou ekonomicky svébytné.“ ČSSR hospodařila jen s tím vytvořeným společenským produktem, který jí národní republiky svěřily. Tyto na první pohled sympatické formulace zakrývaly ovšem skutečnost, že vlastnictví federace a národních republik nebyla přesně vymezena a že ono „svěřování“ nemohlo proto mít de facto jasný právní základ.

Ani vlastní rozdělení působností příliš neodpovídalo dikci spojující zrod federálních působností se svěřením národních působností. Ústavní zákon vyjmenovával výlučné působnosti Československé socialistické republiky (zahraniční politika, obrana, měna, federální státní hmotné rezervy, federální zákonodárství a správa v rozsahu působnosti federace, kontrola činnosti federálních orgánů a ochrana federální ústavnosti) a potom následoval rozsáhlý výčet dalších působností, které spravovaly společně federální a národní republiky. Na předpředposledním místě se v tomto výčtu ocitly vnitřní pořádek, bezpečnost státu a kontrola. Ve výlučné kompetenci národních republik zůstaly dle čl. 9 „Věci, které nejsou taxativně svěřeny do působnosti ČSSR.“ Patřily mezi ně i otázky řízení národních výborů. Otevřeně tuto podřízenost konstatoval čl. 136: „Vláda republiky řídí a kontroluje činnost národních výborů.“

Ve všech sdílených působnostech federace ovládala tvorbu zásad, koncepcí a politik, pravidel hry a zákonodárství, celostátních investic, a proto byla hlavním partnerem Komunistické strany. Na základě ústavního článku č. 61 prezident rozhodl (č. 31/1969 Sb.), že sjednávání a schvalování mezinárodních smluv v oblastech výhradní federální a sdílené federální a národní působnosti svěří - s výhradou jiného rozhodnutí v jednotlivých případech - členům československé vlády či jiným ústředním orgánům státní správy. Popsané nadřazené postavení federace je třeba spojit s nadřazeným postavením federální vlády, Federálního národního shromáždění a Federálního nejvyššího soudu vůči národním orgánům. K tomu, aby na federální úrovni bylo zabráněno majorizaci slovenských představitelů českými, byl uplatňován složitý národnostní klíč při obsazování všech funkcí. Na úrovni Federálního shromáždění této nežádoucí majorizaci zabraňoval čl. 42 o zákazu majorizace (č. 56/1969 Sb.). Navrhovaný zákon či usnesení musely získat prostou anebo kvalifikovanou většinu ve Sněmovně národů i Sněmovně lidu, které hlasovaly odděleně. 38 poslanců mohlo proto zablokovat rozhodnutí Federálního shromáždění tvořeného 350 poslanci. Takovéto parlamentní bitvy však mohly být sváděny až po listopadu 1989.

Na úrovni federální vlády měly původně dle ústavy zajišťovat paritu federální tajemníci alternativní národnosti vůči ministrowi, popřípadě federální výbory, složené ze stejného počtu Čechů a Slováků (č. 172/1968 Sb.). Tyto instituty však byly již na začátku sedmdesátých let zrušeny. V předsednictvu ÚV KSČ měli celá sedmdesátá léta a první polovinu osmdesátých let klíčové postavení dva Slováci: Gustáv Husák a Vasil Biľak. Jim sekundoval na národní úrovni politický nezmar, Jozef Lenárt. Česká strana mohla po rozsáhlých čistkách v první polovině sedmdesátých let nabídnout jedinou stejně výraznou osobnost, pragmatika Lubomíra Štrougala. Ten ale byl pro údajnou Brežněvovu nepřízeň po celé zmiňované období vlastně v defenzívě.³¹

Dělbba státní moci

V monografii *Z kapitalismu do socialismu a zpět* jsme si ukázali, že socialistický přerod byl určován vedle revolučního mýtu (Prohlášení) také institucionálními úpravami klasického ústavního rámování, které se vesměs prosadily již v letech 1945 –1954. Jejich společným jmenovatelem bylo odbourávání právních ochranných rámců typických pro ústavní režimy a jejich nahrazování „neústavními“ typy ochranných vedoucí úlohy strany a ústředního plánování.³² Kapitalistický přerod provázel proces právě opačný. V monografii ukazujeme, že první transformační kroky navazovaly na opatření chystané přestavby hospodářského mechanismu /např. zákony o bankách a o státním podniku/. V běhu byla před listopadem i příprava nové ústavy, která údajně měla alespoň částečně obnovit politickou soutěž i nově nastavit dělbba státní moci.³³

Socialistickou dělbba moci charakterizovalo ústavou zakládané, popř. dopouštěné:

- a) rozštěpení výkonné moci na hospodářsko-správní složky a ozbrojené síly,
- b) rušení samosprávních rysů všech samosprávných sdružení počínaje zájmovými sdruženími a zastupitelskými sbory konče,
- c) připoutání soudní moci prostřednictvím prokuratur a trestního soudnictví k ozbrojeným silám.

Vznikla tak „nová“ dělbba moci mezi stranou, státní mocí (vládou) a ozbrojenými silami, kterou jsme již dříve nazvali hierarchickým vyvažováním.³⁴ Zaručovala hierarchické uspořádání složek moci, ve kterém měla komunistická strana nadřazené postavení nad oběma zbylými a vyvažovanými složkami moci. Bránila jejich spolčení a nedovolovala ani jedné z nich trvale dominovat nad druhou. Spíše je separovala a rozvíjela s nimi výlučné vztahy. Uvažovanou proměnu doprovázelo (i) mimoústavní přijetí loajality vůči bratrskému Sovětskému svazu coby vedoucí síle světové revoluce a (ii) budování mohutných vším prostupujících organizací: komunistické strany, Národní fronty, masových organizací atd.

³¹„Samozřejmě, že s ním kooperovali, uznávali ho, všechno, ale Štrougal v Moskvě byl jenom v rámci delegací, které vedl Husák. To znamená s dalšíma pěti. To už tam byl Vasil Biľak, Miloš Jakeš, další, a taky teda ten, Štrougal. Tam už to podle mě Brežněv jako už to skouzl. Ale Kosygin, zejména Kosygin, vytvořil ve vztahu ke Štrougalovi tady tu polohu, řekl bych manuál, jak zacházet se Štrougalem. ... Prostě mu nemohli zapomenout, že jako byl místopředseda vlády v tom 68, že tam seděl v tom parlamentu, když přijali to stanovisko, a že nebojoval proti.“ [Člen předsednictva ÚV KSČ Novák].

³²Konkrétně se jednalo zejména o: i) kontrolu vstupů, (ii) narativní ukotvení vedoucí úlohy komunistické strany historickým posláním, (iii) systémy anonymního stěžování a (iv) disciplinární vymáhání loajality.

³³Všichni námi oslovení výše postavení funkcionáři na tuto okolnost spontánně poukazovali.

³⁴[Kabele 2002b]

Rozštěpení výkonné moci na hospodářsko-správní složky a ozbrojené síly

Čistě ústavně vzato nemohla být o rozštěpení výkonné moci řeč. Národní obrana byla v kompetenci federace a zabývalo se jí federální ministerstvo obrany. Vnitřní pořádek a bezpečnost státu byly ve společné působnosti federace a národních republik. Rozdělení působnosti mezi Československou socialistickou republikou a oběma republikami ve věcech bezpečnosti upravoval speciální zákon (č. 166/1968 Sb.), podle něhož orgány ČSSR především koordinovaly činnost orgánů obou republik při řízení ozbrojených bezpečnostních sborů a řídily ty složky ozbrojených bezpečnostních sborů, které byly vyčleněny k plnění zvláštních úkolů při ochraně ČSSR a k ochraně federálních orgánů a institucí. Federální ministerstvo vnitra bylo federálním ústředním orgánem státní správy pro oblast vnitřního pořádku a bezpečnosti. Přípravovalo koncepci, zaměření a hlavní úkoly Sboru národní bezpečnosti (SNB) a vojsk ministerstva vnitra. Dále řídilo Státní bezpečnost a ve vymezeném rozsahu i Veřejnou bezpečnost. Na národní ministerstva zbyla agenda zajišťování veřejného pořádku a bezpečnosti, věci matriční, státního občanství, občanských průkazů, evidence obyvatelstva atd.

Soudní moc v návaznosti na rakousko-uherskou tradici byla od samotného počátku Československa dělena v trestní oblasti na občanskou a vojenskou složku. Armáda, vojska ministerstva vnitra a SNB ovšem neměly jenom speciální soudnictví, ale měly také své vlastní zdravotnictví, školství, speciálně upravené důchodové zabezpečení, sportovní a rekreační zařízení atd.

V oblasti národní obrany popisovaný obraz jednoty výkonné moci dále narušuje Rada obrany státu.³⁵ Tento orgán privilegovaně – prakticky bez vztahu k vládě - určoval hlavní směry přípravy a organizace obrany ČSSR a činil opatření s tím spojená. Vládě Rada pouze navrhovala po projednání s příslušnými ústředními orgány (není jasné s jakými, asi stranickými, poznámka autora) základní proporce ekonomického zabezpečení výstavby branného systému ČSSR. Jinak byla oprávněna stanovovat závazné úkoly federálním ministerstvům a ostatním federálním ústředním orgánům státní správy a radám obrany republik. Předseda Rady obrany státu – podle nepsaného pravidla zároveň i generální tajemník KSČ - měl právo zúčastnit se schůzí vlády a vyjadřovat svá stanoviska z hlediska obrany státu k projednávaným návrhům. Sekretářem Rady obrany státu byl náčelník generálního štábu a funkci sekretariátu vykonával generální štáb ministerstva národní obrany. Rada obrany státu byla povinna podávat Federálnímu shromáždění zprávy o přípravě a stavu obrany ČSSR a o svých závažných opatřeních. Doporučovala mu opatření, která považovala za nutná a účelná. Ve vztahu k vládě jí byla zákonem ukládaná jediná povinnost: dát ke schválení FS a vládě opatření přijatá v mimořádné situaci nenadálého napadení ČSSR vnějším nepřítelem, které znemožní na určitou dobu činnost předsednictva Federálního shromáždění nebo vlády ČSSR.

Postavení ozbrojených sil v mimoprávní rovině spoluurčovaly čtyři další zvyklosti. Již jsme hovořili o tom, že stranickou práci v armádních silách řídil dle stanov přímo ÚV KSČ. ÚV měl přitom k dispozici své vlastní ozbrojené síly v podobě Lidových milic. Neméně důležitou okolností byl organizační úzus, že ozbrojené síly v krajích a okresech, ale též prokuratury, byly vždy spravovány vedoucími tajemníky. Ti byli rovněž veliteli příslušných oddílů Lidových milic. V oblasti bezpečnosti měly význam přesahující pouhé koordinační setkání čtvrtletní porady federálního ministra s národními za účasti vedoucího oddělení státní administrativy (13. oddělení) ÚV KSČ. Na těchto poradách byla přijímána anebo alespoň posvěcována rozhodnutí, která byla posléze uskutečňována rozkazy ministra anebo nařízeními.

³⁵Viz též Formální popisy nejvyšších státních orgánů.

Rušení samosprávních prvků ve státě

Ústavní zřízení je hierarchickou samosprávou založenou na institutu zastupování a politické soutěži. Ústřední úroveň samosprávy ustavuje dělenou státní moc, která působí vedle a v součinnosti s mocí generovanou regionální a místní mocí. Neklamným znakem samosprávnosti zřízení je existence oblastí působnosti, kde samosprávné orgány v posledku rozhodují suverénně - mimo jiné také proto, že jsou hospodářsky nezávislé. Rušení samosprávních prvků se proto projevuje ve třech základních rovinách:

- a) rušením otevřené politické soutěže,
- b) omezováním práva na sdružování a zabráněním vzniku zastupitelských orgánů či jejich přeměnou ve služebné nástroje prosazování vůle jedné strany,
- c) zbavováním jednotlivců i organizací hospodářské nezávislosti.

Rušení samosprávních prvků v budovatelském zřízení začínalo znárodněním, uzavřením hranic a inscenováním jen jakoby voleb. Doprovázelo je formování patronského vztahu ke straně a státu na bázi pracovního statutu, o němž budeme ještě hovořit. Docházelo zde tedy k jakési kompenzaci ztrát. Náhrada za újmu v oblasti samosprávnosti způsobovala, že pracující masy, dokud se jim dařilo dobře, „nic nepostrádaly“. Rušení samosprávních prvků se projevovalo na mnoha nejrozličnějších místech. Stěží zde proto může být popsáno v úplnosti. Soustředíme se na způsob, kterým byla zbavována významu zákonodárná moc, jak byly národní výbory podřízeny vládě a skrytě též straně a jak docházelo k omezení sdružovacího práva na půdě komunisty vedené Národní fronty.

Vyloučení otevřené politické soutěže obecně mění zastupitelské sbory v nástroje stínového prosazování vůle externě působících organizací. Vycházíme dále z předpokladu, že postupy, které garantovaly služebnost těchto sborů vůči straně, se zakládaly na zásadách demokratického centralismu a technologiích správy nomenklatury. Ty však ze zásady nikdy nebyly procedurálně popisovány v zákonech a normativních aktech. Nicméně parlamentní organizační struktury a procedury ustavované právem musely vycházet vstřícně těmto pochybným postupům. Tak „děravě“ byly sestaveny např. jednací řády parlamentních sborů na konci osmdesátých let.

Socialistické parlamentní zvyklosti se rodily již v padesátých letech, kdy jednací řády ještě mnohem explicitněji garantovaly ovládnutí parlamentních sborů. Jednací řády Národního shromáždění z roku 1949 i roku 1954 ustavovaly vedle předsednictva ještě užší předsednictvo. Toto grémium mělo neobyčejné pravomoci určovat průběh jednání parlamentního sboru. Předkládalo Národnímu shromáždění k projednání podle své úvahy návrhy a podněty vyšlé buď z jeho vlastní iniciativy nebo přímo z iniciativy lidu (návrhy, podněty, rezoluce, petice apod.). Dále projednávalo návrhy, podněty, rezoluce, petice apod., o nichž rozhodlo, že se nestanou předmětem jednání Národního shromáždění. Rozhodovalo, zda na dotazy poslanců má být dána ústní odpověď předsedou nebo členy vlády. Činilo návrhy nebo rozhodovalo v kárných věcech poslanců. V jednacím řádu z roku 1954 přibýly k těmto způsobům některé další: (i) rozhodovat, zda iniciativní návrhy poslanců mají být předmětem jednání Národního shromáždění, (ii) sledovat a usměrňovat činnost výborů a poslanců a poskytovat jim všestrannou pomoc při plnění jejich úkolů, (iii) rozhodovat o žádostech poslanců o dovolené.

Institut užšího předsednictva byl ovšem již v následujícím jednacím řádu Národního shromáždění z roku 1960 vypuštěn a zůstalo v něm pouze předsednictvo s pravomocemi více řídicími než samosprávnými. Status i jeho pravomoci v platném jednacím řádu v roce 1988 (č. 1/1969 Sb.) stále výrazně přesahovaly běžné samosprávné způsobilosti organizačních výborů, ale nebyly již tak nápadně nedemokratické. Předsednictvo například předkládalo ČNR návrhy, podněty a zprávy. Usnášelo se na návrhu rozpočtu ČNR a kontrolního orgánu České národní rady. Podávalo závazný výklad jednacího řádu. Konečně mělo cenzurní pravomoci. Mohlo vylučovat z tisku a těsnopiseckých zpráv projevy, které mohly „ohrozit bezpečnost republiky, její socialistické zřízení, projevy hrubě urážlivé nebo vybízející k trestným činům nebo je schvalující.“

Ze stanov KSČ víme, že komunističtí poslanci utvářeli v parlamentních sborech své kluby. Tyto kluby, stejně jako stranické skupiny v parlamentních výborech, přitom byly podle Stanov KSČ podřízené „příslušným stranickým orgánům“. Institut poslaneckého klubu se dostal do jednacího řádu ČNR až v roce 1969. Z jednacího řádu Federálního shromáždění přijatém v témže roce již zřejmě ale vypadl. Ze zápisů jednání ČNR v roce 1988 se o existenci klubů nic nedovíme. Jako by nebyly. Z přestavbového jednacího řádu ČNR z roku 1989 byly opět vypuštěny. Dostaly se do něj spolu s politickým grémiem až novelou č. 280/1991 Sb.

Národní výbory všech stupňů v reálném socialismu také mohly představovat významné zastupitelské orgány. Nikdy ovšem nebyly samosprávnými tělesy.³⁶ Průlomovým se mohl stát zákon o národních výborech z reformního období (č. 69/1967 Sb.), který zaváděl institut samostatné působnosti národního výboru. Jednalo se o působnost v oblasti péče o zlepšování životního prostředí, bydlení a uspokojování dalších potřeb občanů různými službami, rozvíjení kulturního a společenského života a vytváření podmínek pro rozvoj tělesné výchovy, sportu a rekreace. Zahrnuty byly i otázky zřizování a řízení hospodářských organizací, správy majetku a sdružování prostředků a činností, stanovování hospodářského plánu a rozpočtu i zřizování a správy fondů. Ve všech těchto oblastech mohly – alespoň podle litery zákona - národní výbory svou působnost vykonávat samostatně, řídit se jen zákony a jinými obecně závaznými právními předpisy a usneseními vlády. Ovšem takto deklarovaná samostatná působnost vykonávaná bez vlastních zdrojů, s většinovými kluby komunistických poslanců řízenými příslušnými výbory strany a za podřízenosti vůči výše postavenému národnímu výboru, zřejmě samosprávu jenom připomínala.

Ještě jako dozvuk Pražského jara vznikl zákon o Národní frontě (č. 128/1968 Sb.). Umožňoval na krátké, asi roční období alespoň na papíře, aby se nově vzniklé politické strany ucházely o členství v Národní frontě. Kromě toho se mohly dovolávat u Městského soudu v Praze přezkoumání pravomocného rozhodnutí ministerstva vnitra, které jejich členství v Národní frontě případně nepovolilo či zrušilo. V roce 1970 byl tento zákon z českého práva odstraněn. Konečnou ránu reformním představám o otevření politické soutěže učinilo Poučení a na něj navazující čistky. Obnovovaly především autoritu komunisty organizované správy nomenklatury.

Celá sedmdesátá a osmdesátá léta se nic neměnilo na stavu, ve kterém Národní fronta s chabým ústavním ukotvením regulovala jako zastřešující organizace ostatní podobně hierarchicky budované zájmové organizace. Ty ovšem byly zastíňované nejen komunistickou stranou, ale také Svazem socialistické mládeže a Revolučním odborovým hnutím. Přestavba sice přinesla jistou pluralizaci politické scény a pohyb zasáhl i některé organizace Národní fronty, avšak normativní rámování, jímž se zde zabýváme, zůstávalo stejné. Nejodvážnější myšlenka, která mířila přímo proti zde uplatňované zásadě demokratického centralismu, byla spíše kuloárně diskutovaná představa o tajných volbách z více kandidátů.

³⁶[Kabele připravováno do tisku (2004)].

Připoutání soudní moci prostřednictvím prokuratur a trestního soudnictví k ozbrojeným silám

Postavení soudní moci bylo dáno ústavním zákonem o soudech a prokuratuře (č. 64/1952 Sb.). Tato změna určila podobu ústavy z roku 1960. Prokuratura zde byla po sovětském vzoru zařazena do soudní moci a byl jí svěřen úkol „vychovávat občany k oddanosti věci socialismu, k zachování zákonů a pravidel socialistického soužití i k čestnému plnění povinností ke státu a společnosti.“ Prokuratura dozírala nad „důsledným prováděním a zachováváním zákonů a jiných právních předpisů ministerstvy a jinými orgány státní správy, národními výbory, soudy, hospodářskými a jinými organizacemi i občany.“ Generální prokurátor a jemu podřízení prokurátoři se účastnili řízení před soudy podle ustanovení soudních řádů a zároveň dozírali, aby soudy správně a jednotně užívaly zákon. Druhý systém dozoru zakládala instanční hierarchie soudů.³⁷ O tehdejší postavení soudů (č. 36/1964 Sb.) vypovídá skutečnost, že měly na prvním místě chránit socialistický stát a svou činností měly vychovávat občany k oddanosti k vlasti, k věci socialismu a komunismu. O osudech volených soudců rozsáhle rozhodoval ministr spravedlnosti a organizmy správy nomenklatury. Jejich postavení vymezoval sporný paragraf, podle něhož soudci jsou sice při výkonu své funkce nezávislí, avšak právní předpisy musejí vykládat v souladu se socialistickým právním vědomím. Soudci z povolání mohli být na žádost ministra spravedlnosti odvoláni, jestliže závažným způsobem porušovali své soudcovské povinnosti.

Ústavní zákon č. 143/1969 Sb. o federaci přinesl jistou právní kultivaci v oblasti výkonné a zákonodárné moci. V oblasti soudní moci sice nic neměnil na soustavě soudů, ale přišel se svým nejodvážnějším opatřením, ustavoval ústavní soud. Ten však nebyl v reálném socialismu nikdy zřízen, a tak se soudní moc stala vůbec nejvíce zakonzervovanou oblastí státní moci. Její fungování určovaly normy a instituty vytvořené de facto v padesátých letech.

Organizační hierarchie moci

Pro výkonnou moc je nejvíce charakteristická hierarchie veřejné správy. Pro zákonodárnou moc jsou typické „hierarchie“ samosprávy se způsobilostmi určovat pravidla hry i stanovovat program výkonným složkám a kontrolovat je. Konečně pro soudní moc má zpravidla klíčový význam instanční hierarchie soudů. Nejen působnost, ale i povaha těchto hierarchizovaných složek státní moci je v ústavních zřízeních odlišná. Tato skutečnost vyvolává nutně problém, jak zajišťovat jejich vyvažování:

- a) aby vyšší složky nemohly nad rámec svých pravomocí ovládat nižší složky, ale současně aby nižší složky přiměřeně respektovaly autoritu vyšších,
- b) aby složky státní moci nemohly ve své působnosti privilegizovat určité skupiny osob anebo i jen dopouštět jakoukoli privilegizaci či monopolizaci,
- c) aby jednotlivé složky státní moci nemohly usilovat třeba s podporou nějaké neústavní paralelní moci o privilegia znevýhodňující zbývající složku či složky moci.

³⁷Např. § 19 Krajské soudy dozírají na rozhodování všech soudů a státních notářství ve svém obvodu zejména tím, že rozhodují jako soudy druhého stupně ve věcech, ve kterých rozhodovaly v prvním stupni okresní soudy nebo státní notářství.

V reálném socialismu konstrukce uvažovaných hierarchií řešila podle naší teoretické hypotézy³⁸ v jistém smyslu právě opačný problém: měla garantovat privilegované postavení komunistické straně a umožňovat ovládnutí všech podřazených složek z ústředí. Dosahovala toho vcelku úspěšně díky homogennímu a univerzálnímu uplatňování územního a odvětvového hierarchického principu při výstavbě celostátních či národních organizací a díky všeobecnému uplatňování zásad demokratického centralismu spolu se správou nomenklatury a vícenásobnými systémy dozoru. Ve sféře práva můžeme především sledovat, s jakou důsledností se prosazoval územně odvětvový hierarchický princip. Zde ovšem pouze shrnujeme poznatky, které jsme příležitostně získali při zpracovávání této studie.

V oblasti hospodářsko-správní měly celostátní či národní organizace nejen národní výbory, ale také Výbor lidové kontroly (č. 116/1971 Sb.), plánování (č. 145/1970 Sb.), statistiky (č. 99/1961 Sb.), zemědělské správy (č. 154/1973 Sb.) atd. Hospodářská sféra se ovšem nedá organizovat čistě na bázi územního principu. Vytvořila se zde proto jakási kvaziúzemní organizace v hierarchii národních, krajských, okresních a místních podniků. Podobně se vymykala územnímu principu i družstva, zejména pak zemědělská (č. 99/1961, 94/1988 Sb.). I zde se našlo řešení v institucích krajských a okresních zemědělských správ. Podobná řešení na bázi správ se prosadila i ve zdravotnictví, hygieně, školství a dalších oblastech.

V oblasti branné, bezpečnostní a právní je uplatnění územního principu ještě nápadnější. Týká se soudů (č. 99/1961 Sb.), prokuratur (č. 60/1965 Sb.), arbitráže (č. 121/1962 Sb.), advokacie (č. 118/1975 Sb.), Sboru národní bezpečnosti (č. 40/1974 Sb.), Sborů požární ochrany (č. 133/1985 Sb.), nápravných zařízení, archivů (č. 97/1974 Sb.), Rady obrany státu (č. 10/1969 Sb.) atd. Bylo by pošetilé organizaci a dislokaci vojenských útvarů podříditi územnímu principu, ale i zde působily krajské a okresní vojenské správy.

Zvláštním případem byly tzv. dobrovolné organizace (č. 68/1951 Sb.).³⁹ I u celostátně působících organizací se zpravidla prosazoval územně hierarchický princip, jak si ještě ukážeme.⁴⁰ V zákoně byl tento princip nepřímě ukotven tím, že demokratický centralismus byl ze zákona zásadou jejich výstavby.

Rámování aktivit socialistických organizací kodexy

Socialistické kodexy hmotného práva upravovaly všechny hospodářsko-právní, pracovně-právní a občansko-právní vztahy. Dotýkaly se proto mnohem bezprostředněji života společnosti než budovatelský komplex ustanovení i zbytek ústavy. Pokud bychom je probírali izolovaně a bez vztahu k procedurálním normám, občanskému a trestnímu soudnímu řádu, a také k zákonu o hospodářské arbitráži, stěží bychom mohli ukázat, že vytvářely prostor pro uplatňování vedoucí úlohy strany především tím, že výrazně omezovaly sdružovací právo. Nástrojem tohoto omezení se staly komplexní instituty socialistické organizace a společenského vlastnictví.

ČSSR kodexy většinou zdědila po první republice a ta je měla od Rakouska-Uherska. Socialistické zákoníky vznikaly v návaznosti na první socialistickou ústavu z roku 1960. Na rozdíl od této ústavy, která ukotvovala budovatelský režim vzniklý v první polovině padesátých let, byly již částečně poznamenané reformním úsilím let šedesátých. Většina z nich ostatně platí dodnes. Některé ovšem byly vynálezem budovatelských zřízení. K okleštěnému občanskému zákoníku (č. 40/1964

³⁸[Kabele 2002b]

³⁹Zákon jmenoval tyto: Revoluční odborové hnutí, Jednotné svazy zemědělců, Československý svaz mládeže, Svaz československo-sovětského přátelství, Československý svaz žen, Československou obec sokolskou a Československý červený kříž.

⁴⁰Viz oddíl Občansko-právní vztahy.

Sb.) přibyl hospodářský zákoník (č. 109/1964 Sb.) nahrazující obchodní. Nově vznikl Zákoník práce (č. 65/1965 Sb.). Socialistické právo tak v oblasti hmotného práva rozeznávalo tři základní typy vztahů: hospodářsko-právní, pracovně-právní a občansko-právní. Sfěře procesní v evropském právu uznávaně vévodí tři řady upravující správní (č. 71/1967 Sb.), soudní trestní (č. 141/1961 Sb.) a občanské řízení (č. 99/1963 Sb.). Věcně vzato socialismus k nim přidal ještě právní úpravu arbitrážního řízení provedenou nikoli zákoníkem, ale zákonem.

Dikci všech zákoníků posunuly zásadně již poměrně jednoduché obměny klíčových slov, které zde uvádíme bez komentáře:

Obměna slovníku v kodexech

Socialistický slovník	Kapitalistický slovník	Dotčené zákoníky
Hospodářská činnost a její řízení	Podnikání a obchodování	Hospodářský - Obchodní zákoník
Hospodářské spory	Obchodní spory	Zákon o arbitráži - občanský soudní řád
Občané	Fyzické osoby	Občanský zákoník
Pracující	Zaměstnanci	Zákoník práce
Pracující	Občané	Trestní řád
Prokurátor	Státní zástupce	Trestní řád
Příslušník SNB	Policista	Zákon o služebním poměru
SNB	Policie	Zákon o služebním poměru
Socialistické organizace, organizační jednotky, orgány socialistických organizací	Podnikatel	Zákon o arbitráži - občanský soudní řád
Socialistické organizace	Podniky	Hospodářský - Obchodní zákoník
Socialistické organizace	Zaměstnavatelé	Zákoník práce
Socialistické organizace	Právnícké osoby	Občanský zákoník
Společenské organizace	Zájmová sdružení osob	Trestní řád

Zákoníkům vděčíme za právní termín *socialistická organizace*.⁴¹ Nejdůležitější byly nové budo-
vatelské zákoníky: hospodářský a práce. Občanský zákoník „jen“ zakotvoval a vymezoval práva
a povinnosti občanů a socialistických organizací vznikající v oblasti uspokojování hmotných
a kulturních potřeb. Socialistický právní systém byl založen na zastaralé Marxově pracovní teorii
hodnoty. Proto zdrojem společenského bohatství bylo hospodaření socialistických organizací
(hospodářský zákoník). Tyto organizace poskytovaly pracujícím nejen práci, ale také mzdu (záko-
ník práce), aby mohli uspokojovat své hmotné a kulturní potřeby (občanský zákoník).

⁴¹Ve Stanovách KSČ a v ústavě z roku 1960 se hovořilo pouze o organizacích pracujícího lidu a společenských orga-
nizacích. O socialistických organizacích nalezneme v ústavě jedinou zmínku v souvislosti s národními výbory.

Základní právní vztahy

Hospodářsko-právní vztahy

Předválečný obchodní zákoník byl zrušen poučným občanským zákoníkem z roku 1951. V roce 1964 byl de facto nahrazen hospodářským zákoníkem.⁴² Tento zákoník především kodifikoval právní poměry po znárodnění zejména v letech 1945 – 1954.⁴³ Upravoval tyto vztahy:

- ♦ plánovité řízení národního hospodářství a socialistické společenské vlastnictví,
- ♦ organizaci hospodářské činnosti, postavení socialistických organizací a jejich hospodaření,
- ♦ spolupráci socialistických organizací a jejich majetkovou odpovědnost za porušení stanovených povinností,
- ♦ platební a úvěrové vztahy socialistických organizací.

Nejprve se budeme zabývat deklamacemi uváděnými v preambuli, zásadách a obecných ustanoveních hospodářského zákoníku, které jej zasazují do budovatelského rámování. Pak v naší analýze věnujeme společně pozornost institutu socialistického společenského vlastnictví a úpravě vztahů, na nichž se zakládalo řízení hospodářské soustavy. Zde pojednáme i o plánování, které bylo v hospodářském zákoníku představeno jako základní nástroj řízení hospodářské soustavy.⁴⁴ Nakonec se budeme zabývat typy organizací, rolí hospodářské smlouvy při plánování a hospodářskou arbitráží.

Socialistická republika byla dle ústavy založena na pevném svazku pracujících – dělníků, rolníků a inteligence. Měla svůj základ v hospodářské soustavě. Tato soustava „vylučovala jakoukoli formu vykořisťování člověka člověkem.“ Výrobní prostředky v ní byly „zspolečněny a veškeré národní hospodářství bylo plánovitě státem řízeno. Orgány socialistického státu i všechny socialistické organizace přitom uplatňovaly při plánovitém řízení národního hospodářství i při své hospodářské činnosti zákonitosti společenského vývoje a socialistické ekonomiky tak, aby na základě rozvoje vědy a techniky a využívání vědeckých poznatků ve výrobních procesech i v organizaci práce ... byly účinně využívány všechny zdroje a rezervy a rostla společenská produktivita práce.“ Přitom se na všech stupních řízení „v nejširší míře soustavně uplatňovala účast a tvůrčí iniciativa pracujících a jejich společenských organizací, zejména Revolučního odborového hnutí.“

Citace vstupních prohlášení z preambule a obecných ustanovení hospodářského zákoníku neuvádíme jenom pro připomenutí budovatelského diskursu. Je z nich patrné, že na výkonu hospodářských činností a řízení národního hospodářství se podílely vedle socialistických organizací též stát či přesněji jeho hierarchicky řazené orgány. Přitom ovšem národní hospodářství ČSSR tvořilo „nedílný celek řízený pod vedením KSČ státem podle zásady demokratického centralismu.

⁴²Na první pohled se zdá, že nic nespojuje hospodářský zákoník s obchodním. Nicméně obě normy mají – s výjimkou v hospodářském zákoníku přidané preambule a zásad hospodářsko-právních vztahů - v zásadě stejnou strukturu. Po obecných ustanoveních, která popisují vznik hospodářsko-právních či obchodních závazkových vztahů, následuje právní úprava postavení účastníků těchto vztahů (státních organizací, družstev a společenských organizací anebo obchodních společností a družstev). Ve zbylých rozsáhlejších pasážích obou zákoníků jsou charakterizovány konkrétní hospodářské (§115-385), resp. obchodní (§ 261 – 755) závazky.

⁴³Viz [Kabele připravováno do tisku (2004)].

⁴⁴§ 3 Hlavním nástrojem řízení rozvoje národního hospodářství je státní plán, který zajišťuje, aby se národní hospodářství rozvíjelo proporcionálně na základě optimálního využívání přírodních a ekonomických zdrojů a podmínek země a na základě mezinárodní socialistické dělby práce.

Hlavním nástrojem řízení byl státní plán rozvoje národního hospodářství, z něhož vycházela a s nímž musela být v souladu veškerá řídicí a hospodářská činnost všech orgánů a socialistických organizací (čl. I).“ Státní plán rozvoje národního hospodářství se vypracovával na základě směrnic Komunistické strany Československa (§ 4).

Nás samozřejmě musejí zajímat obě takto popsané asymetrie zakládané nadřazeným postavením: (i) komunistické strany vůči orgánům státu a (ii) orgánů státu vůči socialistickým nikoli jen hospodářským organizacím. První asymetrie byla dána oprávněním KSČ svými směrnici určovat podobu plánu a zaklínací formulí uplatňování zásady demokratického centralismu. Více již v zákonících tato zásada popsána není. Druhá asymetrie je naopak detailně ustavována právě kodexy. Významnou roli při tomto ustavování měl institut socialistického společenského vlastnictví.

O socialistickém společenském vlastnictví se v zákoníku dočteme, že bylo vlastnictvím celospolečenským, družstevním, jakož i vlastnictvím společenských a jiných socialistických organizací. Vznikalo podle zákoníku plánovitě řízenou hospodářskou činností pracovních kolektivů socialistických organizací, které měly svůj majetek: „věci a majetková práva včetně práv k výsledkům výzkumné, vývojové, projektové a jiné obdobné činnosti, k nimž má organizace vlastnické právo nebo právo hospodaření.“ Věc mohla být současně v celospolečenském vlastnictví i ve vlastnictví družstevních nebo jiných socialistických organizací. Ústava tuto vlastnickou podvojnost popisovala takto: „Stát zřizuje hospodářské organizace, zejména národní podniky, kterým svěřuje části národního majetku do správy jako samostatným právnickým osobám.“ Podle hospodářského zákoníku státní organizace měly k jednotlivým věcem, pohledávkám a jiným majetkovým právům státu právo hospodaření.

Pro uvažovaná vlastnická práva – popisovaná nikoli v občanském, ale v hospodářském zákoníku (!) - bylo důležité, jak byly upraveny způsobilosti socialistických organizací, popřípadě orgánů státu nakládat s vlastněnými statky a s vlastnickými právy. Toto nakládání bylo v hospodářském zákoníku vymezeno axiomatickým předpokladem, že „socialistické organizace plní úkoly, které získávají od orgánů hospodářského řízení: ministerstev anebo národních výborů.“⁴⁵ Přesně vzato tyto úkoly plnily „kolektivy pracovníků nebo členové socialistických organizací. Jejich činnost byla organizována na základě statutů, stanov nebo organizačních řádů, které určovaly jejich statutární orgány oprávněné jednat jménem organizace ve všech věcech“ (§ 16). Právní úkony těchto statutárních orgánů bylo ovšem třeba vždy vykládat „v souladu se zájmem celé společnosti na rozvoji národního hospodářství a v souladu s požadavky soudružské spolupráce socialistických organizací“ (§ 25).

Hospodářský zákoník před představovými novelami z roku 1988 ustavoval státní hospodářské organizace řízené ministerstvy anebo národními výbory a stručně charakterizoval jejich zřizování. Předurčoval odvětvové ministeriální organizování státních hospodářských organizací a jejich koncentraci ve výrobních hospodářských jednotkách nebo jiných obdobně uspořádaných hospodářských jednotkách, které byly přímo řízeny ministerstvem. Státní hospodářské organizace zřizoval příslušný ministr nebo vedoucí ústředního orgánu státní správy po projednání s příslušným krajským národním výborem. Na úsecích řízených národními výbory zřizoval státní hospodářské organizace příslušný národní výbor (§ 42). Orgán, který byl oprávněn státní hospodářskou organizací zřídit, mohl organizaci nebo její část převést do působnosti jiného orgánu (ministerstva nebo národního výboru) po dohodě s tímto orgánem. Mohl též organizace sloučit, rozdělit nebo zrušit (§ 48). Zřizovatel musel povinně označit orgán přímo nadřízený (§ 43).

⁴⁵Zákon č. 145/1970 Sb. § 23 „Základní formou zajištění cílů státních plánů a hospodářských plánů je ukládání úkolů plánu v plánovacím procesu vládou a rozepisujícím orgánem (organizací). Úkolem plánu se stanoví povinnost určitým způsobem jednat nebo se jednání zdržet, zejména závazný úkol nebo závazný limit, stanovení priorit, závazná pravidla a postupy a zákazy. Vláda Československé socialistické republiky může stanovit pro některé druhy úkolů plánu zvláštní postup.

V čele státní hospodářské organizace byl jediný vedoucí (ředitel), který řídil činnost organizace a jednal jejím jménem ve všech věcech. Ředitel coby statutární orgán rozhodoval ve věcech státní hospodářské organizace samostatně, pokud rozhodnutí nebylo vyhrazeno nadřízenému orgánu (§ 44). Vztahy uvnitř výrobních hospodářských jednotek, které tvořily organizace nebo organizační jednotky vystupující v hospodářských vztazích svým jménem, upravovaly v souladu s právními předpisy jejich statuty (§ 46).

Až přestavbová novela z roku 1988 začala rušit uvažovaný hrubě asymetrický vztah ústředních i „středních“ orgánů a organizací, v němž orgány hospodářského řízení rozhodovaly, ale nesly nejasnou odpovědnost. Tato novela stanovila, že nadřazené orgány mohou nejen zakládat, měnit, rušit nebo stvrzovat povinnosti a oprávnění organizací (zde již státních podniků) v rozsahu své působnosti, ale také nesou zákonem nově zformulovanou majetkovou odpovědnost z těchto rozhodnutí. Novela ovšem jen máloco měnila na tom, že socialistické společenské vlastnictví zůstávalo z pohledu teorie hybridem kombinujícím vlastnění se zastupováním. Ustavovalo přímou nadřazenost státních orgánů a dopouštělo nepřímou, avšak klíčovou nadřazenost komunistické strany vůči státním orgánům. Povahu společenského vlastnění souhrnně ukazuje následující tabulka:

Způsobilosti společenského vlastnění

TYPY KOORDINACE → ÚČASTNÍCI ↓	NAKLÁDÁNÍ (Vedení podniku a produkce)	ROZDĚLOVÁNÍ ZPŮSOBILOSTÍ (Plánovací útvary a transakce s právy)
SOCIALISTICKÁ ORGANIZACE	Hospodaření jako plnění úkolů	
ORGÁNY ŘÍZENÍ (Vláda, ministerstva, národní výbory)	Hospodářské úkolování (Směňování, odvádění a dodávání, získávání přidělů a odebírání)	Zřizování, slučování, rozdělování a rušení organizací, ústřední plánování
STRANA	<i>(Nepsaná pravidla stranického- ho úkolování)</i>	Směrnice pro ústřední plánování a nastavování institutu společenského vlastnictví, obsazování pozic (Normotvorná a arbitrážní činnost)

Klasický institut soukromého vlastnictví stojí na symetrii vlastníků prosazující se při směně vlastnických práv a asymetrii vlastníků a nevlastníků při užívání těchto práv. V rámci institutu společenského vlastnictví je ovšem asymetrie vlastníků a nevlastníků zcela zastíněna dříve zvažovanými asymetriemi postavení strany, státních orgánů řízení vůči socialistickým organizacím. Je proto poněkud sporné ještě hovořit o vlastnictví, jestliže nakládání s nikým skutečně nevlastněnými statky bylo řešeno jako nakládání s lidmi a organizacemi. V tomto smyslu jsou výstižná častá přirovnání socialistické ekonomiky k jedné velké továrně.

Problém továrního přirovnání spočívá v tom, že popisovaná náhrada vlastnění zastupováním předpokládá ústřední plánovatelnost veškeré hospodářské činnosti. Ta je ovšem jen utopií. Proto reálné socialistické hospodaření skrytě formovaly kvazivlastnické vztahy.⁴⁶ Povaha uvažovaného mutantu institutu vlastnictví bude zřejmější, jestliže zahrneme do našich rozborů ještě také právem rozeznávané typy organizací a praxi plánování probíranou v části Společná ustanovení o hospodářských závazcích.

⁴⁶[Mlčoch 1990]

Socialistický stát si vytvářel k plnění svých úkolů soustavu státních organizací, které byly zpravidla buď hospodářské nebo rozpočtové. Tehdy uznávaná teze o nadřazenosti produktivní sféry nad neproduktivní přitom nadřazovala hospodářské organizace nad rozpočtové. Hospodářské organizace byly dále uvnitř své skupiny hierarchizovány. Na vrcholu stály národní podniky řízené ministerstvy a pod nimi krajské a okresní podniky a samozřejmě též družstva. Všechny organizace hospodářské i rozpočtové byly v zásadě obdobně zahrnuty do společenského vlastnictví, které určovala především praxe ústředního plánování.

Konstitutivní popis této praxe spíše než pravidla přinášel zákon o národohospodářském plánování (č. 145/1970 Sb.). Národohospodářské plány tvořily hierarchickou soustavu, jejíž součástí byly (a) státní plány rozvoje národního hospodářství, (b) státní rozpočty, (c) měnový plán, (d) hospodářské plány federálních a národních ústředních orgánů, orgánů středního článku řízení, socialistických organizací a národních výborů, (e) plány oblastní (regionální).

Úkol státního plánu a jeho rozpis, z něhož vyplynula pro dodavatele povinnost dodávky výrobků, prací anebo výkonů pro určitého odběratele, byl podle příslušných ustanovení hospodářského zákoníku plánovacím aktem. Na jeho základě vznikala povinnost uzavřít hospodářskou smlouvu nebo právo vydat dodávkový příkaz. Uzavření hospodářské smlouvy v souvislosti s plánováním bylo tedy chápáno jako povinnost.⁴⁷ Proto hospodářský zákoník jinak skoupý na vymezování pravidel toto uzavírání smlouvy procedurálně upravoval. Např. smlouvy o přípravě dodávek byly organizace povinny uzavřít nejen na podkladě plánovacího aktu, ale také ke (i) splnění úkolu stanoveného vládou k dlouhodobému smluvnímu zabezpečení, (ii) k zajištění nezbytných náhradních dílů, (iii) obranyschopnosti nebo bezpečnosti státu, anebo (iv) léčebně preventivní péče. Zákon o plánování - navzdory tomu, co slibuje jeho název - nepopisoval procedurálně přípravu a schvalování plánů, přestože se velmi významně týkala zájmů zúčastněných organizací. Pouze určoval podmínky změny plánu. Dále ukládal obecnou povinnost jeho kontroly a stanovoval sankce ukládané nadřízenými orgány v případě jeho neplnění. Trestné ovšem bylo (č. 140/1961 Sb. § 119), jestliže při provozu soukromého hospodářství soukromník nesplnil, byť i z nedbalosti, ve větším rozsahu úkoly vyplývající z hospodářského plánu (odnětím svobody až na jeden rok) anebo uvedení nepravdivých nebo hrubě zkreslených údajů v plánovacích podkladech (odnětím svobody až na dvě léta).

Připomeňme si, že role strany v rámci socialistického hospodaření je v ústavě i v hospodářském zákoníku garantována aplikací zásad demokratického centralismu. Náš rozbor klíčových institutů hospodářských zákonů ovšem ukazuje, že zde nebyla, bereme-li v potaz čistě zákony, splněna jedna z klíčových vstupních podmínek aplikace této zásady: důsledné uplatňování kolektivního rozhodování. Managementy státních podniků měly silné, ale nikoli neomezené postavení. O řídicích aktech a plánech se rozhodovalo nejen ve vedení socialistických organizací, ale také na vládě, ministerstvech či národních výborech. Kolektivně se o těchto aktech rozhodovalo též na stranických grémiích. Nemohlo-li se uplatňování zásady demokratického centralismu pro neplatnost zásady kolektivního rozhodování plně uplatňovat v linii hospodářského úkolování, v souběžné linii stranického úkolování mohlo platit a také platilo.⁴⁸

⁴⁷Nemusíme asi dlouze probírat fakt, že takovéto ujednání nesplňuje konstitutivní rys každé smlouvy: smluvní dobrovolnost. Jednalo se tedy o jakési kvazismlouvy.

⁴⁸Na otázku, co ředitele Krajské zemědělské správy Uhřina motivovalo, aby plnil plán, zda to byla kontrola závodní stranické organizace, odpovéděl: „Všechny úkoly měla Krajská zemědělská správa stanoveny rozpisem státního plánu. Pochopitelně motivací bylo splnění těchto úkolů, protože jsem je měl v prémiových ukazatelích, a také proto, že mi bylo splnění uloženo při komplexním hodnocení, které bylo prováděné příslušným nomenklaturním stranickým orgánem za přítomnosti nadřízeného (ministra) a předsedy naší základní organizace KSČ. Výbor ZO KSČ se k tomuto komplexnímu hodnocení vyjadřoval.“ (Formulace je autorizována a mírně upravena. Původně pan Uhřin vůbec nehovořil o prémiových ukazatelích a výslovně zdůraznil, že závodní organizace do věci řízení nemluvila.)

Na demokratickém centralismu je podstatný centralistický závazek vertikální loajality a vertikálního skládání účtů, který je klamně legitimován demokratickou horizontální loajalitou a skládáním účtů.⁴⁹ Klíčová ustanovení o uplatňování demokratického centralismu tedy nejen stvrzovala nadřazené postavení komunistické strany a na její půdě se odehrávajícího stranického úkolování, ale také zdůvodňovala nárok na vertikální loajalitu socialistických organizací vůči orgánům státu stejně jako zaměstnanců vůči vedením organizací.

Hospodářsko-právní vztahy byly upraveny jako hierarchické vztahy, v nichž prakticky ve všech klíčových záležitostech (plánování, viz dále probíraná arbitráž atd.) chyběly přiměřené procedurální podpisy chránící podřízené socialistické organizace stejně tak jako nadřazené orgány. Probírané vztahy procedurálně upravovaly ovšem četné podzákonné normy a nepsaná pravidla hry. Zcela mimo úpravu stála role komunistické strany, i když její nadřazené postavení jak vůči orgánům hospodářského řízení, tak socialistickým organizacím v podobě vedoucí úlohy bylo ustaveno nedvojznačně. Z rozhovorů víme, že strana se angažovala nejen ve sféře správy nomenklatury, ale také při zajišťování plánů. Socialistická organizace, potažmo její vedení, byla nejen úkolována prostřednictvím plánu, ale vedoucí pracovníci dostávali plnění plánu navíc jako svůj hlavní stranický úkol, nad nímž víc než členská organizace dané socialistické organizace bděl vyšší stranický orgán, který nomenklaturně rozhodnul o jejich jmenování do funkce.⁵⁰

Pracovně-právní vztahy

Zákoník práce (č. 65/1965 Sb.) lze směle řadit v reálném socialismu k základním kodexům socialistického práva. Je to dáno tím, že ústava z roku 1960 definovala společnost dvojznačně jako společnost pracujících i občanů a zavedla pojem *pracující lid*.⁵¹ Práce ve prospěch všech se stala více povinností než právem již v poválečném období zrodu socialismu.⁵² Socialistický právní systém to vyjadřoval zejména třemi paragrafy trestního zákona: o příživnictví (§203, max. sazba 3 roky), porušování povinností v provozu socialistické organizace (§ 129, 6 let) a narušování řízení, plánování a kontroly národního hospodářství (§ 125, 5 let). Všechny uvedené paragrafy byly včetně početné skupiny paragrafů chránících socialistické vlastnictví (§ 132- 139) po revoluci zrušeny.

⁴⁹Demokratický centralismus je vymezen takto:

- všechny vedoucí stranické orgány se volí zdola až nahoru (*institut všeobecné volitelnosti*),
- stranické orgány pravidelně skládají účty a podávají zprávu o své činnosti stranickým organizacím, které je zvolily a vyšším orgánům (*instituty horizontálního i vertikálního skládání účtů*),
- menšina a jednotlivci se disciplinovaně podřizují rozhodnutím většiny (*institut horizontální loajality*),
- usnesení vyšších orgánů jsou bezpodmínečně závazná pro všechny nižší orgány (*institut vertikální loajality*).
- stranické orgány a organizace se mohou právoplatně usnášet, je-li přítomna nejméně polovina jejich členů anebo delegátů.

„KOČKOPES“ DEMOKRATICKÝ CENTRALISMUS

ORGANIZAČNÍ FORMY → INSTITUTY ↓	DEMOKRATICKÝ CENTRALISMUS	DEMOKRATICKÁ SAMOSPRÁVA	BYROKRATICKÁ SPRÁVA (Weberův ideální typ)
NADŘIZOVÁNÍ	Všeobecná volitelnost	Zastupitelská volitelnost	Jmenování
ROZHODOVÁNÍ	Kolektivní	Kolektivní (sborové)	Individuální
LOAJALITA VŮČI ROZHODNUTÍM	Horizontální i vertikální	Horizontální	Vertikální
SKLÁDÁNÍ ÚČTŮ	Horizontální i vertikální úrovní	Horizontální úrovní	Vertikální úrovní

[Kabele 2002]

⁵⁰Viz poznámku č. 48.

⁵¹„My pracující lid Československa prohlašujeme slavnostně: Společenské zřízení, za které bojovaly celé generace našich dělníků i ostatních pracujících a které měly od vítězství Velké říjnové socialistické revoluce před očima jako vzor, stalo se pod vedením Komunistické strany Československa skutečností i u nás. ... Čl. 19 (1) Ve společnosti pracujících, ve které je odstraněno vykořisťování člověka člověkem, jsou rozvoj a zájmy každého jejího příslušníka v souladu s rozvojem a zájmy celé společnosti. Práva, svobody a povinnosti občanů slouží tedy svobodnému, všestrannému rozvoji a uplatnění osobnosti občanů a zároveň upevnění a rozvoji socialistické společnosti; s jejím rozvojem se dále rozšiřují a prohlubují.“

⁵²Např. [Státník 1994]

Zákoník práce vznikl v šedesátých letech a platí dodnes. Můžeme proto sledovat jeho vývoj porovnáváním jeho verze původní s verzemi platnými v roce 1988 a na sklonku roku 2000. Z tohoto srovnání vychází také naše pojednání. Novou zákonnou úpravu ovšem získaly některé normy navazující na pracovní zákoník, které blíže specifikují zaměstnanecký poměr. Změnily se zákony upravující postavení policistů, soudců anebo učitelů, ale neměnil se, anebo až s velkým zpožděním, zákon o některých služebních poměrech vojáků (č. 76/1959 Sb.).

Ze srovnání vyplývá, že zákoník práce se v důležitých věcech po listopadu výrazně nezměnil. Zdánlivě beze změny zůstal popis vztahu nadřízenosti v druhé hlavě: „Vedoucí pracovníci organizace (resp. vedoucí zaměstnanci zaměstnavatele), jimiž se rozumějí její orgány (odstavec 1), jakož i její další pracovníci, kteří jsou pověřeni vedením na jednotlivých stupních řízení organizace, jsou oprávněni stanovit a ukládat podřízeným pracovníkům organizace (resp. zaměstnancům) pracovní úkoly, organizovat, řídit a kontrolovat jejich práci a dávat jim k tomu účelu závazné pokyny“. Vztah zaměstnavatele a zaměstnance, vedoucího a podřízeného, se tedy měnil jen nepřímo zaváděním ochrany pravidel určujících tento vztah.

Zaměstnanecký vztah byl a je vztahem deklarovaně smluvním, a proto rozhodující váhu pro jeho utváření vždy mají okolnosti upravující vznik, změny a skončení pracovního poměru, tj. ochrany typu vstup/výstup.

Vstup do zaměstnání se po právní stránce po listopadu téměř neměnil. Stát byl ovšem tehdy prakticky monopolním zaměstnavatelem. Proto v zákoně postrádáme ochrany pracovníků před zneužíváním tohoto monopolního postavení. Když už někdo vstoupil do pracovního poměru, nebylo snadné se ho zbavit (souhlas ROH), ani ho přesouvat z místa na místo. Zároveň mohl pracovník jen obtížně socialistickou organizaci opustit (nutnost uvádět důvody, složité výpovědní lhůty). Vedlejší pracovní poměr byl sice možný, ale socialistická organizace s ním musela souhlasit.

Propuštění bylo snadné jedině tehdy, když pracovník ohrožoval bezpečnost státu anebo když došlo k porušení „pracovní kázně tak hrubým způsobem, že jeho ponechání v organizaci do uplynutí výpovědní lhůty nebylo možné z důvodu udržení pracovní kázně v organizaci“. Ohrožení bezpečnosti státu i ohrožení kázně se zpravidla interpretačně vztahovalo k revolučnímu mýtu a k příběhu o nepříteli sabotovaném budování socialistické společnosti.

Pracovní kázeň byla v zákoníku práce pojímána jako „uvědomělé plnění úkolů, které pro pracovníky vyplývá z jejich účasti na společenské práci.“ Spočívala „v rozvíjení iniciativy v práci, ve zvyšování ideologické a odborné úrovně, v upozorňování na zjištěné nedostatky, jejich odstraňování, v pomoci v boji proti rušitelům pracovní kázně a v dodržování právních předpisů a zásad socialistického jednání při společné práci.“ V kontextu této deklarace jsou podrobně vymezovány povinnosti jak pracovníků, tak i vedoucích pracovníků, jejichž neplnění podléhalo kárnému řízení. Zákoník práce je standardně upravoval pro všechny socialistické organizace. Počítal s pravidelným hodnocením všech pracovníků. Zákoník stanovoval, jaká kárná opatření mohou být ukládána: a) důtka, b) veřejná důtka, c) snížení, popřípadě odnětí prémie nebo odměn ... na dobu až tří měsíců, d) převedení na méně placenou práci na dobu až tří měsíců, popřípadě snížení základního nebo funkčního platu až o 10 % na dobu až tří měsíců.⁵³ Určoval dále kázeňskou odpovědnost vedoucích pracovníků organizací vůči ještě výše postaveným vedoucím pracovníkům. Proti kázeňskému opatření bylo možné se odvolat k rozhodčí komisi. Rozhodčí řízení prováděly odborové orgány, které určovala Ústřední rada odborů. Monopolní postavení stranou vedených socialistických organizací na trhu práce spolu s výše popsány právními normami porušovaly významně smluvní rovnost v zaměstnaneckých vztazích. Činily tak z pracovního poměru vztah kvazinevolnický.

⁵³Zrušeno bylo již projednávání přestupků místním lidovým soudem.

Pracovně-právní vztahy nabývají zvláštní povahy u osob sloužících v ozbrojených silách a částečně i u soudců. Povaha úpravy těchto vztahů nás musí zajímat již proto, že ozbrojené síly zajišťovaly v reálném socialismu jeden z klíčových úkolů socialistického státu „zabezpečovat obranu země a střežit revoluční vymoženosti lidu“ (ústava 1960), a měly proto také v lecčems výsadní postavení. Ani pracovní poměr – jak jsme si ukázali – nebyl čistě soukromou záležitostí, tím spíše to platilo o služebním poměru příslušníka SNB, vojáka anebo soudce, kteří rozhodně nepracovali jen za mzdu, ale především sloužili vlasti: „Já, příslušník SNB, slavnostně prohlašuji, že budu věrný Československé socialistické republice. Budu čestným, statečným a ukázněným příslušníkem SNB. Při plnění svých služebních povinností se budu řídit ústavou a zákony a budu chránit ústavní zřízení ČSSR, práva občanů a veřejný pořádek. K tomu jsem připraven vynaložit všechny své síly i schopnosti a nasadit i svůj život.“ (č. 100/1970 Sb.).

Nejedná se v první řadě o smluvní vztah, ale o vztah založený příslušností k organizaci, do níž je jednotlivec přijímán ve speciálním řízení. Jejím příslušníkem se stává po složení přísahy. Příslušnost k organizaci je ovšem také svázána s celou řadou povinností a omezení, ale také výhod, z nichž některé trvají i po skončení služebního poměru (např. umístování v občanském povolání, odchodné, platové vyrovnání po skončení služebního poměru a příspěvek za službu k penzi). Příslušníci nosili stejnokroje a tvořili hierarchii hodností. Institut hodnosti významně tvaroval kariéru postup příslušníků a vázaly se na něj nejen výhody, ale též služební zdvořilost určená zákonem a řády. Služební příjem tvořil funkční plat svázaný s ustanovováním do funkcí, hodnostní plat, příplatek za výsluhu let, příplatky a odměny. Pro služební poměr bylo dále charakteristické, že byl založen na respektování zákonů, služebních předpisů a především rozkazů. Příslušník byl povinen rozkaz splnit, i když se domníval, že je v rozporu s právním předpisem. Nadřízeného na takovou skutečnost musel upozornit, ale trval-li nadřízený na splnění rozkazu, musel uposlechnout. Zároveň příslušník ze zákona nejen směl, ale musel odepřít splnění rozkazu nebo pokynu nadřízeného, jestliže by jeho splněním spáchal trestný čin. Tuto skutečnost musel zároveň ohlásit bez zbytečného průtahy vyššímu nadřízenému.

Nesplnění rozkazu stejně jako zpronevěření se přísaze bylo vážným kázeňským přestupkem. Ten organizaci vyvazoval z odpovědnosti za konání příslušníka. Příslušník pak mohl v kázeňském řízení přijít o hodnost, být propuštěn a ztratit výhody spojené s lety dřívější služby. Výkon kázeňské pravomoci náčelníky a veliteli⁵⁴ se velice významně týkal práv příslušníků SNB, a proto zákon o služebním poměru počítal s odvolacím řízením, kde rozhodnutí vynášel senát.

Po roce 1989 byl přijat nový zákon o služebním poměru a mohli bychom proto očekávat, že se povaha služebního poměru v ústavním zřízení výrazně změnila. Opak je spíše pravdou. Spolu s terminologickou změnou týkající se hlavních aktérů (příslušník SNB policista anebo Sbor národní bezpečnosti Policie) byla odstraněna i tendenční preambule a změněna služební přísaha. Dále bylo vypuštěno kritérium oddanosti socialistickému společenskému zřízení při přijímacím řízení a právo ministrů vnitra, resp. prezidenta, odejmout hodnost příslušníku, „který a) prokázal svým jednáním nepřátelský poměr k socialistickému zřízení, b) který se dopustil jednání, jež je v příkrém rozporu s morálně politickými požadavky kladenými na příslušníka“. Jinak jsou rozdíly spíše kosmetické.

Občansko-právní vztahy

Občanský zákoník byl původně rozdělen do osmi částí, jimž předcházela preambule a osm článků popisujících specifikum občansko-právních vztahů v socialistickém zřízení. Novelizovány byly

⁵⁴Sbor národní bezpečnosti tvořila i vojska ministerstva vnitra.

de facto čtyři části, první, druhá, šestá a sedmá - Obecná ustanovení, Socialistické společenské vlastnictví a osobní vlastnictví, Odpovědnost za škodu a za neoprávněný majetkový prospěch a Dědění majetku v osobním vlastnictví. Zbylé části - Osobní užívání bytů, jiných místností a pozemků, Služby a Práva a povinnosti z jiných právních úkonů - byly zrušeny a nahrazeny jednou osmou částí Závazkové právo. Takto bylo původních 262 paragrafů nahrazeno 364 novými paragrafy. Víc jak polovina paragrafů původního zákoníku byla tedy zrušena. V mnohokrát novelizovaném zákoníku staré pasáže - v mnoha případech doplňované novými paragrafy - tvoří nyní necelou třetinu.

Kdybychom se řídili četností výskytu pojmu občan, mohlo by se zdát, že předlistopadový občanský zákoník je dokonce občanshější než polistopadový. Upravuje vztahy občanů mezi sebou a k socialistickým organizacím, zatímco občanský zákoník upravuje vztahy fyzických a právnických osob. Slovo občan se v současném občanském zákoníku téměř nevyskytuje. Nabízené rozlišení fyzických a právnických osob je ovšem klíčové pro stvrzení klíčového práva fyzických osob vytvářet sdružení fyzických nebo právnických osob, anebo účelová sdružení majetku, která coby právnické osoby mají způsobilost mít práva a povinnosti upravovaná občanským zákoníkem. Přitom tato práva a povinnosti musejí být v zásadě rovná s právy a povinnostmi fyzických osob. Jedině tak může být splněna podmínka pro vznik soudně přezkoumatelných smluvních vztahů, které se dynamicky rozvíjejí při nejrůznějších typech podnikání. V ústavních zřízeních určuje pravidla hospodářského podnikání obchodní zákoník. Politické podnikání vymezují volební zákony, zákony o politických stranách atd.

Socialistický občanský zákoník rušil popsanou symetrii fyzických a právnických osob, která byla výrazem práva na sdružování. Nahrazovala ji nesouměrností občana a socialistické organizace.⁵⁵ Jejich asymetrie byla dána skutečností, že zákoník nepojednával ani o vzniku socialistických organizací, ani o jejich vztazích. Socialistické organizace blíže z tohoto hlediska vymezoval, jak jsme si již ukázali, jedině hospodářský zákoník. Pojímal je jako právnické osoby a upravoval jejich vzájemné hospodářsko-právní vztahy a jejich vztahy ke státu. Spory v těchto vztazích řešil zákon o hospodářské arbitráži (č. 121/1962 Sb.). V tomto zákoně ovšem chyběl, jak již bylo řečeno, procedurální popis arbitrážního řízení tak, jak jej známe z oblasti soudního řízení.⁵⁶ Soudům bylo paradoxně svěřeno vedení podnikového rejstříku, tj. úkon, který se soudním řízením nemá de facto nic společného.

Hospodářské i jiné organizace vstupovaly za socialismu nepochybně do vzájemných smluvních vztahů. Ty však byly stejně jako pojem socialistické organizace krajně nejasné. Institut smlouvy - předpokládající rovnost - byl sice v socialistickém občanském zákoníku vymezen (§ 43 - 51) a hovořilo se v něm obecně i o účastnících smlouvy. Netýkal se ovšem vztahů socialistických organizací, které nespádaly do působnosti zákoníku. Problém spočíval v tom, že jinde v socialistickém právu již podrobný popis institutu smlouvy nenajdeme. Najdeme zde ovšem budovatelský diskurs o vzájemné spolupráci, rozvoji iniciativy, rozšiřování účasti pracujících na řízení, o účinném prosazování zájmů celé společnosti, povinnostech plnit plán, překonávání přežitků ve vědomí lidí atd.

Dobrovolné organizace mohly vznikat podle zákona o dobrovolných organizacích a shromážděních (č. 68/1951 Sb.) a k němu vydané prováděcí vyhlášky (č. 320/1951 Sb.). Nevznikaly sdružováním občanů, ale lidu „k uplatnění svých demokratických práv, a tím k upevnění lidově demokratického zřízení a k podpoře úsilí o výstavbu socialismu“. Kromě toho zákon ukládal státu, jmenovitě národním výborům, aby pečovaly „o rozvoj organizací“. Tyto organizace se musely ve své výstavbě

⁵⁵I v tomto zákoníku se na jednom místě ovšem hovoří o „právnické osobě: „Do občanskoprávních vztahů vstupují i jiné organizace než socialistické, jsou-li právnickými osobami.“

⁵⁶Zákon zavádí institut přezkoumání arbitrážního řízení. I po tomto přezkoumání bylo možné se dovolávat prezidia státní arbitráže Československé socialistické republiky, aby výsledky arbitrážního řízení změnilo.

řídít zásadou demokratického centralismu. Na tomto jediném místě, kde byl v českém právu demokratický centralismus specifikován, se ovšem objevuje na místo precizního vymezení ze Stanov KSČ vágní vymezení: „K usnesení stačí většina hlasů, menšina se podrobuje většině. Přijatá usnesení jsou závazná pro všechny. Členové volí demokraticky funkcionáře organizace.“

Dobrovolné organizace musely mít organizační řád, který schvalovaly národní výbory anebo přímo ministerstvo vnitra. Zákon neuváděl žádná jiná kritéria kromě demokratického centralismu pro jeho schválení. Proti rozhodnutí těchto orgánů nebylo odvolání. Pouze výše citovaná vyhláška specializovala formální nároky na organizační řád. Musela v něm být ustanovení o složení, pravomoci a způsobu usnášení vrcholného orgánu (výroční schůze, sjezdu delegátů apod.), o složení, pravomoci a způsobu usnášení řídicího orgánu (představenstva, výboru apod.) a o činnosti kontrolních orgánů. Otázku právní subjektivity (zde zejména možnosti vstupovat do smluvních vztahů) ponechávala i vyhláška nejasnou.⁵⁷ Je v ní však specifikována celá řada dalších omezení činnosti dobrovolných organizací (například povinnost ohlásit jakoukoliv jeho veřejnou akci) či stanovení zásadních kompetencí národního výboru (možnost rozpustit spolek, když dojde k přesvědčení, že jeho existence výstavbě socialismu nepomáhá nebo ji dokonce brzdí).

V dobrovolných společenských organizacích se podle ústavy sdružují pracující. Tyto organizace se dále sdružují v Národní frontě, která byla politickým výrazem svazku pracujících měst a venkova vedeného Komunistickou stranou Československa. Vznik a vztahy některých organizací, např. ROH, byly popsány ve speciálních zákonech.

Platnost občanského zákoníku je v preambuli odvozována z ústavy až po připomenutí hospodářského zákoníku. Společně tyto zákoníky upravovaly vztahy v oblasti socialistické výroby i práce a v oblasti osobní spotřeby občanů. Hospodářský zákoník se vztahoval na klíčovou oblast pro společnost: rozvoj plánovitě řízené socialistické výroby, tj. i společenské vlastnictví výrobních prostředků. Občanský zákoník naopak vymezoval osobní vlastnictví jako odvozené od vlastnictví společenského.⁵⁸ Chránil je jako jeden z důležitých prostředků uspokojování osobních potřeb občanů. Jeho hlavním úkolem bylo „zakotvit a vymezit práva a povinnosti občanů a organizací vznikající v oblasti uspokojování hmotných a kulturních potřeb, chránit tato práva, jsou-li vykonávána v souladu se zájmy společnosti, a přispět k důslednému dodržování socialistické zákonnosti v občansko-právních vztazích.“

Popsaná právní konstrukce tedy zřetelně „kodifikovala“ patronský vztah socialistického státu k občanům⁵⁹ prostředkovaný socialistickými organizacemi, který jsme identifikovali již v druhé hlavě ústavy Práva a povinnosti občanů. Hlavní roli přitom sehrávaly hospodářské organizace, které občanům dávaly práci. Uvažovaná právní konstrukce koncentrovala pozornost ke společenskému vlastnictví výrobních prostředků jako ke klíčové devizi budovatelského zřízení. Ve skutečnosti se tento vlastnický monopol a s ním spojené plánování staly věčným problémem budovatelských režimů. Režim musel v přiměřené míře uspokojovat spotřební nároky nejen pracujících, ale také všech svých nenasytných společenských organizací.

⁵⁷Zmiňuje se pouze v souvislosti s demokratickým centralismem o tom, že „složky organizace řeší své zvláštní úkoly samostatně v souladu s usneseními vyššího orgánu“.

⁵⁸§ 123 Věci, které jsou určeny k osobní potřebě občanů, se převádějí ze socialistického společenského vlastnictví do jejich osobního vlastnictví, nebo se jim přenechávají do osobního užívání.

⁵⁹Např. Michel Foucault líčí tento vztah jako novou formu uplatňování „pastýřské moci“. [Foucault 1996], str. 205-208.

Soudní, správní a arbitrážní řízení

Sféra procesního práva v reálném socialismu obecně ustavovala čtyři základní typy řízení: správní řízení (Správní řád), trestní soudní řízení (Trestní řád), občanské soudní řízení (Občanský soudní řád) a arbitrážní řízení (Zákon o hospodářské arbitráži). Zahrnovala též tvorbu práva (hmotného i procesního) a v tomto smyslu by sem patřily i jednací řády Federálního shromáždění a České národní rady, i když nesloužily v jednotlivých případech pro rozhodování o právech a právech chráněných zájmech pracujících a socialistických organizací.

Všechna uvažovaná řízení spravovala tak říkajíc „suverénně“ vyčleněnou oblast sporů o práva. Řízení ve věcech hospodářsko-právních vztahů – svým způsobem pro socialistický režim klíčových záležitostech – byla ovšem upravena jenom zákonem. Tento zákon současně řešil jak procesní, tak i konstituční záležitosti (organizaci hospodářské arbitráže). Přesto měl ve srovnání s občanským soudním řádem jen třetinový rozsah. Hospodářská arbitráž nahrazovala obchodní soudnictví. Na správní řád nenavazovalo správní soudnictví. Socialistická úprava procesního práva znamenala tedy nejen velmi citelné oslabení soudní moci (připomeňme si, že neexistovalo ani ústavní soudnictví), ale také postup, který odřezával celé velké oblasti rozhodování o právech od evropské právní kultury.

Civilní soudnictví řešilo hlavně rozvody, majetkové a zaměstnanecké spory. Z hlediska výkonu vlády se nejednalo o příliš důležitou oblast a my se jí zde nebudeme rozsáhleji zabývat. Je třeba jenom připomenout, že zůstalo také prostorem,⁶⁰ v němž mohla být – při dobré vůli – právní kultura relativně ctěna a po svém pěstována.

Správní řád z roku 1967 byl normou, která již výrazněji čerpala z dědictví evropského práva. Je pozoruhodný tím, že první novelu měl až v roce 1993. Všechny důležité složky správního řízení (podání, dokazování apod.) jsou procedurálně popsány s téměř stejnou pečlivostí jako v obou soudních řádech. Nicméně se zde nejedná o kontradiktorní řízení, kde by proti sobě stály žalující a žalovaná strana. Je tu pouze správní orgán a strana, vůči níž je správní řízení vedeno. Lze si proto stěžít představit, že implementace takto koncipovaného správního řádu by mohla být bez soudní kontroly přijímaných správních aktů jednotnou a dostatečně robustní, aby mohla odolávat vnějším politickým a hospodářským tlakům.

Hospodářské smlouvy mezi socialistickými organizacemi v případě sporů nepodléhaly soudnímu přezkoumání. Zákon 1962 o hospodářské arbitráži (č. 121/1962 Sb.) stanovil, že ve sporech socialistických organizací rozhodovaly výlučně federální, národní a krajské arbitráže. Jednalo se o spory, v nichž proti sobě stály dvě potenciálně velmi silné strany, kterým mohlo jít o hodně. V úvahu přicházely spory: o uzavření hospodářských smluv, o změnu nebo zrušení hospodářských závazků (předsmluvní spory), o reálné plnění, o vydání věci, dále o majetkové a určovací spory.

Vlastní arbitrážní jednání bylo nicméně v zákonu popsáno pěti řádky: „Hospodářský spor projednává arbitr spolu se zástupci organizací, mezi nimiž vznikl, a řídí jednání tak, aby společně bylo dohodnuto řešení, které je v souladu s celospolečenskými zájmy. Hospodářský spor se složitou problematikou může být projednán a rozhodnut několika arbitry, z nichž jeden předsedá.“ Zákon nezvažoval okolnost, že by se organizace nemusely dohodnout, ani nijak negarantoval procesní práva účastníků, v tomto smyslu byl „anti-procesní“ normou. Při popisu celého arbitrážního řízení včetně přezkoumání si příslušný zákon vystačil s 23 dosti stručnými paragrafy, což je asi tak deseti-na paragrafů, které potřebuje občanský soudní řád k témuž.⁶¹ Připomeňme si též, že zákonná úprava

⁶⁰[Kabele, Hájek, and Holeček 2001]

⁶¹V arbitráži měli úplně jiné řízení. Nebyl to proces, ale spíše správní řízení, kde existovalo nerovné postavení státu a strany. ... Dříve se rozhodovalo u kafe, rozhodnutí se nezduvodňovalo, nebyly ani pořádně vedeny protokoly z jednání. Teprve když došlo k odvolání, arbitr postoupil spis vyšší instanci s písemným stanoviskem. Předseda krajského soudu v roce 2000.

hospodářsko-právních vztahů neumožňovala soudní přezkoumání arbitrážního rozhodnutí. Zákon tedy nepřímou postuloval velmi silné stavení arbitrů anebo komise arbitrů. Takové postavení by stěžímohli mít, kdyby se neopírali při svém rozhodování o mimo zákon působící vnější autoritu vedoucí znesvářené socialistické organizace k tomu, aby se dohodly. Tuto autoritu představovala komunistická strana.

Trestním soudním řádem (č. 141/1961 Sb.) jsme se zabývali nejpodrobněji. Pozornost jsme soustředili na obecná ustanovení role účastníků řízení: obviněný, obhájce, poškozený, státní zástupce, a na úkony: vazbu, dokazování, řízení před soudem, odvolání a řízení o něm. Trestní soudní řád upravoval postup orgánů činných v trestním řízení tak, „aby trestné činy byly náležitě zjištěny a jejich pachatelé podle zákona spravedlivě potrestáni.“ Trestné činy stanovoval trestní zákoník (č. 140/1961 Sb.), jemuž socialistický obsah vtisklo období diktatury proletariátu a politických procesů z padesátých let. Co tím míníme, snad může charakterizovat seznam zrušených paragrafů po roce 1989:⁶²

Paragrafy trestního zákona zrušené po roce 1989

§ 98 Podvracení republiky	§ 125 Narušování řízení, plánování a kontroly národního hospodářství
§ 99 Poškození státu světové socialistické soustavy	§ 128 Dodávka výrobků a prací zvlášť vadné jakosti
§ 100 Pobuřování	§ 129 Porušování povinnosti v provozu socialistické organizace
§ 101 Zneužívání náboženské funkce	§ 132 Rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví
§ 104 Hanobení státu světové socialistické soustavy a jeho představitele	§ 133 Neoprávněné užívání věci z majetku v socialistickém vlastnictví
§ 108 Vyzvědačství a ohrožení státního tajemství ke škodě státu světové socialistické soustavy	§ 134 Podílnictví ke škodě majetku v socialistickém vlastnictví
§ 109 Opuštění republiky	§ 138 Pletichy proti sociálnímu zabezpečení a nemocenskému pojištění
§ 110 Vniknutí na území republiky	§ 139 Společné ustanovení
§ 111 Porušování předpisů o mezinárodních letech	§ 156a Ztěžování výkonu pravomoci veřejného činitele
§ 112 Poškození zájmů republiky v cizině	§ 170a Tisková nedbalost
§ 116 Odnětí věci hospodářského určení	§ 173 Ohrožení služebního tajemství
§ 117 Spekulace	§ 186 Nedovolený provoz a držení vysílací stanice
§ 119 Neplnění úkolů při provozu soukromého hospodářství	§ 203 Příživnictví
§ 120 Zneužívání socialistického podnikání	§ 209a Neoprávněné užívání cizího motorového vozidla
§ 122 Ohrožení hospodářského tajemství	§ 244 Pohlavní styk s osobou téhož pohlaví
§ 123 Neoprávněné nakládání s vynálezem	

⁶²Stejně výmluvný je ovšem také seznam nových paragrafů trestního zákona, viz přílohu č. 1.

Trestní řád se mezi listopadem 1989 a koncem tisíciletí měnil novelami více než dvacetkrát. Nej-
nápadnější byla již dříve uvedená změna slovníku. Ostatní změny, alespoň do roku 1999, kdy jsme
je sledovali, nebyly tak nápadné.⁶³ Jednalo se spíše o dílčí procedurální zpřesnění, která ovšem
mohla mít velký význam. Například když se do práv obviněného (§ 33) dostala formulace, že „není
povinen vypovídat“ anebo že „s obhájcem se v průběhu svého výslechu nemůže radit o tom, jak
odpovědět na již položenou otázku.“ Nebo nově formulovaná položka 2 § 215 o součinnost stran při
dokazování umožnila, aby státní zástupce i obžalovaný a jeho obhájce mohli žádat, „aby jim bylo
umožněno provést výslech svědka“ atd.

Ústava, trestní soudní řád a zákon o prokuratuře (č. 60/1965 Sb.) společně vytvářely privilegova-
né postavení prokuratury vůči soudům, nad nimiž měly prokuratury stejně jako nad ostatními soci-
alistickými organizacemi dozor. Sledovaly zákonnost jejich postupu a rozhodování. Jmenovitě se
prokurátoři účastnili podle trestního řádu trestního soudního řízení. Mohli podávat návrhy na zahá-
jení řízení nebo kdykoliv do řízení vstoupit, měli-li za to, že to vyžaduje zájem společnosti. Proti
rozhodnutí soudů podávali opravné prostředky i stížnosti pro porušení zákona. Mohli vyslovovat
podněty k zaujetí stanovisek k zajištění jednotného výkladu zákonů.

Postavení prokurátorů bylo klíčové zejména v přípravném řízení, kdy prokurátor například mohl
dávat závazné pokyny k vyšetřování a k vyhledávání trestných činů; nařizoval v kterékoliv věci,
v níž lze konat vyhledávání, aby v ní bylo konáno vyšetřování; mohl odejmout kteroukoliv věc urči-
tému vyšetřovateli a učinit opatření, aby věc byla přikázána jinému vyšetřovateli. Pouze prokurátor
byl oprávněn: (i) podat obžalobu nebo návrh na potrestání, ve vyhledávání postoupit věc anebo
zastavit trestní stíhání, (ii) vzít do vazby, vydat příkaz k dodání do vazby a propustit z vazby. Důkaz-
ní řízení probíhalo prakticky dvakrát. Jednou nanečisto v přípravném řízení a podruhé naostro před
soudem. Ve skutečnosti to ovšem znamenalo, že ještě na konci devadesátých let soudci situaci hod-
notili takto: „vytváření případu nebylo plně v rukou soudce. Původně stačil policista, zde se vymys-
lela funkce nezávislého vyšetřovatele. Je to vložka mezi prokurátorem a soudcem. Je jich potřeba
strašně moc. Z 58 % jsou to zemědělství inženýři a z 35 % učitelé. Jejich právnické školení je na úrov-
ni kursů. Dělalí to špatně. Chyba je již v systému. Váha práce by měla být na státních zástupcích,
kteří by se měli jako advokáti státu střetávat s advokáty obžalovaných.“⁶⁴

Evropské inkviziční řízení se ukázalo jako velmi dobře přizpůsobitelné pojetí socialistického
práva. Pro tento typ řízení je charakteristické, že „orgán, který vede v určitém stadiu řízení, má záro-
veň výlučnou povinnost obstarávat a provádět důkazy potřebné k objasnění věci a na základě nich
ve věci rozhoduje. Obviněnému se garantuje právo na obhajobu s tím, že závisí na jeho úvaze, jak
je využije. Nepředpokládá se ovšem, že obhajoba by sama vedla důkazní řízení, tím spíše že by
obstarávala důkazy. Role státního zástupce jako veřejného žalobce se uplatňuje až v řízení před sou-
dem - i zde však jeho případná pasivita nezbavuje soud povinnosti v rozsahu stanoveném zákonem
objasnit skutkový stav věci a rozhodnout. Před podáním obžaloby role státního zástupce spočívá
především v garantování zákonnosti postupu policejních složek.“⁶⁵ Takto chápané inkviziční řízení
ovšem zásadně mění svůj charakter, jestliže: (i) bylo ústavně posíleno postavení prokurátora, (ii) se
zmnožil počet rolí vyšetřovatelem a (iii) posílila se role správní hierarchie v soudní moci na úkor
instanční (silné postavení předsedů soudů a jejich podřízenost ministru spravedlnosti). Zdánlivě
silná role soudce v inkvizičním řízení – inscenuje důkazní řízení i soudí – byla takto zásadním způ-
sobem oslabena a předsoudní řízení začalo inscenačně dominovat vlastnímu soudnímu řízení.

⁶³Pomíjíme změny vyvolané zrušením vojenského soudnictví.

⁶⁴Starší soudce HRSTKA ve výzkumu [Kabele et al. 2001]

⁶⁵Důvodová zpráva k návrhu Trestního soudního řádu pojednávanému v roce 2000 parlamentem.

Vybrané zákony upravující podmínky vlády

Archivní dokumenty nás přesvědčily o tom, že kontrola, utajování státního tajemství a vyřizování stížností představovaly důležité agendy komunistické vlády. Komunistická strana jim věnovala zvláštní pozornost. Měly svůj stranický i věcný rozměr, a proto byly upravovány právem. V případě kontroly a utajování měly i své vlastní celostátní organizační struktury.

Kontrola

Orgány lidové kontroly sledovaly plnění zákonů, ostatních obecně závazných právních předpisů a usnesení příslušných vlád, národních výborů, řídicích orgánů ve všech oblastech národního hospodářství a státní správy. Zákon jim ukládal, aby ve své činnosti vycházely ze směrnic komunistické strany a její orgány také spolu s orgány společenských organizací měly seznamovat s výsledky kontrol. Jejich úkolem bylo upevňovat socialistickou zákonnost, státní a pracovní disciplínu, působit na zvyšování efektivnosti výroby atd. Mimo jiné také dozíraly na stav a úroveň vyřizování stížností, oznámení a podnětů pracujících a organizací a závažnější z nich prověřovaly. Jejich působnost se nevztahovala na rozhodovací činnost soudů, prokuratury, orgánů hospodářské arbitráže, státních notářů a orgánů vyšetřování.

Výbory lidové kontroly měly své předsedy, místopředsedy a členy. Rozhodovaly ve sborech. Byly zřizované na ústřední, národní, krajské, okresní a městské úrovni (při národních výborech) ve výrobních hospodářských jednotkách. V závodech mohly být zřizovány komise lidové kontroly. Členové orgánů lidové kontroly byli vybíráni z řad dělníků, družstevních rolníků a inteligence – ze zákona není ovšem zřejmé kým - na návrh orgánů Komunistické strany Československa a jiných organizací Národní fronty i státních organizací. Zákon neřešil problém možné podjatosti kontrolorů, stejně jako otázku kárných opatření.

Výbory lidové kontroly měly přitom v zásadě neomezený vstup do všech objektů a přístup ke všem podkladům a materiálům i osobním výpovědím. Mohly si podle zvážení přibírat spolupracovníky a vytvářet kontrolní komise. Nejen kontrolovaly, ale také ukládaly sankce od požadavku odstranění nedostatků po návrhy kárných opatření anebo dokonce návrhů na kádrová opatření.

Stížnosti

Vyhláška ze dne 1. října 1958 o vyřizování stížností, oznámení a podnětů pracujících patří zřejmě k nejdéle platným vládním vyhláškám. V preambuli uvádí, že správné, včasné a důsledné vyřizování stížností, oznámení a podnětů pracujících přispívá k ochraně jejich práv a zájmů, posiluje socialistickou zákonnost, je důležitým prostředkem v boji proti byrokratismu a upevňuje spojení státního a hospodářského aparátu s lidem. Na vyhlášce je podivuhodné, jak je „provozně“ pracovaná. Dbá se na to, aby stížnosti mohly být podány a byly nejen vyřizovány, ale také aby byly odstraňovány nedostatky. Velká váha, která byla stížnostem přikládána, je vyjádřena tím, že vedoucí útvarů pro provádění prověrek a revizí, popřípadě sekretariát vedoucího organizace, byli povinni vypracovat nejméně dvakrát do roka zprávu o došlých, vyřízených a nevyřízených stížnostech s rozбором jejich obsahu, příčin zjištěných závad a s uvedením opatření provedených k nápravě. Muselo zde být rovněž zhodnoceno, jak byla v organizaci dodržována ustanovení této vyhlášky. Zprávy pak skutečně jednou ročně projednávala kolegia ministerstev, ústředních úřadů a orgánů a rady národních výborů, jak jsme se přesvědčili v archivu.

Vyhláška vůbec nepřipouští okolnost, že by stížnosti mohly být anonymní, že by stěžování mohlo být zneužíváno k vyřizování osobních účtů a že by mohly být problémy se stanovením oprávněnosti stížností. Podobně neomezené právo postupovat stížnost jiným organizacím nám připadá rovněž sporné.

Tajemství

Na všech důležitých stranických dokumentech jsme v archivech nacházeli označení „Přísně tajné“. Z nepřítomnosti podobného označení na dokumentech z národních výborů bychom jistě neměli činit nesprávné závěry, že tyto dokumenty nebyly utajovány před veřejností. Zákonné podklady pro legální utajování poskytoval zákon o ochraně státního tajemství (č. 102/1971 Sb.) a nařízení vlády (č. 148 a 149/1971 Sb.) stanovující skutečnosti tvořící předmět státního, resp. hospodářského a služebního tajemství.⁶⁶ Státním tajemstvím se podle zákona rozumělo vše, co v důležitém zájmu Československé socialistické republiky, zejména v zájmu politickém, vojenském nebo hospodářském má zůstat utajeno před nepovolanou osobou. Přitom základní skutečnosti tvořící předmět státního tajemství stanovovala dle zákona vláda ČSSR.⁶⁷ Hospodářské a služební tajemství bylo podobně vymezeno a zákon na ně měl být použit přiměřeně.

Vláda obecně stanovila svým nařízením (č. 148/1971 Sb.), co je třeba utajovat v zájmu politickém, obranném a hospodářském. Označení přísně tajné se na stranické dokumenty dostalo díky tomu, že v zájmu politickém bylo nezbytné utajovat tyto základní skutečnosti: a) významná vnitropolitická jednání a konference i jejich přípravu, včetně pokynů účastníkům těchto jednání, budou-li pořadatelem nebo jeho nadřízeným orgánem označeny jako utajené,⁶⁸ b) mezinárodní jednání a konference, mezinárodní smlouvy a dohody, pokud se na jejich utajení dohodnou smluvní strany ...“ Probírané nařízení například také vysvětluje, proč jsme v reálném socialismu používali zkreslené mapy. V hospodářské oblasti stanovovalo, že předmětem utajení musejí být státní plány rozvoje národního hospodářství ČSSR, ČSR a SSR, též ale směrnice pro jejich vypracování, hospodářské plány určených ústředních federálních orgánů i ústředních orgánů republik, jakož i plány určených oborů, popřípadě odvětví.

Popisované vládní nařízení otevíralo cestu k téměř absolutní libovůli při označování státního tajemství. Víme, že KSČ využívala tento prostor a s jejím povolením tak mohly zřejmě činit i další subjekty. Jak ale toto utajování fungovalo prakticky, se ze zákona nedočteme.

Za ochranu státního tajemství v orgánech a organizacích odpovídali jejich vedoucí. Praxe utajování si vytvářela v podobě zvláštních oddělení svoje vlastní rezidentury prakticky ve všech ústředních – federálních i národních - organizacích. Jejich kompetence ovšem nebyly nijak zákonem stanoveny. Za ochranu státního tajemství odpovídalo FMV a při něm zřízená Komise pro ochranu státního tajemství. Do styku se státním tajemstvím mohly přicházet pouze „určené osoby“. Jestliže se s ním dostal do kontaktu občan, musel učinit vše, aby toto tajemství nebylo zneužito. Zejména byl povinen zachovávat mlčenlivost a informovat SNB.

Zákon se dále ve speciálních částech zabýval ochranou státního tajemství v zařízeních na obranu vlasti, fotografováním, filmováním a šifrovou službou.

⁶⁶Jejich ohrožování a vyzvědačství byly kvalifikovány jako trestné činy (§108, 122 a 178 trestního zákona).

⁶⁷Rozebíraný zákon nahradil až v roce 1998 Zákon o ochraně utajovaných skutečností. Zde utajovanou skutečností je taková skutečnost, se kterou by neoprávněné nakládání mohlo způsobit újmu zájmům České republiky nebo zájmům, k jejichž ochraně se Česká republika zavázala, nebo by mohlo být pro tyto zájmy nevýhodné, a která je uvedena v seznamu utajovaných skutečností.

⁶⁸Teoreticky vzato předmět libovolného jednání mohl být kdykoliv prohlášen za státní tajemství.

Závěry

V teoretické hypotéze budovatelského zřízení jsme v závěru konstatovali, že komunistická strana coby „předvoj“ proletariátu svá vůdcovská privilegia a plánovací monopoly prosazovala zejména díky obsazení klíčových herních pozic v rámci podvojně hierarchické struktury společnosti, v níž se stranické a věcné hierarchie strany vzájemně prolínaly. Tato studie ukazuje, že tento způsob vlády byl umožňován zejména nadřazením budovatelského rámování výkonu státní moci nad ústavní rámování. Budovatelský komplex ustanovení transcendoval právo jako takové, jak to vyjadřuje slovní protimluv *třídní právo*. Zároveň poskytoval kvaziprávní legitimitu celé řadě psaných i nepsaných mimoprávních pravidel hry týkajících se například správy nomenklatury a stranického dohledu. Společnost si na tato pravidla zvykla tak, že už je ani nevnímala.

Současně s popisovaným nadřazením budovatelského bloku vznikla tak „nová“ dělba moci mezi komunistickou stranou, vládou a ozbrojenými silami, která komunistické straně zaručovala nadřazené postavení nad druhými dvěma složkami moci.

V kodexech došlo spolu se zavedením komplexních institutů socialistických organizací a společenského vlastnictví k vážnému omezení sdružovacího práva. Hospodářsko-právní vztahy byly upraveny jako hierarchické vztahy, v nichž prakticky ve všech klíčových záležitostech (plánování, arbitráž atd.) chyběly přiměřené procedurální popisy chránící podřízené socialistické organizace stejně tak jako nadřízené orgány. Procedurálně probírané vztahy upravovaly ovšem četné podzákonné normy a nepsaná pravidla hry. Zcela mimo úpravu stála vedoucí úloha komunistické strany.

Pracovně-právní vztahy nahrazovaly smluvní vztahy kvazinevolnickými. Občanský zákoník vymezoval osobní vlastnictví jako odvozené od vlastnictví společenského. Dotvářel patronský vztah socialistického státu k občanům-pracujícím zprostředkovaný socialistickými organizacemi, který ustavovala již ústava a zákoník práce. Budovatelský režim, který původně sliboval práci, všem učinil z práce nejen povinnost, ale také svůj základní nástroj vynucování loajality vůči privilegované komunistické straně.

Podklady a literatura

Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ. 1988. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Stanovy Komunistické strany Československa. 1986. Praha: ÚV KSČ.

Foucault, Michel. 1994. *Myšlení vnějšku. Moc a subjekt.* Praha: Hermana a synové. Pp. 195-227.

Kabele, Jiří 2000. Transakce, sociální vztahy a koordinační instituty. Pp. 4-165 in *Filipov II.* ed. Josef Kandert. Praha: Institut sociologických studií, UK FSV.

Hájek, M., T. Holeček, J. Kabele, J. Kandert, P. Kohútek, Z. Vajdová, 2002a. *Svět hierarchií a reálný socialismus.* Sociologické texty/Sociological Papers SP 02:6. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Kabele, Jiří 2002b. „Vláda v budovatelském a v ústavním zřízení.“ Pp. 59-81. *Svět hierarchií a reálný socialismus.* Sociologické texty/Sociological Papers SP 02:6. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Kabele, Jiří 2003. „Socialistická pravidla a řády: In: Příklad komunistické strany Československa.“ In: *Hierarchie jako přednost i slabina komunistického vládnutí.* ed. Martin Hájek. Sociologické texty/Sociological Papers SP 03:12. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Kabele, Jiří 2004 (připravováno do tisku). *Z kapitalismu do socialismu a zpět. Teoretické vyšetřovací přerodu Československa a České republiky*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd.

Kabele, Jiří and Hájek Martin 2002. „Sociální hierarchie a ekvity.“ Pp. 11-27 in Hájek, M., T. Holeček, J. Kabele, J. Kandert, P. Kohútek, Z. Vajdová: *Svět hierarchií a reálný socialismus*. Sociologické texty/Sociological Papers SP 02:6. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Kabele, Jiří, Martin Hájek and Tomáš Holeček 2001. „Lesk a bída hierarchií českého soudnictví.“ Pp. 419-64 in Jiří Kabele and Lubomír Mlčoch (eds.): *Institucionalizace (ne)odpovědnosti: globální svět, evropská integrace a české zájmy (2)*.

Mlčoch, Lubomír 1990. *Chování Československé podnikové sféry*. Praha: Ekonomický ústav ČSAV.

Rykl, J. 1958. *Stanovy KSČ ztělesnění leninských norem stranického života a zásad vedení*. Praha: SNPL.

Státník, Dalibor. 1994. *Sankční pracovní právo v padesátých letech: Vládní nařízení o opatřeních proti fluktuaci a absenci č. 52/1953 Sb.: Studie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.

Rozhovory

Manželé Kalábovi (straníci), Filipov, (1999).

Poslanec MěNV Filipov, Palivec (nestraník), (1998).

Předseda MěV KSČ Filipov cca do půlky 80. let, Čížek, (1997).

Poslední předseda MěV Filipov, Masák, (1998).

Předseda NF Filipov, Kaláb, (1998).

Předsrpnový vysoký funkcionář KSČ, Hlavata, (1998).

Zaměstnankyně MěNV Filipov, Kotrncová (nestraník), (1998).

Členka rady ONV Dubno, Palečková, (1997, 1998).

Místopředseda ONV Dubno, Kotrnc, (1999).

Tajemník OV KSČ Dubno, Hulán, (2002, 2003).

Předseda Východomoravského KNV, Uhřín, (2003).

Tajemník ÚV KSČ, Talíř, (2003).

Člen předsednictva ÚV KSČ, Novák, (2003).

Starší soudce HRSTKA, (2000).

Příloha č. 1

NOVĚ ZAŘAZENÉ PARAGRAFY TRESTNÍHO ZÁKONA PO ROCE 1989

§ 37a	Ukládání společného trestu za pokračování v trestném činu	§ 186	Nedovolená výroba a držení radioaktivního materiálu a vysoce nebezpečné látky
§ 118a	Neoprávněné provozování loterie a podobné sázkové hry	§ 201a	Opilství
§ 125	Zkreslování údajů o stavu hospodaření a jmění	§ 202a	Hanobení lidských ostatků
§ 128	Zneužívání informací v obchodním styku	§ 203	Týrání zvířat
§ 129	Vystavení nepravdivého potvrzení	§ 209a	Nedovolené nakládání s tkáněmi a orgány
§ 145a	Padělání a pozměňování nálepek k označení zboží	§ 216a	Obchodování s dětmi
§ 147a	Zvláštní ustanovení o účinné lítosti	§ 216b	Společné ustanovení
§ 148a	Porušení předpisů o nálepkách k označení zboží	§ 218a	Podávání anabolických látek mládeži
§ 148b	Nesplnění oznamovací povinnosti v daňovém řízení	§ 249a	Neoprávněný zásah do práva k domu, bytu nebo k nebytovému prostoru
§ 163a-163c	Zločinné spolčení	§ 249b	Neoprávněné držení platební karty
§ 163a	Účast na zločinném spolčení	§ 250a	Pojistný podvod
§ 169a	Zasahování do nezávislosti soudu	§ 250b	Úvěrový podvod
§ 169b	Pohrdání soudem	§ 252a	Legalizace výnosů z trestné činnosti
§ 175a	Křivé tlumočení	§ 256a	Zvýhodňování věřitele
§ 175b	Padělání a vystavování nepravdivých lékařských zpráv, posudků a nálezů	§ 256b	Pletichy při řízení konkursním a vyrovnacím
§ 176a	Nedovolená výroba a držení státní pečeti a úředního razítka	§ 256c	Předlužení
§ 178a	Pytláctví	§ 257a	Poškození a zneužití záznamu na nosiči informací
§ 181a-181e	Ohrožení a poškození životního prostředí	§ 259a	Mučení a jiné nelidské a kruté zacházení
§ 181c	Poškozování lesa těžbou	§ 263a	Persekuce obyvatelstva
§ 181e	Nakládání s nebezpečnými odpady	§ 279a-279b	Porušování práv a chráněných zájmů vojáků
§ 185a	Vývoj, výroba a držení zakázaných bojových prostředků	§ 283	Zběhnutí do ciziny
§ 186	Nedovolená výroba a držení radioaktivního materiálu a vysoce nebezpečné látky	§ 288a	Porušování služebních povinností

Formální popisy nejvyšších státních orgánů

Jiří Kabele

Abstrakt

Studie přináší formální popisy nejvyšších státních orgánů ČSSR a ČSR - vlád, parlamentních sborů, rad obrany státu, generálních prokuratur a nejvyšších soudů – z druhé poloviny osmdesátých let minulého století. Je uvedena stručnou kronikou. Opírá se především o analýzu právních dokumentů. Uvádí přehled přijímaných zákonů, nařízení a vyhlášek v letech 1986-1995 uveřejněných ve sbírce zákonů. Doplnuje ji schéma Státní orgány v československé federaci a jejich základní vztahy a tabulka uvádějící základní informace z rozpočtů ČSSR a ČSR na rok 1988. Studie volně navazuje na příspěvek Normativní rámování výkonu státní moci v reálném socialismu a tvoří pendant ke studiím Vládnutí na úrovni Ústředního výboru KSČ a „Bezpečnost“ jako součást ozbrojených sil.

Uvedení

Formální popisy nejvyšších státních orgánů - vlád, parlamentních sborů, rad obrany státu, generálních prokuratur a nejvyšších soudů⁶⁹ - plní ve sborníku orientační funkci. Doplňují poznatkovou základnu projektu Dědictví komunistické vlády v oblastech, které námi nebyly intenzivně zkoumány. Nabízené popisy označujeme jako formální, protože jsou založeny převážně na kompilaci z právních norem a předpisů.

Některé z probíraných útvarů – zejména se to týká federální a národní vlády - jsme původně měli též zájem důkladně studovat, ale zabránily nám v tom dvě okolnosti: redukce kapacit projektu oproti původnímu záměru předkládanému Grantové agentuře a značná nedostupnost dokumentů v archivech. Konkrétně v případě vlád jsme získali přístup jen k jejich usnesením, a to až v posledním roce.⁷⁰

Studie volně navazuje na příspěvek do sborníku Normativní rámování výkonu státní moci v reálném socialismu a tvoří pendant ke studiím Vládnutí na úrovni Ústředního výboru KSČ a „Bezpečnost“ jako součást ozbrojených sil.

Stručná kronika ČSSR v letech 1986 - 1989

1986		Gorbačovova nová politika vůči satelitům
1986/01	1990/12	Státní plán rozvoje národního hospodářství ČSSR na léta 1986-1990
1986/03		XVII. sjezd KSČ a program přestavby
1986/05		Parlamentní volby a konstituce vedení všech ústředních státních orgánů
1987		Kontakty západních politiků s Chartou 77
1987/03		Adamcova česká vláda, Gorbačovova návštěva v Praze
1987/12		Miloš Jakeš generálním tajemníkem
1988/04		Zrušeno oddělení ÚV KSSS pro vztahy s komunistickými stranami států východní Evropy
1988/04		Reorganizace federální vlády, přijetí zásady omezování vlivu strany na činnost vlády a státního aparátu
1988/06	1989/12	Přestavbové zákony
1988/10	1989/12	Adamcova „přestavbová“ federální vláda
1989/01		Demonstrace v rámci Palachova týdne a navazující podpisové akce
1989/02		Polsko: „kulatý stůl“
1989/06		Maďarsko: „kulatý stůl“
1989/11		NDR: pád berlínské zdi
1989/11		Sametová revoluce
1989/11	1992/08	Čalfova vláda po zrušení vedoucí úlohy strany

⁶⁹Množné číslo, které je poněkud absurdní zejména v případě nejvyšších soudů, nepřímou poukazuje k tomu, že díky poněkud formální federalizaci byly všechny nejvyšší státní orgány ztrojeny, vedle federálních existovaly ještě národní, tj. české a slovenské. V této popisné studii nevěnujeme velkou pozornost jevu federální a národní dělby moci. Zabýváme se jím ve studii Normativní rámování výkonu státní moci v reálném socialismu, oddíl Rozdělení působnosti mezi federaci a republiky.

⁷⁰Naše zkoumání v archivech bylo celkově poznamenáno tím, že jsme skoro výhradně studovali dokumenty, které ještě nebyly archivně zpracované. Tím byl podstatně ztížen jak výběr relevantních dokumentů, tak i jejich příprava pro nás. V daném případě jsme museli čelit i tomu, že Ústřední archiv se stěhoval do nové budovy v Chodovci.

Komunistická strana Československa přijala generální linii výstavby rozvinuté socialistické společnosti pro druhou polovinu osmdesátých let na svém XVII. sjezdu v březnu 1986. Tato generální linie byla vtělena do Hlavních směrů hospodářského a sociálního rozvoje Československé socialistické republiky na léta 1986-1990 s výhledem na období do roku 2000. Tyto programové materiály byly rozpracovány do podoby zákona o státním plánu rozvoje národního hospodářství Československé socialistické republiky na léta 1986 - 1990 (zákon o osmém pětiletém plánu, č. 81/1986 Sb.).⁷¹ Plán stanovoval zvětšit vytvořený hrubý národní důchod v roce 1990 o 18-19 % proti roku 1985 a jeho přírůstek pokrýt z 92-95 % zvýšením společenské produktivity práce. Jedním z úkolů byla též příprava komplexní přestavby hospodářského mechanismu tak, aby nový mechanismus výrazně usměrnil postup zdokonalování soustavy plánovitého řízení v letech 1987-1990 a mohl být plně využit při sestavování 9. pětiletého plánu.

Na konci května 1986 se v Československu uskutečnily volby do zákonodárných a zastupitelských orgánů. Voleb se zúčastnilo 99,39 % oprávněných voličů, z nichž 99,94 % hlasovalo pro jednotnou kandidátku Národní fronty. Kádrové návrhy na obsazení nejvyšších funkcí ve Federálním shromáždění, národních radách a vládách projednalo ÚV KSČ na začátku června a ještě tentýž měsíc byly uskutečněny. Předsedou federální vlády jmenoval prezident republiky Gustáv Husák 16. června opět Lubomíra Štrougala. Ve 26členné vládě se objevili tři noví ministři. V čele české vlády (7 nových ministrů) stanul znovu Josef Korčák. Na prvním zasedání Federálního shromáždění 12. června se funkce předsedy tohoto sboru ujal Alois Indra. Předsedou Sněmovny lidu a Sněmovny národů byli zvoleni Vladimír Vedral a Dalibor Hanes. Předsedou České národní rady se stal Josef Kempný.

Staronová vládní sestava se ovšem již nedokázala udržet v těchto získaných pozicích. Nejprve Adamec nahradil v roli českého premiéra Josefa Korčáka. Pak se Miloš Jakeš stal generálním tajemníkem ÚV KSČ a Ladislav Adamec nakonec postoupil až na premiéra federální vlády. Z našeho hlediska byla významná i přestavbová proměna vlády provedená ještě Lubomírem Štrougalem. Do vlády byl v dubnu 1988 mimo jiné přivzat Marián Čalfa jako předseda Legislativní rady. Vzniklo předsednictvo vlády sestávající z předsedy, prvního místopředsedy a místopředsedů vlády. Na zasedání předsednictva byli dále zvaní: ministr-předseda VLKu, ministr financí, ministři vlád ČSSR a předseda legislativní rady, předseda Státní banky československé. Zároveň byly zrušeny ve velkém počtu pomocné orgány vlády. Takto zredukovaná vláda připravila na socialistické poměry opravdu ambiciózní program redukce aparátů výkonné moci.⁷²

⁷¹„Předtím, než vznikla pětiletka, byl připraven program komunistické strany, který přijal sjezd. Zde bylo naznačeno, jaké úkoly má řešit příští pětiletka, ale také byly stanoveny směry rozvoje na příštích deset až patnáct let. Na úrovni vlády na to navazoval pětiletý plán, který už konkrétně stanovoval, kolik masa, obilí, zeleniny atd., je třeba za pětiletku vyprodukovat a jakého rozvoje dosáhnout. Tato pětiletka pak byla rozepsána do jednotlivých roků. Program schválený na sjezdu byl rozpracováván tak, že z něho vyplynula zasedání ústředního výboru, která se věnovala postupně různým oblastem, zemědělství, strojírenství, kádrové práci atd. Zde se řešily otázky postupu plnění programu a jaké úkoly stojí před komunisty, aby byl program zabezpečen. Na tato zasedání ÚV navazovala zasedání KV, OV a tak byly úkoly komunistů rozepisovány, až se dostaly na jednotlivé základní organizace. [Tajemník OV KSČ Hulán].

⁷²[Usnesení vlády ČSSR ze dne 5. května 1988 č. 130 o zásadách a postupech snižování pracovníků ústředních orgánů; Zásady a postupy snižování počtu pracovníků federálních ústředních orgánů (příloha č. 1 usnesení vlády ČSSR č. 130); Postup ústředních orgánů, organizací a národních výborů při umísťování, hmotném a sociálním zabezpečení pracovníků uvolňovaných v souvislosti s přestavbou národního hospodářství (příloha č. 2 usnesení vlády ČSSR č. 130)]

Vláda

Nejvyšším výkonným orgánem státní moci ČSSR byla dle ústavy z roku 1968 (čl. 66) vláda Československé socialistické republiky. Skládala se z předsedy, místopředsedů, ministrů a původně též státních tajemníků. Státní tajemníci druhé národnosti měli působit ve všech federálních ministerstvech. V normalizaci byl ovšem tento institut zrušen. S působností republikovou byla podobně ustavena i česká vláda. Druhá hlava ústavy spolu se speciálním zákonem (č. 133/1970 Sb.) stanovovala rozdělení vládních působností mezi federaci a republiky. Obecně jsme se již tímto dělením zabývali ve studii Normativní rámování výkonu státní moci v reálném socialismu. Národní vlády v oblasti našeho zájmu prakticky řídily a kontrolovaly činnost národních výborů a veřejné bezpečnosti. Státní bezpečnost a vojska ministerstva vnitra podléhala federální vládě nebo spíše Radě obrany státu anebo rovnou generálnímu tajemníku ÚV KSČ.⁷³

Na federální a národní úrovni působily kromě ministerstev ještě další ústřední orgány, které uvedeme pouze výčtem:

Ostatní federální a národní ústřední orgány

Federace ⁷⁴	Česká republika ⁷⁵
Federální statistický úřad	Český statistický úřad,
Správa federálních hmotných rezerv	Český úřad geodetický a kartografický
Úřad pro vynálezy a objevy	Český báňský úřad
Úřad pro normalizaci a měření	Český úřad bezpečnosti práce
Státní arbitráž ČSSR	Česká komise pro vědecké hodnosti
Státní banka československá	Český úřad pro hospodářskou soutěž
Správa vojenských soudů	Český geologický úřad
Federální úřad pro tisk a informace	Český úřad pro tisk a informace
Čs. komise pro atomovou energii	
Výbor lidové kontroly ČSSR ⁷⁶	Výbor lidové kontroly ČSR
Státní plánovací komise	Česká plánovací komise
Federální cenový úřad	Český cenový úřad
Státní komise pro vědeckotechnický a investiční rozvoj	

⁷³„Ministr byl fakticky přímo podřízen generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ. Tato skutečnost se stala ještě průhlednější po rozdělení funkcí generálního tajemníka strany a prezidenta republiky. Vláda a parlament do činnosti resortu, s výjimkou legislativy a otázek financování, nezasahovaly. Ministra vnitra vždy vybíral generální tajemník a vyšší funkcionáři resortu vnitra byli v nomenklatuře předsednictva, sekretariátu ÚV nebo generálního tajemníka.“ [Lorenc 1992]

⁷⁴Zákon č. 170/1968 Sb. o některých opatřeních souvisejících s federativním uspořádáním státu.

⁷⁵Zákon č. 2/1969 Sb. o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy České republiky.

⁷⁶Poslední čtyři útvary ve sloupci měly své stálé zástupce ve vládě.

Na konci přestavbového roku 1988 se podoba vlády výrazně měnila zákonem o působnosti federálních ústředních orgánů státní správy (č. 194/1988 Sb.). V čele nového seznamu federálních ministerstev stáli členové vlády,⁷⁷ zatímco v dalších orgánech federální státní správy⁷⁸ byli jen vládou jmenovaní a odvolávaní představitelé, kteří se ovšem též zasedání vlády zpravidla zúčastnili. Při této změně se výrazně snížil počet ministerstev. Např. federální ministerstvo hospodářství nahradilo sloučená federální ministerstva paliv a energetiky, hutnictví a těžkého strojírenství, všeobecného strojírenství a elektrotechnického průmyslu. Nově vznikla např. federální ministerstva pro strategické plánování a pro hospodářskou soutěž. Celkově se počet členů vlády snížil z 26 na 20. I na národní úrovni se ministerstva slučovala,⁷⁹ avšak zde již změny nebyly tak výrazné.

Neměnila se pouze struktura vlád, ale i personální obsazení. Tyto změny souvisely se vzestupem Ladislava Adamce. Nejprve se v březnu 1988 stal předsedou české vlády a již v říjnu nahradil Lubomíra Štrougala v roli předsedy federální vlády. Na dubnovém zasedání ÚV KSČ v roce 1988 byla navíc přijata zásada omezení vlivu strany na činnost vlády a státního aparátu.

Vlády Československé i České socialistické republiky se scházely každý týden.⁸⁰ Rozhodovaly dle ústavy ve sborech, které byly schopny se usnášet, byla-li přítomna nadpoloviční většina jejich členů.⁸¹ K platnosti usnesení bylo třeba souhlasu nadpoloviční většiny přítomných členů vlády. V roce 1988 se obě vlády spolu s Federálním shromážděním a národními radami musely zabývat přestavbou. Ta se ohlásila na začátku roku nařízením vlády ČSR o prodeji zboží a poskytování jiných služeb občanů na základě povolení národního výboru. V dubnu vyšly ve sbírce zákonů - v únoru usnesením vlády

77

SEZNAM NOVÝCH FEDERÁLNÍCH MINISTERSTEV

Federální ministerstvo pro strategické plánování	Federální ministerstvo zahraničního obchodu
Federální výbor pro životní prostředí	Federální ministerstvo práce a sociálních věcí
Federální ministerstvo zahraničních věcí	Federální ministerstvo hospodářství
Federální ministerstvo národní obrany	Federální úřad pro hospodářskou soutěž
Federální ministerstvo financí	Federální ministerstvo dopravy a spojů
Federální ministerstvo vnitra	Federální ministerstvo kontroly

78

DALŠÍ ORGÁNY FEDERÁLNÍ STÁTNÍ SPRÁVY

Federální statistický úřad	Správa federálních hmotných rezerv
Federální úřad pro vynálezy	Federální úřad pro normalizaci a měření
Československá komise pro atomovou energii	

79

SEZNAM NOVÝCH ČESKÝCH MINISTERSTEV

Ministerstvo financí, cen a mezd	Ministerstvo vnitra a životního prostředí
Ministerstvo výstavby a stavebnictví	Ministerstvo průmyslu
Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy	Ministerstvo zemědělství a výživy
Ministerstvo kultury	Ministerstvo lesního a vodního hospodářství a dřevozpracujícího průmyslu
Ministerstvo zdravotnictví a sociálních věcí	Ministerstvo obchodu a cestovního ruchu
Ministerstvo spravedlnosti	Výbor lidové kontroly České socialistické republiky

Dále zde ovšem ještě působily ústřední orgány státní správy: Český statistický úřad, Český úřad geodetický a kartografický, Český báňský úřad, Český úřad bezpečnosti práce, Česká komise pro vědecké hodnosti a Český úřad pro hospodářskou soutěž.

⁸⁰ „Všechny zásadní věci, které projednávala vláda a parlament, předtím projednalo politbyro. To byla zásadní chyba, ... asi jsme neměli projednávat úplně ty stejné papíry, co měla vláda a parlament. Potom pro mě třeba bylo nezajímavý být v parlamentu. Třeba Indra řekl: Kam utíkáš pořád, vždyť tady nejvíc narušuješ docházku. Já povídám, co bych tam dělal, vždyť už jsme to ... No, dobře, ale když budeme všichni takhle utíkat, tak tady nebude nikdo sedět. ... Pozorovat to analyticky logicky musel říct: Ti chlapi se zbláznili. Tak předevírem, nebo ve středu byly vlády a v pátek byla politbyra. V pátek v politbyru, vždyť jsem si to tady vystříhl, projednávali to stejný jako teď na vládě. Takže zásadní věci byly dávno jako dojednaný, rozhodnutý i vzhledem k tomu, že vláda byla komunistická.“ [Člen předsednictva ÚV KSČ. Novák].

⁸¹ Vláda nepochybně měla svůj jednací řád a pravidla legislativního plánování, avšak k těmto materiálům jsme se nedostali.

schválené - Zásady a postup přestavby organizačních struktur výrobně technické, vědeckovýzkumné a oběhové základny národního hospodářství na státní podniky (č. 31/1988 Sb.). Předmětem návazných zákonných úprav připravených vládami se stalo zejména: (i) posílení podnikatelského vymezení podniku (č. 88/1988, 173/1988 Sb.) a družstev (č. 90/1988 a 94/1988 Sb.), (ii) oslabení direktivní povahy plánování (č. 98/1988 a 67/1989 Sb.), (iii) rozvoj zahraničních styků (č. 102 a 173/1988 Sb.) a (iv) reforma bankovního sektoru (č. 175/1988 a 130/1989 Sb.). V roce 1989 byly ještě upraveny hospodářský zákoník (č. 98/1988 a 80/1989 Sb.) a rozpočtová pravidla (č. 129/1989 Sb.). Pozornost zaslouží nařízení vlády Československé socialistické republiky o povinném projednávání dodavatelsko - odběratelských vztahů a konkretizaci závazných výstupů státního plánu u dodávek produkce (č. 81/1989 Sb.), které ukazuje, že soukolí plánovaného hospodářství nepřestávalo ani díky přestavbě skřípat.

K zápisům federální vlády jsme se nedostali. Využívali jsme skutečnosti, že všechny důležité vládní dokumenty nejprve projednával sekretariát anebo předsednictvo ÚV KSČ. Získali jsme takto například přístup k plánu zasedání vlád. Měli jsme přístup k usnesením federální a české vlády z roku 1988.⁸² Rovněž jsme mohli studovat usnesení nově vzniklého předsednictva federální vlády. Federální vládu soudě dle jejích usnesení nejvíce zaměstnávaly vztahy se zahraničím: zahraniční cesty a sjednávané mezinárodní dohody. Významné agendy tvořily i spolupráce s mezinárodními organizacemi, s RVHP a udržování bilaterálních vztahů se SSSR. Tyto položky představovaly zhruba třetinu v seznamu usnesení. Asi pětinový podíl měla usnesení týkající se hospodářské činnosti (finančních opatření, hospodářských úkolů a především přestavby) a typicky vládní agendy (národní výbory, ochrana životního prostředí apod.). Následovaly zhruba stejně početné agendy: vyznamenání, kádrová opatření, přestavba a zákonodárná činnost. Vláda se také zabývala svou vlastní organizací a prováděla kontroly. Obraz získaný rozбором seznamu usnesení předsednictva vlády je obdobný. Dominuje zahraničí a následuje ekonomika. Na předsednictvu se jednalo více o konkrétních hospodářských úkolech. O přestavbě se usnášela skoro výhradně vláda jako celek. V usneseních předsednictva také nalezneme větší podíl kontrolních akcí a expertíz, ale o statisticky významný rozdíl se evidentně nejednalo.

Parlamentní sbory

Normotvornou pravomoc ústavně vzato měly vedle zákonodárných sborů také vlády, ministerstva i národní výbory (čl. 79 a 94). Jimi vydávané vyhlášky a nařízení tvoří tzv. druhotnou legislativu. Federální shromáždění, resp. národní rady, mohly tato vládní a ministerská nařízení rušit (čl. 36). Podobně vláda a vyšší národní výbory mohly rušit nařízení nižších národních výborů. Ucelený, i když ne úplný obraz o zákonodárné a normotvorné činnosti poskytuje sbírka zákonů. Na základě ní jsme sestavili následující tabulku:

⁸²S ohledem na orientační charakter nabízeného popisu neuvádíme rozbor usnesení české vlády. Zdá se však, že působností sdílené českou a federální vládou – v našem případě například národní výbory a Veřejná bezpečnost - zaměstnávaly spíše českou vládu.

Přehled přijímaných zákonů, nařízení a vyhlášek v letech 1986-1992

	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
Parlament							
FS	6	16	32	30	114	67	99
ČNR	13	10	26	28	65	89	113
Vláda							
Vláda - federální	0	1	27	32	23	17	14
Vláda - česká	6	6	17	18	16	18	22
MF	7	5	13	16	48	49	49
MPSV	2	7	10	8	34	53	24
MZ	13	23	27	22	50	56	69
MSP	0	1	1	0	6	5	9
MV	1	0	3	1	11	5	16
MO	0	0	0	1	8	3	3
MZE	3	6	6	6	0	2	10
Ostatní ministerstva	7	18	27	18	95	92	66
Ústavní soud							7
Cedulová banka	0	0	1	3	18	15	28
Úřady	3	3	11	10	14	10	11
Prezident			1	1	4		

Léta 1986 a 1987 se jeví ještě jako léta výrazného útlumu v oblasti zákonodárné i nařizovací. Situace se ovšem změnila již v letech 1988 a 1989, kdy začala přestavba. Bilance roku 1989 je zkreslená politickým zvratem na konci roku, který odstartoval horečnatou činnost parlamentu. Za poslední měsíc a půl přijalo Federální shromáždění zhruba tolik zákonů co za prvních deset a půl měsíce. Následující roky jsou netypické, protože byly poznamenány přerodem společnosti a rozdělením Československa. Zákonodárná činnost se stabilizovala až v roce 1994.

Federální shromáždění tvořily Sněmovna národů (150 poslanců) a Sněmovna lidu (200 poslanců). Národní rady měly rovněž 200 poslanců. Federální shromáždění i jednotlivé sněmovny a národní rady měly dále svá předsednictva (SN 20 členů, SL 20, ČNR 25) s předsedy, prvními místopředsedy a 3 nebo 4 dalšími místopředsedy. Předsednictvo Federálního shromáždění mohlo zřizovat ze svých členů stálé nebo dočasné komise. Jeho schůze stejně jako schůze předsednictva ČNR byly zpravidla neveřejné a mohly na ně být povoláváni členové vlády. Předsednictva muse-la o své činnosti podávat zprávu sněmovnám a radám. Na půdě obou parlamentních sborů působily kluby komunistických poslanců zmiňované ve stanovách KSČ nikoli však v jednacím řádu Federálního shromáždění. Uvnitř jednotlivých výborů byly vytvořeny stranické skupiny. Činnost poslaneckých sborů a klubů komunistických poslanců byla plánovaná. Roční plány a výhledy na příští rok schvalovalo usnesením předsednictvo ÚV KSČ.⁸³

⁸³Získali jsme plány České národní rady. Plán na rok 1988 zahrnoval 6 bodů projednávaných ČNR, ale také 29 bodů projednávaných předsednictvem ČNR tak, jak mu je musely předkládat parlamentní výbory. Zpravidla se jednalo o kontrolní zprávy „Zpráva o plnění ..., o realizaci ... o výsledcích ... nebo zprávy bilanční. [PÚV KSČ 54. -bod 14 – plán práce ČNR a jejích orgánů... 88].

Poslanci se v poslaneckých sborech dělili do výborů:

Výbory poslaneckých sborů

Sněmovna lidu	Sněmovna národů	Česká národní rada
Výbor mandátový a imunitní	Výbor mandátový a imunitní	Výbor mandátový a imunitní
Výbor branný a bezpečnostní	Výbor branný a bezpečnostní	
Výbor pro kulturu a výchovu	Výbor pro kulturu a výchovu	Výbor pro kulturu a výchovu
Výbor pro plán a rozpočet	Výbor pro plán a rozpočet	Výbor pro plán a rozpočet
Výbor pro průmysl, dopravu a obchod	Výbor pro průmysl, dopravu a obchod	Výbor pro průmysl a stavebnictví
Výbor pro sociální politiku	Výbor pro sociální politiku	
Výbor ústavněprávní	Výbor ústavněprávní	Výbor ústavněprávní
Výbor pro zemědělství a výživu	Výbor pro zemědělství a výživu	Výbor pro zemědělství a výživu
Výbor pro životní prostředí	Výbor pro životní prostředí	
Výbor zahraniční	Výbor zahraniční	
		Výbor pro národní výbory a národnosti
		Výbor pro obchod, služby a dopravu
		Výbor pro školství a vědu
		Zdravotní a sociální výbor

V připravované studii *O socialistických pravidlech a řádech* se proměnami jednacího řádu ČNR budeme zabývat podrobněji. Federální shromáždění mělo jednací řád obdobný, pouze muselo navíc řešit vztahy svých dvou sněmoven: lidu a národů. Zde byla též zabudovaná pro Československo osudná klauzule o zákazu majorizace. Jednání parlamentu lze podrobit velmi podrobné analýze, protože velké množství informací (zejména stenografické zápisy jednání, tisky a usnesení) lze nalézt v digitální knihovně parlamentu. My se zde omezíme jen na velmi hrubou analýzu jednání ČNR, která je srovnatelná s orientačními rozbory vládních usnesení.

Zápisy z pěti schůzí ČNR v roce 1988 byly velmi stručné. Odrážely vysoce ritualizovaný průběh jejího zasedání. Najdeme zde cyklicky se opakující položky, úvodní slovo předsedy, schvalování pořadu schůze, zprávy předsedy České národní rady o činnosti předsednictva České národní rady v minulém mezidobí. Asi nikoho nepřekvapí, že ČNR nejvíce zaměstnávala zákonodárná činnost, tj. projednávání vládních návrhů zákonů (22 položek), k nim se také vázalo nejvíce vystoupení poslanců. Na jednu schůzi rady připadalo zhruba 20 řečí poslanců. Hned potom následovaly volby soudců z povolání (20 položek). Volbu startovaly návrhy předsednictva ústředního výboru Národní fronty České socialistické republiky na volbu soudců. Zprošťování funkce byli naopak na základě návrhů ústavněprávního výboru. Na půdě národní rady se odehrávaly již jen dvě další významné aktivity.

Rada přijímala usnesení týkající se plánu, rozpočtu, závěrečného účtu, kontroly plnění vládního programu a komplexního rozvoje vybraných oblastí. Některá z těchto usnesení reagovala na zprávu vlády k témuž tématu. Dále se zde odehrály tři obměny složení rady a dva poslanci si vyměnili výbory. Ministři ve třech případech odpovídali poslancům na jejich otázky.

Předsednictvo ČNR zasedalo mezi dvěma svými schůzemi v průměru dvakrát. Vyslovovalo souhlas s rozhodnutími předsedy České národní rady, kterými přikazoval výborům k projednání vládní návrhy zákonů a smluv. Jinak svou činnost členilo na (i) plnění ústavních úkolů (18 polo-

žek, vyhlášení doplňovacích voleb, přijímání demisí členů vlády a dále jmenovalo funkcionáře, udílelo ceny apod.), (ii) řídicí a koordinační činnost (38), (iii) kontrolní činnost (21) a (iv) organizaci zahraničních styků (8). Řídicí, koordinační a kontrolní činnost předsednictva byla velice významná. Předsednictvo schvalovalo plán činnosti ČNR, sestavovalo pořad schůzí, kontrolovalo rozpočet ČNR, stanovovalo náležitosti předsedy Nejvyššího soudu ČSR, delegovalo členy rady, jmenovalo je do komisí atd. Nejdůležitější rozhodnutí se konala v předsednictvu a poslanecká sněmovna je rutinně posvécovala spolu se zprávou o činnosti předsednictva vždy až na samotném konci schůze.

Rady obrany státu

Normativní ukotvení federální a národních rad obrany státu jsme již vyložili ve studii Normativní rámování výkonu státní moci v reálném socialismu. Stručně řečeno Rada obrany státu navrhovala vládě základní proporce ekonomického zabezpečení výstavby branného systému ČSSR. Zároveň byla oprávněna stanovovat závazné úkoly federálním ministerstvům a ostatním federálním ústředním orgánům státní správy a radám obrany republik. Rada obrany státu byla povinna podávat Federálnímu shromáždění zprávy o přípravě a stavu obrany ČSSR.⁸⁴

Pátrali jsme po jakýchkoli údajích o fungování tohoto důležitého grémia, ale byli jsme povýtce neúspěšní. Nezjistili jsme ani, kde v archivech jsou dokumenty z jejího působení uloženy. Údajně nejsou ani ve Vojenském ústředním archivu, ani v Archivu ministerstva vnitra. Nás by samozřejmě zajímaly dvě okolnosti: Do jaké míry činnost těchto rad vytěsňovala ze hry vlády či národní výbory a jak významně rady ovlivňovaly nejen armádu, ale také bezpečnost? Informace, které lze získat ze shromážděných dokumentů, rozhovorů a pamětí, nasvědčují tomu, že vlády sloužily radám k tomu, aby zajišťovaly v pětiletých a ročních plánech zdroje pro ozbrojené síly a předkládaly zákonodárným sborům návrhy na zákony. Ty se ovšem zejména v armádě téměř neměnily v celé socialistické historii Československa. V druhém případě se naopak zdá, že rady nebyly pro bezpečnost tuze důležitým rozhodovacím místem. V každém případě byl jejich vliv zastíňován působením 13. oddělení státní administrativy ÚV KSČ a zejména pak generálního tajemníka a jeho sekretariátu.

Několik zmínek o Radě jsme našli na parlamentním serveru. Federální shromáždění dne 21. března 1989 na své 13. schůzi projednávalo informaci ministra obrany Václavíka o přípravě textu nové vojenské doktríny, „který bude zveřejněn po schválení v Radě obrany státu.“ A o tom, že se ČSSR aktivně připojila „k iniciativám bratských socialistických států. Rozhodnutím Rady obrany státu o snížení počtu osob, výzbroje a organizačních změnách v ČSLA vzbudilo mezi našim lidem oprávněnou pozornost, stretlo sa so všeobecným súhlasom a malo i pozitívny medzinárodný ohlas.“

Z parlamentního tezauru jsme se také dozvěděli,⁸⁵ že Rada obrany státu měla na konci roku 1989 devět nebo deset členů.⁸⁶ Gustáv Husák ještě na sklonku roku 1989 z Rady obrany státu odvolal Miloše Jakeše (generální tajemník KSČ), armádního generála Ing. Milana Václavíka (min. národní obrany) a generálporučíka Františka Vincla.

⁸⁴Zda tak činila, nebo ne, je obtížné posoudit, protože tyto informace zjevně nebyly zatím odtajněny.

⁸⁵Tato informace by měla být ověřena, neboť jsme neměli možnost nahlédnout do originálních tisků. V každém případě se zdá, že národní ministři obrany v Radě obrany státu nebyli.

⁸⁶Podle toho, zda v ní zůstal nebo nezůstal Gustáv Husák.

Prezident Václav Havel pak 9. února 1990 odvolal zbylé členy Rady obrany státu, Karla Urbánka (generální tajemník KSČ), Ladislava Adamce (předseda federální vlády), Ignáce Janáka (1. tajemník ÚV KSS), Jaromíra Žáka (předseda Státní plánovací komise), Rudolfa Hegenbarta (vedoucí 13. oddělení ÚV KSČ) a Františka Pince (federální ministr vnitra). Nově byli jmenováni generálplukovník Ing. Miroslav Vacek (ministr obrany) a Ing. František Pinc (KSČ), dále Marian Čalfa (předseda federativní vlády), Valtr Komárek (místopředseda federální vlády), Vladimír Dlouhý (místopředseda federální vlády), Milan Čič (předseda slovenské vlády), Jiří Dienstbier (ministr zahraničí), Richard Sacher (federální ministr vnitra), Petr Pithart (předseda české vlády) a Jiří Křížan (prezidentův poradce).⁸⁷

Rady obrany státu měly důležitou roli při organizaci operačních štábů vznikajících na základě vyhlášených mimořádných bezpečnostních opatření (dále MBO).⁸⁸ Celý systém operačních štábů, o němž budeme podrobněji hovořit ve studii „Bezpečnost“ jako součást ozbrojených sil, vznikal, stejně jako územní plány MBO a seznamy střežených objektů, na základě usnesení rad obran státu.⁸⁹ Infrastruktura rad byla prakticky využívána pro zajištění součinnosti nejrůznějších složek ozbrojených sil při zabezpečování mimořádných bezpečnostních akcí.

Generální prokuratury a nejvyšší soudy

Úzké sepětí prokuratur a soudů bylo vyjádřené v ústavě z roku 1960 tím, že spolu začaly tvořit soudní moc. Nezávislost soudní moci byla prakticky zrušena tím, že striktně hierarchicky prokuratury dozíraly nejen nad všemi občany, státními institucemi a socialistickými organizacemi, ale i nad soudy. Prokuratura a soudy zde nebyly hlavně od toho, aby chránily práva občanů, ale aby v oblasti socialistické zákonnosti „soustavně rozpracovávaly své úkoly při realizaci závěrů XVII. sjezdu KSČ, zvláště i se zřetelem na usnesení 7. a 9. zasedání ústředního výboru KSČ ..., musely dále, též s využitím podnětů 19. všesvazové konference ÚV KSSS, zvyšovat účinnost a kvalitu vlastní práce.“⁹⁰ Svou činností prokuratura a soudy vychovávaly „občany k oddanosti vlasti, věci socialismu a komunismu, k zachovávaní zákonů a jiných právních předpisů, k ochraně socialistického vlastnictví, k dodržování pracovní kázně, k úctě k právům, cti a vážnosti spoluobčanů, k plnění povinností, které jim ukládá obrana vlasti, k čestnému plnění všech povinností ke státu a společnosti a k zachovávaní všech pravidel socialistického soužití.“⁹¹

Činnost prokuratur upravoval zákon o prokuratuře (č. 60/1965 Sb.). Po provedení federalizace se nejvyššími ústředními orgány federace republik staly generální prokuratury ČSSR, ČSR a SSR. Odpovědný byly příslušným parlamentním sborům a jim také musely spolu s nejvyšším soudem pravidelně podávat zprávu o stavu socialistické zákonnosti. Generálního prokurátora ČSSR jmenoval a odvolával prezident.⁹² Stranicky byl veden generálním tajemníkem ÚV KSČ. Jeho první náměstek musel být vždy druhé národnosti než generální prokurátor.

⁸⁷Sekretářem Rady obrany státu byl ředitel odboru obrany a bezpečnosti Úřadu vlády České a Slovenské federativní republiky. Funkci sekretariátu vykonával odbor obrany a bezpečnosti Úřadu vlády České a Slovenské federativní republiky.

⁸⁸[Žáček 1998]

⁸⁹Za zdrojové usnesení bylo považováno usnesení 8. schůze Rady obrany státu dne 3. října 1970.

⁹⁰[Zpráva generálního prokurátora ... 1988]

⁹¹„Například jen prokurátoři uskutečnili v roce 1987 11 396 přednášek a 3 377 besed, uveřejnili 1 744 článků, absolvovali 298 vystoupení v rozhlasu a 51 v televizi. Soudci, včetně soudců z lidu, jakož i ostatní justiční pracovníci, uskutečňují ročně dokonce několik desítek tisíc přednášek a besed, publikují kolem 2 tisíc článků a uskutečňují několik set vystoupení v rozhlasu a televizi.“ [Zpráva generálního prokurátora ... 1988]

⁹²Generální prokuratury republik jmenovalo a odvolávalo předsednictvo Národní rady.

Orgány prokuratury byly podřízeny jedině generálnímu prokurátorovi a vykonávaly své funkce nezávisle na místních orgánech. Při veškeré své činnosti se měly ovšem opírat o iniciativu pracujícího lidu a jeho organizací (Čl. 106 ústavy). Generální prokurátoři se účastnili s poradním hlasem schůzí vlád /§ 6/.

Nejvyšší soud ČSSR sídlil v Praze. Vedle něho působily ještě nejvyšší soudy republik. Společně dozíraly na soudní činnost všech ostatních soudů a zajišťovaly jednotnost judikatury. Soudci Nejvyššího soudu byli voleni Federálním shromážděním, resp. národními radami na čtyři roky a zahrnovali i soudce z lidu. Nejvyšší soud Československé socialistické republiky rozhodoval ve tří anebo pětičlenných⁹³ senátech. Předseda Nejvyššího soudu Československé socialistické republiky jim mohl přikázat zaujetí právního stanoviska. Před tímto zaujetím stanoviska si předseda Nejvyššího soudu musel vyžádat ještě vyjádření generálního prokurátora ČSSR a předsedů Nejvyšších soudů republik.

Soudci z povolání Nejvyššího soudu ČSSR tvořili podle úseku své činnosti trestní, občansko-právní a vojenská kolegia. Předsedy kolegií byli náměstci předsedy Nejvyššího soudu ČSSR. Předsedové kolegií měli organizovat a řídit činnost kolegií a sledovat rozhodování senátů v kolegiích. Zejména měli řídit jejich rozborovou činnost, navrhnout kolegiím zobecnění poznatků z rozhodování soudů, upozorňovat je na nedostatky v rozhodování atd. Pro socialistické soudnictví ovšem byla charakteristická právě velmi chudá judikatura.

Na Nejvyšším soudě ještě navíc působilo plénium Nejvyššího soudu ČSSR, které tvořili předseda, místopředseda, náměstci předsedy a další členové kolegií Nejvyššího soudu ČSSR. Zasedání pléna se mohl účastnit generální prokurátor ČSSR a s poradním hlasem předsedové nejvyšších soudů republik. Na zasedání pléna bylo možno přizvat i vedoucí jiných státních orgánů a společenských organizací. Plénium se mohlo platně usnášet za přítomnosti nejméně dvou třetin svých členů. Rozhodovalo o jednacím řádu Nejvyššího soudu, projednávalo a schvalovalo zprávy předsedů kolegií, dále zprávy o účinnosti zákonů a jiných obecně závazných právních předpisů či o stavu socialistické zákonnosti pro Federální shromáždění.

⁹³Jestliže rozhodovaly o stížnosti pro porušení zákona podané proti rozhodnutí Nejvyšších soudů republik nebo vojenských senátů Nejvyššího soudu, anebo když zaujímal stanoviska k zajištění jednotného výkladu zákona; v tomto případě je třeba dbát toho, aby členy senátu byli občané obou republik. Jestliže se rozhodovalo ve věcech spadajících do výlučné příslušnosti vojenských soudů podle § 22, byl senát složen z vojenských soudců Nejvyššího soudu ČSSR.

Podklady a literatura

„*Postup ústředních orgánů, organizací a národních výborů při umísťování, hmotném a sociálním zabezpečení pracovníků uvolňovaných v souvislosti s přestavbou národního hospodářství (příloha č. 2 usnesení vlády ČSSR č. 130).*“ (5. 5. 1988) Ústřední archiv.

„*Usnesení vlády ČSSR ze dne 5. května 1988 č. 130 o zásadách a postupech snižování pracovníků ústředních orgánů.*“ Ústřední archiv.

„*Zásady a postupy snižování počtu pracovníků federálních ústředních orgánů (příloha č. 1 usnesení vlády ČSSR č. 130).*“ (5. 5. 1988) Ústřední archiv.

„*PÚV KSČ 54. - bod 14 – plán práce ČNR a jejích orgánů...*“ (1. 6. 1988) Ústřední archiv.

Zpráva generálního prokurátora ČSSR a Nejvyššího soudu ČSSR o stavu socialistické zákonnosti - B. Tisk 91. (4. srpna 1988) Federální shromáždění.

Hrůza, František and Josef Svoboda 1984. *Příručka pro usnadnění přehledu o právní úpravě základní působnosti federálního ministerstva vnitra.* Praha: Federální ministerstvo vnitra.

Lorenc, Alojz 1992. *Ministerstvo strachu?: Neskartované spomienky generála Lorence.* Bratislava: Tatrapress.

Žáček, Pavel 1998. *Securitas Imperii 4/1“. Operační štáby generála Lorence v letech 1988-1989: krizový management FMV v akci.*“ Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu. Pp. 6-281.

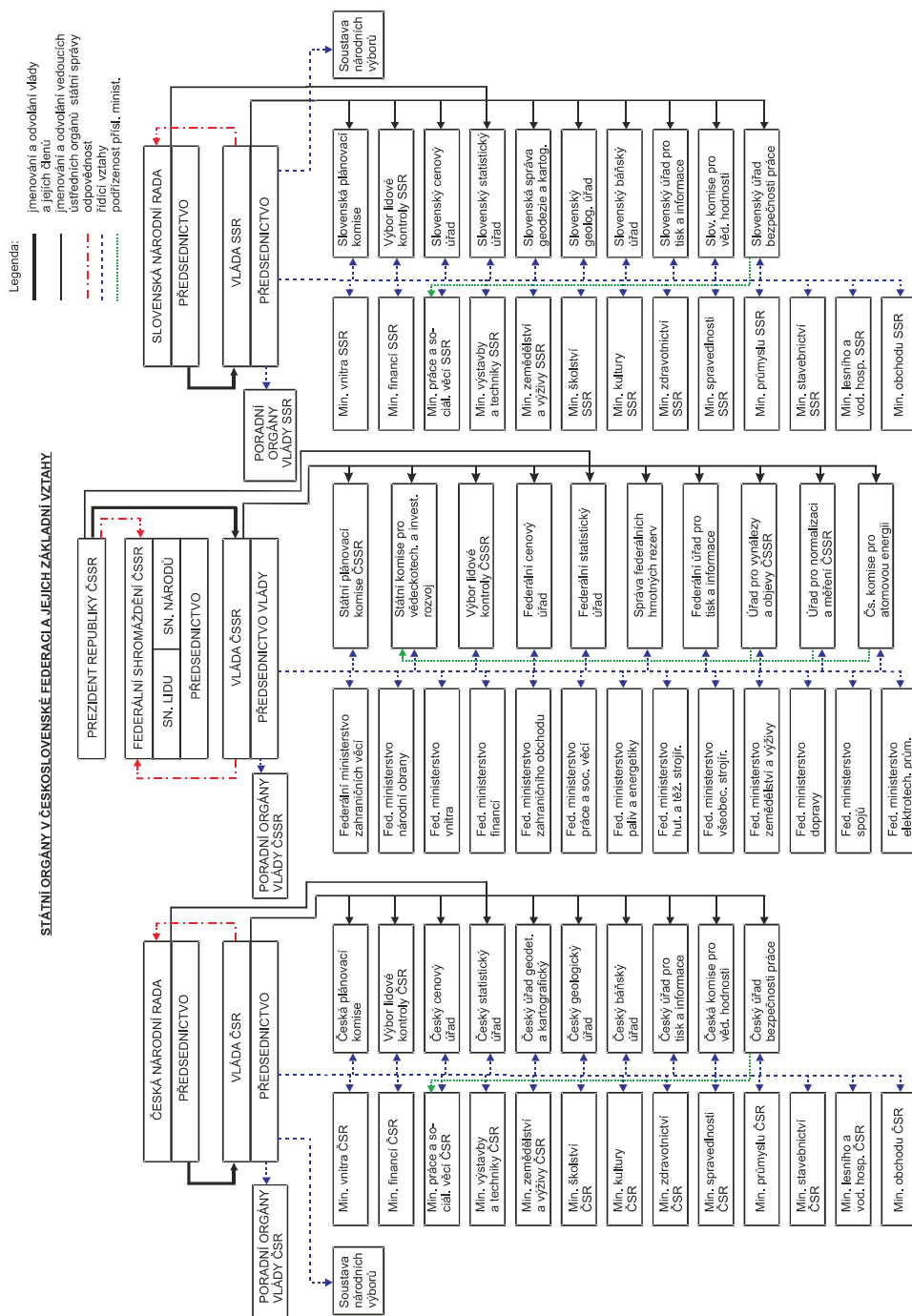
Rozhovory

Tajemník OV KSČ Dubno, Hulán, (2002, 2003).

Člen předsednictva ÚV KSČ, Novák, (2003).

Příloha č. 1

Státní orgány v Československé federaci a jejich základní vztahy⁹⁴

⁹⁴Tabulka je převzatá z dokumentu federálního ministerstva vnitra [Hrůza and Svoboda 1984].

Příloha č. 2

Rozpočty na rok 1988

Příjmy	ČSSR	ČSR	Výdaje na	ČSSR	ČSR
z hospodářství	195 105 283	49 700 351	hospodářství	38 512 185	35 668 000
z vědy a techniky	327 770	135 225	vědu a techniku	5 338 493	2 614 060
z peněžních a technických služeb	17 267 842	4 252 759	peněžní a technické služby	3 123 454	2 792 458
ze společenských služeb a činností	484 128	1 269 019	společenské služby a činnosti pro obyvatelstvo	1 355 058	70 124 461
z obrany a bezpečnosti	1 503 000	294 000	obranu a bezpečnost	24 187 990	4 252 700
Daně od obyvatelstva a poplatky	83 000	25 256 000	správu	2 372 820	1 509 021
Ostatní příjmy	322 977	2 075 946			
Dotace ze státního rozpočtu federace		82 342 300	Dotace ze státního rozpočtu federace do státních rozpočtů republik, resp. do národních výborů	140 204 000	48 364 901
Úhrnem	215 094 000	165 325 600	Úhrnem	215 094 000	165 325 599

Zákony č. 97 a 107/1987 o státním rozpočtu ČSR a ČSSR na rok 1988.

Komentář:

Rozpočty byly vyrovnané. Federální a české výdaje na obranu a bezpečnost činily 28 440 690 tisíc, tj. necelých deset procent (9,6 %) z úhrnných federálních a českých příjmů. Na ústřední správu ČSSR a ČSR vydávaly pak 1,3 %. Na správu šla ovšem také podstatná částka z dotací národních výborů, které činily 16 % z úhrnných federálních a českých příjmů. Uváděná čísla je třeba ovšem brát s velkou rezervou, protože je známo, že metodiky statistického vykazování a celá řada dalších opatření zastírala skutečné výdaje socialistických zemí na obranu a bezpečnost.

Vládnutí na úrovni Ústředního výboru KSČ

Martin Hájek

Abstrakt

Příspěvek podává popis ÚV KSČ - jeho jednotlivých orgánů a jejich vztahů mezi sebou i k nestraničským organizacím v období konce 80. let. Vychází najevo, že klíčovými rozhodovacími grémii bylo předsednictvo a sekretariát. Ovšem velký podíl drobnějších rozhodnutí se odehrával též na úrovni oddělení. Ústřední výbor ovládal centrální státní a společenské instituce prostřednictvím stranických organizací v nich, ale také tím, že v předsednictvu byli rozhodující státní hodnostáři. V rámci ústředního výboru a rovněž tak i v celé straně panovaly přísné hierarchické vztahy, jejichž smyslem bylo podřízení strany ústřednímu vedení.

Úvod

Vůdčí postavení ústředního výboru KSČ ve společnosti bylo odvozeno z dějinného nároku komunistické strany dovést společnost k lepší – zářné – budoucnosti. Ačkoliv za vedoucí sílu vývoje byla považována dělnická síla, komunistická strana sebe samu definovala jako její předvoj, jako její morální a intelektuální jádro; tím se stala i morálním a intelektuálním vůdcem celé společnosti. Generální tajemník to vyjádřil přesně: „Strana představuje čest a rozum naší společnosti.“⁹⁵ Vedoucí úloha strany v socialistickém státě byla zdůvodněná analogicky: „Skutečnost, že socialistický stát vzniká v průběhu a jako důsledek socialistické revoluce, ve kterém je hegemonem dělnická třída, a kde tuto hegemonii zabezpečuje vedoucí úloha strany, již samo o sobě předpokládá, že má-li se revoluce rozvíjet dále, musí komunistická strana zabezpečit další vývoj socialistického státu.“⁹⁶ Vedoucí role KSČ ve společnosti byla proto ústavně zakotvena.

Dalším zdůvodněním vedoucí role ve společnosti i státě byla její proklamovaná politická vyspělost a ztotožnění jejích zájmů se zájmy celé společnosti. „Komunistická strana je nejvyšší formou společenské politické organizace, jejíž politika vyjadřuje nejvlastnější zájmy dělnické třídy i ostatních pracujících.“⁹⁷ Suverénní vládnutí nepočtené skupiny nejvyšších funkcionářů komunistické strany bylo tak spojeno s konceptem celospolečenského zájmu. Jakákoliv opozice vůči politice strany formulované jejím vedením byla straníky a i mnohými nestraníky chápána jako opozice vůči „společenskému zřízení“, vůči společnosti jako celku; pozitivní identifikace vedení strany, státu a společnosti byla velice silná a dávala mocenské skupině účinný argumentační nástroj k prosazování svých cílů. Z tohoto důvodu vedení strany stále intenzivně (jakkoliv marně) horovalo „proti projevům resortismu a lokálního patriotismu“, které znamenaly nadřazení „partikulárních“ zájmů na „celospolečenské“ zájmy stranického vedení. V neposlední řadě umožňoval koncept celospolečenského zájmu zajišťovat nákladné projekty strany (Lidové milice, stranické školství) finanční podporou ze strany státu.

Kromě ideologického a ústavního rámce pro „uplatňování vedoucí úlohy strany“ existoval ještě jeden velice významný normativní rámec – Stanovy KSČ. V nich byly formálně zakotveny způsoby vlády jak ve straně samotné (demokratický centralismus), tak strany ve společnosti (stranické organizace na pracovištích a jejich právo kontroly). Stanovy rovněž určovaly strukturu stranických orgánů (tzv. výstavba strany), postavení, úlohy a pravomoci jednotlivých stupňů stranické výstavby. V neposlední řadě definovaly práva a povinnosti členů a další otázky související s členstvím. Obecně lze říci, že podobně jako i v jiných oblastech komunistického vládnutí, stanovy a organizace strany měly svůj model ve stanovách a organizaci KSSS; zmiňme alespoň leninské principy výstavby strany a demokratický centralismus.

Historický kontext existence útvarů a jejich struktury

Normalizační vládnutí na nejvyšší stranické úrovni, jež bylo cílem našeho popisu, vymezovaly tři klíčové události: stranické a částečně i mimostranické čistky z počátku 70. let, Gorbačovův program přestavby v polovině 80. let a uvědomění si kritického morálně-ekonomického stavu společnosti na konci let osmdesátých. V první řadě „všichni [v předsednictvu ÚV] byli zrozeni tím rokem 68 plus minus.“⁹⁸ Vedení strany se po téměř celé dvacetiletí snažilo udržet stav, kterého dosáhli tzv. očištěnou stranou. Hlavním imperativem byla obezřetnost, ostražitost vůči všemu, co by

⁹⁵[Sborník hlavních dokumentů..., 1982: 41]

⁹⁶[Základy teorie a praxe výstavby strany..., 1978: 21]

⁹⁷[Vedoucí úloha..., 1983: 7]

⁹⁸[Rozhovor 1]

nějakým způsobem připomínalo rok 1968. Tato obezřetnost znemožňovala jakékoliv uvolnění poměrů, rozvoj iniciativy či snahu cokoli reformovat.

Jedinou silou, která byla schopna narušit tuto normalizační strnulost, byla KSSS. Ze dvou důvodů. Strukturálně byla mocenským centrem celého socialistického bloku a suverénním hegemonelem socialistického tábora (s výjimkou Číny). Všechny události v KSSS byly chápány jako víceméně modelové pro ostatní „bratrské“ strany. V případě KSČ to platilo dvojnásobně, protože vedoucí funkcionáře prosadili do jejich pozic právě – obrazně řečeno – sovětské tanky. Paradoxně však, když Michail Gorbačov začal v Sovětském svazu s reformními kroky, ke kterým se řadila i „glasnost“ neboli politika veřejné informovanosti, československé stranické vedení bylo nuceno se těmito sovětským=správným tlakům na změny bránit, protože podkopávaly pevnost jeho vlastního postavení.

Současně s příchodem sovětské přestavby se začala projevovat i stagnace čs. hospodářství a všeobecný špatný morální stav společnosti. V druhé polovině 80. let bylo čím dál více zřejmé, že bez hlubokých hospodářských reforem bude vzrůstat nespokojenost obyvatelstva se stranickým vedením, které bylo právem považováno za odpovědné za danou situaci. Mocenská skupina se tak dostala do schizofrenního postavení: na jedné straně chtěla prosadit reformy politické i ekonomické (s důrazem na to druhé v pořadí), ale na druhé straně si její členové uvědomovali, že to znamená i vážné ohrožení a pravděpodobně i pád jejich absolutní mocenské pozice, případně dokonce označení za viníky špatného stavu. Výsledkem byla patová situace, kdy KSSS nechtěla řešit vnitřní problémy KSČ přímo a uvnitř země bylo stranické vedení stále nejsilnější mocenskou skupinou, která se však nechtěla vzdát moci dobrovolně.⁹⁹ Sám generální tajemník v roce 1988 přirovnal čs. situaci k „tiché stávce na okupovaných územích“,¹⁰⁰ však na druhé straně tvrdil, že „kritika nesmí podněcovat nespokojenost.“¹⁰¹ V důsledku toho – a s vědomím nezvratných změn probíhajících v okolních socialistických státech – se nejvyšší představitelé snažili spíše než pád odvrátit, tak být na něj připraveni: „Může nastat situace, když strana nebude vedoucí silou. Promyslet si to, abychom měli některé [finanční] věci pojištěné pro každý případ.“¹⁰²

Útvary a jejich vnitřní struktura

„Komunistická strana představuje pevnou soustavu organizací a příslušných vedoucích orgánů, s podřízeností nižších orgánů vyšším. Tyto orgány pak musí na jednotlivých stupních vzhledem ke svému poslání dosáhnout v plné šíři základní sféry společenského života, zabezpečovat v nich vedoucí úlohu a realizaci politiky strany.“¹⁰³

Sjezd KSČ

Organizační strukturu, postavení a úkoly jednotlivých útvarů KSČ určovaly Stanovy KSČ. Nejvyšším orgánem KSČ byl sjezd. V období, na které se náš výzkum zaměřil, tzn. roky 1988-89, sjezd neproběhl, pouze se začínal připravovat. Klíč pro volbu delegátů pro plánovaný XVIII.

⁹⁹„Tady vlastně byla složitá věc a bohužel to byla překerní situace, proto teda ta československá skutečnost byla v tý slepý uličce. Jako ty lidé nebyli hloupí, že by nevěděli, že se končí, a současně ani nic neudělali, to znamená, zůstali, jak se řekne, na tý čekačce až do toho konce“ [Rozhovor 1].

¹⁰⁰[Zápis schůze sekretariátu ÚV 65/1988, diskuse]

¹⁰¹[Zápis schůze předsednictva ÚV 85/1988, diskuse]

¹⁰²[Zápis schůze předsednictva ÚV 118/1989, diskuse]

¹⁰³[Kadeřábek, Mrhal et al., 1986: 115]

sjezd KSČ byl určen na 12. zasedání ÚV. Podle tohoto klíče mělo být zvoleno 1624 delegátů s hlasem rozhodujícím (1 delegát na 1000 členů strany) a 20 delegátů s hlasem poradním (1 delegát na 5000 kandidátů strany). Podle stanov se sjezdu jako delegáti s hlasem poradním zúčastnili rovněž členové a kandidáti ÚV a ÚKRK, kteří nebyli zvoleni za delegáty s hlasem rozhodujícím (asi 90-110 osob). Celkem se sjezdu mělo účastnit kolem 1740 delegátů s hlasem rozhodujícím i poradním.¹⁰⁴

„29. Nejvyšším orgánem KSČ je sjezd strany. Řádný sjezd svolává ústřední výbor jednou za pět let. Mimořádný sjezd strany svolává ústřední výbor buď z vlastní iniciativy, nebo na žádost nejméně jedné třetiny všech členů strany. Svolání sjezdu a pořad jednání oznámí ústřední výbor osm měsíců před sjezdem. Sjezd se může právoplatně usnášet, je-li na něm zastoupena nejméně polovina všech členů strany. Pravidla o zastoupení členů strany a způsob volby delegátů určuje ÚV KSČ. Členové a kandidáti ÚV KSČ a členové ústřední kontrolní a revizní komise, pokud nejsou zvoleni řádnými delegáty, zúčastní se sjezdu s hlasem poradním.

30. Sjezd strany: projednává a schvaluje zprávu ústředního výboru KSČ a zprávu ÚKRK; určuje linii strany v otázkách vnitřní a zahraniční politiky, projednává a řeší nejzávažnější otázky dalšího rozvoje socialistické společnosti, schvaluje program a stanovy strany; volí ÚV KSČ, ÚKRK a stanoví jejich složení.“¹⁰⁵

I když sjezd a jeho příprava ve studovaných dokumentech zachycen není, zdá se, že se nebudeme příliš mýlit, když ho přirovnáme k zasedání ÚV KSČ s tím, že byl daleko větších rozměrů a byl o to více ceremoniální událostí. Všechny sjezdové materiály byly připraveny předsednictvem, všechny přednesené příspěvky, i kritické, byly konzultovány s nadřazenými stranickými orgány. Pro stranické aparáty i pro volené funkcionáře znamenala předsjezdová příprava pravděpodobně velké vypětí s výběrem vhodných delegátů, s přípravou jejich i svých vystoupení, s nalezením toho, čím se může stranická organizace dané úrovně pochlubit apod. Samotný sjezd byl však v tomto období spíše stranickým svátkem než místem, na kterém by se projednávaly a řešily nejzávažnější otázky vnitřní i vnější politiky strany na budoucích pět let.

Pro samotné vedení strany byl úspěšný sjezd, tzn. takový, který proběhl plně v jeho režii, potvrzením jeho pevného postavení. Byl znamením, že vládne prakticky celé straně, že neexistuje konkurenční skupina nebo platforma, popř. obecně sdílená nespokojenost.

Ústřední výbor – struktura, tajemníci ÚV

Na sjezdu byl zvolen ústřední výbor (ÚV), který řídil stranu v období mezi sjezdy. Ústřední výbor sídlil v budově na nábřeží Ludvíka Svobody.¹⁰⁶

¹⁰⁴[Zápis schůze předsednictva ÚV 120/1989, bod 9]

¹⁰⁵[Stanovy KSČ, 1976]

¹⁰⁶Členové a pracovníci ústředního výboru o svém sídle mluvili jako o „baráku“. To platilo obecně, takže i městský výbor KSČ nebo ÚV SSM měli svůj „barák“.

31. Ústřední výbor KSČ řídí v období mezi sjezdy veškerou práci strany, zejména:

- a) rozpracovává a řeší v duchu usnesení sjezdů strany otázky dalšího rozvoje socialistické společnosti, vnitřní a zahraniční politiky;
- b) soustřeďuje činnost stranických orgánů a organizací na důsledné uskutečňování vytyčené linie, řídí nižší stranické orgány a pomáhá jim rozvíjet politickou a organizátorskou práci; řídí Lidové milice; kontroluje plnění stranických usnesení; vytváří a řídí různé instituce a podniky strany;
- c) usměrňuje a kontroluje činnost federálních a republikových zastupitelských orgánů, vlád a ostatních ústředních státních orgánů, Národní fronty a ústředních orgánů společenských organizací prostřednictvím komunistů a stranických skupin; zaměřuje jejich činnost na důsledné prosazování a provádění politiky strany, vede je k tomu, aby zabezpečovaly včasné plnění úkolů státního plánu, co nejhospodárněji využívaly všech prostředků a zabezpečovaly společenské potřeby, a to za nejširší účasti pracujících; vedoucí funkcionáři pověřeni ÚV prací ve státních, společenských, hospodářských a ostatních orgánech odpovídají ÚV za uskutečňování politiky strany na svěřeném úseku a v jejím smyslu iniciativně, s tvůrčím přístupem rozvíjejí účinnou řídicí činnost, předkládají ÚV návrhy a doporučení ke stanovení hlavních směrů k dalšímu rozvoji společnosti a zprávy o plnění úkolů;
- d) schvaluje návrhy na členy federální vlády a jiné vedoucí funkcionáře ústředních organizací a institucí; na tajemníky ÚV KSS a vedoucí tajemníky krajských výborů strany; jmenuje hlavního redaktora Rudého práva;
- e) zastupuje stranu ve styku s jinými stranami;
- f) pravidelně informuje stranické organizace o své práci;
- g) schvaluje celkový rozpočet strany a kontroluje jeho plnění, rozděljuje materiální a finanční prostředky strany a stanoví výši členských příspěvků; řídí a spravuje hospodaření ÚV, jeho podniků a institucí;
- h) doplňuje ÚV z kandidátů zvolených sjezdem, jestliže ubude jeho členů;
- i) pro praktické provádění a kontrolu usnesení zřizuje oddělení a odbory.¹⁰⁷

Pro účely popisu můžeme Ústřední výbor rozdělit na dvě části: volenou a nevolenou. Předně zde bylo sjezdem zvolené plénum ÚV, které se scházelo na zasedáních asi třikrát do roka. Sestávalo z asi půldruhé stovky členů a padesátky kandidátů (148/58 v listopadu 1989).¹⁰⁸ Plénum ze svých řad volilo předsednictvo ÚV, které bylo de facto nejvyšším mocenským centrem v zemi, a sekretariát ÚV, který se zabýval převážně vnitrostranickými problémy. Dále plénum volilo tajemníky ÚV. Tajemníci měli na starost aparát ÚV, který tvořil spolu s dalšími útvary (Vysokou školou politickou ÚV KSČ apod.) nevolenou část ústředního výboru. Tajemníci ústředního výboru spolu s aparátem tvořili jádro komunistické vlády. Základní rozhodnutí činilo sice předsednictvo, ve kterém mohli být tajemníci někdy dokonce v menšině, ale realizaci usnesení předsednictva zajišťovali „po stranické linii“ tajemníci. Tajemníci, v čele s generálním tajemníkem, měli k dispozici početný aparát, který pracoval podle jejich pokynů.

Obecně existoval rozdíl mezi voleným funkcionářem a pracovníkem aparátu v tom smyslu, že volený funkcionář rozhodoval a aparát rozhodnutí prováděl, ale v mnoha praktických ohledech rozhodovali pracovníci aparátu samostatně nebo dokonce byli tajemníci na činnosti „svého“ oddělení přímo závislí. Silná byla role vedoucích oddělení, zvláště pokud tuto funkci vykonávali delší dobu. Vedoucí oddělení se po nějaké době mohl stát tajemníkem (např. M. Beňo, K. Urbánek), i když to nebylo časté. Tajemníci odpovídali za jedno nebo více oddělení. Ačkoliv byli tajemníci voleni ústředním výborem, o jejich oblasti působení rozhodovalo předsednictvo resp. generální tajemník. Odpovědnosti některých tajemníků byly dobře známé, jiných pro nás zcela neznámé, protože se nikde neuváděly. Neexistovalo pravidlo rozdělování oddělení do pravomocí tajemníků, zde jako by byla hranice mezi politikou a administrativou, univerzalitou a specializací. Jediným pravidlem bylo, že dvě velmi důležitá oddělení (všeobecné a státní administrativy) si ponechával generální tajemník pro sebe.¹⁰⁹ Dalšími

¹⁰⁷[Stanovy KSČ, 1976]

¹⁰⁸[Poslední hurá. Tajné stenografické záznamy z posledních zasedání ÚV KSČ v listopadu 1989, 1992: 14-15]

¹⁰⁹[Kaplán, 1993: 20]

významnými odděleními bylo zahraniční, pro svůj intenzivní styk s KSSS, a politicko-organizační (např. sdružovalo instruktory pro krajské a okresní výbory). Význam tajemníků byl jednoznačně dán jejich členstvím resp. nečlenstvím v předsednictvu (v sekretariátu byli všichni). Jeden z bývalých členů předsednictva k tomu řekl: „Tajemníci, co nebyli v předsednictvu, to měli těžký, protože předkládali materiály a seděli a báli se, aby jim to předsednictvo nevyhodilo; pro politický boj a politickou práci to byla pro každého tajemníka nevýhoda, kdo tam nebyl.“ Každý tajemník měl k dispozici kancelář, sekretářku a dva tři pomocníky (politické pracovníky); pro detailnější popis viz [Kaplan, 1993: 20-21].

Generální tajemník

Generální tajemník byl hlavou ústředního výboru a tím i hlavou celé KSČ. Pro výkon jeho funkce byly důležité jak četné formální pravomoci, tak neformální autorita, vliv a vztahy k mocenské skupině v KSSS. Významný byl rovněž způsob, jakým se do své pozice dostal (kdo ho do ní dosadil) a jakým způsobem vládnul. Během výzkumu jsme nesesbírali dostatečně informací, abychom se mohli kompetentně vyjádřit k vládnutí generálního tajemníka. Archiv generálního tajemníka (G. Husáka i M. Jakeše) byl v době výzkumu nepřístupný. Nezbývá proto, než odkázat na dobře zpracovaný popis K. Kaplana,¹¹⁰ případně komentovanou biografii G. Husáka od V. Plevzy¹¹¹ a autobiografii M. Jakeše.¹¹²

Jediné, co se ukázalo evidentní, je klíčová role KSSS: ať již skutečná nebo iluzivní, pro komunistické vládnutí na nejvyšší úrovni v našich podmínkách byly „vztahy s Moskvou“ považovány za rozhodující. Odvolával se na ně G. Husák, který podle svých spolupracovníků trpěl „sovětským komplexem“,¹¹³ i M. Jakeš.¹¹⁴ Ten, kdo byl přesvědčen o sovětské podpoře, si mohl počínat velice suverénně.

Dovolíme si jednu poznámku. Někdy se říká, že komunistické vedení a zvláště generální tajemník byli odtrženi od reality, že neměli zprávy o tom, jak se žije, co lidi trápí, s jakými problémy se potýkají apod. Podle všeho je to omyl. Oni problémy znali, ale nedokázali si s nimi nijak poradit. Už jen každoměsíční souhrnné zprávy obsahu dopisů došlých generálnímu tajemníkovi (kterých bylo několik stovek měsíčně), které se projednávaly v předsednictvu ÚV, poskytovaly nejvyššímu vedení nelichotivý obraz o stavu strany i společnosti. „Vedle pozitivních názorů, námětů a různých požadavků na řešení osobních problémů především v dopisech adresovaných generálnímu tajemníkovi převládá otevřená kritika různých nešvarů a nepořádků, zejména na hospodářských úsecích, ale i v celé naší společnosti s požadavky na řešení.“¹¹⁵ Generální tajemník a s ním celé předsednictvo se dozvěděli, že „KSČ jako vedoucí síla společnosti nese za současný neuspokojivý stav zodpovědnost, ale někteří vedoucí stráničtí a státní představitelé ve svých vystoupeních na sebe svůj podíl odpovědnosti za současný stav neberou; že bez podstatných kádrových změn ve vrcholných politických i hospodářských funkcích se věci dopředu nepohnou; nebo je kritizována výroba značného množství nekvalitního zboží, zejména ledniček CALEX, automobilů, televizorů, ale i nekvalitní potravinářské výrobky, včetně brambor apod.; že stát trpí ‚veřejný černý trh‘ s devizovými prostředky před každým Tuzexem“ atd. - čtyři a půl strany stížností na poměry i funkcionáře. Nejvyšší

¹¹⁰[Kaplan, 1993: 21-27]

¹¹¹[Plevza, 1991]

¹¹²[Jakeš, 1996]

¹¹³[Plevza, 1991: 137]

¹¹⁴[Jakeš, 1996: 68]

¹¹⁵[Zápis schůze předsednictva ÚV 57/1988 informace 7]

funkcionáři tedy dobře věděli, že lidé jsou s poměry nespokojeni, a snažili se některé věci, zvláště nedostatek spotřebního zboží, i nějak po svém řešit,¹¹⁶ ale byli v tom téměř bezmocní. Vedoucí ekonomického oddělení na schůzi sekretariátu referoval: „S. L. Adamec a s. P. Colotka na předsednictvu ÚV KSČ slíbili, že se na to podívají a neudělali to.“ Druhý muž ve straně, V. Bilak si stěžoval: „Proč není cement? 68 vlaků navíc pro Temelín, říká Štrougal. Vodil mě za nos.“¹¹⁷

Předsednictvo ÚV

Předsednictvo Ústředního výboru KSČ bylo podle stanov voleno ústředním výborem „k řízení práce mezi plenárními zasedáními ústředního výboru.“ Předsednictvo mělo něco málo přes deset členů a tři až pět kandidátů;¹¹⁸ schůzí se účastnil také předseda ÚKRRK. Věkový průměr na počátku roku 1988 byl 66,5 let a započítáme-li i kandidáty, tak 63,6 let. Věk členů byl poměrně homogenní, dalo by se říci, že byli s výjimkou G. Husáka resp. V. Biláka vrstevníci. Dále byli přizváni k celému jednání tajemníci ÚV, kteří nebyli v předsednictvu, vedoucí všeobecného oddělení, který byl rovněž zapisovatelem, a šéfredaktor Rudého práva. K jednotlivým projednávaným bodům byli podle potřeby přizváni i vedoucí oddělení, ministři a jiní funkcionáři. Celkový počet zúčastněných se tak pohyboval mezi dvaceti a třiceti. Scházelo se jednou týdně, schůze trvaly často přes dvě hodiny, někdy se protáhly až na několik hodin. Schůzi řídil generální tajemník, který měl, podobně jako na schůzi sekretariátu, poslední slovo. Hlavní úkoly předsednictva se stanovily na celý rok (schváleno plénem ÚV), ale časový harmonogram projednávaných bodů schůzí se plánoval na pololetí a po projednání v sekretariátu si ho předsednictvo schválilo samo. Hlavními tématy jednání (v roce 1988) byly otázky „vnitřních ekonomických vztahů“ (57 úkolů; 6 úkolů se týkalo vnějších ekonomických vztahů); předsednictvo se též zabývalo vnitrostranickou prací (16), problematikou státní správy, Národní fronty a společenských organizací (13), brannou a bezpečnostní politikou (11 úkolů); méně se zabývalo úkoly mezinárodní politiky (4; to však neznamená, že by se aktuální mezinárodní situace v předsednictvu neprojednávala, pouze nebyla tématem úkolů), propagandou (3) a školstvím (2). Kromě toho do agendy předsednictva patřily kádrové otázky (1413 nomenklaturních funkcí), svolávání schůzí různých komisí a zasedání, porad vedoucích tajemníků apod., schvalování vyznamenání a cen, pozvání a vysílání návštěv a delegací atd. Předsednictvem také procházely programy práce vlád, parlamentů, ÚV NF, důležitá vládní usnesení a důležité navrhované zákony; k některým se předsednictvo vyjadřovalo, některé pouze dostalo k informaci. Lze říci, že všechna významná opatření a normy musely projít předsednictvem ÚV KSČ. K tomuto účelu byli členy předsednictva rovněž nejvyšší představitelé hlavních společenských organizací: prezident republiky, předsedové federální a národních vlád, předseda Federálního shromáždění, předseda ČNR a v osobě generálního tajemníka i předseda ÚV Národní fronty.

Komunikaci mezi předsednictvem a sekretariátem zajišťoval generální tajemník, který řídil všeobecné oddělení ÚV, které jejich program a agendu zpracovávalo. Náměty k projednání předkládali předsednictvu tajemníci, později i ministři vlád. Pořadí bodů jednání určoval generální tajemník resp. jeho sekretariát. Diskuse byly delší než na sekretariátu, ovšem k ostrým střetům často nedocházelo. V projevech někdy zaznívala sprostá slova. Hlasovalo se jen ve výjimečných případech. Někdy se stávalo, že po projednání všech bodů, když odešli všichni přizvaní a zůstali jen členové a kandidáti předsednictva, se projednávalo „Různé“; často to byly aktuální bezpečnostní

¹¹⁶[Zápis schůze sekretariátu ÚV 52/1988 bod 3]

¹¹⁷[obojí Zápis schůze sekretariátu ÚV 52/1988, diskuse]

¹¹⁸V srpnu 1988 mělo 12 členů a 5 kandidátů [Zápis schůze předsednictva ÚV 81/1988, prezenční listina]

otázky, kádrové otázky, problémy s disidenty nebo exkomunisty, apod.¹¹⁹ Z archivních záznamů nelze vyčíst, jaká vládla na schůzích předsednictva atmosféra. Něco naznačuje historik V. Plevza: „V Předsednictve ÚV KSČ to [po odchodu Husáka] čím dále tím viac škripalo. Na pravidelných rokovaniach, o ktorých sa vydávali bezzubé informácie, to niekedy vyzeralo ako na perzskom trhu: Fojtík slúžiac verne Biľakovi a Jakešovi intriguje proti Štěpánovi, ktorého si vraj generálny tajomník pripravuje za svojho nástupcu; Indra neznáša Jakeša; Janák oddane podporuje Biľaka a Jakeša, neznáša Colotku; Adamec má plné zuby všetkých odporcov reforiem; Gustáv Husák má veľké výhrady ku kádrovníkovi Hoffmanovi.“¹²⁰ Rozpad autority se objevuje přímo i v záznamech diskusí na PÚV, kdy zapisovatel (vedoucí všeobecného oddělení) připisuje své (ironické) poznámky k projevu GT.¹²¹

Sekretariát ÚV

Sekretariát byl volen Ústředním výborem „k řízení běžné práce, hlavně organizování kontroly plnění usnesení a pro výběr kádrů.“ Účastníků bylo více: 13 členů sekretariátu (všichni tajemníci ÚV, předseda ÚV SSM a někteří další významní funkcionáři), předseda ÚKRRK, vedoucí oddělení ÚV¹²² a dalších institucí ÚV (15-20 osob) a k vybraným bodům ještě další; celkově se schůze účastnilo kolem 30 lidí. Průměrný věk členů sekretariátu byl 60 let. Program sekretariátu byl v hlavních úkolech roční, schválený plénem ÚV, ale časový rozpis se určoval na půl roku s tím, že ho schvalovalo předsednictvo. Tematicky se věnovala pozornost převážně otázkám vnitřního fungování strany (24 úkolů pro rok 1988), otázkám propagandy a sdělovacích prostředků (17 úkolů), národního hospodářství (10 úkolů), školství (7), organizace státní správy a Národní fronty (7), branné a bezpečnostní politiky (7); relativně nejméně pozornosti bylo věnováno otázkám mezinárodní politiky (4). Kromě toho se sekretariát průběžně zabýval kádrovými návrhy příslušejícími do jeho nomenklaturního pořádku (4016 funkcí), vysíláním a přijímáním delegací, ať již vnitrostátních, tak i mezinárodních, stranických i mimostranických, schvaloval zahraniční cesty vybraného okruhu čs. funkcionářů, udělování vyznamenání a cen českým i cizím občanům, aj. Sekretariát se scházel jednou týdně. Schůze řídil generální tajemník, který měl také poslední slovo k projednávaným bodům. Na začátku se určilo pořadí projednávaných bodů; schůze trvaly zpravidla kolem hodiny, někdy byly jen půlhodinové, někdy se protáhly na dvě až tři hodiny. Vedoucí oddělení, někdy v součinnosti s nestranickou organizací (vládou, SSM apod.) předkládali návrhy usnesení a u důležitých usnesení přednesli zpravidla krátký úvodní příspěvek. Pokud se diskutovalo, diskutovali jen volení členové a předseda ÚKRRK. Usnesení byla přijímána konsensuálně, nehlasovalo se (alespoň pro léta 1988-9 nebyl nalezen záznam hlasování). Lze odhadnout, že průměrně bylo jednomu bodu schůze věnováno 5 minut. Velké diskuse byly proto řídké a většina usnesení byla přijata v podobě, ve které byla předložena. Významné záležitosti byly předávány ještě k projednání popř. k informaci předsednictvu.

¹¹⁹„Ale pak byla druhá část toho předsednictva [...]. Vlastně ti přizvaní nebo ti co tam chodili, jako ti šli domů. [...] A teď kon, [řekl generální tajemník,] máte někdo něco dál? Všechno se skrývalo pod slůvkem různé, tajuplném různé, a tam se třeba řešily taky věci, třeba [...] jsem se přihlásil, třeba uvedu příklad, jo. Ano, já mám, soudruhu generální, hovořil jsem s tebou, konzultoval, soudruzi to někteří vědí, já bych chtěl, abyste odsouhlasili uvolnění [...]“ [Rozhovor 1].

¹²⁰[Plevza, 1991: 152]

¹²¹[Zápis schůze předsednictva ÚV 85/1988 bod 2, diskuse]

¹²²„Na celou část byli zvaní všichni vedoucí oddělení, aby byli u toho a nemuseli jsme už nikde nic opakovat, aby, protože tam se, jak se řekne, vytvářela, vařila, rozhodovala situace“ [Rozhovor 1].

Pro ilustraci uvádíme ukázkou ze zápisu z diskuse k bodu Kontrola zajištění vybraných dodávek z resortů ministerstva průmyslu ČSR a SSR pro vnitřní trh (zápis není doslovný):

„Dotazy:

s. M. Beňo: Stav přípravy plánu na rok 1989, reálnost zvýšení pokrytí vnitřního trhu, výroba nabíží, obchod nebere, řešení dětského oblečení a obutí.

s. V. Bilak: Páchání polho morálních škod, 43 let po osvobození obrovské trhliny – ostudné, 8 párů obuvi na osobu, 40m bavlny na osobu, kůže, bavlna, p. s. dovoz; neuvažuje se, třeba s Indií, kooperovat? kapacita 30-40 % zvýšení bez koruny investic – Baťovi ředitelé, které položky dlouho nejsou.

s. M. Štěpán: Trochu se minulo účinky, nepřehlednost nedává možnost, podniky nechtějí prodlužovat smlouvy na úrovních 1988? ROHO, Strojmetal, Nábytek, malé věci a jejich řešení: malířské štětce, štětky, týmové řešení, komplexní pohled, pračky, televize, prací prášky, zprávy vrcholí smutkem, neví se, jak dál.

s. K. Hoffmann: Co se rychle změní? 1. nepodléháme tomu, že chceme řešit všechno? 2. počet položek nedostatkového zboží se zvyšuje – v čem to je? nedostatek pracovních sil? co je perspektivnější modernizace? obuvníci – dělníci, administrativa, výrobci obleků – chybí jim metráž, na export, platí to dál?

s. J. Lenárt: Stručná charakteristika zásob pro vnitřní trh, sleduje se to, zatím platí 5letka, vidíte uvolnění, když není povinnost, jaké vidíte nástroje ovlivňování vnitřního trhu (PLR, Maďarsko, Jugoslávie?).

s. M. Kabrhelová: Vývoj průmyslu, přebudování kapacit na bavlnu? kolik to bude stát? zvýší se módnost žen? dětí? snížení sériovosti? spolupráce mezi resorty ČSR a SSR? *s. M. Jakeš:* Obchod a výroba - rozpory, obuvníci, textil – reakce.

Odpovědi:

s. Urban: Nárůsty – 180-200 mil. 1989, 250 mil. v 1990; dodávky nad cca 400 mil. (1.Q 280 mil.), vztah k obchodu, vyšší podíl směnnosti – RVHP, KS zatím 10 %, cíl 20 %, dělat to obchodníci, dětské oblečení, obuv – nový prvek.

Diskuze:

s. V. Bilak: 60 % obuvi export, Indie – mezi námi je prostředník, ekonomická efektivnost nevychází, do 48 hodin náměty.

s. M. Štěpán: spolupráce výrobců a obchodníků nově, dosud přes plán, nepodepíše – plní, podepíše – neplní.

s. K. Hoffmann: Co se dá rychle změnit, návrhů je mnoho, ale většinou do ztracena, 28 tis. pro 5letku, třeba dalších 6, zahraniční vykupování, zahr. pracovníci – širší internacionální zájmy, domácí p. s. na kvalitní výrobu.

s. J. Lenárt: Vysoko pod normativ z různých příčin, určitá volnost je přijímána s určitou opatrností.

s. M. Kabrhelová: Syntetika, přechody děláme, bavlna, směsi, export SSSR, Slovenka Vranov, punčochy – SSSR, módnost a snížení série – otázka ekonomické UVV – mzdy, ČSSR, ČSR a SSR spolupráce, ale narazíme na hranice možností, nemožností, nutit výrobce dělat to, čeho je nedostatek, chyběl ekonomický zájem.

s. Hojer: Objemově jsme na tom hůře, osobně mně je hanba, strukturální změny O x V levné zboží získat odjinud, podnikat, vložit kapitál do rozvojovky, luxus... , jsme na to sami, srovnání se světem nedovedu říci, změna je pomalá a těžká, státní podnik (jít do rizika, inovační úvěr, něco nového), výchova obchodníků, manažerů. – Zaujmout stanovisko –

s. M. Kabrhelová: Dětská obuv, botasky, plátěná obuv, vypracování konfekce, mladší rodiny, cenová regulace – vlna, hodně zásob v textilu – co s tím.

s. K. Hoffmann: Na konkrétní otázky ne vždy konkrétní odpovědi, ale co 9. zasedání ÚV? do závěrů uložit, které položky budou vyřešeny. *s. M. Beňo:* Musíme odejít z indexu, odrazit se ze situace trhu, plnění všech úloh, operativní reakce, součinnost stranických a hospodářských pracovníků, přerušit metodu zdůvodňování, mobilizovat, kontrolovat, vést.

s. J. Lenárt: Hrozí rozvrat trhu, starým mechanismem to nejde, profanace práce – odklad reformy na přechodné období, každý tak rozdělit – 1. příprava přestavby, 2. řešení denního života a regulace trhu.

s. V. Mohorita: Reagovat na závěry 9. zasedání, intenzivně malé věci, mladé lidi – boty (plátěnky), trička, kalhoty, přehnaná sociální jistota (věci na sklad), častější obměna šatníku, provokovat hosp. pracovníky.

s. V. Bilak: Proti reformě v PLR, to je i u nás, není kam ustoupit – od socialismu, - od životní úrovně, poruchy krátkodobé a poruchy velmi dlouhodobé, mládež si nesmí myslet, že to je průvodní jev socialismu, natáčky, hřeben, řetízky na dveře, hledat nové formy podnikání a řízení (ne všechno sami), více iniciativy (laciná pracovní síla), Indie – 10 ministrů, koželužna 280 žen – vzorky podle módy.

s. F. Hanus: Zvýšit politický přístup k řízení, výroba plní, vinen je?!? Svit – vyprodal se do SSSR, byl u toho resort? základ byl textil a obuv, nenaplňují se položky obchodu, úloha cen pružnější, zevrubně projednat na poradě tajemníků, předložit v komplexu usnesení do PÚV KSČ.

s. M. Jakeš: Jde o to ověřit si reakci na zabezpečení úkolů z usnesení str. org. a vl. prohlášení, chybí aktivní iniciativní přístup, nejednáme s prac. kolektivy – co pro to udělají? nemít klapky na očích – sobeckost (otázka politického krytí), operativní skupiny chytrých lidí, říci co je potřeba, mzdy se vyplácí – práce se neodvede, chybí přístup, zúřaduje se od shora dolů, od vlády politický, aktivní přístup více propagovat – konkrétní organizátorská práce (ne papír), co se týká strategie, tak se řešení odkládá, dejme jim ty stroje, dovážejme to domů, hledáme práci za každou cenu, SPK, ZO, strojaři, Egypt – proč bavlna a ne výrobky, ve Vimperku zrušili pracovní čas, kontrolky.

Závěr:

(*Jakeš?*): Soudruzi ministři projednat s využitím připomínek SÚV KSČ v rezortech a ve výborech státních centrálních orgánů jaká konkrétní opatření byla přijata, do konce tohoto měsíce sdělit; jde o organizaci výroby a práce (všechno to mrtvě stojí), jít za lidmi, projednat to s nimi, svolat náměstky, vedoucí odborů, ZO KSČ, do fabrik zajet, vysvětlit účinně metody práce.¹²³

Plénum ÚV – zasedání ÚV

Plénum ÚV mělo rozsáhlé pravomoci, především kádrové, ale i programové. Ve skutečnosti však bylo z nejvyšších orgánů strany nejbezbrannější (nepočítáme-li sjezd) a jeho úloha byla schvalovat předsednictvem předkládané materiály. Jediným privilegiem řadových členů a kandidátů ÚV KSČ, pokud nepracovali přímo v aparátu ÚV, byla větší informovanost o dění na nejvyšší úrovni. Jejich podíl na spolurozhodování v stranických záležitostech se mnoho nelišil od řadových členů strany. Jistou paralelu bychom mohli vést mezi členy pléna ÚV a poslanci tehdejšího parlamentu.

„32. ÚV se schází nejméně třikrát do roka. Kandidáti ÚV a předseda ÚKRRK se účastní zasedání ÚV s právem poradního hlasu. ÚV podle povahy projednávaných otázek zve k aktivní účasti na svých plenárních schůzích další funkcionáře stranických orgánů, společenských organizací, státních a hospodářských orgánů a pracovníky vědy a kultury.

33. ÚV volí ze svých členů: předsednictvo k řízení práce mezi plenárními zasedáními ÚV, sekretariát k řízení běžné práce, hlavně organizování kontroly plnění usnesení a pro výběr kádrů, generálního tajemníka a tajemníky ÚV.¹²⁴

Zasedání ÚV byla svolávána předsednictvem a konala se většinou 3-4x do roka. Pořadová čísla zasedání začínala vždy znovu od sjezdu. Každé zasedání bylo věnováno určité problematice – zemědělství, ideologii, školství apod. Jeho ideologický význam byl v tom, že veřejně formulovalo politiku strany v dané oblasti (stranické dokumenty a usnesení pak byly uváděny: v rámci úkolů vytýčených X-tým sjezdem strany a v souladu s usnesení Y-tého zasedání ÚV KSČ...). Zasedání probíhalo ve Španělském sále Pražského hradu. Předsednictvo zasedání tvořili členové a kandidáti PÚV, předseda ÚKRRK, tajemníci ÚV, členové SÚV. Na zasedání měl hlavní, značně rozsáhlý, projev tajemník ÚV pro problematiku, které bylo zasedání věnováno. Dále předsednictvo a sekretariát podali ve smyslu stanov zprávu o své činnosti. Následovaly organizační otázky, především kádrové. Teprve potom byla otevřena diskuse, ve které vystupovali řadoví členové ÚV a pozitivně hodnotili danou problematiku ve svém kraji, okrese, podniku. Někdy byly též dotazy z pléna směrem k vedení strany (na 9. zasedání v roce 1988 to bylo 29 připomínek). Tyto dotazy však nebyly odpovězeny přímo na zasedání, ale až následně odpovídajícím oddělením ÚV resp. tajemníkem.

¹²³[Zápis schůze sekretariátu ÚV 58/1988 bod 1, diskuse]

¹²⁴[Stanovy KSČ, 1976]

Pro některé členy ÚV bylo však ponižující, že jejich vystoupení na jednání ÚV s nimi později projednával řadový pracovník aparátu.¹²⁵ Teprve od 12. zasedání ÚV v roce 1988 byl poskytnut prostor pro diskusi. Po jejím zhodnocení v PÚV bylo dohodnuto, že se s vedoucími tajemníky KV projedná, jak diskusi přece jen předem připravit, aby nedocházelo k překvapením („Na příští poradě říci vedoucím tajemníkům KV, jak by měla vypadat diskuse na zasedání ÚV“; „Na poradě s ved. tajemníky KV hovořit o diskusi na zasedání ÚV a jak by její obsah mohli ved. taj. KV pozitivně ovlivnit.“)¹²⁶ Nakonec bylo jednohlasně schváleno usnesení ústředního výboru navržené PÚV.¹²⁷ Závěrečnou, stejně jako úvodní řeč držel generální tajemník.

Politicko-organizační zabezpečení zasedání a jeho závěrů¹²⁸ znamenalo, že předsednictvo ústředního výboru ještě před zasedáním schválilo: složení pracovních orgánů zasedání (komisí a skrutátorů), seznam písemných podkladových materiálů, návrh přizvaných (121 osob, např. vedoucí oddělení, instruktoři ÚV, generální prokurátor, šéfredaktoři vybraného stranického tisku apod., kupodivu nikdo z KSSS) a pověřilo některé své členy řízením jednání. Členové a kandidáti ÚV měli k prostudování materiálů 2 hodiny (byli k tomuto účelu pozváni dvě hodiny před začátkem zasedání). Publicita ze zasedání (včetně formy zpravodajství, médií a přesných časů jejího zveřejnění) byla též předem schválena PÚV.

Komise ÚV KSČ

Stanovy v článku 28 říkají: „Stranické orgány volí ze svých členů a kandidátů a z řad aktivu komise, které svou činností pomáhají těmto orgánům při rozpracování a uskutečňování politických, ekonomických a ideologických úkolů strany.“ Dlouhou dobu existovaly pouze čtyři komise: národohospodářská, zemědělská, ideologická a mládeže; k nim přibyly komise pro otázky života strany a pro životní prostředí. V září roku 1988 se po vzoru KSSS navrhovalo zřídit ještě komise pro mezinárodní otázky, politický systém, právní komise, sociální politiky, vědy a techniky, školská komise a kulturní komise.

Komise tvořili členové a kandidáti ÚV, nečlenové ÚV – komunisté, kteří jsou odpovědnými funkcionáři a významnými pracovníky v daném oboru a konečně na konci 80. let i odborníci – nekomunisté, bezpartijní (s výjimkou komise pro otázky života strany i branné a bezpečnostní komise ÚV). V době, kdy byly komise pouze čtyři, řídili je odpovídající tajemníci; v roce 1988 bylo nutné do čela některých komisí navrhnout i funkcionáře mimo tento okruh, tzn. další členy předsednictva či sekretariátu, případně i členy ÚV, kteří měli v příslušné oblasti autoritu. Tajemníci komise byli vedoucí oddělení nebo jejich zástupci. Komise se nescházely příliš často, zdá se, že jednou měsíčně, ale s určitostí se to tvrdit nedá.

Smysl komisí měl být v tom, že se změnila úloha oddělení ÚV, které do té doby samo řídilo po všech stránkách odpovídající rozsah přímo řízených organizací. Komise měly poskytovat stranické politice orientaci, kterou by oddělení mohla prosazovat.

Činnost komisí spočívala v diskusi o zvolených problémech dané oblasti a měly rovněž předkládat předsednictvu (případně ÚV) stanoviska a návrhy a doporučovat vhodné kádry do vedoucích funkcí. Skutečností však bylo, že jsme se při studiu archivu nesetkali s tím, že by komise ÚV předkládala předsednictvu nějaký návrh nebo že by její činnost byla nějak výrazně vidět. Možná to bylo dáno i povahou otázek, kterými se zabývaly. Například Národohospodářská komise v 2. pololetí 1988 projednávala tyto otázky: Návrh dlouhodobé koncepce jednotné státní vědeckotechnické

¹²⁵[Zápis schůze předsednictva ÚV 86/1988, diskuse]

¹²⁶[Zápis schůze předsednictva ÚV 100/1989, diskuse]

¹²⁷[Zápis schůze předsednictva ÚV 86/1988 bod 1]

¹²⁸[Zápis schůze předsednictva ÚV 86/1988, bod 7, 8]

politiky do roku 2000 s cílem většího sepětí základního a aplikovaného výzkumu a vysokých škol s výrobou; Zákon o národohospodářském plánování; Centrální varianta dlouhodobého výhledu ČSSR do roku 2005; Hospodářsko-politická směrnice k přípravě deváté pětiletky na období 1991-1995; Analýza hospodářského a sociálního rozvoje ČSSR po XVII. sjezdu KSČ. Ideologická komise projednávala ve stejném období tyto otázky: Hlavní úkoly ideologické práce při formování historického vědomí; Ideově tematický plán Čs. rozhlasu na rok 1989 s výhledem na rok 1990; Ideově-tematický plán Čs. televize na léta 1989-1990.¹²⁹ Komise podávaly o své činnosti zprávy.

Dále existovaly (v letech 1988-89) tyto komise Předsednictva ÚV KSČ: komise pro koordinaci boje s nepřátelskou ideologií; komise pro řízení ekonomické propagandy a agitace; komise PÚV KSČ pro regulaci dovozu; komise pro otázky plánovitého řízení národního hospodářství.¹³⁰ O jejich organizaci, složení a činnosti se z archivních materiálů nelze více dozvědět, ani proč například posledně jmenovaná komise nemohla být komisí ÚV.

Ústřední kontrolní a revizní komise (ÚKRRK)

Tato komise Ústředního výboru KSČ měla tři hlavní úkoly: a) sledovat dodržování stanov, plnění usnesení nejvyšších orgánů a dohlížet na správné vyřizování stížností; b) revidovat hospodaření všech stranických organizací, podniků, institucí a zařízení; c) provádět disciplinární řízení a řešit členské otázky. ÚKRRK byla volena sjezdem, stejně jako ústřední výbor. Jen její předseda musel být (z neznámého důvodu) do funkce potvrzen ÚV (byl v jeho nomenklatuře). ÚKRRK pracovala nejen podle stanov strany, ale též podle směrnic ÚV KSČ. Zprávy o své činnosti a výsledcích kontroly předkládala sjezdu, ale častěji ústřednímu výboru. Její vztah k ústřednímu výboru byl směsí nezávislosti a podřízenosti. Předseda ÚKRRK se účastnil schůzí předsednictva i sekretariátu ÚV.

I když ÚKRRK byla vzhledem k ostatním kontrolním a revizním komisím hierarchicky nejvyšší úroveň, komise nebyly sobě nadřizené a podřízené jako řídicí stranické orgány. „Komise na vyšších stupních stranické výstavby pomáhají komisím na nižších stupních metodicky, organizováním seminářů, školení a porad, vydáváním metodických pomůcek i osobní účastí svých členů a pracovníků na zasedání komisí a jejich vedení, instruktážích, prověrkách, rozborech, revizích a při řešení disciplinárních problémů nebo složitých stížností. (...) Hlavní a velmi účinnou formou metodického vedení komisí na nižších stupních je zavedený systém výměny zkušeností a poznatků. Předseda ÚKRRK KSČ jednou za rok svolává celostátní poradou předsedů krajských kontrolních a revizních komisí strany, na níž je zhodnocena vykonaná práce a sjednocována linie kontrolní činnosti na další období.“¹³¹

Historická úloha kontrolních a revizních komisí byla na počátku normalizace v organizování stranických prověrek, tedy v období, kdy byl jejím předsedou M. Jakeš. V osmdesátých letech už byla jakousi trafikou pro odkládání nepoužitelných funkcionářů strany. Její kontroly a šetření sice mohly nastavit jakési zrcadlo stranickým pořádkům, nicméně ze své pozice neměla žádné výkonné pravomoci a vše tedy záleželo na vůli předsednictva a sekretariátu. Zůstalo tedy většinou u konstatování, že „znovu jsme se přesvědčili, že všude je třeba zvýšit úctu ke stranickým usnesením a dokumentům, zavést pořádek, upevnit kázeň a organizovanost, spravedlivě hodnotit každou práci, zabezpečit dobrou evidenci a samozřejmě i důslednou kontrolu podle známé zásady ‚Kdo řídí, také kontroluje‘.“¹³²

¹²⁹[Zápis schůze předsednictva ÚV 82/1988 bod 1]

¹³⁰[Zápis schůze předsednictva ÚV 82/1988 bod 1]

¹³¹[Šach, 1989]

¹³²[Zápis schůze předsednictva ÚV 47/1987, diskuse]

Aparát ÚV

Nevolenou část ústředního výboru tvořil jeho aparát a další stranická zařízení. Aparát „tvořil nej-důležitější mocenský nástroj stranického vedení“ a v případě ÚV KSČ jakýsi „vrchní úřad přes politiku“, píše K. Kaplan ve své studii *Aparát ÚV KSČ v letech 1948-1968*.¹³³ V jeho práci je stranický aparát popsán natolik zasvěceným způsobem, že bychom si jen těžko mohli dělat naděje udělat z dostupných archivních materiálů a několika rozhovorů podobný popis pro léta 1988-89. Z tohoto důvodu se omezíme jen na ty skutečnosti, které – z důvodu omezení časového rozsahu do roku 1968 – Kaplanova studie neobsahuje.

Organizačně aparát ÚV KSČ sestával – nepočítáme-li do aparátu volené tajemníky – z oddělení, resp. jejich pracovníků. Normalizační struktura a systemizace oddělení byla stanovena usnesením sekretariátu ÚV KSČ dne 17. 4. 1973 (pochopitelně po předchozím projednání a odsouhlasení v předsednictvu). Aparát byl „organizačně rozčleněn do 13 oddělení, 55 odborů a 4 útvarů ÚKRRK KSČ. Systemizace zahrnovala celkem 520 politických a 318 [odborných, administrativních a technických] pracovníků.“ V průběhu let 1974-1989 došlo k několika změnám v organizační struktuře. Byla vytvořena dvě nová oddělení – oddělení masových sdělovacích prostředků a oddělení sociální politiky a stranické práce ve stavebnictví, vnitřním obchodě, dopravě a spojích. V roce 1989 bylo oddělení masových sdělovacích prostředků opět sloučeno s oddělením propagandy a agitace a oddělení sociální politiky a stranické práce ve stavebnictví, vnitřním obchodě, dopravě a spojích (vytvořené v roce 1987) opět připojeno k oddělení ekonomickému. Dále, oddělení kultury bylo taktéž v roce 1989 sloučeno s oddělením školství a vědy a vytvořeno jedno oddělení školství, vědy a kultury. Důvody pro tyto změny byly ve většině případů personální, kdy jedinou možností, jak se zbavit nepohodlného vedoucího pracovníka nebo naopak dostat nahoru žádaného pracovníka, bylo zrušit jeho úřad resp. zřídit úřad nový.

Aparát tvořili političtí a techničtí pracovníci. Politických pracovníků bylo několik druhů. Nejvyšší funkcí v aparátu ÚV byl vedoucí oddělení. Význam této funkce byl dán především neformální autoritou získanou v průběhu let a dále přehledem o všem, co se v dané společenské, kulturní nebo hospodářské sféře dělo.¹³⁴ Vedoucí oddělení byl přímo podřízen tajemníkovi a na jeho pokyn připravoval podklady pro jednání orgánů ÚV. Vzhledem k tomu, že obecně vztah mezi tajemníky a jim svěřenými odděleními nebyl příliš těsný a oddělení muselo být schopné pracovat relativně samostatně, byl to právě jeho vedoucí, kdo nesl za práci oddělení odpovědnost. Ten také předkládal osobně do sekretariátu materiály a prostřednictvím tajemníka i do předsednictva ÚV. Na druhé straně i dlouholetý vedoucí nemohl žádnému volenému funkcionáři přímo odporovat, poněvadž byl v hierarchii na nižší úrovni. Způsob jeho odporu mohl být pouze nepřímý. V případě konfliktu riskoval, že bude odvolán nebo jeho oddělení reorganizováno. Vedoucí oddělení měl k ruce konzultanta, tzn. pomocníka, který pro něj vyřizoval nejrůznější agendu, která neprocházela odbory.

Vedoucí oddělení měl jednoho až tři zástupce, kteří byli většinou současně vedoucími odborů. Vedoucí odboru byl odpovědný za přidělenou oblast. Dále v oddělení působili řadoví pracovníci, nazývaní instruktoři nebo referenti.¹³⁵ Ti měli na starosti jednu nebo více institucí, které byly přímo řízené nebo spadaly do odpovědnosti daného oddělení. Speciální kategorií pracovníků aparátu

¹³³[Kaplan, 1993: 7]

¹³⁴Vedoucí oddělení patřili do okruhu dvou stovek nejvýznamnějších státních a stranických osob zásobovaných Dodávkovou službou Praha (viz níže).

¹³⁵[Kaplan, 1993: 28]

byli instruktoři, kteří působili na nižších úrovních stranické hierarchie (kraje, okresy), kde instruovali odpovědné pracovníky (ne volené funkcionáře), jak pracovat s usneseními a směrnici ústředního výboru, sekretariátu nebo předsednictva. V odděleních působilo několik konzultantů – poradců, podíl podle usnesení sekretariátu¹³⁶ nesměl být více než 30 % všech politických pracovníků oddělení. Navíc do aparátu ÚV patřili uvolnění předsedové CZV KSČ přímo řízených centrálních státních a hospodářských institucí a tajemníci Hlavních správ Ministerstva vnitra a ČSLA.

Další kategorií lidí působící v ústředním výboru byli stážisté. Stáž měla u některých pracovníků sloužit „k ověření jejich předpokladů pro práci ve stranickém aparátu nebo k cílevědomé politické přípravě kádrových rezerv a ověření si schopností pro výkon nomenklaturních funkcí ve státních a hospodářských orgánech i společenských organizacích, zařazených v kádrovém pořádku ÚV KSČ.“¹³⁷ Na stáž trávající od 3 měsíců do jednoho roku byli členové strany vybíráni jednotlivými odděleními, přičemž jejich přijetí musel schválit sekretariát. Při výběru se mělo přihlížet k nárokům stanoveným na pracovníky aparátu strany usnesením sekretariátu ÚV KSČ z 22. března 1971. Počet stážistů nesměl přesáhnout 10 % systemizovaného stavu politických pracovníků oddělení ÚV KSČ. Stážisté ovšem mohli plnit i obrácenou funkci, tzn. jestliže nějaká silná hospodářská organizace nebo státní instituce zajistila pro svého pracovníka stáž v oddělení ÚV, ten potom prostřednictvím nabytých kontaktů a znalostí situace pomáhal své mateřské organizaci v prosazování jejích zájmů.

Finanční ohodnocení pracovníků aparátu ÚV v roce 1988 bylo následující: instruktor-lektor (7 osob): 2900-4900, (Ø 4371); instruktor-lektor s VŠ (279 osob): 3400-5400 (Ø 4705); konzultant (66 osob): 4000-6100, (Ø 5420); vedoucí odboru II, instruktor pro KV (2 osoby): 4000-6100 (Ø 5450); vedoucí odboru I, instruktor pro KV (45 osob): 4700-7000 (Ø 6238); zást. ved. odd. II, pom. tajemníka II (9 osob): 4700-7000 (Ø 6055); zást. ved. odd. I, pom. tajemníka I (37 osob): 5500-8300 (Ø 7043).¹³⁸ Plat vedoucího oddělení nebyl uveden v tomto přehledu (to naznačuje jeho spíše politické, neúřední postavení). Z celkových součtů platů lze odvodit, že měli kolem 10000 Kč měsíčně.

Aparát ústředního výboru, přesněji jeho systemizace neustále rostla, však nikoli závratným tempem. Od roku 1973 do roku 1987 vzrostla o 39 politických a 21 ostatních pracovníků, čímž dosáhla 559 politických a 339 ostatních pracovníků. Na druhé straně systemizace nebyla dlouhodobě naplňována v průměru o 8-10 %.¹³⁹ Nenaplňování systemizace byl zajímavý problém. Vedoucí oddělení žádali o zvýšení systemizovaných míst a na druhou stranu část těchto míst zůstávala dlouhodobě neobsazená. Oficiální vysvětlení znělo, že „příčiny spočívají v nesystematické práci oddělení ÚV KSČ a krajských výborů s vytipovanými soudruhy, v nedostatečné organizaci a kontrole jejich přípravy, zejména praktické, nezájmu kvalifikovaných dobrovolných funkcionářů o práci v aparátu, který vyplývá především z vyšší časové náročnosti i nízkého hmotného ocenění politických pracovníků. Tím se stává, že hlavním zdrojem kádrů pro aparát nejsou rozhodující podniky a závody, ale různé okrajové organizace a instituce, kde zejména finanční podmínky tolik nebrání přechodu do aparátu.“¹⁴⁰ Je ovšem těžko uvěřitelné, že zájem schopných

¹³⁶[Zápis schůze sekretariátu ÚV 52/1988, bod 1]

¹³⁷[Zápis schůze sekretariátu ÚV 92/1978, bod 2]

¹³⁸[Zápis schůze sekretariátu ÚV 59/1988, bod 4]

¹³⁹[Zápis schůze sekretariátu ÚV 52/1988, bod 1]

¹⁴⁰[Zápis schůze sekretariátu ÚV 58/1988, bod 2]

lidí o práci na ústředním výboru by byl minimální, zvláště když hlavním kritériem pro práci v aparátu strany nebyly odborné či organizační schopnosti, ale „nejžádanější a nejlépe honorovanou vlastností byla schopnost být vždy a všude k dispozici vyšším orgánům nebo některému funkcionáři.“¹⁴¹ Jedním z možných vysvětlení je záměr ponechat nějaká místa připravená pro budoucí potřeby, resp. bylo lepší nechat nějaké místo volné než přijmout nežádoucího pracovníka (ať už podle národnostního, mocenského či jiného klíče).¹⁴²

Pro mladé (a ambiciózní) funkcionáře byl aparát pouze nutnou přestupní stanicí do vysokých státních nebo hospodářských funkcí. Bylo to pravděpodobně z toho důvodu, že kádrová politika byla plně v rukou stranického vedení na ÚV. A podle všeho si to stranické vedení i uvědomovalo: „Hlavní příčiny odchodu naprosté většiny pracovníků mimo aparát [OV, KV, ÚV] byly zejména obavy ze ztráty odbornosti, možnosti perspektivy a celkově lepší podmínky práce ve státních a hospodářských orgánech. Někteří tito pracovníci [s vysokoškolským vzděláním ze státních škol] tak berou působení v aparátu jen jako přechodný stupeň k zastávání vyšší funkce v mimostranických orgánech.“¹⁴³

Kádrové rezervy ÚV KSČ

K 1. 7. 1989 bylo v kádrových rezervách pro potřeby ÚV KSČ celkem 45 osob. Práce s kádrovými rezervami odrážela neduhy kádrové práce ústředního výboru obecně. Protože obsazování míst v aparátu bylo určováno strategickými cíli jednotlivých funkcionářů, žádná systematická kontrola při výběru kádrových rezerv nemohla vydržet. To dosvědčovala i přetrvávající nenaplněnost systemizace aparátu ÚV. Kádrové rezervy si měla vybírat oddělení především z absolventů stranického školství, kteří se po absolutoriu vrátili do aparátu krajských výborů. Zdá se však, že tento systém nefungoval, jak by měl. Zpráva pro sekretariát, která stav kádrových rezerv hodnotila, upozornila i na skutečnost, že „po návratu do kraje [po absolvování VŠP ÚV KSČ] je i určitá neochota některých vybraných soudruhů po určité době nastoupit na ÚV KSČ nebo se po pracovní i osobní stránce v místě bydliště stabilizují. Také nižší územní stranické orgány vždy nerespektují, že se jedná o pracovníky, kteří jsou zařazeni do kádrových rezerv ÚV KSČ a přemísťují je do jiných funkcí bez ohledu na program přípravy.“¹⁴⁴ Můžeme se jen domnívat, že podobně jako i ve výše uvedených případech, stranické školství bylo využíváno ke splnění nutné politické kvalifikace k postupu do vyšších funkcí státních a zvláště hospodářských organizací, nikoliv jako součást kariéerního růstu stranického funkcionáře.

Oddělení

„Oddělení ÚV KSČ zabezpečují rychlou a kvalitní vzájemnou informovanost. Poskytují diferencovaně přímou pomoc stranickým organizacím v centrálních státních orgánech. Věnují spolu s územními stranickými orgány systematickou péči ideové výchově komunistů, pečují o zkvalitnění kádrového složení aparátu, zaměřují pozornost na kontrolu plnění usnesení ÚV KSČ. Zobecní získané poznatky a využívají je k dokonalejší a účinnější aplikaci vedoucí úlohy strany ve státní sféře. Z nejvyspělejších komunistů vytvářejí aktiv ÚV KSČ jako pomocníka ÚV KSČ.“¹⁴⁵

¹⁴¹[Weis, 1989: 13]

¹⁴²[Rozhovor 2]

¹⁴³[Zápis schůze sekretariátu ÚV 58/1988 bod 2]

¹⁴⁴[Zápis schůze sekretariátu ÚV 107/1989, informace 1]

¹⁴⁵[Základy teorie a praxe výstavby strany..., 1978 : 27]

Agenda oddělení plně kopírovala agendu vládní – když došlo k přesunům na ministerstvech, došlo následně i k přesunům v odděleních (např. v roce 1988 došlo k přesunu oborů dřevařského a nábytkářského průmyslu z ministerstva průmyslu na ministerstvo lesního a vodního hospodářství a dřevozpracujícího průmyslu a následně byla změněna i systemizace příslušných oddělení na ÚV KSČ a zodpovědný pracovník byl přesunut).

Sekretariát generálního tajemníka

Na základě pokynů generálního tajemníka opatroval podklady, informace a stanoviska potřebná pro jeho činnost. Vedl dokumentaci domácích a zahraničních informací z tisku o činnosti ÚV KSČ, jeho orgánů a vedoucích funkcionářů. Zajišťoval celkovou organizační a administrativní činnost spojenou s prací generálního tajemníka ÚV KSČ. V sekretariátě pracovala skupina konzultantů-poradců. K 1. 1. 1989 působilo v sekretariátě generálního tajemníka 6 pomocníků a 1 pracovník armády (jehož pracovní náplň se nepodařilo zjistit). Vedoucí sekretariátu generálního tajemníka (a do jisté míry všichni pracovníci tohoto oddělení) měl v aparátu privilegované postavení. Svědčí o tom i jeho kariéra poté, co z funkce odešel: jeden se stal vedoucím všeobecného oddělení, druhý tajemníkem ÚV, třetí federálním ministrem vnitra, kariéru dalších se nepodařilo zjistit.

Všeobecné oddělení

Všeobecné oddělení patřilo k nejvýznamnějším útvarům aparátu ÚV. Vzniklo v roce 1973 v rámci nového organizačního uspořádání aparátu stranických orgánů. O širokém rozsahu jeho činnosti si můžeme udělat představu z následujícího popisu činnosti: „Zabezpečuje po organizační a technické stránce přípravu jednání pléna, předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ. Zhotovuje protokoly a zápisy z jejich jednání, rozesílá dokumenty podle stanovených rozdělovníků, vede jejich evidenci, sleduje jejich vrácení. Kontroluje dodržování termínů přípravy materiálů pro orgány ÚV KSČ, jakož i to, zda mají všechny stanovené náležitosti. Vede evidenci usnesení ÚV KSČ, kontroluje dodržování termínů vyplývajících z plánu práce a usnesení orgánů ÚV KSČ. Podle rozhodnutí a pokynů orgánů ÚV KSČ ve spolupráci s ostatními odděleními ÚV KSČ vydává bulletin pro informaci nižších stranických orgánů. Zabezpečuje práci s dopisy pracujících, vede jejich centrální evidenci, sleduje lhůty jejich vyřizování, vypracovává pravidelně pro orgány ÚV obsahové a statistické informace o dopisech pracujících. Přijímá návštěvy členů a kandidátů strany i ostatních pracujících a zprostředkovává jejich styk s odděleními ÚV KSČ.

Zabezpečuje potřebné práce s budováním, udržováním a zajišťováním jednotného dokumentačního střediska pro činnost oddělení ÚV KSČ a archivu ÚV KSČ. Zprostředkovává jednotný písemný a dálnopisný styk oddělení ústředního výboru s nižšími stranickými orgány a organizacemi a naopak. Přijímá veškeré písemnosti, které docházejí ÚV, třídí je, eviduje, zpracovává o nich přehledy a předává je tajemníkům a příslušným oddělením ÚV KSČ. Prostřednictvím oddělení se odesílají veškeré materiály (usnesení, směrnice, pokyny, bulletiny, informace apod.) nižším stranickým orgánům a funkcionářům podle stanoveného rozdělovníku.

Vypracovává ve spolupráci s ostatními odděleními ÚV a nižšími stranickými orgány návrhy směrnic pro zacházení se stranickými dokumenty, pro práci s dopisy pracujících, vedení stranické administrativy apod. Oddělením ÚV a aparátu nižších stranických orgánů poskytuje v tomto směru metodickou pomoc. Vypracovává návrhy na zavádění moderní techniky k urychlení administrativních prací v ÚV KSČ a v nižších stranických orgánech. Organizuje přijímání kvalifikovaných administrativních pracovníků do aparátu ÚV, jejich rozmístění a odbornou výchovu. Spolu s ostatními odděleními ÚV KSČ nese odpovědnost za ochranu a bezpečné uložení dokumentů

a ostatních písemných materiálů a dodržování stranického a státního tajemství.¹⁴⁶ K 1. 1. 1989 mělo 21 pracovníků, z toho 3 z ČSLA.

Odpovědnost za oddělení si ponechal z pochopitelných důvodů generální tajemník. Vedoucího oddělení si přivedl v roce 1973 ze svého sekretariátu. Ten si své postavení udržel až do listopadu 1989. Vedoucí všeobecného oddělení byl zároveň zapisovatelem schůzí předsednictva a sekretariátu a podílel se na formulování konečných znění usnesení.

Politicko-organizační oddělení

Před rokem 1973 to bylo nejsilnější oddělení, jehož řízení spadalo do odpovědnosti generálního tajemníka.¹⁴⁷ V nové systemizaci oddělení řídil tajemník ÚV, který byl členem předsednictva. Vedoucí oddělení byl asi také respektovanou osobou, přicházel např. z pozice vedoucího tajemníka KV, většinou se z něj stal tajemník ÚV a v případě Z. Urbánka dokonce generální tajemník. Náplň práce oddělení byla organizovat stranický život, a to i kádrově: „Při rozpracování a realizaci základních úkolů stranické a organizační činnosti, zdokonalování politického řízení a pomoci územním stranickým organizacím a jejich vedoucím stranickým orgánům. (...) Zabezpečování úkolů souvisejících s kádrovou politikou orgánů ÚV KSČ. Vede celkovou evidenci nomenklaturních kádrů. (...) V oddělení jsou zařazeni instruktoři ÚV KSČ. Jejich práce je zaměřována zejména na poznávání situace v příslušných krajských (městských) organizacích, výsledků dosahovaných v plnění základních usnesení ÚV, úrovně a účinnosti práce krajských a okresních výborů strany a základních organizací, na všestranné poznávání kádrů, vyhledávání kádrových rezerv a na zobecňování zkušeností; pomáhají stranickým orgánům při politicko-organizační práci při realizaci usnesení ÚV KSČ.“¹⁴⁸

K 1. 1. 1989 mělo 57 pracovníků, z toho byla ale většina instruktorů pro KV a OV strany. Tito instruktoři většinu času pobývali na okresech, resp. krajích a do centra přijížděli, jen aby předali informace.

Oddělení propagandy a agitace

Oddělení mělo působit „při rozpracování a řešení základních ideově teoretických problémů politiky strany a zvyšování celkové ideové úrovně stranických řad. (...) Při rozpracování a realizaci úkolů politiky strany a stranické práce v oblasti tisku, rozhlasu, televize a novinářských svazech. (...) Prostřednictvím oddělení orgány ÚV KSČ řídí po obsahové stránce stranické organizace v příslušných centrálních ideologických zařízeních a redakcích ústředních sdělovacích prostředků.“¹⁴⁹ Oddělení přímo řídilo celozávodní výbory a základní organizace např. v Tiskové agentuře Orbis, Nakladatelství Svoboda, Muzeu K. G., Muzeu V. I. Lenina, ÚV SAK ČSSR, české ÚV SAK, Ústavu pro výzkum veřejného mínění FSÚ.

V průběhu sedmdesátých a osmdesátých let bylo k oddělení přiřčeno jako jeden z odborů oddělení masových sdělovacích prostředků, potom opět odděleno, aby bylo nakonec v roce 1989 zase přiřčeno.

¹⁴⁶[Zápis schůze předsednictva ÚV 62/1972 bod 3]

¹⁴⁷[Kaplán, 1993: 30]

¹⁴⁸[Zápis schůze předsednictva ÚV 62/1972 bod 3]

¹⁴⁹[Zápis schůze předsednictva ÚV 62/1972 bod 3]

Na příkladu tohoto oddělení si můžeme ukázat strukturu oddělení ÚV. Oddělení mělo vedení, tři odbory a šest úseků; 58 politických, 8 odborných a 11 administrativních pracovníků; z politických pracovníků byl jeden vedoucí oddělení, jeden jeho zástupcem, 3 zástupci vedoucího oddělení a současně vedoucí odboru, 17 konzultantů a 36 instruktorů (mezi nimi byli i 4 uvolnění předsedové CZV KSČ).

Vedení oddělení mělo kromě vedoucího, který měl k ruce pomocníka-konzultanta a sekretářku, jednoho zástupce, jednoho konzultanta pověřeného „zabezpečováním činnosti ideologické komise ÚV KSČ“ a jednu administrativní pracovníci.

Odbor masových sdělovacích prostředků (pro příklad) sestával z vedení (vedoucí odboru, který byl současně zástupcem vedoucího oddělení, pomocník vedoucího, kádrovák a sekretářka) a dvou úseků: úseku centrálních sdělovacích prostředků a úseku operativního a obsahového řízení MSP. První úsek měl pět politických pracovníků – pro celostátní deníky a časopisy, pro Čs. televizi, pro Čs. rozhlas, pro ČTK, FÚTI a materiálně-technické zabezpečení MSP a pátý měl na starosti stranickou práci v aparátu Čs. svazu novinářů a v Mezinárodním svazu novinářů a TA Orbis); dále do úseku patřili 4 uvolnění předsedové CZV KSČ v Rudém Právu, ČTK, Čs. televizi a Čs. rozhlasu a jedna sekretářka. Vedením úseku byl pověřen jeden z politických pracovníků. Úsek operativního a obsahového řízení MSP měl vedoucího úseku, který se zabýval koncepčními a politickými otázkami a organizoval práci, dále pracovníka pro akce orgánů ÚV KSČ a pro spolupráci se Zpravodajským filmem, pracovníka pro ekonomickou propagandu, vědu a techniku, pracovníka pro politický systém a demokratizaci, pracovníka pro propagandu do zahraničí a mezinárodní politiku, pracovníka pro přípravu novinářů, odbornou pracovníci pro agendu zahraničních služebních cest novinářů a jednu administrativní pracovníci.¹⁵⁰

Oddělení masových a sdělovacích prostředků

Oddělení zaniklo při reorganizaci aparátu ÚV KSČ v roce 1973, kdy bylo sloučeno s oddělením propagandy a agitace; znovu vzniklo někdy v 70.-80. letech (nepodařilo se zjistit přesné datum); v roce 1989 bylo opět sloučeno s oddělením propagandy a agitace. Činnost oddělení byla zaměřena na „zpracovávání koncepčních materiálů k prohlubování veřejné informovanosti tiskem, rozhlasem a televizí, vypracovává návrhy směřující k soustavnému zkvalitňování činnosti masových sdělovacích prostředků“; hlavní náplní práce však bylo především „působení při prosazování politiky KSČ a socialistického státu“ ve sdělovacích prostředcích. Oddělení přímo řídilo CZV a ZO KSČ např. v Tiskových podnicích KSČ, Čs. rozhlasu nebo Čs. televizi.

Oddělení školství a vědy

Úkol oddělení byl definován stručně: „při rozpracování a realizaci úkolů politiky strany a zabezpečování usnesení ÚV v oblasti školství a vědy.“ Oddělení mělo čtyři odbory – odbor vysokých škol, odbor základních a středních škol, odbor společenských věd a odbor přírodních a technických věd. Pracovalo v něm 23 politických pracovníků a 5 „odborně administrativních“ pracovníci. Oddělení řídilo CZV a ZO KSČ například na Ministerstvu školství ČSR, úřadu prezidia ČSAV, Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV, Ústavu státu a práva ČSAV, Ekonomickém ústavu ČSAV, Ústavu československých a světových dějin ČSAV, Ústředním výboru odborových svazů (ÚVOS) pracovníků školství a vědy.

¹⁵⁰[Zápis schůze sekretariátu ÚV 89/1989, bod 2]

Oddělení kultury

Oddělení kultury mělo připravovat a „zabezpečovat“ usnesení ústředního výboru v oblasti kultury, umění a kulturně osvětové práce, v kulturních a uměleckých institucích a zařízeních, uměleckých školách a svazech. Bylo členěno na 3 odbory – odbor pro literaturu a dramatické umění, odbor pro výtvarné a hudební umění a odbor kulturně-výchovné činnosti; celkově v něm pracovalo 17 politických pracovníků a 3 sekretářky. Přímou řídicí stranickou organizací na ministerstvu kultury ČSR, v Národním divadle, v ÚVOSu a ČVOSu pracovníků umění, kultury a společenských organizací, Svazu českých výtvarných umělců a Svazu českých spisovatelů.

V roce 1989 bylo přičleněno k oddělení školství a vědy a vytvořeno oddělení školství, vědy a kultury; důvody sloučení byly povýtce personální.

Ekonomické oddělení

Náplní tohoto oddělení bylo především řídit stranické organizace v centrálních hospodářských institucích (ministerstvo zahraničního obchodu ČSSR, ministerstvo financí ČSSR a ČSR, Státní banka československá; Hlavní ústav SBČS pro ČSR, Československá obchodní banka, Státní plánovací komise, Česká plánovací komise, Federální statistický úřad, Státní a Česká komise pro VTIR, Úřad pro vynálezy a objevy, Státní arbitráž ČSSR a ČSR, Federální a Český cenový úřad, Správa federálních hmotných rezerv, Úřad pro normalizaci a měření, Čs. komise pro atomovou energii, Výzkumný ústav pro vědeckotechnický rozvoj, Ústřední ústav národohospodářského výzkumu, Výzkumný ústav vnějších ekonomických vztahů, VÚ sociálně ekonomických informací a automatizace řízení Bratislava, Ústřední celní správa, Ústřední a Česká rada ČSVTS, Čs. obchodní a průmyslová komora; Ministerstvo práce a sociálních věcí ČSSR a ČSR, Výbor lidové kontroly ČSSR a ČSR, ministerstvo stavebnictví ČSR, ministerstvo obchodu ČSR, ministerstvo dopravy ČSSR, ministerstvo spojů ČSA, Státní ústav národního zdraví, ministerstvo zdravotnictví ČSR, Ústřední ředitelství spojů, ČSA ZO KSČ č. 4, Český svaz spotřebních družstev, ÚVOS pracovníků obchodu a spotřebních družstev, ÚVOS pracovníků dopravy a silničního hospodářství, ÚVOS pracovníků železnic, ÚVOS pracovníků ve spojích, ÚVOS pracovníků ve zdravotnictví, ÚVOS pracovníků ve stavební výrobě a výrobě stavebních hmot). K jeho úkolům patřil také podíl na „realizaci úkolů hospodářské politiky strany, zejména na úseku národohospodářského plánování a řízení národního hospodářství, technického a investičního rozvoje, vnějších ekonomických vztahů, životní úrovně, finanční, bankovní a peněžní soustavy, mzdové, cenové a sociální politiky, systému sociálně-ekonomické informace, ekonomického výzkumu, politicko-organizačního zajištění státního plánu rozvoje národního hospodářství a organiz[oval] kontrolu jeho plnění po stranické linii.“¹⁵¹ Oddělení mělo kolem 30 pracovníků.

V roce 1987 se z něj vydělila část, která dala vznik oddělení sociální politiky, stavebnictví, vnitřního obchodu, dopravy a spojů. Avšak už v únoru 1989 bylo toto oddělení zrušeno a odloučená část znovu přičleněna k ekonomickému oddělení.

Oddělení stranické práce v průmyslu

Oddělení plní svou funkci „při rozpracovávání a realizaci úkolů hospodářské politiky strany a prohlubování její vedoucí úlohy na úseku průmyslu, dopravy, spojů, stavebnictví, investic, státního

¹⁵¹[Zápis schůze předsednictva ÚV 62/1972 bod 3]

a družstevního obchodu, místního hospodářství a ve výrobních spotřebních a bytových družstvech. (...) V zabezpečování úkolů kádrové politiky strany v rámci stanovené působnosti podle pokynů ÚV KSČ. Prostřednictvím oddělení orgány ÚV KSČ řídí po obsahové stránce stranické organizace v příslušných centrálních státních a hospodářských orgánech a institucích a sjednocují pomoc základním organizacím vybraných generálních ředitelství a výrobních hospodářských jednotek.“¹⁵² Jinými slovy po stranické linii přímo řídilo ministerstva a podniky se stranickou strukturou přesahující působnost kraje. K 1. 1. 1989 mělo 37 pracovníků.

Oddělení stranické práce v zemědělství, potravinářském průmyslu, lesním a vodním hospodářství

Náplň a metody práce byly stejné jako v oddělení průmyslu pouze s tím rozdílem, že se týkalo zemědělství a zemědělských (potravinářských) organizací a družstev. V oddělení pracovalo 17 politických pracovníků.

Oddělení společenských organizací a národních výborů

Toto oddělení mělo na starosti prosazování vedoucí úlohy strany ve Federálním shromáždění a ČNR, v národních výborech a ve společenských organizacích zejména v ROH, SSM, tělovýchovné organizaci a ženském hnutí. Jeho velikou agendu tvořily kádrové otázky mnoha státních orgánů a organizací (např. Národních výborů), schvalování zahraničních cest nomenklaturních funkcionářů, návrhy na vyslání a přijímání státních i jiných delegací apod. K 1. 1. 1989 mělo 23 pracovníků (nicméně systemizace předpokládala 34 míst).

Příklad některých tímto oddělením přímo řízených stranických organizací – Kancelář prezidenta ČSSR, Úřad předsednictva vlády ČSSR, Úřad vlády ČSR, Ústřední rada odborů, Ústřední výbor SSM, Kancelář FS ČSSR, Federální výbor Svazu požární ochrany ČSSR a ČSR, ÚV ČSTV, ÚV SČSP, Světová odborová federace, Český svaz bytových družstev, Český svaz výrobních družstev, ÚV NF ČSSR a ČSR, Mezinárodní svaz studentstva, CKM, Kancelář ČNR, ÚV ČSSŽ a ČSZ. V prosinci 1988 bylo převedeno řízení stranických organizací v Kanceláři prezidenta ČSSR a Úřadu předsednictva vlády ČSSR do oddělení státní administrativy.

Oddělení mezinárodní politiky

Činnost oddělení spočívala v podílu na „přípravě a zajišťování rozhodnutí orgánů ÚV KSČ v oblasti styků a vzájemných vztahů s komunistickými a dělnickými stranami socialistických, kapitalistických a rozvojových zemí, kontaktů s mezinárodními organizacemi se sídlem v ČSSR a akreditovanými novináři a dalšími pracovníky bratrských stran žijících v ČSSR (...) Sledování, hodnocení a zpracovávání současných hlavních mezinárodních politických problémů (...) problematiky antikomunismu a ideologické diverze proti ČSSR a zajišťování informací o mezinárodní problematice uvnitř strany (...).“ Aktivita oddělení se rovněž projevovala „v péči o provádění správné kádrové práce v zahraničněpolitické oblasti na základě rozhodnutí a pokynů orgánů ÚV KSČ, o zahraniční cesty nomenklaturních kádrů, při koordinování zahraničních styků společenských organizací (...) při vysílání kádrů do mezinárodních organizací a sledování činnosti čs. představitelů v těchto organizacích.“¹⁵³ Oddělení přímo řídilo stranickou organizaci na ministerstvu zahraničí, což vyvolávalo časté třenice (Chňoupek – Bilak).

¹⁵²[Zápis schůze předsednictva ÚV 62/1972 bod 3]

¹⁵³[Zápis schůze předsednictva ÚV 62/1972 bod 3]

Jednalo se o velmi silné oddělení, protože mělo praktický monopol na zahraniční styky strany, tedy i styky s KSSS, které byly všemi považovány za mocensky rozhodující. Pracovalo v něm 39 politických pracovníků.

Oddělení státní administrativy

Tzv. 13. oddělení mělo na starosti bezpečnostní síly. Jinými slovy jeho úkolem bylo uplatňovat a posilovat vedoucí úlohu strany v silových resortech. Do jeho kompetence spadaly stranické organizace na ministerstvu národní obrany, federálního a národních ministerstev vnitra. Vzhledem k tomu, že v těchto státních institucích byli téměř všichni zaměstnanci též členy KSČ, mělo jejich řízení zvláštní charakter. Pracovníci oddělení také působili ve prospěch politiky strany v hlavních výborech KSČ na ministerstvech vnitra, v politické správě Pohraniční stráže, v politickém oddělení CO, VB a ve stranických organizacích prokuratury, justice a Svazarmu. Do oddělení byly zařazeny i Lidové milice. V neposlední řadě do jeho činnosti patřilo „vytváření podmínek k prohlubování internacionálních vztahů a spolupráce spojeneckých spřátelených armád a bezpečnostních orgánů bratrských socialistických států.“¹⁵⁴

K 1. 1. 1989 mělo 20 politických pracovníků (pro 44 systemizovaných míst) a 14 pracovníků z armády a ministerstva vnitra.

Oddělení hospodářské správy

Útvar spravující finance a majetek strany. Evidovalo a staralo se o členské příspěvky. Zajišťovalo materiálně-technickou základnu pro činnost strany, zvláště v dopravě, telekomunikacích a investiční výstavbě. Oddělení mělo rovněž na starosti rekreace, léčebnou péči, řešení pracovních a sociálních záležitostí funkcionářů a pracovníků strany, péči o zahraniční hosty, materiální zajištění zasedání orgánů, porad aktivů apod. Řídilo Stranický podnik služeb, navrhovalo hlavní hospodářské ukazatele pro tiskové podniky RP a vypracovávalo návrhy metodických pokynů a závazných ukazatelů pro různé úseky stranického hospodaření. Vypracovávalo návrhy mzdových fondů. K 1. 1. 1989 mělo 11 pracovníků.

Vysoká škola politická ÚV KSČ

Hlavním smyslem této vzdělávací instituce byla teoretická příprava stranických kádrů. Současně škola měla být i jakýmsi vědecko-výzkumným pracovištěm zabývajícím se otázkami teorie a dějin komunistického hnutí. V letech 1988-9 byla škola ve velkém útlumu, nepožívala uvnitř strany téměř žádný respekt a byla baštou stranického konservatismu. Byla jí vytýkána strnulost, dogmatismus a odtržení výuky od aktuální politiky strany. Kritizována byla nízká úroveň vyučujících pedagogů.¹⁵⁵

VŠP měla 25 kateder, kabinetů, oddělení a pracovišť; celkem 228 pracovníků, z toho 202 politických pedagogů (23 profesorů, 60 docentů a 99 odborných asistentů), 20 odborných pedagogů a 6 politických nepedagogických pracovníků; 101 administrativních pracovníků.

¹⁵⁴[Zápis schůze předsednictva ÚV 62/1972 bod 3]

¹⁵⁵[Zápis schůze předsednictva ÚV 54/1988, diskuse]

Nalezli jsme tuto informaci o rozmísťování absolventů do kádrových rezerv: „Při rozmísťování absolventů vysokých stranických škol jsou někteří z nich doporučováni na základě výběru politicko-organizačním oddělením za účasti funkcionářů stranické organizace, vedoucího učitele ročníku a zástupců příslušného krajského výboru do kádrových rezerv pro potřeby ÚV KSČ. Přihlíží se k prospěchu ve studiu a výsledku pohovoru na jednotlivých odděleních ÚV KSČ. Jde o soudruhy a soudružky, které mají pro práci v centru předpoklady a k získání dalších zkušeností ze stranické práce jsou zařazováni zpravidla do aparátu krajských výborů strany. Sleduje se jejich pracovní výkonnost, ověřují schopnosti pro práci na ÚV KSČ nebo pro funkce tajemníků okresních výborů strany. Cílem je dosáhnout optimální přípravy pracovníků pro aparát nejvyššího stranického orgánu. Tato praxe je uplatňována od roku 1984; sekretariátem ÚV KSČ bylo do kádrových rezerv v období 1984-1988 schváleno 119 soudruhů a soudružek; z nich nastoupilo do aparátu ÚV KSČ 35, 41 bylo zařazeno do vedoucích funkcí územních stranických orgánů a 42 absolventů bylo z kádrových rezerv vyřazeno na základě stanovisek nižších stranických orgánů, upřesnění potřeb jednotlivých oddělení ÚV KSČ, posouzení pracovních výsledků nebo z rodinných či zdravotních důvodů.“¹⁵⁶

Ústav marxismu-leninismu ÚV KSČ

„Ústav marxismu-leninismu ÚV KSČ byl vytvořen ke dni 1. květnu 1970 rozhodnutím PÚV KSČ ze dne 1. dubna 1970 jako základní teoretické pracoviště ÚV KSČ. Na základě usnesení orgánu ÚV KSČ a v souladu se schváleným plánem vědeckovýzkumné a další činnosti se ústav zabývá výzkumem teoretických problémů rozvoje socialismu v ČSSR se zvláštním zřetelem k uskutečňování vedoucí úlohy strany v tomto procesu. Určující je problematika výstavby socialismu, její zákonitosti, problémy charakteru současné etapy vývoje a urychlení sociálně-ekonomického pohybu v ČSSR.(...)“

Ústav je také základním pracovištěm pro výzkum dějin KSČ a zkoumá i zkušenosti mezinárodního komunistického a dělnického hnutí. Podílí se také na úkolech Státního plánu základního výzkumu, kde plní řídicí, koordinátorské i řešitelské funkce. Ústav plní i úkoly, které pomáhají stranické propagandě a agitaci nebo jsou jinak využitelné v politické praxi. (...) Pro potřeby strany připravuje a vychovává vědecké kádry.

Ústav je jednotným centrálně řízeným vědeckovýzkumným pracovištěm organizačně členěným do jednotlivých odborů podle tematických okruhu činnosti, má zvláštní oddělení pro dokumentaci a archiv. Vyvíjí obsáhlou publikační činnost.“¹⁵⁷

Celkem měl 51 vědeckých, 95 odborně-administrativních a 16 technických pracovníků.

Neformální struktury

Obecně lze tvrdit, že naprostá většina neformálních struktur ve straně byla spojená s osobními ambicemi, strategiemi a politikami jednotlivých funkcionářů. I když se objevují zmínky o konzervativním křídle, reformní části apod., jsou tím míněni sympatizanti s určitým názorovým proudem spíše než nějaká skupina nebo platforma uvnitř strany. Žádnou takovou formaci se nám nepodařilo najít. Jedním z důvodů může být i to, že jakékoliv frakce nebo ideové platformy byly v KSČ zakázány.¹⁵⁸

¹⁵⁶[Zápis schůze předsednictva ÚV 107/1989, bod 7]

¹⁵⁷[Zápis schůze předsednictva ÚV 85/1988 bod 2]

¹⁵⁸„Neporušitelným základem života, výstavby a veškeré činnosti strany je ideová a organizační jednota, semknutost jejích řad. (...) Jakýkoliv projev frakcionářství a skupinkaření je s členstvím v komunistické straně neslučitelný“ [Stanovy KSČ, 1976: 6-7].

Většina neformálních činností na nejvyšší úrovni se týkala jednotlivců, resp. formálních útvarů, jichž byli představiteli, a prosazováním jejich názorů a zájmů. Tyto aktivity bychom mohli provizorně rozdělit do několika typů: předjednávání, vytváření kádrových závojů a intriky. Předjednávání byla naprosto běžná činnost, která byla vynucena více či méně ceremoniálním charakterem všech stranických zasedání spojeným s imperativem jednoty stranických řad. Proto se muselo cokoli, ať už kádrový návrh nebo nějaké konkrétní opatření, ještě než bylo „nahlas“ vysloveno, důkladně předjednat.¹⁵⁹ Nepřipravený návrh, který vyvolal spontánní názorovou rozepří a všeobecnou nejistotu, byl nejčastěji stažen z pořadu a dán předkladateli k „dopracování“. Konfliktní otázky (např. československá), které nešlo dovést ke kompromisu v neformálních ani poloformálních vyjednáváních, nebyly vůbec na zasedání předneseny z obavy, aby nedošlo k formální roztržce a ztrátě jednoty. Pravděpodobně jediné otevřené spory v předsednictvu a sekretariátu vyvolávaly kádrové otázky, protože ty souvisely s vytvářením individuálních „závojů“ (viz níže), což bychom mohli interpretovat jako důkaz toho, že v podstatě šlo o boj jednotlivců, nikoliv skupin. Předjednávání bylo také vynuceno stanovami zakotvenou povinností kolektivního rozhodování. Kolektiv, který by se názorově rozdělil na dvě nebo tři části, by nemohl jednoznačně rozhodnout. Hlasování - veřejné - nebylo řešením, poněvadž by jen zviditelnilo názorový nesoulad. Určitým řešením byl jeden z principů demokratického centralismu, tj. podřízení se menšiny většině, podle kterého byla možná diskuse jen do přijetí usnesení; poté „je nutné diskusi uzavřít a k usnesení přistupovat jako k neporušitelnému zákonu, disciplinovaně a aktivně se podílet na jeho realizaci.“¹⁶⁰ Ovšem každé veřejné podřízení se vlastně určitý soubor osob jako menšinu a potenciální frakci konstituovalo. Proto byla tak žádoucí jednomyslnost.

Předjednávání se ve velké míře týkalo nižších funkcionářů, když chtěli prosadit něco, co by mohlo být „špatně pochopeno“ nadřízeným stranickým orgánem. V jejich zájmu bylo, aby nejdříve kádrový návrh nebo jinou věc konzultovali s odpovídajícím oddělením ÚV.

Ryze individuální činností bylo vytváření jakýchsi kádrových závojů. To znamenalo dosazování vůči své osobě loajálních soudruhů a soudružek do všech dostupných podřízených funkcí a pozic. Z povahy věci téměř každý funkcionář začínal jako součást něčího závoje a pokud uspěl, končil jako správce svého závoje. Význam kádrového závoje byl dvojitý: jednak odstranění neloajálních podřízených, kteří byli součástí závoje někoho jiného a mohli by být zdrojem neposlušnosti či vyzvědačství. A jednak velikost a síla závoje posilovala vlastní pozici funkcionáře, protože při jeho odstranění bylo nutné odstranit i členy jeho závoje, kteří by mohli škodit tomu, kdo danou pozici nově obsadí, popř. lidem s ním spojeným. Z toho důvodu bylo někdy velice těžké vyměnit „zasloužilého“, ale přestárlého funkcionáře, protože s jeho odchodem by „byly velké smutky“, tzn. nesouhlasné reakce mnoha často i významných členů jeho závoje, kteří by s jeho odchodem ztratili jistotu svých pozic.¹⁶¹ Udržování a rozšiřování svého závoje bylo proto důležitou činností a lidé, kteří měli schopnosti pro sebe získávat loajální jednotlivce, dosazovat je na vhodná místa, udržet je tam, napomáhat jejich kariérnímu postupu v mezích vlastních potřeb, dosahovali význačných pozic a bylo téměř nemožné je jakkoliv z vedení odstranit.

Třetím typem neformálních aktivit bylo intrikaření. To patří ke všem dobám a ke každé organizaci,

¹⁵⁹ „Věc se dělala tak, že tam, kde věci byly takový složitý a kde by to vyvolávalo zbytečná pnutí uvnitř toho kolegia, bych tak řekl, tedy toho [předsednictva nebo sekretariátu], tak se prostě to konzultovalo, dělalo pořád tak dlouho, až to bylo v situaci, že už každý věděl, že se to vyřeší. Jediný věci, kde byly, ne spory, ale výměna, každéj má svůj názor, bývalo u těch kádrů někdy... [Rozhovor 1].“

¹⁶⁰ [Mrhal, 1984: 36-37]

¹⁶¹ „Samozřejmě bylo obtížné říci, bylo to obtížný prostě zařídit, jo? Tak soudruhu..., tak už máš 67, hele, víš co, jiný lidi už jsou 7 let v důchodu, tak si jdi taky odpočinout.“ Bylo by to, protože už za ním byl také velmi těžký závoj celé pyramidy, kterou jako on budoval, když tedy pracoval tam někde atd. [Rozhovor 1]. „No tak vyhodit jako...vyhodit to asi nešlo. Tak bylo potřeba, aby někde zas byly volný místa, aby se ten, kdo tam byl dlouho, tak ten ať jde domů a v podstatě moc lidí se rozložilo“ [Rozhovor 1].“

kde se soutěží a bojuje o moc, a ÚV KSČ takovou organizací byl. A nebudeme daleko od pravdy, když prohlásíme, že na ústředním výboru KSČ byly pro intrikaření nejlepší podmínky.¹⁶² Souvisí to s přemírou utajování, předstíraného konsensu a spolupráce a se způsoby vládnutí. Jestliže nelze sporné otázky vyjádřit veřejně a vést boj v otevřené politické aréně, tak pokud chceme zvítězit (a to předpokládáme), je třeba k prosazení vlastních zájmů používat i intriky. Souvislost autoritativně-byrokratického způsobu vládnutí nejvyššího vedení a intrikaření zmiňuje jeden bývalý funkcionář: „Ty orgány taky dávaly hodně možností k intrikám, že jo, to je ta odvrácená strana toho mechanismu, kterej nepochybně, když se rozhodlo, tak to za hodinu buď někde nastartovalo nebo nenastartovalo, ale současně dávalo možnost různým manipulacím, takže je velké omyl, když někdo říká, že ve straně neprobíhaly boje. To byly boje - tady to [dnes] jsou procházky různými sady.“¹⁶³ Všeobecné intrikaření způsobovalo, že nikdo si nebyl jist svým postavením a osobní úspěchy či neúspěchy byly připisovány intrikám. Podobně se vždy hledalo, „kdo za tím stojí“, „kdo přišel s tím nápadem“ apod., protože znalost původce nějakého návrhu či opatření mu teprve dávala náležitý kontext, ze kterého mohlo být usuzováno na jeho „pravý smysl.“

Aktivita a akce – produkované či jen koordinované

Každý orgán ústředního výboru vyvíjel specifickou činnost. O některých aktivitách jsme se už zmínili výše při popisu jednotlivých útvarů. Hlavní díl činnosti ÚV probíhal na odděleních, kde se připravovaly materiály pro schůze předsednictva a sekretariátu. Avšak nejdůležitější činností bylo bezesporu (ne)schvalování usnesení, které probíhalo právě na těchto schůzích. Proto se soustředíme především na obsahovou náplň těchto schůzí. Z důvodu nedostatku archivních materiálů ponecháme stranou individuální činnost tajemníků a komisí ÚV. Nebudeme se věnovat ani práci Vysoké školy politické,¹⁶⁴ Ústavu marxismu-leninismu¹⁶⁵ ani plnění úkolů Lidových milicí.¹⁶⁶

Hlavní úkoly orgánů ÚV KSČ

Plán hlavních úkolů vycházel na nejobecnější úrovni z programu strany, ze kterého byla na sjezdu vytvořena podle potřeb doby „politická linie.“ Z této sjezdové linie byl vytvořen perspektivní plán a z něj plány roční. Na základě Plánu hlavních úkolů byl vytvořen pololetní Časový plán práce.¹⁶⁷ Roční plán hlavních úkolů orgánů ÚV KSČ, o který nám zde jde, předkládal generální tajemník předsednictvu ke schválení a je zpracován podle podkladů z jednotlivých oddělení ÚV a ÚKRK. V tomto plánu se plánuje: a) obsah jednání čtyř zasedání ÚV KSČ; b) pololetní časový plán předsednictva, sekretariátu a komisí ÚV, jakož i přehled předkládaných materiálů do předsednictva a sekretariátu, přehled otázek projednávaných v komisích a přehled materiálů předkládaných „k informaci.“ Tento plán byl prostřednictvím předsedů jednotlivých vlád plněn i na vládní úrovni a prostřednictvím vedoucího tajemníka ÚV KSS i na úrovni KSS. Generální tajemník

¹⁶²Vztah komunistické moci a politiky intrik je popisován v mnoha publikacích.

¹⁶³[Rozhovor 1]

¹⁶⁴Pro přehled viz [Zápis schůze předsednictva ÚV 54/1988 bod 5]

¹⁶⁵[Zápis schůze předsednictva ÚV 85/1988 bod 2]

¹⁶⁶To je popsáno ve zprávě pro schůzi předsednictva ÚV 81/1988, bod 4.

¹⁶⁷„Plán hlavních úkolů orgánů ÚV KSČ na rok 1988 a Časový plán předsednictva, sekretariátu a komisí ÚV KSČ na I. pololetí 1988 vychází z politickoorganizačního zabezpečení závěrů XVII. sjezdu KSČ přijatého předsednictvem v březnu 1986 k postupnému rozpracování a realizaci hlavních směrů sjezdové linie, ze závěrů zasedání ÚV KSČ po XVII- sjezdu KSČ a z usnesení předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ k využití podnětů lednového zasedání ÚV KSSS v roce 1987“ [Zápis schůze předsednictva ÚV 54/1988, bod 3].

předával plán tajemníkům K(Mě)V. Tajemníci ÚV a vedoucí oddělení ÚV potom plnění plánu prosazovali a kontrolovali v organizacích hospodářských, státních a ostatních.

Tabulka 1. Souhrnný plán na rok 1988, plán na II. pololetí 1988

	P 1988 ¹⁶⁸	S 1988	P II. 1988 ¹⁶⁹	S II. 1988	P II. 1988 ¹⁷⁰	S II. 1988
Oblast vnitrostranické práce	23	27	17	24	14	17
Agitace a propaganda, masové sdělovací prostředky	3	26	3	17	0	7
Školství, věda a kultura	4	13	2	7	2	4
Národohospodářská oblast:						
vnitřní ekonomické vztahy	57	8	49	11	52	9
vnější ekonomické vztahy	12	0	6	0	6	0
Orgány státní moci a správy, Národní fronta, společenské organizace	14	12	13	7	10	6
Branná, bezpečnostní a právní politika	14	9	11	7	15	3
Oblast mezinárodní politiky	6	4	4	4	5	4

Kromě těchto hlavních úkolů byly na jednání předsednictva i sekretariátu předkládány materiály k periodicky se opakujícím otázkám přípravy a výsledků jednání orgánů RVHP a mezivládních komisí, svolávání jednání Federálního shromáždění ČSSR, ČNR, SNR, návrhy na vyznamenání, schválení posluchačů dlouhodobých a krátkodobých kursů, vědecké aspirantury a postgraduálního studia, včetně návrhů na jejich rozmístění; návrhy na jmenování profesorů vysokých škol a docentů VŠP, udělení státních, národních cen, společných cen akademií věd a udělování titulů národní a zasloužilý umělec a udělování čestných názvů. Dále se PÚV i SÚV zabývaly kádrovými otázkami, vysíláním a přijímáním delegací, každoročním připravováním mnoha slavností apod. Jak je z vidět z tabulky výše, předsednictvo se věnovalo nejvíce otázkám hospodářské politiky, zatímco sekretariát kromě vnitrostranické práce projednával otázky propagandy, masmédií, školství, vědy a kultury. V neposlední řadě se předsednictvo zabývalo i činností nepřátelských skupin a exkomunistů. Rozdílnost činnosti předsednictva a sekretariátu vyplývá z rozdílného obsazení těchto orgánů – v předsednictvu byli kromě prezidenta předsedové vlád a parlamentu včetně odborů, tzn. jejich činností bylo projednávat úkoly spojené primárně se státní politikou; na druhé straně v sekretariátu byli všichni tajemníci ÚV, tudíž náplň práce se týkala politiky stranické. V případech, kdy sekretariát promlouval do státní politiky, jak se to stalo např. při projednávání „Námětů k řešení některých nedostatků v uspokojování oprávněných potřeb občanů,¹⁷¹ jeho usnesení úkolovalo vedoucí oddělení ÚV k jednání s ministry, jehož výsledkem měl být materiál předložený předsednictvu, které jediné mohlo úkolovat předsedu vlády, aby potřebná opatření na vládní úrovni provedl.¹⁷² O plnění úkolů stanovených plánem podávaly PÚV i SÚV ústřednímu výboru zprávu.¹⁷³ Projednání zprávy na zasedání ÚV bylo podle všeho jen formální.

¹⁶⁸[Zápis schůze předsednictva ÚV 54/1988 bod 3]

¹⁶⁹[Zápis schůze předsednictva ÚV 77/1988 bod 4]

¹⁷⁰[Zápis schůze sekretariátu ÚV 105/1989 bod 5]

¹⁷¹[Zápis schůze sekretariátu ÚV 52/1988, bod 3]

¹⁷²Například: „[Sekretariát] ukládá [jmenovaným vedoucím oddělení ÚV] náměty doplnit podle připomínek SÚV KSČ. Ve spolupráci s příslušnými ministry a dalšími odpovědnými funkcionáři náměty upřesnit a předložit informaci předsednictvu ÚV KSČ“ [Zápis schůze sekretariátu ÚV 52/1988].

¹⁷³[Zápis schůze předsednictva ÚV 56/1988 bod 4]

Zajímavou otázkou je, do jaké míry činnost předsednictva nahrazovala práci vlády a parlamentu. Z dokumentů vyplývá, že všechna vládní opatření vznikala v různě intenzivní součinnosti s odděleními ÚV. Uvádíme příklad přípravy vládního materiálu a role oddělení ÚV KSČ:

„V závěru minulého roku materiál projednaly vlády ČSR a SSR, 5. ledna t. r. vláda ČSSR. Ta uložila dopracovat materiál ve smyslu závěrů 7. zasedání ÚV KSČ a schválených opatření k přestavbě hospodářského mechanismu. 20. ledna t. r. byl materiál projednán v předsednictvu ÚV NF ČSSR. Na základě připomínek těchto orgánů byl dopracován v pracovní skupině, složené z pracovníků vlád ČSSR, ČSR a SSR, ministerstev vnitra a životního prostředí ČSR a SSR, Ústavu státní správy a ÚV NF ČSSR. Na jeho dopracování se dále podíleli pracovníci Vládního výboru ČSSR pro otázky plánovitého řízení národního hospodářství. Státní plánovací komise a Federálního ministerstva financí. Postup prací průběžně sledovalo oddělení společenských organizací a národních výborů ÚV KSČ v součinnosti s příslušným oddělením ÚV KSS. Z iniciativy oddělení byl materiál v pracovní verzi konsultován s předsedy vybraných národních výborů všech stupňů a druhů a na základě jejich připomínek upraven. Doporučuje se, aby na základě projednání materiálu v předsednictvu ÚV KSČ zajistily vlády ČSSR, ČSR a SSR a ÚV NF ČSSR, ČSR a SSR ve své kompetenci rozpracování a realizaci úkolů k zabezpečení přestavby v oblasti národních výborů podle časového harmonogramu v příloze III/a, III/b a informovanost veřejnosti o připravovaných opatřeních. Obvyklou cestou operativně zajistit informovanost územních stranických orgánů po stranické linii.“¹⁷⁴

Když vláda nakonec opatření schválila, materiál šel k projednání do předsednictva ÚV KSČ. To ho většinou vzalo na vědomí s připomínkami a doporučilo nebo uložilo přítomnému předsedovi vlády „využít podněty z diskuse při dopracování“ daného vládního opatření. Jakým způsobem to vláda učinila, už z dokumentů není zřejmé. Například:

„Usneseno: Předsednictvo ÚV KSČ I. bere s připomínkami na vědomí usnesení vlády ČSSR č. 29/1988 o Směrnících k zabezpečení komplexní přestavby hospodářského mechanismu; II. ukládá 1. s. L. Štrougalovi a s. R. Rohlíčkovi zvážit využití podnětů z diskuse v předsednictvu při dopracování Směrníc k zabezpečení komplexní přestavby hospodářského mechanismu; 2. s. L. Štrougalovi, s. L. Adamcovi, s. P. Colotkovi a s. R. Rohlíčkovi urychleně dopracovat návrh uspořádání centrální sféry tak, aby mohl být realizován od 1. července 1988. Provede: s. L. Štrougal, s. L. Adamec, s. P. Colotka, s. R. Rohlíček.“¹⁷⁵

V případě opatření týkajících se bezpečnosti a obrany byl materiál vytvářen buď přímo nebo pod dohledem oddělení státní administrativy a odtud předložen předsednictvu k projednání. Některé materiály byly vypracovány přímo na zadání PÚV, které následně úkolovalo vládu k jejich provedení. Příklad:

„Usnesení 24. schůze PÚV KSČ ze dne 7. 1. 1987 uložilo ministru vnitra ČSSR předložit ve spolupráci s příslušnými resorty návrh postupu československých orgánů při řešení humanitárních otázek.“¹⁷⁶ Po předložení návrhu změny ministrem vnitra ČSSR ji PÚV projednalo a usneslo se, že: „schvaluje navržená opatření [...] a ukládá I. s. L. Štrougalovi zabezpečit a) dořešení ekonomických problémů spojených se zavedením [...], b) novelizaci právní úpravy [...]; II. s. V. Vajnarovi provést ve spolupráci s příslušnými resorty úpravu [...]“.¹⁷⁷

¹⁷⁴[Zápis schůze předsednictva ÚV 80/1988, bod 2]

¹⁷⁵[Zápis schůze předsednictva ÚV 58/1988, bod 1]

¹⁷⁶[Zápis schůze předsednictva ÚV 66/1988, bod 2]

¹⁷⁷[Zápis schůze předsednictva ÚV 66/1988, bod 2]

Činnost ÚKRK

Hlavní činností Ústřední kontrolní a revizní komise bylo „v souvislosti s příslušnými odděleními ÚV KSČ a výbory lidové kontroly ÚKRK prověřovat plnění usnesení a úkolů především v centrálních orgánech a institucích.“¹⁷⁸ Jednalo se především o plnění závěrů sjezdu a někdy i zasedání ÚV KSČ (pokud na dané téma v uplynulém období bylo).

Pro obrázek o činnosti ÚKRK nebo spíše o formulaci plánu této činnosti uvádíme několik jejích úkolů z roku 1988. „Činnost ústřední kontrolní a revizní komise KSČ bude zaměřena na podporu úsilí ústředního výboru strany o důslednou realizaci závěrů XVII. sjezdu KSČ zejména v oblasti hospodářské politiky, zvyšování účinnosti stranické práce, dodržování stanov a norem stranického života, upevňování kázně a odpovědnosti. V součinnosti s příslušnými odděleními ÚV KSČ a výbory lidové kontroly bude prověřovat plnění usnesení a úkolů především v centrálních orgánech a institucích. Na ministerstvu dopravy ČSSR a ve vybraných podřízených organizacích prověří, jak komunisté - vedoucí pracovníci a stranické organizace plní závěry XVII. sjezdu KSČ z hlediska plynulosti a hospodárnosti železniční dopravy, upevňování disciplíny a pořádku při uspokojování potřeb národního hospodářství a obyvatelstva. (...) V součinnosti s ÚKRK KSS a kontrolními a revizními komisemi na nižších stupních stranické výstavby uskuteční koordinovanou prověrku, jak stranické organizace ve smyslu závěrů 5. a 7. zasedání ÚV KSČ bojují za důsledné splnění úkolů hospodářského plánu a vedou komunisty i ostatní pracující k urychlení vědecko-technického rozvoje a jeho využívání v praxi. (...) Provede revize vybraných úseků hospodaření ve středočeské, severomoravské a středoslovenské krajské stranické organizaci a dokončí ji ve východočeském kraji. Uskuteční následnou kontrolu plnění opatření k výsledkům revize hospodaření hotelových zařízení Stranického podniku služeb. Zpracuje stanoviska k výsledkům hospodaření a návrhu rozpočtu KSČ. Prověří úroveň vyřizování námětů, připomínek a stížností na všeobecném oddělení ÚV KSČ a dále na západočeském a východoslovenském krajském výboru strany. Zpracuje zprávu o vyřízení dopisů pracujících, postoupených ústřední kontrolní a revizní komisi KSČ v letech 1987 a 1988.“¹⁷⁹

Charakteristiku činnosti ÚKRK jsme získali též od jednoho respondenta: „Stát se předsedou kontrolní komise byla spíš, říkám otevřeně, odpočinková záležitost, protože bylo tam málo výkonnejch jako záležitostí, oni se v podstatě si schválili celoroční plán stranických kontrol. No a kontrolovali různý věci. Předně tedy kontrolu plnění usnesení. Jak kdo se s téma usneseníma vypořádal nebo jestli je hodil do košíku někde a nic nedělal. Taky bohužel se občas montovali, nemuseli, neměli, ale s chutí se do toho montovali [...] i do mravnostních takovejch věcí, [...] že když se někdy někdo rozved, tak taky s hroznou chutí prostě si na to zakládali desku a prováděli besedy.“ A dále pokračuje „ale nemohli... [...] pro nápravu oni neměli exekutivní kompetence. Tudiž v té situaci, tam se moc lidí mohlo vejít, když ten vedoucí tajemník nebo ten orgán výkonnej, ten řídicí orgán a tenhle kontrolní jako tam našli nějakýj dobrej vztah, tak všichni mohli v zásadě tak nějak vyjít - toho nic nebolelo, ty udělali kontrolu a tamten udělal nápravu v rámci možností, aby třeba nikoho nebolelo, jestli si rozumíme.“¹⁸⁰ Komise měla sice relativně velkou nezávislost, ale neměla téměř žádné pravomoci, veškerá nápravná činnost musela být projednána a schválena předsednictvem dané úrovně.

¹⁷⁸[Zápis schůze předsednictva ÚV 54/1988, bod 3]

¹⁷⁹[Zápis schůze předsednictva ÚV 54/1988 bod 4]

¹⁸⁰[Rozhovor 1]

Financování aktivit

Informace o hospodaření strany jsme získali z vlastního stranického dokumentu, ve kterém bylo hospodaření rekapitulováno: „Po roce 1945 tvořily majetek [strany] především konfiskáty, z nichž část sloužila též k výdělečné činnosti. K značnému rozšíření majetku došlo po sloučení se sociální demokracií v roce 1948 a převzetím značného rozsahu tiskárenských kapacit umožňujících vydávání publikací, místních i ústředních novin a časopisů, které vytvářely podmínky jak ke zvýšení ideologického působení, tak poskytovaly značné finanční zdroje na činnost strany. [...] V roce 1954 byly předány též veškeré budovy sekretariátu, škol a jiných zařízení z majetku strany příslušným okresním národním výborům. Jedinou budovu, kterou si ponechala v majetku, je Lidový dům v Hyberské ulici v Praze jako historicky významný objekt pro dělnické hnutí. Pro potřeby orgánů, institucí a podniků dostala KSČ potřebné budovy přes příslušné ONV do trvalého užívání s tím, že zodpovídala za jejich provoz a trvalou údržbu. [...] Finanční situace KSČ se v roce 1968 značně zkomplikovala. Plénum ÚV KSČ v květnu 1968 schválilo výrazné snížení členských příspěvků. Část základních organizací při bezznámkovém systému odmítala odvádět příjmy za příspěvky vyšším stranickým orgánům. [...] Nové stranické vedení schválilo v roce 1969 návrat k příspěvkovým známkám a sekretariát ÚV KSČ dne 20. 8. 1969 rozhodl požadovat refundaci některých nákladů celospolečenského charakteru hrazených z prostředků KSČ. Uvedené výdaje se nedají přesně specifikovat, a proto výpočet byl stanoven procentním podílem z vynaložených nákladů. Dle tohoto postupu ze státního rozpočtu čs. federace se refundují provozní náklady celospolečenského charakteru hrazené z prostředků ÚV KSČ v tomto rozsahu: agitace, propagace a masová politická práce - 30 %; stranické školy - 50 %; stranická muzea - 100 %; lidové milice - 75 %; vnitřní reprodukční cenové vyrovnání v rozsahu stanoveném každoročně uzavíranou dohodou s FMF; refundace některých dalších provozních výdajů spojených zejména s nakladatelskou a vydavatelskou činností - ?? %. Podle tohoto usnesení se postupuje až dosud s tím, že podíl státního rozpočtu byl dle dohody na úrovni vedoucího oddělení hospodářské správy ÚV KSČ a ředitele odboru státního rozpočtu čs. federace zvýšen u položky agitace, propagace a masová politická práce na 50 %. Nově byla zavedena položka “telefonní linka B“ se sto procentní úhradou ze státního rozpočtu a dotace pro nakladatelství Pravda na pokrytí ztráty s vydáváním politické a společenskovední literatury. Uvedený postup je dodržován až do současnosti (viz příloha IV/I). Částka požadované dotace od federálního ministerstva financí je zahrnuta v rozpočtu KSČ v položce ostatních příjmů. Rozpočet je projednáván v předsednictvu ÚV KSČ a schvalován plénum ÚV KSČ. V posledních letech se refundace nákladů stabilizovala na úhradě 70 milionů ročně.

Druhou oblastí bylo zásadní řešení majetko-právních vztahů budov používaných stranou. Předsednictvo ÚV KSČ projednalo a schválilo v srpnu 1971 materiál k opravě majetko-právních vztahů u budov ve vlastnictví státu používaných KSČ, včetně uzavřené rámcové dohody s ministerstvem financí, která vstoupila v platnost po schválení předsednictvem vlády ČSSR od 1. 1. 1972. Uvedenou dohodou se stanoví, že Československý stát zastoupený federálním ministerstvem financí financuje investiční výstavbu zejména těchto objektů KSČ: sekretariáty okresních, krajských výboru a ÚV KSČ a KSS; objekty určené pro vnitrostranickou výchovu, vědecké instituce a muzea strany; objekty sloužící k ubytování a rekreaci, resp. léčení zahraničních hostů KSČ; objekty pro potřeby mezinárodního komunistického hnutí; objekty pro výcvik LM; objekty sloužící potřebám KSČ v případě branné pohotovosti státu a účelům civilní obrany; budovy pro vydavatelství, nakladatelství a polygrafickou činnost stranických vydavatelství. V souladu s touto dohodou, počínaje rokem 1972, byla od ministerstva financí požadována úhrada ukončených, nově budovaných staveb stranických orgánů.¹⁸¹ Stranické budovy byly po dostavění předány příslušnému okresnímu národnímu výboru a převzaty do trvalého bezplatného užívání.

¹⁸¹[Zápis schůze předsednictva ÚV 118/1989, bod 5]

Přehled majetkového a výsledkového hospodaření a rozpočet KSČ je uveden v tabulkách 2 – 4; výše investiční výstavby a dotací pro období 1975-1988 ukazuje tabulka 5.

Tabulka 2. Majetková rozvaha KSČ k 31. 12. 1987

	Krajské organizace KSČ	Útvarové organizace KSČ	Ústřední výbor KSS a instituce	Ústřední výbor KSČ a instituce	Aktiva a pasíva celkem
AKTIVA					
Základní prostředky	546 732 892,21	-	73 960 801,71	629 928 044,21	1 250 621 738,13
Předměty postupné spotřeby	177 806 150,53	-	29 953 229,28	65 006 842,94	272 766 222,75
Zásoba	9 591 890,37	137 884,50	7 335 552,38	38 177 806,--	55 263 133,25
Pokladna	578 336,71	105 949,65	27 242,85	2 790 080,08	-
Ceniny	5 414 775,50	-	273 715,50	432 172,70	-
Peníze na cestě	14 200,--	2 500,--	39 742,90	623 852,60	-
Běžný účet u SZČS	87 156 851,38	2 586 735,87	27 232 485,46	493 388 348,90	-
Investiční účet u SZČS	35 030 596,13	-	22 378 414,37	9 351 550,10	-
Peněžní prostředky	128 194 759,72	2 695 185,52	49 951 601,08	506 586 004,38	687 427 550,70
Pohledávky	24 468 953,89	46 290,--	2 871 041,13	235 644 288,30	263 030 573,32
Prostředky centr. fin. investic	101 751 794,72	-	11 505 666,--	1 389 466 424,01	1 408 370 865,73
Fond provozních prostředků	-	-	134 520,33	-	-
Aktiva celkem	988 546 441,44	2 899 350,02	175 712 411,91	2 864 809 409,84	3 937 480 083,88
Spojovací účet	233 079 826,46	111 127 502,82	59 967 534,43	38 375 552,70	-
Schodek	4 807 735,75	-	45 082 434,23	158 059 700,72	-
Celkem	1 226 434 003,65	114 026 862,84	280 762 410,57	3 061 244 663,26	3 937 480 083,88
PASÍVA					
Závazky	56 939 894,87	94 685,50	4 923 112,48	17 359 549,75	79 317 242,60
Prostředky centr. fin. investic	-	-	-	94 353 019,--	-
Fond základních prostředků	546 732 892,21	-	73 960 801,71	629 928 044,21	1 250 621 738,13
Fond předmětů postupné spotřeby	177 806 150,53	-	29 953 229,28	65 006 842,94	272 766 222,75
Fond provozních prostředků	134 076 189,03	5 852 476,66	37 568 690,81	1 962 380 093,82	2 139 742 919,99
Centr. fond TP	-	-	-	-	-
Fond kulturních a sociál. potřeb	3 753 075,10	-	307 526,76	363 644,48	4 424 246,34
Pasíva celkem	919 308 201,74	5 947 152,16	146 713 351,04	2 769 391 194,20	3 746 872 369,81
Spojovací účet	51 458 227,50	-	127 511 813,39	263 580 405,52	-
Přebytek	255 667 574,41	108 079 700,68	6 537 246,14	28 773 063,54	190 607 714,07
Celkem	1 226 434 003,65	114 026 862,84	280 762 410,57	3 061 244 663,26	3 937 480 083,88

Tabulka 3. Výsledková rozvaha KSČ k 31. 12. 1987

	Krajské organizace KSČ	Útvarové organizace KSČ	Ústřední výbor KSS a instituce	Ústřední výbor KSČ a instituce	Celkem
PŘÍJMY					
Členské příspěvky	1 106 946 204,--	113 386 524,--	971 300,--	30 274 043,--	1 251 578 071,--
Odvody Stranických podniků	-	-	35 000 000,--	135 973 000,--	170 973 000,--
Hospodářskoprůmyslné příjmy	10 522 984,33	55 048,72	1 530 882,39	96 416 953,50	108 625 869,04
Příjmy celkem	1 117 569 188,33	113 441 572,72	37 502 182,39	252 653 996,50	1 531 176 940,04
Schodek	4 807 735,75	-	38 545 188,09	129 786 637,18	-
Celkem	1 122 376 924,08	113 441 572,72	76 047 370,48	392 450 633,78	1 531 176 940,04
VÝDAJE					
Politickovýchovná činnost	69 622 333,91	2 231 337,90	4 089 205,49	8 459 896,75	84 402 774,05
Konference, sjezdy	-	5 290,50	-	-	5 290,50
Mezinárodní a družební styky	5 560 806,64	-	145 598,37	42 804 613,93	48 511 018,94
Prostředky základním organizacím	54 409 445,08	2 498 495,40	18 333,95	771 226,70	57 697 501,13
Výdaje Lidových milicí	25 464 785,09	-	16 347,30	790 103,10	26 271 235,49
Mzdy pracovníků	405 908 689,--	-	30 061 355,--	80 955 037,47	516 925 081,47
Existenční zajištění posluchačů	26 331 151,--	-	120 455,--	846 412,--	27 298 018,--
Ostatní osobní výdaje	7 173 327,80	241 033,--	663 464,--	2 331 371,--	10 409 195,80
Hospodářskoprůmyslné výdaje	238 547 159,52	385 715,24	21 685 020,28	59 344 145,90	319 962 040,94
Politické a hospodářskoprům. výdaje	833 017 698,04	5 361 872,04	56 799 779,09	196 302 806,85	1 091 482 156,02
Důležité Stranickým podnikům	-	-	14 470 577,05	73 177 387,76	87 647 964,81
Předprojektové a inženýrské činnosti	8 352 720,85	-	525 132,04	1 776 856,--	10 654 708,89
Investice rozpočtové	25 338 930,78	-	4 251 882,30	26 840 564,17	56 431 377,25
Centrálně financ. vybavení a rekonstr.	-	-	-	94 353 019,--	94 353 019,--
Výdaje celkem	866 709 349,67	5 361 872,04	76 047 370,48	392 450 633,78	1 340 569 225,97
Přebytek	255 667 574,41	108 079 700,68	-	-	190 607 714,07
Celkem	1 122 376 924,08	113 441 572,72	76 047 370,48	392 450 633,78	1 531 176 940,04

Tabulka 4. Rozpočet KSČ na rok 1989 (v tis. Kčs)

	Krajské organizace KSČ	Útvarové organizace KSČ	Ústřední výbor KSS a instituce	Ústřední výbor KSČ a instituce	C e l k e m	
					Rozpočet 1989	Předpokládaná skutečnost 1988
PŘÍJMY						
Členské příspěvky	1 020 507,6	108 132,9	898,4	29 100,-	1 158 638,9	1 306 281,-
Odvozy stranických podniků	-	-	35 000,-	125 000,-	160 000,-	170 000,-
Hospodářskosprávní příjmy	8 307,9	63,7	1 201,1	157 134,-	166 706,7	148 675,8
Příjmy celkem	1 028 815,5	108 196,6	37 099,5	311 234,-	1 485 345,6	1 624 956,8
VÝDAJE						
Politickovýchovná činnost	65 833,9	2 615,7	4 414,9	11 733,-	84 597,5	85 250,1
Konference, sjezdy	-	-	-	-	-	29 943,9
Mezinárodní a družební styky	7 751,9	-	170,9	52 596,4	60 519,2	55 460,3
Prostředky základním organizacím	67 418,5	2 948,2	87,-	736,-	71 189,7	74 772,6
Výdaje Lidových milicí	30 078,9	-	24,9	813,-	30 916,8	31 323,2
Mzdy pracovníků	429 171,3	-	34 402,5	93 725,1	557 298,9	540 873,3
Existenční zajištění posluchačů	30 115,8	-	243,-	1 616,-	31 974,8	30 080,2
Ostatní osobní výdaje	7 321,4	265,5	1 085,1	3 013,2	11 685,2	11 184,1
Hospodářskosprávní výdaje	272 166,2	412,1	25 151,4	66 092,-	363 821,7	346 259,4
Politické a hospodářskosprávní výdaje	909 857,9	6 241,5	65 579,7	230 324,7	1 212 003,8	1 205 147,1
Dotace stranickým podnikům	-	-	17 315,3	78 773,7	96 089,-	95 680,1
Předprojektová a inženýrská činnost	9 144,-	-	276,-	3 307,-	12 727,-	15 318,-
Investice rozpočtové	41 047,9	-	6 530,-	61 475,9	109 053,8	84 934,8
Centrálně financované investice	-	-	-	-	40 000,-	100 000,-
Výdaje celkem	960 049,8	6 241,5	89 701,-	373 881,3	1 469 873,6	1 501 080,-
P ř e b y t e k	68 765,7	101 955,1	-	-	15 472,-	123 876,8
S c h o d e k	-	-	52 601,5	62 647,3	-	-

Tabulka 5. Přehled o zúčtování investiční výstavby KSČ a poskytnutých dotacích federálním ministerstvem financí

Rok	Zúčtování staveb FMF Kčs	Dotace FMF Kčs
1975	-	94 436 688,-
1976	148 267 808,-	200 000 000,-
1977	176 568 197,50	200 000 000,-
1978	220 851 000,-	200 000 000,-
1979	149 330 000,-	400 000 000,-
1980	175 961 000,-	400 000 000,-
1981	193 056 000,-	100 000 000,-
1982	106 981 000,-	150 000 000,-
1983	881 568 000,-	100 000 000,-
1984	209 795 012,-	208 146 317,50
1985	135 406 500,-	209 795 012,-
1986	123 420 000,-	135 406 500,-
1987	127 676 000,-	123 420 000,-
1988	465 900 000,-	127 676 000,-
1987-1988 záloha na výst. RP	350 000 000,-	350 000 000,-
C e l k e m	3 464 780 517,50	2 998 880 517,50

Hierarchické a horizontální vztahy útvarů a jejich subútvárů – na dané úrovni

Obecně platí, že vztahy mezi útvary (nikoliv osobami) v KSČ byly asymetrické. Symetrické horizontální vztahy byly minimalizovány; jedinou „dovolenou“ formou symetrie byla specializace. Uvnitř útvarů existovala rovněž hierarchická struktura, ale též i soubory osob, které si byly navzájem formálně rovny.

Pro stranickou hierarchii mělo platit, že volení funkcionáři byli v nadřazeném postavení vůči nevoleným pracovníkům strany (politika nadřazená byrokracií). Ovšem ne vždy to platilo, zvláště v případě pracovníků oddělení ÚV – mluvilo se o „vládě aparátu nad volenými orgány.“¹⁸² Tato asymetrie byla asi nejsilnější ve vztahu oddělení ÚV – řadoví členové ústředního výboru; ovšem nejsou pro to zřejmé doklady vyjma výše zmíněné stížnosti.¹⁸³ Pravděpodobně by nebylo možné, aby člen pléna úkoloval nebo dohlížel na činnost některého z oddělení ÚV. Oddělení byla podřízena tajemníkům a pracovala na jejich zadání a svým způsobem vládla nižším úrovním strany; plénum bylo z faktického vládnutí vyloučeno, jeho role spočívala v posvěcování předsednictvem předložených materiálů.

V rámci výkonných útvarů ústředního výboru bylo nejvýše postavené předsednictvo, poté sekretariát a nejnižší oddělení; tato hierarchie platila i pro vzájemný vztah mezi členy jmenovaných orgánů. Rovné vztahy formálně platily mezi tajemníky a mezi odděleními. Arbitrem sporů mezi tajemníky byl generální tajemník, který byl na vrcholu pyramidy. Jeho pozice ovšem nebyla tak silná jako v jiných socialistických zemích, protože nebyl volen přímo sjezdem, ale ústředním výborem, který ho mohl kdykoliv odvolat. Mezi tajemníky existovala neformální hierarchie. Ta označovala jako „druhého“ tajemníka Vasila Biľaka; dále už to nebylo tak jasné. Jistá hierarchie tajemníků plyne i z opatření pro letní dovolené, které určovalo zástupce za nepřítomného generálního tajemníka: v době nepřítomnosti M. Jakeše zastupuje V. Biľak a když ani on není, tak K. Hoffmann.¹⁸⁴ Pochopitelně, jak bylo již výše řečeno, tajemník - člen předsednictva byl neformálně „výše“ než řadový tajemník.

Mezi odděleními byly silnější a slabší. K silným patřilo všeobecné, politicko-organizační, zahraniční a státní administrativy. Pracovníci a nepřímo i oddělení někdy mezi sebou vedli kompetenční spory, kdo (které) má co na starosti.

Hierarchii nejvyššího stranického orgánu si můžeme ukázat například na rozdělovníku zápisu ze zasedání ústředního výboru (tabulka 6), který je evidentně hierarchicky uspořádan. Položky 1-6 tvoří nejvyšší volení funkcionáři ÚV, hned za nimi jsou vedoucí oddělení ÚV, což ukazuje na jejich významnou pozici v hierarchii; následují specializované funkce a vedoucí oddělení ÚV KSS; teprve na 12. místě jsou vedoucí krajských výborů a hned za nimi vedoucí okresních výborů. Možná to odráží jejich relativně nízký status vzhledem k ústředí. 15. až 31. položka jsou bezpečnostní a vojenské instituce, které byly rovněž informovány o tom, co se dělo na zasedání ÚV. (V diskusi bylo upozorněno, že nejsou uvedeni členové a kandidáti ústředního výboru, což příznačně ukazuje na jejich nevýznamnou roli. Na jaké místo byli nakonec zařazeni, není známo.)

¹⁸²[Weis, 1989:13]

¹⁸³[Zápis schůze předsednictva ÚV 86/1988, diskuse]

¹⁸⁴[Zápis schůze předsednictva ÚV 79/1988 bod 16]

Tabulka 6. Rozdělovník zápisu 7. zasedání ústředního výboru v roce 1988¹⁸⁵

členové a kandidáti předsednictva ÚV KSČ	tajemníci ÚV KSČ
členové sekretariátu ÚV KSČ	předseda ÚKRK
členové předsednictva a sekretariátu ÚV KSS	předseda ÚKRK KSS
vedoucí oddělení ÚV KSČ	šéfredaktor Života strany
Ústav marxismu-leninismu ÚV KSČ Praha	rektor Vysoké školy politické ÚV KSČ
vedoucí oddělení ÚV KSS	vedoucí tajemníci KV a MěV strany v Praze
vedoucí tajemníci OV strany	předs. str. výborů při provozních oddílech ČSD
Hlavní výbor KSČ na MV ČSSR	Politický odbor správy vojsk MV ČSSR
Politická správa PS a OSH	Hlavní výbor KSČ na MV ČSR
Hlavní výbor KSS na MV ČSR	HPS ČSLA Praha
Politické oddělení MNO Praha	PO útvarů a zařízení MNO Praha
PO – 12 Praha	PS ZVO Tábor
VÚ 6383 Tábor	VÚ 6093 Písek
PS VVO Trenčín	VÚ 2477 PO Stará Boleslav
VÚ 5982 PO Hradec Králové	VA AZ Brno – politické oddělení
VA KG Bratislava	

Podobný obrázek si můžeme učinit z platového žebříčku nejvyšších funkcionářů. V tabulce 7 vidíme výše zmiňovaný rozdíl mezi tajemníky, kteří byli resp. nebyli v předsednictvu ÚV. Pro informaci, výše platů funkcionářů strany zhruba odpovídala výši platů státních hodnostářů.

Tabulka 7. Funkční platy a paušální úhrada nákladů vedoucích funkcionářů KSČ¹⁸⁶

	základní plat (zdaněný)	paušální náhrada výdajů (nezdaněná)
1. generální tajemník	18000	8000
2. I. tajemník ÚV KSS	15000	6000
3. předseda VSP ČSR	15000	6000
4. tajemník ÚV KSČ, člen PÚV	15000	6000
5. tajemník ÚV KSČ, kandidát PÚV	15000	5000
6. předseda ÚKRK KSČ	15000	5000
7. tajemník ÚV KSČ	14000	5000
8. tajemník ÚV KSS, kandidát PÚV	12000	5000
9. předseda KRK VSP ČSR	11-12000	4000
10. předseda ÚKRK KSS	11-12000	4000
11. tajemník VSP ČSR	11-12000	4000
12. tajemník ÚV KSS	11-12000	4000
13. vedoucí tajemník KV KSČ, člen PÚV	10000	3-5000
14. vedoucí tajemník KV KSČ, kand. PÚV	10000	3-4000
15. vedoucí tajemník KV KSČ	10000	2000

¹⁸⁵[Zápis schůze předsednictva ÚV 55/1988, bod 9]; číst po řádcích.

¹⁸⁶[Zápis schůze předsednictva ÚV 111/1989, bod 24]

Hierarchické vztahy útvarů a jejich podútvárů – k vyšším a nižším úrovním

Role KSSS

Opomeneme-li sjezd strany z důvodu jeho divadelnosti,¹⁸⁷ na území bývalého Československa neexistoval žádný komunistický orgán, který by byl nadřazený ústřednímu výboru KSČ. Nicméně ČSSR bylo součástí světové socialistické soustavy a v jejím rámci dominovala komunistická strana Sovětského svazu. Ta byla také reálnou nejvyšší instancí komunistické hierarchie. Postavení ÚV KSČ vůči (ÚV) KSSS bylo jednoznačně podřízené; KSSS byla v pravém smyslu hegemonelem a vztah k ní byl směsí obdivu a strachu. Dění v KSSS bylo bedlivě sledováno a vyhodnocováno; po každém sjezdu či všesvazové konferenci KSSS se nejvyšší funkcionáři KSČ ptali, „co z toho plyne pro nás?“ Všechny zásadní kroky včetně kádrových, pokud nebyly učiněny podle vzoru KSSS nebo na její popud, byly nějakým způsobem s KSSS diskutovány.¹⁸⁸ Podle získaných svědectví KSSS projevovala svůj vliv více diplomaticky než administrativně, nikoliv formou příkazů, nýbrž doporučením, případně formou pouhých otázek.¹⁸⁹ Spolu s postupující přestavbou se vztah ke KSSS zkomplikoval tím, že sověti přijali politiku nezasahování¹⁹⁰ a zároveň některé jejich reformy byly pro zdejší vedení příliš liberální (např. politika glasnosti). Působením těchto faktorů přestávala být Gorbačova KSSS hegemonickou silou v tom smyslu, že její postupy nebyly poslušně aplikovány v KSČ a začaly se naopak zdůrazňovat „specifika vývoje v ČSSR, k nimž je třeba přihlížet a z nichž vyplývají tempa přestavby.“¹⁹¹ Se smíšenými pocity byly pravděpodobně přijímány Gorbačovovy přímluvy, aby došlo k omlazení vedení KSČ.¹⁹²

„Informace z KSSS“ byly předkládány předsednictvu pravidelně a byla v nich obsažena především stanoviska KSSS k mezinárodní situaci s přehledem zamýšlených kroků. Dalším zdrojem informací bylo pochopitelně velvyslanectví SSSR, které pořádalo při různých příležitostech setkání s vysokými funkcionáři. Sovětský velvyslanec také nosil osobně pravidelnou zprávu pro generálního tajemníka.¹⁹³ Velvyslanec nebo jeho zástupce prý také často chodil k funkcionářům „pohovořit“. Informace o vývoji v sousedních zemích se získávaly rovněž přes oddělení zahraniční politiky KSSS spolu s jejich „správnými“ interpretacemi. Pochopitelně existovalo daleko více nejrůznějších propojení mezi KSSS, resp. SSSR a KSČ resp. ČSSR, ale jejich nalezení nebylo cílem tohoto výzkumu.

Přímo řízené stranické organizace v centrálních státních orgánech a institucích

Nyní přejdeme ke vztahům s hierarchicky nižšími stranickými orgány. Jednalo se především o přímo řízené stranické organizace v centrálních státních orgánech a institucích a o krajské výbory KSČ. Přímo řízené stranické organizace tvořily výjimku v obecné hierarchii stranické výstavby.

¹⁸⁷To, že sjezd byl v normalizačním období spíše dobře režírovaným představením, než rozhodujícím nejvyšším orgánem strany neznámá, že se jím za jiných okolností nemohl stát. To ale nic nemění na faktu, že ve sledovaném období bylo skutečným nejvyšším orgánem KSČ předsednictvo ústředního výboru v čele s generálním tajemníkem.

¹⁸⁸Lze to však i obrátit, jako v případě T.Živkova, který jezdil do Moskvy aby po návratu mohl udělat kádrové změny s odůvodněním, že se na tom dohodl se sovětskými soudruhy [Zápis schůze předsednictva ÚV 113/1989 bod 1].

¹⁸⁹„Sovětská metoda od roku 70 už nebyla metodou“ dejte někde Pepička nebo Františka, proč jste ho tam nedali“, oni se ptali, co dělá tenhle František, a kdo tomu jako trošku rozuměl, jo, ono to bylo v bleděmodrém to stejný, jo, tak už věděl, jako že to se neptají jen tak jako“ [Rozhovor 1].

¹⁹⁰[Zápis schůze předsednictva ÚV 113/1989 bod 1]

¹⁹¹[Zápis schůze předsednictva ÚV 113/1989 bod 1]

¹⁹²[Zápis schůze předsednictva ÚV 80/1988, diskuse]

¹⁹³[Rozhovor 1]

Poněvadž řízení stranických organizací v ústředních orgánech a institucích přes krajské (městské) a okresní (obvodní) organizace strany by bylo koordinačně velmi nákladné a neoperativní, byly tyto důležité organizace řízeny přímo z ústředí.

„Vztahy ÚV KSČ ke stranickým organizacím v centrálních státních orgánech jsou určovány politickým významem těchto orgánů, principem demokratického centralismu a územně výrobní zásadou výstavby strany. Základem těchto vztahů je jak bezprostřední účast na tvorbě, tak zejména společné úsilí při rozpracování, realizaci a kontrole plnění politické linie strany. ÚV KSČ a jeho orgány zabezpečují pohotovou a kvalitní informaci o cílech a úkolech strany a opatřeních a usneseních ÚV KSČ vztahujících se k práci centrálních státních orgánů. ÚV KSČ a jeho orgány současně v této činnosti úzce spolupracují s městskými a obvodními výbory strany, v jejichž obvodu působnosti pracuje stranická organizace na centrálních státních orgánech. Vedoucí pracovníci státních orgánů a stranické organizace mají povinnost informovat ÚV KSČ a jeho orgány o stavu zabezpečování, realizaci a plnění usnesení strany v dané oblasti, včas signalizovat nedostatky a přinášet podněty. Ve smyslu usnesení ÚV KSČ pomáhají stranickým organizacím na centrálních státních orgánech příslušná oddělení ÚV KSČ. Nenahrazují tím ani orgány ÚV KSČ, ani vedoucí funkcionáře státních orgánů.“¹⁹⁴

Analogicky existovaly přímo řízené organizace také na úrovni krajů. Do kompetence ústředního výboru spadalo přes stovku těchto stranických organizací (zhruba jednu třetinu tvořily celozávodní výbory, např. v televizi, rozhlasu nebo na ministerstvech; zbytek byly základní organizace v menších úřadech). Vzhledem k tomu, že ústřední orgány a instituce byly téměř stoprocentně stranicky proorganizované, základní organizace v nich působící sdružovaly všechny pracovníky. Předsedové těchto organizací se zpravidla nekryli s vedoucími funkcionáři dotyčných úřadů a institucí, jejich význam byl jednak ve zprostředkování vlivu centra na chod instituce a jednak v zastupování orgánu v komunikaci s odděleními či jinými orgány ÚV. Podle jednoho respondenta byli v čilém a intenzivním styku s pracovníky oddělení ÚV.¹⁹⁵ Návrhy na jejich zvolení schvaloval sekretariát ÚV. Řízením stranických organizací v centrálních orgánech byla pověřena oddělení ÚV, podle jednotlivých oblastí (viz popis oddělení). Základní metodou práce oddělení ÚV KSČ při řízení stranických organizací v ústředních orgánech a institucích „je především přímý styk vedoucích a dalších pracovníků oddělení a funkcionářů stranických organizací, cílevědomá osobní účast na důležitých jednáních celozávodních výborů, členských, výborových i veřejných schůzích, celozávodních aktivech a dalších významných stranických akcích.“¹⁹⁶ Stranické organizace v ústředních orgánech podávaly pravidelně prostřednictvím svých předsedů informace o plnění usnesení a směrnic předsednictva a sekretariátu ÚV v daném úřadě či instituci.¹⁹⁷ Přímo řízené stranické organizace tvořily pravděpodobně největší konflikt v hierarchiích řízení. Vyjma několika oblastí, které spadaly výhradně do kompetence stranického vedení (vnitro, armáda, masmédiá a věda),¹⁹⁸ měly všechny ústřední instituce a jejich složky dvojí řízení: vlastní a stranické. Každý vysoký úředník nebo manažer byl odpovědný jak svému nadřízenému, např. ministru, tak přes předsedu své stranické organizace i ústřednímu výboru.¹⁹⁹ Pravděpodobně muselo docházet ke konfliktům loajalit, kterým se vedení strany snažilo zabránit odsuzováním „resortismu a lokálního patriotismu.“

¹⁹⁴[Základy teorie a praxe výstavby strany..., 1978: 26-7]

¹⁹⁵[Rozhovor 2]

¹⁹⁶[Zápis schůze předsednictva ÚV 55/1977, bod 6]

¹⁹⁷„Vedoucí pracovníci – komunisté a stranické organizace mají povinnost informovat ÚV KSČ, KSS o stavu zabezpečování a výsledcích plnění usnesení strany na svých úsecích, včas signalizovat nedostatky, překážky a nové jevy, doporučovat opatření k prohlubování vedoucí úlohy strany v ústředních orgánech a institucích a k důsledné realizaci stanovených úkolů“ [Zápis schůze předsednictva ÚV 55/1977, bod 6]

¹⁹⁸[Poslední hurá. Tajné stenografické záznamy z posledních zasedání ÚV KSČ v listopadu 1989, 1992: 59]

¹⁹⁹O dvojím řízení svědčí i tato pasáž ze stanov týkající se ZO v centrálních institucích: „Zprávy o zjištěných nedostatcích a návrhy na zlepšení činnosti úřadu nebo instituce předkládají vedoucímu úřadu a příslušnému stranickému orgánu“ [Stanovy KSČ, 1976: čl. 71].

Nejpřímější forma řízení nestranické instituce spočívala v zařazení jejího vedoucího do decizního stranického orgánu, většinou do předsednictva. Jen těžko si lze představit, že by partnerem pro předsedu federální vlády nebo parlamentu byl vedoucí oddělení. Na druhé straně spojení nejvyšších státních a stranických funkcionářů v jednom stranickém orgánu vedlo ke splývání strany a státu a znejasňování odpovědností.

Zajímavě byla vyřešena zdvojená podřízenost stranických organizací v centrálních institucích, které nad sebou měly jak ústřední výbor, tak obvodní (okresní) resp. městskou (krajskou) organizaci. Nejmarkantněji se to projevilo v Praze, kde byla většina federálních úřadů, dvě vlády apod. Stranicky, po formální stránce, byly tyto organizace řízeny příslušnými územními organizacemi (OV a MěV), zatímco obsahově byly řízeny odděleními ÚV. V Praze byla „synchronizace“ řízení zajištěna ještě tak, že vedoucí tajemník městského výboru byl současně členem předsednictva ÚV.²⁰⁰ (Z podobného důvodu se pravděpodobně i vedoucí tajemník OV KSČ Prahy 1 stal členem předsednictva městského výboru strany.)

„Vztahy nižších územních stranických orgánů ke stranickým organizacím v centrálním státním aparátu vyplývají z působnosti těchto orgánů vymezené ve stanovách KSČ a ze specifiky státního centra. Je zde nutná spolupráce ÚV KSČ s nižšími územními stranickými orgány v této oblasti, zejména v Praze a Bratislavě. Obvodní výbory KSČ vedou stranické orgány a organizace na centrálních státních orgánech k zabezpečování úkolů celostranického charakteru. Usnesení OV KSČ jsou pro stranické orgány a organizace v těchto státních orgánech závazná v otázkách vnitrostranické práce. Obvodní výbory provádějí kontrolu zabezpečování linie strany v okruhu působnosti stranické organizace. Pečují o otázky vnitřního života stranických organizací, jako členské záležitosti včetně příspěvků, stranické administrativy, schůzové činnosti a dodržování principů výstavby strany. Obvodní výbory spolu s CZV KSČ a ZO KSČ zajišťují ideově výchovné vzdělávání komunistů.“²⁰¹

Vztah ústředního výboru resp. jeho výkonných orgánů ke krajským výborům byl tvořen dvěma liniemi: jednu tvořili instruktoři pro KV, kteří patřili do politicko-organizačního oddělení ÚV; druhou linií byla porada generálního tajemníka s vedoucími tajemníky krajských výborů strany, která se konala každé tři měsíce (v souvislosti se zasedáním ÚV). Těto porady se účastnili i ostatní tajemníci ÚV a členové sekretariátu.²⁰² Informace sdělované krajským tajemníkům byly dvojího typu – písemné a ústní; o tom, co bude sděleno v té či oné formě, se v předsednictvu vedla diskuse.²⁰³ Čas od času se konaly porady tajemníka ÚV s krajskými tajemníky pro danou oblast (např. ideologie) k nějaké otázce, která mohla souviset s tématem (proběhlého, budoucího) zasedání ÚV.

Kádrový pořádek

Významným způsobem komunikace mezi ústředním výborem a nižšími články stranické výstavby byla kádrová práce. Ústřední výbor měl svůj kádrový pořádek. V průběhu sedmdesátých a osmdesátých let nabýval na rozsahu. V roce 1970 měl pouze 4 416 a po zrušení byra ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích 6 940 funkcí. V roce 1984 již zahrnoval 9 273 funkcí a do roku 1988 se dále rozšířil na 10 093 funkcí. K největšímu nárůstu došlo v nomenklatuře

²⁰⁰ „Mělo to i logiku, protože když všechny centrály byly v Praze, národní i federální, tak oddělit si toho pražského vedoucího tajemníka a mít ho na stejnou vzdálenost z hlediska vztahových metod práce řízení atd., jako třeba vedoucího tajemníka z Brna nebo z Ostravy, by spíše bylo velkou těžkostí pro centrální řízení v té zemi, protože stanovy byly pro všechny stejné, to znamená [on] mohl řadu věcí udělat a mohly by komplikovat život všem...“ [Rozhovor 1].

²⁰¹ [Základy teorie a praxe výstavby strany..., 1978: 27]

²⁰² [Rozhovor 1]

²⁰³ „Co jim říci a co jim dáme písemně“ [Zápis schůze předsednictva ÚV 80/1988 diskuse].

tajemníků ÚV KSČ, kteří se vyjadřovali ke zbývajícím téměř 3 561 funkcím v kádrovém pořádku (tj. více než 35 % nomenklatury). Např. v působnosti oddělení průmyslu se tajemník ÚV KSČ vyjadřoval k 638 funkcím, v oddělení sociální politiky k 530, v mezinárodním k 716, v ekonomickém k 726, v oddělení kultury k 71 a v oddělení školství a vědy ke 119 funkcím.

Plénium ÚV KSČ schvalovalo 1043 funkcí. Z toho předsednictvo, sekretariát a tajemníci ÚV KSČ a předseda ÚKRRK tvořilo 40 funkcí; komise ÚV KSČ (204); tajemníci ÚV KSS (4); vedoucí tajemníci KV (MěV) strany (12); předsedové FS, SL, SN, ČNR, SNR, místopř. FS (11); prezident, vlády ČSSR, ČSR, SSR (65); předsedové ÚV NF ČSSR, ČSR, SSR a ÚRO (4); poslanci SL, SN, ČNR, SNR (700); generální prokurátor ČSSR, předseda Nejvyššího soudu, šéfredaktor RP (3).

Předsednictvo ÚV KSČ schvalovalo 1413 funkcí: místopředsedy ÚKRRK, ved. oddělení ÚV KSČ (17); předsednictvo ÚV, předs. ÚKRRK a ved. oddělení ÚV KSS (24); tajemníky KV strany a předsedy KKRK (61); vedoucí tajemníky OV strany, HV KSČ MV ČSSR, ČSR, SSR (130); vedoucí funkcionáře stran, institucí a tisku (16); vedoucí funkcionáře ÚV NF ČSSR, ČSR, SSR a společenských organizací (123); orgány a vedoucí pracovníky FS, ČNR, SNR (197); primátory (Praha, Bratislava), předsedy KNV (12); náměstky ministrů, místopředsedy komisí (134); vládní zmocněnce, vedoucí ústředních orgánů atd. (196); generální ředitele (155); funkcionáře ČSLA (39); vedoucí představitel v zahraničí (192); vedení ČSAV, předsedu SAV, ČSAZ (26); rektory VŠ (29); ostatní (57).

Sekretariát ÚV KSČ schvaloval 4 016 funkcí: zástupce ved. oddělení, vedoucí odborů, konzultanty a politické pracovníky ÚV KSČ, ÚKRRK (555); tajemníky OV, předsedy OKRRK KSČ (414); funkcionáře a politické pracovníky VŠP a ÚML ÚV KSČ a muzeí, ředitele KPŠ (417); předsedy výb. ZO, koord. výb. a ved. stran. skupin v přímo řízených orgánech a organiz. (230); předsedy, místopředsedy, tajemníky, vedoucí oddělení orgánů NF, společenské organizace a jejich zástupce v mezinárodních organizacích atd. (550); vedoucí pracovníky sekretariátů, kanceláří prezidenta ČSSR, FS, ČNR a úřadů předsednictva vlády ČSSR a vlády ČSR (83); náměstky primátorů, místopředsedy a tajemníky KNV, předsedy ONV atd. (178); náměstky předsedů úřadů, komisí a vedoucí útvarů ústředních orgánů atd. (78); náčelníky správ, štábů, oddělení, akademií a škol v ČSLA, CO ČSSR a MV, SNB atd. (138); vedoucí pracovníky generální prokuratury, soudů a ministerstva spravedlnosti ČSR (98); generální ředitele, jejich náměstky, odborné ředitele VHJ a ředitele samostatných hospodářských organizací (112); vedoucí obchod. oddělení, rady, generální konzuly a další čs. představitel v zahraničí (404); ředitele ÚML vysokých škol, vědeckých pracovišť ČSAV a kulturních institucí (47); šéfredaktory hromadných sdělovacích prostředků, ředitele studií a zahr. zpravodaje (145); ostatní (789).

Tajemníci ÚV KSČ schvalovali 3 561 funkcí: náčelníky krajských štábů LM z ČSR (8); vedoucí oddělení, odborů, útvarů atd. ve společ. organizacích NF (80); ředitele a vedoucí odborů ministerstev a ústředních úřadů, hlavní kontrolory atd. (568); náměstky generálních ředitelů, odborné ředitele VHJ, ředitele podniků, organizací, ústavů atd. (802); představitel v mezinárodních organizacích, RVHP, ředitele afilací, zástupce vedoucího obchodního oddělení atd. (324); redaktory, zástupce šéfredaktorů hromadných sdělovacích prostředků, šéfredaktory a ředitele nakladatelství atd. (160); ostatní (1 619).

V říjnu 1988 byl vypracován nový kádrový pořádek ÚV KSČ a plánovaného Výboru pro stranickou práci v ČSR, který byl do velké míry redukován (o 53,8 %). Hlavní změnou bylo vyřazení velkého množství nepříliš významných funkcí, ke kterým se vyjadřovali tajemníci ÚV a část z nich (1386) byla přesunuta mimo kádrový pořádek do okruhu funkcí ke konzultaci tajemníků a oddělení ÚV KSČ.²⁰⁴ Kritéria a metody kádrové politiky ÚV zde nebudeme probírat, protože už existuje podrobná publikace na toto téma.²⁰⁵

²⁰⁴[Zápis schůze předsednictva ÚV 94/1988, bod 4]

²⁰⁵[Hradecká, Koudelka, 1998]

Vnitrostranické informace

Systém vnitrostranických informací byl další formou komunikace mezi ústředním výborem s hierarchicky nižšími útvary. V roce 1980 byly schváleny Zásady pro práci s vnitrostranickou informací v KSČ. „Písemné informace jsou z ÚV KSČ předávány podle charakteru a specifiky jednotlivých typů informací stanoveným příjemcům. Tvoří je především brožury, sborníky, bibliografické přehledy ze sjezdů a zasedání ÚV KSČ. Formou dopisů tajemníků ÚV KSČ předávaných vnitrostranickou cestou je informován vybraný okruh příjemců, například o usneseních PÚV a SÚV KSČ, o politickoorganizačních zabezpečeních apod. Oddělení ÚV KSČ vydávají k vyzbrojování funkcionářského aktivu periodické materiály, například Aktuální politické informace, Informace oddělení mezinárodní politiky, Informace o hlavních tendencích buržoazní propagandy a o činnosti ideodiverzních stanic. Ve větším nákladu, až do úrovně základních organizací, je distribuováno Slovo propagandisty a agitátora a Fakta a argumenty.²⁰⁶

Druhým směrem, zdola nahoru, proudily informace především o plnění usnesení PÚV, SÚV, zasedání ÚV, popř. sjezdu. Nižší stranické orgány rovněž pravidelně informovaly o politické situaci v kraji (okrese) a o všech významných událostech. Příklad rozvrhu vnitrostranických organizací na jedno pololetí je uveden v příloze.

Problémem systému vnitrostranické informace bylo, že nefungoval jako komunikační systém, ale jako oběhový systém dokumentů. Z ústředního výboru prošlo do krajů (nemluvě o okresech) oficiální cestou jen minimum důležitých informací, protože ty si ÚV žárlivě střežil pro sebe a na nich budoval svou informační i mocenskou převahu („dávat pravdu x neprosívat materiály“; „zintenzivnit ÚV → OV (velká CZV KSČ) to, co neříkáme veřejně /Černobyl, rakety, Dubček/²⁰⁷). Navíc, bylo-li třeba přece jen informovat o významné záležitosti, dělo se tak osobním sdělením, konzultací („co jim říci a co jim dáme písemně“²⁰⁸). Krajské, okresní a nižší stranické orgány proto dostávaly velké množství materiálu s nulovou informační hodnotou, které málokdo četl.²⁰⁹ Podobně neefektivní byl informační tok zdola nahoru. Veliké množství zpráv o plnění všemožných úkolů a usnesení bylo vypracováváno velice formálně s vědomím toho, že se s nimi dále nijak nepracuje a že „nahore“ nechtějí slyšet o problémech. To bylo potvrzováno i tím, že na názory, připomínky a kritiku posílanou na ústřední výbor nepřicházely uspokojivé odpovědi, pokud vůbec nějaké přišly. Na ÚV si proto po právu stěžovali, že informacím zdola chybí „objektivnost a pravdivost“ a „hlavně okresní výbory strany [...] chápou [vypracovávání informací] převážně jen jako požadavky nadřazených článků stranické výstavby.“²¹⁰

Personální průnik a kumulace funkcí

Hierarchie komunistické strany se přinejmenším v posledních dvou desetiletích vyznačovala kumulací moci několika málo jednotlivci. Nebyl to systém vlády jednoho člověka-diktátora, popř. byrokrata, který měl v rukou veškerou dostupnou moc. Spíše se jednalo o vytvoření malého ohraničeného prostoru s vysokou koncentrací moci, jakkoliv byla tato moc nedostatečná k tomu, aby efektivně vládla společnosti. Strategické důvody, které vedly ke snaze vedení KSČ vysát veškerou

²⁰⁶[Zápis schůze sekretariátu ÚV 51/1988 bod 1]

²⁰⁷[Zápis schůze sekretariátu ÚV 51/1988 bod 1, diskuse]

²⁰⁸[Zápis schůze předsednictva ÚV 80/1988, diskuse]

²⁰⁹„Zkušenosti ukazují, že informací předávaných z centra nižším stranickým orgánům, organizacím i veřejnosti je co do množství dostatek. Problémem však je jejich kvalita, včasnost, obsah a rozsah“ [Zápis schůze sekretariátu ÚV 51/1988, bod 1].

²¹⁰[Zápis schůze sekretariátu ÚV 51/1988, bod 1]

moc ze společnosti, na tomto místě nemůžeme ani neumíme objasnit. Snaha přivlastnit si moc vedla ke kumulaci funkcí nejvyšších funkcionářů. Typickým příkladem byl Gustáv Husák, který byl současně prezidentem republiky, předsedou Rady obrany státu, předsedou ÚV Národní fronty a generálním tajemníkem ÚV KSČ nemluvě o dalších odvozených funkcích.²¹¹

Nyní k situaci na konci 80. let. Ze zprávy pro PÚV se dozvídáme, že „kumulace je zčásti opodstatněná, avšak v řadě případů je nežádoucí, neboť často vede k formálnímu výkonu funkcí. Tak například ještě před 9. zasedáním ÚV KSČ 77 % členů ÚV KSČ zastávalo více než 3 další volené funkce (téměř 1/3 měla více než 6 funkcí),²¹² mezi členy a kandidáty ÚV KSČ bylo přes 20 % vedoucích pracovníků zastupitelských orgánů a vlád ČSSR, ČSR a SSR. Vedoucí tajemníci KV KSČ, KSS vykonávali v průměru kromě 2-3 stranických funkcí ještě 2-3 další volené funkce v zastupitelských sborech, v orgánech a organizacích Národní fronty. 65 % poslanců Federálního shromáždění ČSSR mělo souběžně další 2 a více funkcí, ze 64 členů vlád zastávalo 42 volené funkce v zastupitelských sborech, 61,5 % federálních ministrů mělo více než 3 volené funkce. Rozbor také ukazuje, že zpravidla se zastáváním volených funkcí ve vyšších orgánech, zejména strany, roste i počet dalších zastávaných důležitých funkcí.“²¹³

Vztah ÚV KSČ a státu

Role nejvyššího vedení KSČ byla dána jeho postavením v organizaci vládnutí. Základním principem tohoto vládnutí byla ústavně zakotvená a mocensky zaštitěná vedoucí úloha KSČ ve společnosti. Strana vedla společnost a ústřední výbor vedl stranu. V tomto smyslu vládl straně i společnosti:

„V socialistické společnosti je politická a ekonomická moc v rukách pracujícího lidu v čele s dělnickou třídou. K udržení a rozvoji této moci slouží pracujícímu lidu celý systém diktatury proletariátu a hlavně socialistický stát. Komunistická strana tvoří organickou součást systému diktatury proletariátu, nestojí mimo něj. Jestliže je komunistická strana předvojem dělnické třídy, která je vedoucí silou ve společnosti, stojí strana na čele tohoto systému diktatury proletariátu. (...) V tomto smyslu je komunistická strana vládnoucí stranou“ (Základy 4, 22-3).

Zdá se, že vskutku platila ideologická poučka, že „socialistický stát je hlavním prostředkem zabezpečování historického poslání dělnické třídy, ochráncem socialistických výrobních vztahů a rozhodujícím nástrojem budování nové společnosti.“²¹⁴ Jinými slovy: „Pokud jde o stát, uplatňuje se vedoucí úloha KSČ ve všech jeho organizačních mechanismech, budovaných podle dělby práce: v soustavě zastupitelských sborů státní moci; v soustavě výkonných orgánů státní moci; v soustavě soudních orgánů a orgánů prokuratury; i v jednotlivých člancích těchto uvedených mechanismů státu. Vedoucí úloha KSČ se uplatňuje ve všech hospodářských, kulturních, školských, zdravotnických a sociálních institucích.“²¹⁵ Státní aparát byl mechanismem, který strana využívala k vládnutí ve společnosti – na vrcholu to byl parlament a vláda, na spodu národní výbory. Ovšem nikdy nedošlo k takovému srůstu strany se státem, jako v Sovětském svazu, o čemž svědčí i relativně snadný přechod ze socialismu k demokracii a tržnímu hospodářství.

Vzájemný vztah stranických a státních orgánů byl podle potřeb vymezován různými směrnice-mi sjezdů strany nebo zasedání ÚV KSČ. Uvedme některé formy řízení státních orgánů komunistickou stranou:

²¹¹Přesto si stěžoval, jak těžko se mu vládlo a že kdyby mohl, tak... [Plevza, 1991]

²¹²Navíc, mnozí byli současně nevolení funkcionáři strany jako např. vedoucí oddělení ÚV.

²¹³[Zápis schůze předsednictva ÚV 86/1988 bod 9]

²¹⁴[Vedoucí úloha..., 1983: 33]

²¹⁵[Základy teorie a praxe výstavby strany..., 1978: 25]

- „1. Strana určuje politickou linii, strategii a taktiku, vypracovává základní směrnice, které jsou závazné pro práci státních orgánů.
2. Strana vychovává a připravuje kádry zejména do vedoucích funkcí, uskutečňuje kontrolu jejich práce a svou činností zabezpečuje obměnu těchto kádrů i jejich správné rozmístění.
3. Strana řídí práci komunistů v zastupitelských sborech prostřednictvím klubů komunistických poslanců (ve FS, ČNR a SNR) a stranických skupin poslanců národních výborů-komunistů.
4. Stranické orgány analyzují základní problémy zdokonalování systému i struktury státních orgánů, přijímají usnesení ke zdokonalování forem a metod práce tohoto aparátu.“²¹⁶

Už z těchto několika citací stranických učebnic je zřejmé, že vztah vedení strany a státních institucí byl jednoznačně asymetrický v prospěch strany. Už bylo uvedeno, že všichni nejvyšší představitelé státu byli nejenom komunisté, ale přímo členové předsednictva ÚV KSČ. Předsednictvo schvalovalo, popř. se vyjadřovalo či bralo na vědomí vše alespoň trochu podstatné, o čem se rozhodovalo ve vládě, parlamentu, bezpečnosti, soudnictví nebo v armádě, včetně kádrového obsazení. Existovala sice rivalita a někdy i nesnášenlivost mezi ministrem vlády a tajemníkem ÚV pro danou oblast (např. mezi Bohumilem Chňoupkem a Vasilem Biřákem trvala 18 let), ale i v tomto případě se nijak nezpochybňoval vliv strany na chod ministerstva nebo jiné instituce. Neexistoval (alespoň nám není znám) úřad nebo státní instituce, která by nepodléhala stranickému vedení. I církve musely žádat o schválení svých biskupů a ostatní politické strany schválení svých předsedů a místopředsedů. Snad – v duchu přísloví o lampě a stínu – jen bezpečnost a armáda měly jakousi částečnou autonomii v tom, že ani před vedením nebyly naprosto transparentní a uplatňování vedoucí úlohy v nich bylo proto obtížné. Do jaké míry a v jaké podobě zde hrál roli SSSR, nám není známé. Na druhé straně „Státní bezpečnost podléhala KSČ jak z hlediska zákonů (neboť celý stát tu byl druhý, až po straně), tak z hlediska personálního. Význam toho, že všichni funkcionáři StB podléhali schválení příslušným výborem KSČ (počínaje nomenklaturou ÚV KSČ v případě nejvyšších hodnostářů vnitra a konče nomenklaturou krajských a okresních výborů KSČ pro nižší velitele), nelze vůbec podceňovat. Naopak. Ať už se důstojníci StB tvářili jako sebevětší profesionálové, byli naprosto existenčně závislí na partajní byrokracii.“²¹⁷

Na závěr

Konečně závěrem se zmiňme o dodávkové službě, která k životu nejvyššího funkcionáře patřila. 216 nejvýznamnějších osob v zemi (včetně vdov po nejvýznamnějších osobách) nakupovalo potraviny prostřednictvím Dodávkové služby Praha. Tento podnik byl ustaven jako účelová organizace s přesně vymezeným okruhem odběratelů ve smyslu zákona č. 40 podřízená ministerstvu obchodu ČSR. Zařazování do okruhu a vyřazování z něj se provádělo oznamovacím dopisem oddělení hospodářské správy ÚV KSČ u stranických funkcionářů, dopisem vedoucího úřadu federální vlády u státních činitelů na základě jmenování do příslušné nomenklaturní funkce. Kromě potravin bylo funkcionářům nabízeno i jiné spotřební zboží (kosmetika, elektrospotřebiče apod.). Většina zboží byla zahraniční výroby, pravděpodobně z „kapitalistických“ zemí.

Tuto studii tedy můžeme uzavřít posledním z hierarchicky uspořádaných seznamů – seznamem „zásobovacím“:

²¹⁶[Základy teorie a praxe výstavby strany..., 1978: 24]

²¹⁷[Bartuška, 1999: 207-208]

- I. okruh:** členové a kandidáti PÚV KSČ (17); tajemníci, členové SÚV KSČ a předseda ÚKRK (8).
II. okruh: Federální shromáždění (6); Vláda ČSSR (23); Česká národní rada (2); Vláda ČSR (19); vedoucí oddělení ÚV KSČ (15); vedoucí centrálních orgánů a institucí + vedoucí tajemník Stč. KV KSČ (25); účelová zařízení (7); zastupitelský úřad SSSR (4); sekretariáty (66); ostatní domácnosti (7).²¹⁸
III. okruh: zasloužilí členové strany a vdovy (17).²¹⁹

Podklady

Dokumenty

Všechny citované archivní dokumenty pocházejí ze Státního ústředního archivu v Praze. Zápisy ze schůzí předsednictva jsou ve fondu ÚV KSČ 02/1, ze schůzí sekretariátu ve fondu ÚV KSČ 02/4.

Rozhovory

Rozhovor 1 s bývalým členem předsednictva ÚV KSČ.
Rozhovor 2 s bývalým členem ÚV KSČ.

Literatura

- Bartuška, V. 1999. *Listopad '89 z pohledu StB v denních situačních zprávách*. Pp. 191-220 in *Securitas Imperii 5*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu P ČR.
- Hradecká, V., F. Koudelka. 1998. *Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969-1974*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Jakeš, M. 1996. *Dva roky generálním tajemníkem*. Praha: Regulus.
- Kaplan, K. 1993. *Aparát ÚV KSČ v letech 1948-1968*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Mrhal, T. 1984. *Co je demokratický centralismus*. Praha: Svoboda.
- Plevza, V. 1991. *Vzostupy a pády. Gustáv Husák prehovoril*. Bratislava: Tatrapress.
- Poslední hurá. Tajné stenografické záznamy z posledních zasedání ÚV KSČ v listopadu 1989*. Praha: Cesty. 1992.
- Stanovy KSČ*. Praha: ÚV KSČ. 1976.
- Šach, V. 1989. „V čem tkví metodická pomoc ÚKRK KSČ.“ *Život strany* 22:32.
- Vedoucí úloha Komunistické strany Československa*. Praha: Svoboda. 1983.
- Weis, P. 1989. „Rychle obnovit organizační výstavbu a vnitřní život strany.“ *Život strany* 26:13-14.
- Základy teorie a praxe výstavby strany. [Část] 4. Komunistická strana Československa a socialistický politický systém v ČSSR*. Praha: VŠP ÚV KSČ. 1978.

²¹⁸Ačkoliv jsou uvedeny jmenovitě, kromě dvou vysokých důstojníků bezpečnosti se nepodařilo zjistit, o koho se jedná.

²¹⁹[Zápis schůze sekretariátu ÚV 82/1988 bod 6]

Příloha

Plán vnitrostranických informací ÚV KSČ na II. pololetí 1989²²⁰

Plán vnitrostranických informací, jako nedílná součást plánu práce orgánů i jednotlivých oddělení ÚV KSČ, představuje souhrn požadavků na zprávy a informace od krajských /městských/ výborů KSČ /KSS/ ve II. pololetí 1989. Svým obsahem usměrňuje poznání stranických orgánů a kontrolní úlohu informací zejména na úkoly v oblasti politickoorganizační, ideově výchovné práce strany a v oblasti společenských organizací NF a národních výborů. Těžiště informační činnosti bude v tomto období položeno:

- ♦ na získávání poznatků o akceschopnosti a účinnosti práce územních stranických orgánů a metodách jejich politického vedení při realizaci závěrů 7., 9., 10., 12., 13. a 14. zasedání ústředního výboru strany;
- ♦ na to, jak se daří zvyšovat kvalitu vnitřního života strany, aktivitu komunistů při jednání členských schůzí ZO KSČ ve státních podnicích, ústavech, institucích a v místech při zabezpečování usnesení PÚV KSČ k výročním členským schůzím základních organizací, všleplenárním schůzím, stranickým konferencím před XVIII. sjezdem KSČ;
- ♦ na vyhodnocování zkušeností z ověřování nových forem uspořádání a činnosti pracovníků aparátů okresních (obvodních), krajských (městských) výborů strany;
- ♦ na zkušenosti z aktivizace komunistů - vedoucích hospodářských pracovníků, funkcionářů národních výborů a společenských organizací NF ze zabezpečování linie XVII. sjezdu a následných zasedání ÚV KSČ, zejména v oblasti ekonomického, sociálního rozvoje, programu přestavby hospodářského mechanismu a demokratizace naší společnosti, ve vazbě na Provolání PÚV KSČ k 41. výročí Vítězného února;
- ♦ na prohlubování znalostí názorů komunistů a ostatních pracujících na aktuální otázky společensko-politického dění, na pravidelné posuzování vývoje politické situace a využívání získaných poznatků v organizační, ideově výchovné práci a k ovlivňování politické situace v místech, okresech a krajích.

Uvedený obsah je třeba promítnout ve všech druzích informací a materiálů zpracovávaných pro vlastní a vyšší stranické orgány. Dbát přitom, aby reálný a otevřený pohled vnitrostranických informací přispíval ke zlepšení poznání volených orgánů, k rozvoji vnitrostranické demokracie a komplexnějšímu uplatňování všech funkcí strany. V zájmu toho zhodnotí KV /MěV/ KSČ /KSS/ v tomto období věcně a kriticky výsledky realizace opatření ke zdokonalení informačního systému v okruhu své působnosti, přijmou závěry k odstranění zjištěných nedostatků a k dalšímu prohloubení této činnosti. Územní stranické orgány zapracují požadavky ÚV KSČ do svých plánů práce a plánu vnitrostranických informací na II. pololetí 1989.

²²⁰[Zápis schůze sekretariátu ÚV 105/1989, bod 6]

A

Pravidelné informace zpracované politickoorganizačními odděleními KV /MěV/ KSČ /KSS/ z poznatků ostatních oddělení, ze zpráv okresních výborů a i dalších zdrojů:

1. Informace o politické situaci a postupu stranických orgánů, základních organizací při zabezpečování závěrů XVII. sjezdu a usnesení zasedání ÚV KSČ

termín: 12. 7., 9. 8., 13. 9., 11. 10., 8. 11., 6. 12. 1989 /10. 1. 1990/ /pro PÚV KSČ/

2. Operativní informace krajských /městských/ výborů strany, názory a reagece komunistů na aktuální otázky politiky strany

termín: zpravidla 1x za 14 dní, kromě termínů uvedených pod bodem 1

a/ Signální informace o mimořádných událostech a závažných jevech, které ovlivňují názorovou hladinu; ohlasy pracujících na zasedání a významná opatření ÚV KSČ, vlády ČSSR a mezinárodní události.

Předávat ihned po jejich výskytu.

B

Zprávy o vybraných otázkách stranické činnosti vyplývající z usnesení a plánu práce orgánů ÚV KSČ, zpracované příslušnými odděleními krajských /městských/ výborů strany, nebo v jejich součinnosti:

Z úseku politickoorganizačnické práce:

1. Informace o přípravě výročních členských schůzí KSČ /KSS/

termín: 23. srpna 1989 /pro PÚV KSČ/

2. Jak se podařilo v působnosti KV /MěV/ KSČ /KSS/ realizovat opatření ke zdokonalení informačního systému ve straně, schválené SÚV KSČ 24. 3. 1988

termín: 31. srpna 1989 /pro SÚV KSČ/

3. Uplatňování zásad kádrové politiky a jejího rozvíjení v podmínkách celospolečenské přestavby a demokratizace

termín: 29. září 1989 /pro PÚV KSČ/

4. Vyhodnocení experimentálního ověřování organizačního uspořádání aparátu okresních /obvodních/ výborů strany, severočeského a východočeského KV KSČ

termín: 29. září 1989 /pro SÚV KSČ/

5. Souhrnná informace o výsledcích výročních členských schůzí ZO KSČ /KSS/ před XVIII. sjezdem strany.

termín: 8. prosince 1989 /pro PÚV KSČ/

Z úseku propagandy a agitace

6. Informace o působení opozičních skupin a jejich aktivistů

termín: 15. září 1989 /pro PÚV KSČ/

Z úseku společenských organizací a národních výborů

7. Jak hodnotí územní stranické orgány situaci mezi mládeží

termín: 31. srpna 1989 /jako podklad pro přípravu celostátní konference SSM/

C

Oddělení ústředního výboru budou zpracovávat a politickoorganizačnímu oddělení předávat jako podklady pro zprávy orgánům ÚV KSČ tyto informace:

1. Poznatky z realizace závěrů XVII. sjezdu, aktuálních úkolů a z politické situace v okruhu působnosti ZO KSČ přímo řízených odděleními ústředního výboru strany /včetně poznatků z jednání výročních a členských schůzí ZO KSČ/

termín: 10. 7., 7. 8., 11. 9., 9. 10., 6. 11., 4. 12. 1989 /8. 1. 1990/

2. Poznatky oddělení o přípravě stranického aktivu, kádrovém, obsahovém a organizačním zabezpečení VČS v přímo řízených ZO KSČ

termín: 21. srpna 1989

3. Jak se podařilo v rámci oddělení ÚV KSČ realizovat opatření ke zdokonalení informačního systému ve straně, schválená SÚV KSČ 24. 3. 1988

termín: 31. srpna 1989

4. Zhodnocení plnění plánu VSI na I. pololetí 1989 a požadavky na informace od krajských /městských/ výborů strany do plánu I. pololetí 1990

termín: 20. listopadu 1989

5. Souhrnná informace o výsledcích výročních členských schůzí ZO KSČ v ústředních státních a společenských orgánech a institucích

termín: 4. prosince 1989.

Organizace práce předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ v letech 1988 a 1989 a její selhání?

Jan Maršálek

Ve své práci se zabývám organizací práce předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ v posledních dvou letech trvání reálného socialismu skrze tzv. časové plány hlavních úkolů orgánů ÚV KSČ. Nejpodrobnější půlroční časové plány (ty obsahují časový harmonogram úkolů po měsících a zpracovatele úkolu) byly zpracovávány všeobecným oddělením ÚV z podkladů oddělení ÚV KSČ a ÚKRRK KSČ. Tyto půlroční časové plány byly vlastně rozpracováním časových plánů ročních, úkoly předpokládané ročním plánem hlavních úkolů orgánů ÚV KSČ měly zase naplňovat závěry posledního sjezdu strany.

Roční i půlroční časové plány hlavních úkolů orgánů ÚV KSČ se dělily na časové plány hlavních úkolů zpracované zvláště pro PÚV KSČ a pro SÚV KSČ, ale předkládány k projednání a ke schválení předsednictvem i sekretariátem byly tyto dílčí plány ve společném dokumentu časového plánu. Tato skutečnost svádí k využití časových plánů k pátrání po vztahu mezi orgány ÚV, neboť správnost představy vyrovnaných pravomocí obou orgánů k zasahování do časového plánu, který se jich obou také týká, se nezdá pravděpodobná (a snad ani možná - přinejmenším jeden z orgánů musel mít ve schvalovacím mechanismu poslední slovo; tímto posledním arbitrem pravděpodobně bylo předsednictvo). Může se také zdát, že sestavování časového plánu, faktická možnost jeho pozměňování a konečně poslední slovo při jeho schvalování v sobě nese velký mocenský potenciál (kontrola práce, kontrola hlavních témat jednání). V takovém případě by bylo zajímavé najít nositele těchto kompetencí, přičemž by jím mohl být stejně tak jednotlivec, jako skupina nebo jeden z orgánů ÚV. Obě tyto úvahy však vycházejí z předpokladu, že časové plány byly jednotlivými orgány ÚV dodržovány, nebo že bylo jejich dodržování alespoň formálně vyžadováno.

Ze srovnání časového plánu hlavních úkolů orgánů ÚV KSČ na II. pololetí 1988 s obsahem schůzí²²¹ předsednictva a sekretariátu ze stejného období²²² ale vyplývá, že předpoklad o respektování časového plánu orgány ÚV KSČ je lehce zpochybnitelný. Jaká je bilance tohoto srovnání?

Ze 105 hlavních úkolů určených k projednání v předsednictvu ÚV KSČ, které předepisoval časový plán na II. pololetí 1988²²³ (červenec-prosinec), bylo na schůzích předsednictva projednáno 40 návrhů, z toho pouze 26 včas, 11 později a 3 dříve, než časový plán předpokládal. PÚV KSČ přitom v tomto období projednalo celkem 410 návrhů a 141 dokumentů určených „k informaci“.

V sekretariátu ÚV KSČ bylo za stejné období projednáno 32 z 77 návrhů předpokládaných časovým plánem, přičemž pouze 14 z nich bylo projednáno v období předpokládaném časovým plánem, 17 návrhů později a 1 dříve. V tomto období projednal SÚV KSČ celkem 326 návrhů a 31 zpráv určených „k informaci“.

²²¹Zjevným předpokladem zde samozřejmě je, že úkoly určené časovým plánem měly být projednávány na schůzích orgánů ÚV. To ale není nikde explicitě řečeno, ke každému úkolu v časovém plánu je sice určen jeho zpracovatel, není ale uvedeno, jakým způsobem bude jeho zpracování úkolu v daném orgánu projednáno. Právě proto, že časový plán blíže neurčuje způsob dalšího postupu se zpracovaným materiálem a že se v zápisech ze schůzí orgánů ÚV opravdu setkáváme s body jednání svým zněním přesně odpovídajícími zadání časovým plánem, zdá se nám tento předpoklad udržitelný a učiněné srovnání smysluplné.

²²²K dispozici nám není zápis z poslední schůze předsednictva z roku 1988.

²²³K dispozici nám jsou pouze dvě verze časového plánu hlavních úkolů orgánů ÚV KSČ na II. pololetí 1988, a to verze předložená sekretariátu na jeho schůzi dne 30.6.1988 a pozdější (sekretariátem nepříliš pozměněná) verze předložená dne 8.7.1988 ke schválení předsednictvu. Právě pozdější verzi srovnáváme s obsahy schůzí obou orgánů ÚV KSČ, ta se ale ještě liší od konečné podoby časového plánu, neboť ten byl předsednictvem schválen s připomínkami, podle kterých bylo uloženo předkladateli plán upravit.

Ukazuje se tedy nejen to, že například v II. pololetí 1988 nebyl časový plán ani z poloviny dodržen, ale také, že i kdyby tento plán respektován byl, jím předpokládané body k jednání by představovaly pouze zlomek z opravdu projednávaných otázek (přestože se často jednalo o otázky téměř až nicotného významu, byly „mimo plán“ projednávány i závažně vyhlížející problémy). Je tudíž přirozené se ptát, proč časové plány nebyly v tak významné míře plněny a k čemu tedy vlastně byly.

V neprojednaných ani projednaných návrzích se mi nepodařilo najít žádný „skrytý“ řád ani jakýkoliv (přesvědčivý) náznak systematickosti, nezdá se tedy pravděpodobné, že by bylo neplnění časového plánu způsobeno nějakými jednostranně působícími vnějšími okolnostmi. Odpovědi na otázku smyslu časových plánů a jejich plnění mohou být ve skutečnosti velice rozmanité, od velice prozaického vysvětlení, které nám ostatně nabízí sám tajemník všeobecného oddělení ÚV KSČ M. Jakeš (o tom dále), až po velice odvážné interpretace o spíše symbolické než pracovní-organizační funkci časových plánů. K získání přesvědčivé odpovědi na tuto otázku bude třeba dalšího pečlivého zkoumání dokumentů, a to nejspíš s přihlédnutím k poměrně širokým okolnostem: Může nám v interpretaci k něčemu posloužit informace, že časové plány hlavních úkolů orgánů ÚV KSČ byly zpřístupňovány vedoucím tajemníkům krajských nebo městských výborů strany? Kdo mohl mít zájem na oddalování některých usnesení? Podobné otázky a mnoho dalších bude třeba vznést, budeme-li se snažit o solidní interpretaci výsledků analýzy dokumentů. Snad ještě lépe by ale k tomuto účelu posloužila přímá svědectví, protože o zákulisním dění se můžeme na základě našich dokumentů pouze dohadovat.

Jaké vysvětlení neplnění plánu předkládá tajemník všeobecného oddělení, které časové plány vypracovává? Informace o plnění (přesněji neplnění) časového plánu hlavních úkolů orgánů ÚV KSČ za I. čtvrtletí 1988, kterou předložil M. Jakeš předsednictvu na jeho schůzi 6. května 1988, uvádí následující důvody neplnění plánu:

- ♦ materiál byl zpracován a měl být teprve k projednání orgány ÚV KSČ předložen;
- ♦ materiál byl zpracován a již byl předložen vládě k projednání, ta ho ale zatím neprojednala;
- ♦ materiál byl zpracován a projednán vládou, nebyl ale zatím předložen k projednání stranickým orgánům (zde přímo jmenováni ti, kteří materiál nepředložili, přestože tak asi měli udělat);
- ♦ materiál se dopracovával;
- ♦ bylo rozhodnuto o sloučení s jiným materiálem, o zařazení do rámce jiného úkolu a došlo proto k posunutí jeho předložení;
- ♦ bylo navrženo/rozhodnuto materiál na schůzích PÚV KSČ nebo SÚV KSČ nepředkládat.

Vydáme-li se touto cestou, dostane se nám poměrně jednoduchého vysvětlení, proč časový plán nebyl dodržen. Na druhou stranu tím otevřeme mnoho nových otázek: Mohl vůbec kdo předpokládat, že by časový plán v tak složitém prostředí (podmiňování se různých rozhodovacích instancí) být dodržen mohl? Znovu bychom touto otázkou mohli být dovedeni k tomu, abychom se zeptali, jaká tedy byla funkce časových plánů. Nabízejí se ale i další otázky: Jaký existoval vztah (mocenský, pracovní) mezi orgány ÚV KSČ a vládou? Co mohly stranické orgány u těch materiálů, které již byly projednány vládou, projednávat a s jakými možnými výsledky? Jakou roli sehrávali v komunikaci mezi vládou a orgány strany jednotlivci? Kdo rozhodoval o změně způsobu řešení té které otázky a jak byla taková rozhodnutí koordinována?

Rozhodneme-li se nedůvěřovat oficiálním vysvětlením, nespokojit se s jejich jednoduchým zobecněním (nezapomínejme, že výše uvedená informace o plnění plánu se týká pouze I. čtvrtletí 1988) a konečně neoznačíme-li celý problém za nezajímavý, nevyhneme se nutnosti mnohem širšího vhledu do fungování stranického aparátu a jeho vrcholu, který se pravděpodobně neobejde bez podpory jiných informačních zdrojů (např. rozhovorů), než jakými jsou archivní dokumenty.

Resorty vnitra jako součást ozbrojených sil

Jiří Kabele

Abstrakt

Studie Resorty vnitra jako součást ozbrojených sil nejprve charakterizuje socialistické ozbrojené síly. Ukazuje, jaké místo v nich měly resorty federálního a českého ministerstva vnitra a Sbor národní bezpečnosti. Potom se postupně věnuje útvarům a formám rozhodování federálního a českého ministerstva vnitra. Nakonec studie ukazuje ministerskou praxi plánování a kádrově personální činnosti.

Uvedení

Předkládaná studie spolu s popisem východomoravské Krajské správy SNB Petra Kohútka si klade za cíl poskytnout v rámci formálního popisu ozbrojených sil základní charakteristiku hierarchií *Bezpečnosti*, jak byly zkráceně označovány bezpečnostní složky tvořené ministerstvy vnitra, jejich útvary a Sborem národní bezpečnosti. Zdržuje se interpretací, pokud nejsou spojeny s pronikáním do světa ozbrojených sil a se snahou poskytnout čtenáři výběrem informací lepší orientaci v *Bezpečnosti*. Práce neobsáhne veškeré ozbrojené síly ani v jejich užším pojetí. Informuje stručně pouze o právních rámcích působení ozbrojených sil, pokud jejich působení takové rámce vůbec mělo. Předmětem zkoumání byly hierarchie nejen Státní, ale i Veřejné bezpečnosti zahršované součinností federálního a národních ministerstev vnitra.²²⁴

Oblast Státní bezpečnosti byla zdaleka nejvíce dokumentačně zpřístupněna a stala se též předmětem poměrně intenzivního historického studia. Toto studium se rozvíjelo zejména na půdě Ústavu pro soudobé dějiny a Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu. Největší pozornost přitom byla věnována činnosti Státní bezpečnosti.²²⁵ Na tyto práce naše popisy navazují, mnohdy na ně jenom jednoduše odkazují.

Možnosti zkoumání vedení a organizování ozbrojených sil jsou ovšem stále značně omezené. Naráželi jsme nejen na problém archivně nezpracovaných dat, ale některé archivní dokumenty jsou buď skartovány (13. oddělení ÚV KSČ), anebo se nám nepodařilo vypátrat, kde jsou vůbec uloženy (Rady obrany státu). Výkon vedoucí úlohy strany, resp. sovětských bezpečnostních složek v samotné *Bezpečnosti* byl pravděpodobně jen částečně dokumentován. Ani tato neúplná dokumentace se zřejmě nedostala celá do archivů. Pro nás pak byla až na malé výjimky nedostupná. Museli jsme se proto spokojit s čtením „stop“ v oficiálních dokumentacích resortů vnitra. Je třeba mít kromě toho na mysli, že ne všechny informace z oblasti ozbrojených sil mohou být po patnácti letech odtajněny, i když by se to asi nemělo týkat dokumentů popisujících organizaci jejich činnosti. Konečně i naše kapacity byly omezené.

Nepodařilo se nám získat rozhovor od žádného funkcionáře působícího v ozbrojených složkách. Mohli jsme se ovšem opírat o paměti dvou klíčových postav působících ve zkoumané oblasti: Rudolfa Hegenbarta, vedoucího 13. oddělení státní administrativy²²⁶ a 1. náměstka federálního ministra vnitra, generála Alojze Lorence.²²⁷ I rozhovor s členem předsednictva ÚV KSČ se často dotýkal vztahů komunistické strany a *Bezpečnosti*. Téměř bezcenným zdrojem informací se ukázaly paměti generálního tajemníka Miloše Jakeše.²²⁸

²²⁴Tato hrubě nastíněná struktura útvarů FMV se konstituovala kolem roku 1974. Z významnějších změn v období let 1974 – 1988 se zmíním o zřízení a později zrušení 13. správy FMV, analyticko-informačního a evidenčního centra Státní bezpečnosti. Dále o zřízení 14. správy SNB pro boj proti terorismu. Tuto správu ministr zrušil právě v souvislosti se změnami na konci roku 1985. Tehdy operativní část správy včlenil do 2. správy a zásahová jednotka – odbor zvláštního určení – přešla do podřízenosti Správy vojsk FMV. V roce 1977 vyčleněním výzkumného ústavu ze 6. správy vznikla Technická správa FMV. Útvar zajišťující politickovýchovnou a propagační činnost prošel asi dvěma většími reorganizacemi. [LORENC 1992], str. 79.

²²⁵Viz např. dokumenty *Securitas imperii* a práce [ŽÁČEK 1998a; Žáček 19946; Koudelka 1993]

²²⁶Hegenbart, Rudolf: Sny "Jara 68" skončily 17. listopadu 1989. <http://mujweb.cz/www/hegenbartrudolf/sny.htm>

²²⁷[Lorenc 1992]

²²⁸O jeho působení v oblasti, která byla konstitutivní pro generálního tajemníka a vedoucí tajemníky na nižších úrovních – velení Lidovým milicím a kontrole ozbrojených sil, se zde prakticky nic nedozvíme. V jednom krátkém odstavci ovšem obhájuje činnost 13. oddělení státní administrativy tím, že toto oddělení „nemělo právo o ničem rozhodovat, ale povinnost informovat vedoucí orgány o činnosti stranických organizací ... a dávat příslušné návrhy orgánům či stanoviska ke zprávám předkládaným odpovědnými funkcionáři státních a vládních orgánů“. [Jakeš 1996]

Museli jsme se rovněž spokojit s velmi omezenými informacemi o roli sovětských bezpečnostních složek a stranických orgánů při usměrňování československé Bezpečnosti. O této problematice vypovídal Alojz Lorenc. Ján Langoš se pokusil rekonstruovat vliv KGB na československou rozvědku.²²⁹

Jsme si vědomi, že výsledkem našeho „dolování dat“ je jen částečně sestavená skládanka. Jsou z ní snad již patrné obrysy vedení a organizování Bezpečnosti, ale stále je zde mnoho prázdných míst. Ne vždy dokonce víme, která to jsou a čím by měla být vyplněna.

Bezpečnost a ozbrojené síly

Bezpečnost v myslích socialistických funkcionářů tvořily na konci osmdesátých let ministerstva vnitra, krajské a okresní správy SNB, pohraniční stráž, vojska ministerstva vnitra a všechny specializované služby, které tyto ozbrojené síly využívaly.²³⁰ Pojem *ozbrojené síly* měl i právní zakotvení. Ústava z roku 1960 v preambuli tvrdí, že československá společnost socialismus vybudovala bojem a prací. Článek 37 návazně ustavuje, že „obrana vlasti a jejího socialistického zřízení je vrcholnou povinností a věcí cti každého občana“. Proto podle téhož článku občané také ze zákona museli povinně vykonávat službu v ozbrojených silách. Právní pojem *ozbrojené síly* nabyt zvláštního významu po roce 1948. Zaváděl jej branný zákon (č. 92/1949 Sb.), několikrát novelizovaný zákon o služebních poměrech (č. 76/1959 Sb. pro armádu, č. 100/1970 Sb.) a celá řada dalších norem uzákoňujících speciální postavení ozbrojených složek dané vlastním soudnictvím, školstvím, zdravotnictvím, důchodovým pojištěním a celou řadou dalších speciálních způsobů zacházení s příslušníky ozbrojených sil, např. ubytování (č. 41/1961 Sb.). Některé z těchto zákonů počínaje branným zákonem platí dodnes, a proto pojem *ozbrojené síly* nalezneme i v současné platné ústavě z roku 1992.

²²⁹Na FMV pracovala skupina pracovníků KGB. Jejich vedoucí představitel měl svou pracovnu přímo na ministerstvu a další pracovníci byly rozmístěni na jednotlivých správách. Měli přístup ke všem důležitým informacím. Musím však uvést, že tito lidé neměli vůči ministerstvu a jeho funkcionářům žádnou rozhodovací pravomoc nebo status poradců. Myslím si, že základní linie, s níž pracovníci KGB v letech, o nichž píše, přijížděli do Prahy, obsahovala příkaz nezasahovat do kompetencí funkcionářů FMV. [Lorenc 1992], str. 73. Z písomných materiálů bývalej I. správy FMV - československej rozviedky z osemdesiatych rokov vyplýva, že rozviedka ZSSR bola hlavným spotrebiteľom výslednosti československej rozviedky - informácií získaných československou rozviedkou a spracovaných vo forme informácií rozviedky, súhrnných analytických informácií, tématických informácií a analytickoprognotických informácií. Výmena informácií bola realizovaná na základe dvojstranných zmlúv. Bola síce obojstranná, ale napríklad za obdobie 1985 - 1989 bolo sovietskej rozviedke odovzdaných viac ako 11 tisíc informačných podkladov, zatiaľ čo počet informácií prevzatých od sovietskej rozviedky bol tri tisíce. [Langoš]

²³⁰Například generál Alojz Lorenc si ve svých pamětech stěžuje, že zdůrazňování a neobyčejné rozšíření subsidiárního poslání bezpečnostních orgánů ve státě vedlo „k nepředstavitelnému rozšíření zainteresovanosti Bezpečnosti do všech oblastí společenského života a neobyčejně rozptyloval síly bezpečnostních orgánů na úkoly, jejichž řešení patřilo jiným orgánům. ... Bezpečnost svými zpravodajskými metodami, informacemi, výstrahami, hrozbami i postihy, které se nemohly zaměřit pouze na důsledky příčin, nemohla nahradit politiku a činnost jiných povolanych státních orgánů či organizací, ani řešit základní příčiny kriminality.“ [Lorenc 1992], str. 62.

V užším chápání ozbrojené síly představovaly útvary, na něž se vztahoval zákon o služebním poměru, tj. armáda, veřejná a státní bezpečnost, dále útvary pohraniční stráže, popřípadě i sbory nápravné výchovy. Členové ozbrojených sil byli a jsou dodnes vázáni přísahou.²³¹ Všechny sbory ozbrojených sil se formovaly v průběhu 2. světové války a bezprostředně po ní dle sovětského vzoru, jak se k tomu vláda zavázala Košickým vládním programem sestaveným komunisty v Moskvě. Tento proces neměl několik let jasné právní zakotvení. V případě Bezpečnosti toto právně divoké období trvalo do roku 1947 a i potom zůstala nevyjasněna otázka Státní bezpečnosti.

Na branný zákon se vázalo velké množství vojenských řádů a předpisů, které přiměřeně platily zřejmě nejen u vojsk ministerstva vnitra, ale i v Lidových milicích. Jejich postavení coby ozbrojeného sboru KSČ smiřovaly s právem jen dvě vyhlášky ministra vnitra ČSSR o pověření příslušníků Lidových milicí plněním některých bezpečnostních úkolů z období normalizace (č. 30/1971 Sb.) a o povolání příslušníků Lidových milicí k plnění úkolů SNB (č. 67/1977 Sb.).

V ozbrojených složkách se uplatňovaly vedle politických principů třídnosti a stranickosti (vedoucí úloha KSČ)²³² ještě další důležité principy vládnutí či řízení:

- a) jednoty politického odborného vedení,
- b) demokratického centralismu,
- c) nedílné velitelské pravomoci,
- d) účelné dělby práce a
- e) plánovité organizace řízení.

Uváděny bývají také zásady přiměřenosti a subsidiarity.²³³ „Nezbytnou součástí a předpokladem řídicí činnosti byla soustavná, metodicky promyšlená kontrolní činnost.“²³⁴ Řídicí činnost se zde

²³¹Přísaha platná až do devadesátého roku: Já, občan Československé socialistické republiky, vědom si své čestné vlastenecké povinnosti, přísahám před bojovou zástavou věrnost pracujícím lidu vedenému Komunistickou stranou Československa. Slibuji, že budu vojákem statečným a ukázněným, že budu důsledně a iniciativně plnit ustanovení vojenských řádů, rozkazy velitelů a zachovávat vojenské tajemství. Svědomitě se budu učit ovládat vojenskou techniku a zbraně, svěřené mi pracujícím lidem, a připravovat se pro boj, abych mohl na rozkaz presidenta a vlády Československé socialistické republiky co nejlépe bránit svou rodnou vlast a její socialistický řád proti každému nepříteli. Pro obranu socialismu jsem vždy připraven stát pevně v řadách ozbrojených sil Československé socialistické republiky po boku Sovětské armády i armád ostatních socialistických zemí v boji proti jeho nepřátelům a nasadit i svůj život k dosažení vítězství. Tak přísahám!“ Zákon č. 76/1959 Sb., §2.

²³²Princip třídnosti a stranickosti v bezpečnostní politice byl logickým důsledkem politických základů státu. Šlo o to, že výstavba a činnost SNB se měly organizovat a uskutečňovat tak, aby co nejlépe zaručovaly a zabezpečovaly ochranu politických základů a zájmů státu. Třídní a stranický princip nebyl dáván do protikladu s všelidovým a vlasteneckým. Vždyť úkolem Bezpečnosti bylo ochraňovat práva občanů vyplývající z ústavy a zákonů, chránit jejich životy, zdraví a majetek. [Lorenc 1992], str. 63.

²³³Poslední zásada byla zřejmě chápána svérázně, jak je zřejmé z výroků Alojze Lorence: Zdůrazňování zřejmě správného přístupu – předcházení porušování zákonů – vytvářelo v praxi základ neobyčejnému rozšíření subsidiárního poslání bezpečnostních orgánů ve státě. Prostě všude tam, kde jiné státní, hospodářské i společenské orgány či organizace neplnily dostatečně úkoly týkající se přímo nebo ve svém důsledku ochrany politických zájmů státu, nahrazovaly jejich povinnosti v kontrole hospodářské oblasti, v předcházení havárií a požárům bezpečnostní orgány. Dále se staraly o problémy v zásobování i ve výchově mládeže a také o sociální otázky Romů. Pletly se do vědy i do kultury. [Lorenc 1992], s. 62. Státní bezpečnost však kvůli objasňování trestné činnosti shromažďovala i další četné informace: o narkomanech a pašerácích drog, o padělatelích. Ale na rozdíl od demokratických států, kde se sběr údajů mezi tajnými službami a kriminální policií také překrývá, naše StB informace nejen sbírala, ale měla i výkonné pravomoci. Mohla nejen požadovat informace, ale také zatýkat a vyslýchat v rámci trestního řízení. Řešila například větší případy hospodářského rázu, důlní a vlakové havárie, výbuchy atd. Schovánek, Radek: Co s archivy StB: Otevřít, nebo spálit? [Langoš]

²³⁴[Hrůza and Svoboda 1984], str. 29.

uplatňovala přímo, liniovým způsobem, anebo v metodické rovině. Přímé řízení stavělo na velitelské pravomoci rozkazovat. Liniové řízení spočívalo v rozpracovávání rozhodnutí vyšších řídicích článků. Metodické řízení se vztahovalo na úpravu odborného postupu, jak si ještě ukážeme.

V širším slova smyslu tvořily ozbrojené síly i těsně přidružené složky. Vedle Svazarmu, Sborů požární ochrany a specializovaného soudnictví, školství, zdravotnictví a hospodářsko-správních hierarchií sem můžeme řadit i prokuratury a jimi kontrolované soudy, advokacie a hospodářskou arbitráž. Tento celek byl politicky veden na všech úrovních vždy vedoucími tajemníky, resp. generálním tajemníkem. Na ÚV KSČ se jím zabývalo 13. oddělení státní administrativy, které řídilo stranické skupiny nejen na generální prokuratuře, v nejvyšším soudu, v advokacii, arbitráži a na ministerstvech vnitra a národní obrany, ale také v kanceláři prezidenta republiky a v konci i na Úřadu federální vlády. V plánovacích dokumentech ÚV KSČ²³⁵ se hovořilo o úkolech v oblasti branné, bezpečnostní a právní politiky. Pododdíly této problematiky tvořily trochu nelogicky vedle branné, bezpečnostní a právní politiky ještě také vojenská politika a Lidové milice.

Ve studii Normativní rámování výkonu státní moci v reálném socialismu uveřejněné v tomto sborníku charakterizujeme, jak mezinárodní smlouvy o přátelství, Varšavská smlouva (č. 45/1955 Sb.) a Smlouva o podmínkách dočasného pobytu sovětských vojsk na území Československé socialistické republiky (č. 11/1969 Sb.) zajišťovaly výsadní vliv sovětských ozbrojených sil na československém území. V této studii rovněž poukazujeme na skutečnost, že Stanovy KSČ ustavovaly výsadní právo komunistické strany působit uvnitř ozbrojených sil a vést je, jakož i organizovat vlastní ozbrojené složky, Lidové milice. Všechny stranické organizace v ozbrojených silách byly řízeny ÚV KSČ.

V téže studii jsme se zabývali právními zdroji rozštěpení výkonné moci do dvou složek – hospodářsko-správních anebo ozbrojených. Zdrojem jejich relativní nezávislosti na vládě byla již zmiňovaná neoficiální přímá podřízenost všech ozbrojených složek nejvyššímu představiteli strany v daném území a existence Rady obrany státu. Tato rada určovala hlavní směry přípravy a organizace obrany ČSSR a činila opatření s tím spojená. Byla oprávněna stanovovat závazné úkoly federálním ministerstvům, federálním výborům a ostatním federálním ústředním orgánům státní správy a radám obrany republik. Velitelem Lidových milic, velitelem armády²³⁶ i předsedou Rady obrany státu byl generální tajemník ÚV KSČ.

Klíčová místa rozhodování v ozbrojených silách netvořila grémia, ale prezident, ministři, velitelé, tajemníci (Lidové milice) a náčelníci, kteří zpravidla měli k ruce své poradní sbory, kolegia a operativní porady nebo štáby. Na papíře by měly být důležité branné a bezpečnostní výbory Federálního shromáždění, ale nebyly, protože normotvorba se skoro výlučně odehrávala na podzákonné úrovni. Pokud se tedy prosazovaly v této oblasti kolektivní orgány, jednalo se s výjimkou rad obrany o orgány stranické. Již jsme naznačili, že největší rozhodovací moc soustřeďoval ve svých rukou generální tajemník ÚV KSČ spolu s 13. oddělením státní administrativy,²³⁷ s předsednictvem

²³⁵[PÚV KSČ 54. - bod 3. - plán hlavních úkolů orgánů ÚV KSČ na rok 1988 a stanovení dnů jejich schůzí (4021) 88]

²³⁶Pokud ovšem byl též prezidentem.

²³⁷Oddělení Státní administrativy mělo v roce 1988 třicet osm systematizovaných míst, ale obsazeno bylo jen 33 míst. Z toho 16 míst bylo vedoucích (vedoucí oddělení, odborů a jejich zástupci, plat cca 6400 Kč). Jeden pracovník byl v roli konzultanta (plat cca 5400), zbylí ve funkci instruktorů (plat cca 4800). Dokument, z něhož citujeme, ovšem počítal s tím, že by měl být zvětšen počet konzultantů až na počet 11. Větší bylo pouze oddělení politicko organizační (51) a oddělení propagace a agitace (46). Zhruba stejně velká byla oddělení průmyslu (32), ekonomické (34), společenských organizací a NV (32). Celkem ÚV KSČ a ÚKRK mělo 476 pracovníků včetně sekretariátu generálního tajemníka a tajemníků, ale bez předsedů CZV KSČ (16), tajemníků Hlavního výboru MV (6) a instruktorů pro KV KSČ a KSS (12). [SeÚV KSČ 52. - bod 1 - Informace o naplnění systemizace aparátu ÚV KSČ ze dne 31.3.1988; SeÚV KSČ 110. - bod 7 - Inventarizace platů pracovníků orgánů a institucí KSČ k 1. 1. 1989 a návrh mzdových fondů na r. 1990]

ÚV KSČ a hlavními nebo celoučtovými výbory na ministerstvech, krajských a okresních správách.²³⁸ Ani generální tajemník ovšem nebyl suverénem, protože musel respektovat rozhodnutí činěná na úrovni blokových institucí anebo přímo sovětskými tajemníky či ministry.

Vlády zdrojově zabezpečovaly činnost ozbrojených složek, ale strategická rozhodnutí jim nepříslušela. Ta mohla oficiálně přijímat v nestranické sféře řízení ozbrojených sil jen Rada obrany státu. Další důležité subjekty rozhodování o ozbrojených silách tvořili ministři vnitra a obrany či jejich náměstkové. Své rozhodování opírali, nebereme-li v potaz stranická grémia a funkcionáře, o svá kolegia, operativní porady a štáby. V armádě trvale působil generální štáb. Naopak v úseku ministerstva vnitra působily společné operativní štáby. Byly svolávané ad hoc pro jednotlivé kampaně nebo působily při vyhlášení stavu ohrožení. Další úroveň rozhodovací moci ještě stále na ústřední úrovni tvořili velitelé jednotlivých druhů vojsk a jejich útvarů resp. náčelníci správ SNB působící ve Veřejné anebo Státní bezpečnosti.

Rada obrany státu měla zvláštní status, přemostovala stranické a vojenské či bezpečnostní kruhy, ale nepatřila ani do jednoho z těchto uskupení. Existuje řada pádných důvodů se domnívat, že asymetrické sdílení vlivu mezi stranou a ozbrojenými silami se v Bezpečnosti i armádě mnohdy obešlo bez zprostředkování Radou. Aloiz Lorenc popsal vedoucí úlohu strany v Bezpečnosti jasně: „Ministr byl fakticky přímo podřízen generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ. Tato skutečnost se stala ještě průhlednější po rozdělení funkcí generálního tajemníka strany a prezidenta republiky. Vláda a parlament do činnosti resortu, s výjimkou legislativy a otázek financování, nezasahovaly. Ministra vnitra vždy vybíral generální tajemník a vyšší funkcionáři resortu vnitra byli v nomenklatuře předsednictva, sekretariátu ÚV nebo generálního tajemníka. Všechny zásadní koncepční, plánovací a hodnotící dokumenty, týkající se bezpečnostní situace a činnosti SNB, projednávalo předsednictvo ÚV KSČ. Generální tajemník dostával denně informace o nejdůležitějších událostech ve státě i o hlavních výsledcích činnosti Bezpečnosti. Dostával všechny důležité zprávy zpravodajské činnosti rozvědky i kontrarozvědky. ... Další členové předsednictva včetně předsedy vlády a předsedy parlamentu, a po rozdělení funkcí i prezident, dostávali informace ve formě souhrnných zpráv nebo individuálně analyticky zpracované informace podle jejich kompetencí. Generální tajemník bral předložené informace na vědomí a s opatřeními vyjadřoval souhlas, nebo je zamítal. Gustav Husák se v problematice resortu vyznal velice dobře a informace a návrhy ministerstva posuzoval s jistotou. Po jeho výměně ve funkci generálního tajemníka Milošem Jakešem se situace změnila. Miloš Jakeš nerozhodoval tak autoritativně, zejména však jeho snaha o jakési kolektivní rozhodování v systému, který byl léta zvyklý na silný centralismus, přinesla více nejistoty než objektivitu.“²³⁹

²³⁸O vlivu stranických výborů ministerstev a krajských a okresních správ řízených 13. oddělení Státní administrativy a příslušnými odděleními na krajských a okresních výborech svědčí skutečnost, že jejich zástupci byli pravidelně zvanými hosty na většinu důležitých „bezpečnostních“ grémií a vždy také byli na jejich rozdělovnicích. Pokud jsme mohli posoudit z malého vzorku zápisů, které nám prošly rukama, grémií se také pravidelně účastnili. Stranu na těchto grémiích ovšem vždy také zastupovali vedoucí pracovníci 13. oddělení státní administrativy anebo jim liniově podřízených oddělení na krajských výborech.

²³⁹[Lorenc 1992], str. 65.

Resorty ministerstev vnitra a jím řízené útvary

Kronika

Rok	Upřesnění	Událost
1969	1. 4.	Husák, Gustáv - generálním tajemníkem
1969	1970	Vznik federálního a národních ministerstev a normalizační obměna kádrů
1970	do 21. 4. 1988	Jung, Josef - český ministr
1973	do 20. 6. 1983	Obzina, Jaromír - federální ministr
1974		Zákon o SNB
1977		Zřízení okresních správ SNB
1978		Klíčové směrnice StB
1980		Vydání nových organizačních řádů správ StB
1982		Nový organizační řád ministerstva
1983	do 11. 10. 1988	Vajnar, Vratislav - federální ministr
1985	1. 1. 1985	Lorenc, Alojz - 1. náměstek federálního ministra
1987	1987 - 1988	Rozsáhlá organizační reforma spojená s redukcí zaměstnanců a obměnou kádrů
1987	9. 12. 1987	Miloš Jakeš generálním tajemníkem
1988	do 5. 12. 1989	Jireček, Václav - český ministr vnitra
1988	červenec	Hegenbart, Rudolf - vedoucím oddělení státní administrativy
1988	do 3. 12. 1989	Kincl, František - federální ministr vnitra v Adamcově vládě
1989		Vznik hlavní správy kontrarozvědky
1989	20. 7. 1989	Celostátní porada vedoucích pracovníků, prokuratury, bezpečnosti, advokacie a arbitráže
1989	do 10. 12. 1989	Pinc, František - federální ministr

V kronice resortů ministerstev vnitra uvádíme nejdůležitější proměny, které se dotkly federálního a českého ministerstva vnitra po jejich vzniku v roce 1969. Soustředili jsme svou pozornost na výměny klíčových osob a nejdůležitější organizační změny. Klíčové bylo vydání nového zákona o SNB v roce 1974 a na něj navazujících směrnic a organizačních řádů. Takto normalizovaná Bezpečnost působila zhruba deset let až do „velké reorganizace“ v roce 1988. Setrvačnost působení narušila pouze výměna federálního ministra vnitra Obziny v roce 1983 za Vajnara, který byl jednoznačně mužem Gustáva Husáka (dříve byl vedoucím jeho sekretariátu). Z této změny měl posléze kariéru užít Alojz Lorenc. Novým impulsem pro změny se stala výměna generálních tajemníků v roce 1987, která vynesla do čela Miloše Jakeše. Zhruba s ročním zpožděním se promítla do výměny ministrů vnitra i vedoucího 13. oddělení státní administrativy. Velkou reorganizací v roce 1988, která postihla zejména federální ministerstvo vnitra, iniciovalo rozhodnutí předsednictva ÚV KSČ. Nařídilo provést 30 % redukcí státní administrativy.²⁴⁰

²⁴⁰Vláda na to přijala své vlastní usnesení o snížení řídicího aparátu ministerstva o 30 % a v této souvislosti i počtu náměstků ministra. To se ovšem nemohlo uskutečnit bez zásadní reorganizace struktury útvarů ministerstva, a tedy i rozvědky.

Federální ministerstvo vnitra

Federální ministerstvo vnitra působilo od začátku roku 1969 dle ústavního zákona č. 126/1970 Sb. Jeho postavení, úkoly a vztah k ostatním ústředním orgánům jsou upraveny vedle ústavy z roku 1968 též kompetenčním zákonem (č. 133/1970 Sb.) a specifikovány statutem, resp. po reorganizaci organizačním řádem FMV.²⁴¹

Podle kompetenčního zákona byla ve výlučné působnosti FMV příprava mezinárodních smluv, některé úkoly obrany ČSSR a správa v rozsahu působnosti federace (např. zamezení přepravy, dovozu a šíření věcí zahraničního původu). V oblasti společné působnosti federace a republik týkající se vnitřního pořádku a bezpečnosti byly FMV svěřeny úkoly upravovat právní normy a vykonávat státní správu. Tyto způsobilosti se vztahovaly na Sbor národní bezpečnosti, vojska ministerstva vnitra a na vybrané agendy (např. vydávání cestovních dokladů, povolení ke vstupu a pobytu, správa státních hranic a státních symbolů a záležitosti týkající se spolčování, ochrany státního tajemství, silničního provozu atd.). FMV řídilo Státní bezpečnost a ve vymezeném rozsahu i Veřejnou bezpečnost. Bylo orgánem pro řízení a velení vojsk ministerstva vnitra. Stanovovalo zásady organizace, jednotného výkonu služby a soustavy politické a odborné přípravy příslušníků SNB a vojsk ministerstva vnitra a kontrolovalo jejich plnění úkolů. Zabezpečovalo rozvoj metod a prostředků bezpečnostní práce a jejich unifikaci. Vydávalo pro Sbor národní bezpečnosti a vojska ministerstva vnitra obecně závazné právní předpisy, které upravovaly práva a povinnosti jejich příslušníků vůči jiným orgánům státní správy, organizacím a občanům, dotvářely služební poměr, finanční, materiální, sociální a zdravotnické zabezpečení příslušníků i nezávislé telekomunikační spojení.

Ministr vnitra ČSSR po projednání s ministry vnitra republik povolával vybrané příslušníky SNB k plnění úkolů FMV a na návrh ministrů vnitra republik ustanovoval náčelníky krajských správ Sboru národní bezpečnosti.

Federální ministerstvo vnitra se členilo na:²⁴²

- a) útvary FMV (počet 20²⁴³) – útvary zabezpečení výkonu pravomocí ministra a jeho náměstků, inspekce a správy kádrového, plánového, materiálního, finančního, zdravotnického, technického a jiného zabezpečení,
- b) federální útvary SNB: složky StB (12 správ a 1 odbor zahraničního tisku),
- c) útvary přidružené k FMV, které představovaly samostatné organizační celky zřizované k plnění konkrétních úkolů (hlavní správa Pohraniční stráže, správa vojsk ministerstva vnitra, vysoká škola SNB, ústřední nemocnice a stavební výroba FMV).

²⁴¹[Nařízení MV ČSSR ze dne 23. prosince 1988, kterým se vydává organizační řád federálního ministerstva vnitra]

²⁴²Viz též [Organizace federálního ministerstva vnitra Rozkaz ministra vnitra ČSSR č. 1/1982]

²⁴³Počet před reorganizací v roce 1988.

Generál Lorenc popsal řízení útvarů SNB takto:²⁴⁴ „Na federálním MV bylo jakousi tradicí, že ministr mimo štábní útvary (legislativa, centrální analytika, kádrovka, inspekce, mezinárodní styky, mobilizační úkoly, různé koordinační a koncepční útvary pro řídicí činnost ministerstva) přímo řídil také I. správu SNB. Byla to rozvědka, která získávala zpravodajské informace zejména z politické a vědeckotechnické oblasti. Jejím úkolem bylo také pronikat v zahraničí do různých institucí a do řídicích struktur cizích zpravodajských služeb, a tak napomáhat kontrarozvědčné práci. Ministr dále řídil V. správu SNB, tj. operativní a fyzickou ochranu členů předsednictva ÚV KSČ a čelních ústavních činitelů.²⁴⁵

Po změně, kterou ministr provedl koncem roku 1985, si navíc podřídil také VI. správu SNB, která nasazovala a vytěžovala zpravodajskou techniku, zajišťovala prověrku korespondence a řídila radorozvědčnou i kontrarozvědčnou činnost. Do přímé ministrové kompetence patřila i XII. správa v Bratislavě. Ta byla kompletně vybaveným kontrarozvědčným útvarem s úsekem operativy, analytiky, zpravodajské techniky i sledování.²⁴⁶

Náměstkové	Spravované útvary
generál Lorenc 1. náměstek	X. správa s náplní kontrarozvědčné práce pro ochranu státu před podvratnou činností, XI. správa pro kontrarozvědčnou ochranu ekonomiky, technická správa FMV, správa spojení, zvláštní správa FMV, správa vývoje automatizace FMV
generál Hrušecký	II. a III. správa SNB (kontrarozvědka proti cizím zpravodajským službám a vojenská kontrarozvědka), hlavní správa pohraniční stráže a ochrany státních hranic, správa vojsk FMV a správa pro politicko-výchovnou práci v resortech ministerstva vnitra
generál Šubrt	IV. správa SNB (zpravodajské sledování kontrolovaných osob a objektů), správa vyšetřování StB, ekonomická správa FMV a správa hospodářského zabezpečení FMV
plukovník Váňa	federální správa veřejné bezpečnosti, letka FMV a správa pasů a víz
generál Šilhavý	zdravotnická správa, nemocnice FMV, správa vrcholového sportu a stavební výroby FMV

²⁴⁴Původní sestava federálních útvarů SNB byla tato:

a) složka Státní bezpečnosti

1. hlavní správa rozvědky (I. správa SNB)
2. správa kontrarozvědky pro boj proti vnějšímu nepříteli (II. správa SNB)
3. hlavní správa vojenské kontrarozvědky (III. správa SNB)
4. správa sledování (IV, správa SNB)
5. správa ochrany stranických a ústavních činitelů (V. správa SNB)
6. správa výkonné zpravodajské rozvědky (VI. správa SNB)
7. správa kontrarozvědky pro boj proti vnitřnímu nepříteli (X. správa SNB)
8. správa kontrarozvědky pro ochranu ekonomiky (XI. správa SNB)
9. správa kontrarozvědky v Bratislavě (XII. správa SNB)
10. správa vyšetřování StB
11. správa víz a pasů
12. správa kontrarozvědky pro boj proti mimořádným a zvláštním formám trestní činnosti (XIV. správa SNB)
13. odbor zahraničního tisku (IV. odbor SNB)

b) složky Veřejné bezpečnosti federální správa Veřejné bezpečnosti.

[Organizace federálního ministerstva vnitra Rozkaz ministra vnitra ČSSR č. 1/1982]

²⁴⁵[Lorenc 1992, s. 74]

²⁴⁶[Lorenc 1992], s. 74-75.

„Reorganizací došlo k podstatné integraci útvarů. Kontrarozvědné útvary (II., X. a XI. správa, aut.), s výjimkou vojenské kontrarozvědky a XII. správy, byly integrovány do hlavní správy kontrarozvědky. Vedení kontrarozvědky bylo značně omlazeno. Náčelníkem se stal 45letý plukovník Vykypěl. Jeho zástupci byli ještě mladší. ... Šifrovou a kryptoanalytickou činnost jsme sloučili s radorozvědkou a radiokontarozvědkou (Zvláštní správa). S technickou správou integrovali správu výkonné zpravodajské techniky. Do správy pro plán, rozpočet a sociální zabezpečení byly soustředěny všechny útvary týlového zabezpečení.“²⁴⁷

Poradními orgány ministra bylo kolegium ministra a operativní porada ministra. První grémi-um mělo sloužit k projednávání základních otázek, druhé k řešení neodkladných úkolů souvisejících s řízením a činností útvarů. Ministr dále dle řádu z roku 1988, který byl výsledkem reorganizace, zřizoval pět komisí (vesměs se týkaly osobních záležitostí příslušníků, např. Komise pro řešení stanovených otázek služebních poměrů), Štáb obrany federálního ministerstva vnitra pro řízení příprav k obraně a Radu ministra vnitra ČSSR pro rozvoj a využití techniky.

Kolegium federálního ministra vnitra v roce 1988 zasedalo 9krát. Operativní porady ministra vnitra ČSSR se konaly častěji, ale pravděpodobně ne jednou za čtrnáct dní, jak to předpokládal jednací řád. Schůze obou těchto poradních orgánů byly plánované, a to tak, aby odpovídaly časovému postupu předkládání dokumentů vrcholným stranickým orgánům.²⁴⁸ Návrh postupu zřejmě necharakterizuje věrně předávání dokumentů z FMV na předsednictvo ÚV KSČ. Pro rok 1989 jsou zde uvedeny jen dvě položky, jimiž FMV reaguje na body projednávány na PÚV: ochrana utajovaných skutečností a zjednodušení styků občanů se státními orgány. Dále jsou zde uvedeny bezpečnostní zprávy pro ÚV KSČ a předsednictvo vlády. Zhruba dvakrát do roka se ještě také konaly porady ministrů vnitra ČSSR, ČSR a SSR. Kromě toho ke každé větší akci svolával ministr vnitra anebo 1. náměstek ministra vnitra operační štáby. Například v rámci mimořádné bezpečnostní akce spojené s 21. srpnem 1989 zasedal jeden takový štáb šestkrát.²⁴⁹

Kolegium²⁵⁰ tvořilo po reorganizaci 13 náměstků a vybraných náčelníků správ SNB a krajských správ SNB:

Seznam členů kolegia ministerstva vnitra ČSSR v roce 1989

I. náměstek ministra vnitra ČSSR	genmjr. Ing. Alojz LORENC, CSc.
náměstek ministra vnitra ČSSR	plk. doc. RSDr. Stanislav NEZVAL
náměstek ministra vnitra ČSSR	plk. Ing. František KINCL
náčelník vnitřní organizační správy FMV	plk. JUDr. Milouš KRÁSA, CSc.
náčelník kádrové správy FMV	plk. RSDr. Václav KONÍČEK
náčelník inspekce ministra ČSSR	pplk. Otakar PILSKÝ
náčelník I. správy SNB	genmjr. Karel SOCHOR
náčelník II. správy SNB	pplk. PhDr. Karel VYKYPĚL
náčelník XII. správy SNB	plk. RSDr. Štefan HOMOLA
náčelník správy SNB hl. m. Prahy a Středočeského kraje	genmjr. JUDr. Bohumil CARDA
náčelník správy SNB hl. m. Bratislavy a Západoslovenského kraje	plk. JUDr. Štefan MIKULA
náčelník krajské správy SNB Brno	plk. Ing. Josef ŠOBÁŇ
náčelník federální správy VB	pplk. JUDr. Josef VOSTÁREK

²⁴⁷[Lorenc 1992], s. 103.

²⁴⁸[Časový postup předkládání dokumentů vrcholných stranickým orgánům v 1. pololetí 1989, plán práce kolegia ministra vnitra ČSSR a operativních porad ministra vnitra ČSSR na 1. pololetí 1989. 1988]

²⁴⁹[Žáček 1998]

²⁵⁰[Žáček 1998]

Pravidelně byli dále zváni národní ministři vnitra, vedoucí 13. oddělení a předseda hlavního výboru KSČ FMV. Program federálních kolegií byl rozhodně mnohem méně nabitý než program kolegií ministra vnitra ČSR, kde se převážně řešily, jak si ještě ukážeme, konkrétní úkoly resortu. I takové úkoly by zde mohly být, neboť FMV mělo v oblasti StB výlučnou působnost, ale na kolegiu nebyl jediný bod, který by se StB zvlášť zabýval. Součinnost StB a VB se pak projednávala na poradách ministrů vnitra ČSSR, ČSR a SSR, na nichž býval poměrně značný počet bodů jednání. Nejčastější položkou kolegia federálního ministra vnitra byly zprávy o bezpečnostní situaci v jednotlivých krajích nebo v celé republice, či rozborů bezpečnostní práce v oblasti alkoholové a nealkoholové toxikománie (9x). Pak následovaly kádrové záležitosti a vyznamenání (6 + 2), plánování a koncepce (6+1). Nakonec následovaly zprávy o jednotlivých agendách FMV (stížnosti, ochrana stanic, kriminalita, vyšetřování trestních činů, mimořádné události, rekreace).

Operativní porada ministra vnitra ČSSR byla rovněž jeho poradním orgánem. Členy byli dle jednacího řádu náměstci ministra vnitra, náčelník kanceláře ministra, náčelník sekretariátu FMV, který současně plnil funkci tajemníka operativní porady. Jednání se zúčastňoval pracovník 13. oddělení ÚV KSČ a vedoucí tajemník HV KSČ na FMV. Na poradě se měla projednávat řešení závažných opatření v oblasti Státní bezpečnosti týkající se zejména organizace, řízení a zaměření kontrarozvědné práce a bezpečnostní situace, dále záležitosti řízení útvarů FMV, SNB a vojsk ministerstva vnitra, jejichž řešení přesahuje pravomoc jednotlivých náměstků, a konečně se zde měla koordinovat součinnost útvarů FMV, SNB a vojsk MV k plnění rozkazů a nařízení ministra vnitra. K zápisům z operativních porad jsme se nedostali.

Svolávání operačních štábů v době předcházející sametové revoluci charakterizoval podrobně Pavel Žáček.²⁵¹ Operační štáby²⁵² řídily mimořádné bezpečnostní akce (MBA) v rámci mimořádných bezpečnostních opatření (MBO). Legislativně byla tato opatření kryta nařízením ministra vnitra.²⁵³ Vyhlášovány byly rozkazem ministra vnitra ČSSR a mobilizovaly v různém stupni Sbor národní bezpečnosti (SNB), vojska ministerstva vnitra, resorty ministerstev vnitra (MV ČSSR, MV ČSR, MV SSR), federální ministerstvo národní obrany (FMNO), Lidové milice (LM) a Sborny nápravné výchovy (SNV). Byly pro ně vypracovány podrobné směrnice a územní plány.²⁵⁴ Existovalo sedm stupňů mimořádných bezpečnostních opatření, při posledním stupni určeném k likvidaci hromadných protisocialistických vystoupení (HPSV) bylo možné na základě rozhodnutí nejvyšších politických a státních orgánů ČSSR (předsednictvo ÚV KSČ anebo Rada obrany státu) použít další „původně nevyčleněné“ útvary a jednotky ČSLA a LM, u nichž plán nepředpokládal nasazení proti demonstrantům.

²⁵¹[Žáček 1998]

²⁵²Podle Pavla Žáčka ústředním orgánem měl být společný operační štáb (SOŠ) ČSSR, řízený federálním ministrem vnitra. Členy českého operačního štábu (OŠ ČSR) byl náměstek ministra vnitra ČSR, který ho řídil, náčelník republikového orgánu LM, velitel příslušného vojenského okruhu (či jeho zástupce), zástupce náčelníka X. správy SNB pro vnitřní zpravodajství, náčelník správy vojenské kontrarozvědky (VKR) západního vojenského okruhu, náčelník správy Sboru nápravné výchovy a náčelník hlavní správy Požární ochrany. Zasedání republikových OŠ se mimoto měli zúčastnit zástupce oddělení státní administrativy ÚV KSČ (KSS), vedoucí odboru obrany a bezpečnosti Úřadu vlády ČSR (SSR), vedoucí tajemník hlavního výboru KSČ (KSS) při MV a sekretář Rady obrany ČSR (SSR). [Žáček 1998]

²⁵³[Nařízení ministra vnitra ČSFR č. 9/82 ze dne 1. července 1982 o mimořádných bezpečnostních opatřeních a bezpečnostních akcích, 1982]

²⁵⁴O vyhlášení 3. stupně MBO byl dopisem informován předseda Rady obrany státu a zároveň generální tajemník ÚV KSČ Miloš Jakeš. Na základě rozhodnutí rad obrany krajů a okresů bylo na území ČSSR střeženo 1 357 objektů (strážními jednotkami SNB 65 objektů, 1 092 jednotkami LM a 195 ČSLA). V rámci SNB a součinnostních složek mělo být k plnění úkolu MBO vyčleněno celkem 53 732 příslušníků SNB, LM a vojáků ČSLA (z toho plnilo speciální úkoly 16 568 příslušníků SNB). Ministr národní obrany v průběhu MBO vytvářel zálohu v síle 1 983 vojáků a náčelník HŠLM 2 557 příslušníků. [Žáček 1998], str. 54.

„Operační štáby FMV zasedaly pravidelněji než v předchozích letech (v tomto roce se konalo minimálně jedenáct zasedání, v následujícím nejméně čtrnáct). Od ledna 1988 do prosince 1989 bylo vydáno dvanáct rozkazů MV ČSSR vyhláshujících MBO (z toho dva pro rok 1988; první z nich byl platný pro období leden až srpen). Ze stejného období jsou zápisy z jednání doloženy k třiatvaceti zasedáním OŠFMV (nepřístupné byly některé ze srpna a října 1988 a možná i další).

V posledních dvou letech komunistického režimu byla MBO z úrovně ministra vnitra ČSSR vyhláshována v deseti případech z ideologicko-historických důvodů (výročí 25. února, 1. máje, 5. a 9. května, 21. srpna, 28. října) a ve třech, resp. v šesti, z aktuálně politických důvodů (k ochraňování okresních a krajských konferencí KSČ, kvůli masovým demonstracím v lednu, listopadu a prosinci 1989). Každé vyhlášení MBO znamenalo pro republikové i federální bezpečnostní resorty značné personální, materiální i finanční zatížení - v roce 1988 statisticky šlo o něco více než tři týdny, ale v rozhodujícím roce 1989 již nejméně o 75 dnů.²⁵⁵

Státní bezpečnost je nejlépe dokumentačně charakterizovaná a poměrně rozsáhle popsána díky úsilí Úřadu pro dokumentaci komunistických zločinů, Jána Langoše, bývalého federálního ministra vnitra, a pracím Pavla Žáčka a dalších historiků. Početný soubor shromážděných dokumentů, rozkazů, směrnic, statutů, bezpečnostních zpráv, zápisů z operačních porad a štábů by si rozhodně spolu se zpřístupněnými svazky StB zasloužil podrobnější studium v rámci diskursivní a institucionální analýzy. Takové analýzy by mohly detailně rekonstruovat způsoby organizování StB a její ovládnutí komunistickou stranou.

Spolu se zveřejňováním dokumentů Státní bezpečnosti se začaly objevovat v *Securitas imperii* i studie charakterizující a interpretující (i) důležité akce StB (např. celostátní projekt „KLÍN“, Pavel Žáček a Rebeka Křižanová, akce NORBERT, Jiří Gruntorád atd.), (ii) snahy spojené s reorganizací Bezpečnosti prováděnou v letech 1988-1989 (např. *Iluze a realita: Pokus o reformu StB v letech 1987 – 1989*, Pavel Žáček) i (iii) neúspěšné úsilí čelit narůstající tzv. „protistátní“ aktivitě v letech 1988 – 1989 projevující se demonstracemi a sametovou revolucí (např. *Operační štáby generála Lorence v letech 1988 - 1989: Krizový management FMV v akci*, Pavel Žáček a Listopad 1989 z pohledu StB v denních situačních zprávách, Václav Bartuška, atd.).

Uvažované studie poskytují již značně plastický obraz činnosti StB. Doplnují je dvě monografie Pavla Žáčka. První z nich *Přísně tajné. Státní bezpečnost za normalizace* charakterizuje nej důležitější směrnice určující činnost Státní bezpečnosti v oblasti kontrarozvědné práce: směrnice pro činnost pracovníků kontrarozvědky (A-oper-I-1). Alojz Lorenc, když charakterizoval činnost rozvědky, odkazoval na uvedenou směrnici takto: „Do vzpomínek se mi vkrádá terminus technicus: signál, prověrka signálu, rozpracování, realizace. Tyto odlidštěné termíny se týkají lidí až až.“ Tvrdí zde, že „v roce 1989 bylo v kontrarozvědně ochraňovaných objektech a kontrolovaných bazách operativně rozpracováno přibližně 1000 signálů o protistátní činnosti. K vyhledávání signálů v objektech a bazách, k dokumentování trestné činnosti a k preventivnímu opatření měla kontrarozvědka (bez vojenské části, VKR) vytvořenou síť asi 15 000 aktivních spolupracovníků, residentů, agentů a osob, které StB dávaly k dispozici své byty pro její konspirační činnost. Kromě toho s kontrarozvědkou spolupracovalo asi 3 000 kandidátů tajné spolupráce, připravených k přijetí za agenty. Ti byli pověřováni různými kontrolními úkoly pro ověření jejich schopnosti a důvěryhodnosti. Kromě agentů a kandidátů na agenty využívala kontrarozvědka ještě více než 30 000 důvěrníků. Ti plnili pomocné úkoly ve zpravodajské činnosti kontrarozvědky a tvořili širší základnu pro doplňování agenturní sítě.“²⁵⁶

²⁵⁵[Žáček 1998]

²⁵⁶[Lorenc 1992]

Práci se spolupracovníky normativně vymezovala druhá Žáčkem probíraná směrnice pro práci se spolupracovníky (A-oper-I-3). Tato směrnice definovala hlavní typy spolupracovníků (rezydent, agent, držitel propůjčeného bytu, popřípadě důvěrník) a způsoby, jak jsou získáváni ke spolupráci i jak je jejich činnost organizována řídicími orgány včetně stanovení zásad konspirace. Směrnice pro evidenci osob ohrožujících vnitřní pořádek a bezpečnost státu (NMV ČSSR č. 21/1978 Sb.) definovala nepřítel a informace, které o něm StB má získávat i jak s těmito informacemi má nakládat. Nakonec se Pavel Žáček zabývá metodickým pokynem I. náměstka ministra vnitra ČSSR k provádění preventivní činnosti čs. kontrarozvědky, který byl vydán o čtyři roky později než směrnice v roce 1982. Směrnice umožňovala kontrarozvědným útvarům StB používat dva typy opatření: aktivní obranná opatření a udělování výstrah.

Druhá Žáčková monografie *ŠtB na Slovensku za "normalizácie". Agónie komunistickéj moci v zvodkách tajnej polície*²⁵⁷ zdaleka necharakterizuje jen kvazifederalizaci Státní bezpečnosti po roce 1969. Tato reorganizace vyústila ve vznik Hlavní správy StB v Bratislavě, která se nakonec stala předobrazem v roce 1988 vzniklé Hlavní správy StB. Od začátku totiž plnila „úkoly právě těchto správ (2., 10. a 11., poznámka autora) v hlavním městě Slovenska. Kromě operativních odborů pro práci proti cizím zpravodajským službám, pro kontrarozvědnou ochranu ekonomiky a pro operativní činnost proti vnitřnímu protivníkovi byla vybavena i odborem zpravodajské techniky a odborem sledování. Měla i svůj vlastní evidenční a analytický útvar.“²⁵⁸

Pro nás je důležitá také Žáčková rekonstrukce informačních toků StB.²⁵⁹ Podle rozkazu č. 12/1983 vydaného ministrem Vajnarem soustavu periodicky vydávaných informací a analytických materiálů tvořily denní situační zprávy,²⁶⁰ informace FMV o ideodiverzním působení nepřátelských sdělovacích prostředků (měsíční), průběžná informace o výsledcích činnosti orgánů Bezpečnosti (čtvrtletní) a informace o bezpečnostní situaci v ČSSR a aktuálních otázkách práce orgánů bezpečnosti (čtvrtletní), roční vyhodnocení plnění hlavních úkolů SNB a roční vyhodnocení pracovních výsledků útvarů kontrarozvědky.

Předkládání analyticko-informačních materiálů se řídilo dle Žáčka zásadami, které zde parafrázujeme:

- a) nižší stupně předkládaly informace nejbližší vyšším,
- b) vyšší stupně měly právo postoupit dokumenty nižším,
- c) centrální správy FMV měly povinnost se podle potřeby navzájem informovat,
- d) správy StB na kraji postupovaly informace stranickým orgánům v kraji, ostatním institucím jenom se souhlasem náčelníka KS SNB,
- e) správy FMV informovaly stranické a státní orgány, mimo resort směly jít jen informace, kde byl adresát upozorňován na nedostatky v ochraně a na závady v režimu dodržování státního tajemství.

²⁵⁷[Žáček 2002b]

²⁵⁸[Žáček 2002b], str. 22.

²⁵⁹Podobu ústředního informačního systému určovala Směrnice o soustavě informací, systému jejich zpracování a předkládání a o zásadách analytické práce v útvech Státní bezpečnosti. Soustavu informací tvořily informace a analytické materiály periodické a neperiodické. Periodické dokumenty tvořily: denní situační zpráva (tzv. svodky), týdenní informace, zpravodajské informace (rovněž týdenní), měsíční zpráva o výskytu nepřátelských písemností a napsů, pololetní hodnocení pracovních výsledků, roční hodnocení pracovních výsledků a výkaz provedení preventivních opatření). Neperiodické informace a analytické materiály představovaly Zprávy o bezpečnostní situaci ČSSR, tématické rozборы, bulletiny a informace o ohlasech.

²⁶⁰Denní svodky byly kontrarozvědné a vnitřní. Rozdělovník stanovoval federální ministr vnitra a byli na něm jistě členové předsednictva ÚV KSČ.

SNB byl organizačně členěn na StB a VB. Pnutí mezi nimi vznikalo již proto, že StB byla řízena unitárně z FMV, zatímco v řízení VB svoje kompetence zřetelně prosazovala ministerstva národní. Nicméně Alojz Lorenc ne příliš věrohodně tvrdil, že „tyto diference se netýkaly vztahu VB a StB, ani principu jednoty SNB, tak jak byl vyjádřen tezí, že ‘Mezi Státní a Veřejnou bezpečností neexistují žádné rozdíly v politických přístupech a rozdíly jsou čistě profesního charakteru.’ ... Vzniklá struktura řízení krajských a okresních správ dala organizační základ součinnosti mezi oběma složkami. Avšak představa, že by ve většině okresů mohla zpravodajskou činnost StB nahradit VB, se ukázala jako nereálná.“²⁶¹ Tvrzení Alojze Lorence považujeme za nepravděpodobné nejen proto, že neodpovídá sociologické zkušenosti, ale též všem svědectvím získaným např. právě v archivech. Nicméně součinnost obou složek SNB byla nutná při mimořádných událostech hospodářského i politického rázu. K zajištění nezbytné součinnosti byla vydávaná nařízení a pokyny.²⁶² Byla realizována buď vytvořením společných speciálních skupin KS SNB, anebo skupin KS SNB či OS SNB, anebo společným šetřením bez využití týmů. Speciální skupiny měly náčelníkem KS SNB stanoveného velitele a jeho zástupce. Byl-li jeden z StB, druhý musel být z VB.

Pro nás jsou tyto podklady zajímavé mimo jiné i tím, že se dotýkají informačních toků v SNB. Zahrnují podrobnou, v zásadě hierarchicky řazenou klasifikaci mimořádných událostí s určením, kterým operačním střediskům na OS a KS SNB, ministerstvech a jim podřízených útvarech se o nich podává hlášení. Hierarchické postavení mimořádné události je dáno právě úrovní, kam až a kdo všechno je o ní informován. Na vrcholu byly například události proti základům a bezpečnosti republiky a obraně vlasti anebo násilné útoky na významné objekty politických, státních, společenských a jiných orgánů.

Postup při přípravě a vydávání resortních právních předpisů byl upraven RMV č. 35/1972. Rozkaz stanovoval součinnost útvarů připravujících předpis s právním odborem FMV a podobu připomínkového řízení. Šlo-li o předpis, který se závažným způsobem dotýkal činnosti SNB nebo vojsk MV, nebo předpis, který určil ministr anebo jeho náměstek, musel být předložen kolegiu ministra vnitra. Nakonec právní předpis nabyl platnosti podpisem ministra a byl publikován, šlo-li o federální předpis, ve Věstníku FMV.

Při terénním sběru dokumentů jsme shromažďovali organizační a jednací řády. Snažili jsme se popsat, jak konstrukce textů socialistických řádů a směrnic umožňovala ustavovat hierarchie, v nichž se uplatňovala vedoucí úloha strany prostřednictvím demokratického centralismu, spravování nomenklatury a stranické kontroly. Námi studované řády z oblasti Státní bezpečnosti měly naprosto totožnou armaturu: Úvodní ustanovení - Základní úkoly - Organizační struktura včetně náplně činnosti organizačních celků - Poradní orgány - Vztahy spolupráce a součinnosti - Závěrečná ustanovení. Tato struktura byla ovšem vždy přizpůsobena zvláštností té které správy tím, že byla „naplněna“ jiným obsahem. Armatura organizačních řádů správ StB představovala čisté naplnění armatury statutárních řádů až na to, že se v těchto řádech neuváděly principy řízení.²⁶³ Organizační řády hlavní správy kontrarozvědky SNB a vůbec všech útvarů ministerstva vnitra včetně samotného ministerstva byly zřejmě sestavovány dle jednoho vzoru. Je na nich pozoruhodné pouze to, že představují čisté rozdělení dlouhých seznamů způsobilostí něco konat, odhalovat, zabezpečovat, provádět, řídit, koordinovat, organizovat, uplatňovat atd. Akční podoba těchto řádů jakoby byla založena na předpokladu, že rozdělování způsobilostí jde ruku v ruce s rozdělováním odpovědností a rovná se přidání položky do seznamu úkolů v organizačním řádu.

²⁶¹[Lorenc 1992], s. 82.

²⁶²[Porada ministrů vnitra ČSSR, ČSR a SSR - Zabezpečení součinnosti Státní bezpečnosti a Veřejné bezpečnosti při prověřování, popř. objasňování, vyhledávání nebo vyšetřování mimořádných událostí v národním hospodářství 89].

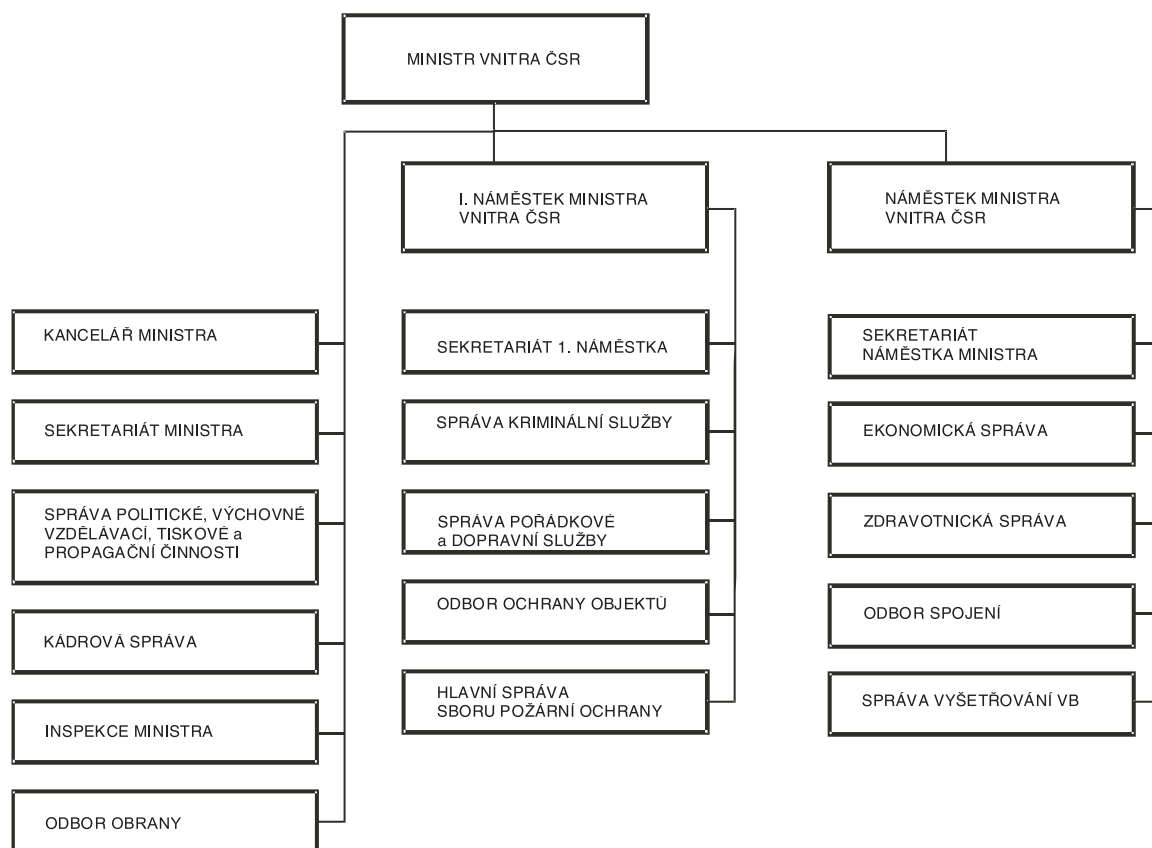
²⁶³Popisovaná oprostěnost od deklaratorního stylu vyjadřování může být dána i tím, že se jednalo o přísně tajné dokumenty, které rozhodně nebyly určeny pro veřejnost. Např. v organizačních řádech národních výborů pasáže popisující principy řízení tvořily zpravidla kapitulu, část či hlavu.

Ministerstvo vnitra a životního prostředí ČSR

Ministerstvo vnitra ČSR, resp. vnitra a životního prostředí, se dělilo na bezpečnostní a civilní úsek. Kromě toho, že se výkonně staralo o vnitřní pořádek a bezpečnost, bylo též ústředním orgánem pro bezpečnost silničního provozu, pro vnitřní věci, zvláště územní členění republiky, státní symboly České socialistické republiky, věci matriční, státního občanství, občanských průkazů a evidence obyvatelstva, sdružovacího a shromažďovacího práva, dále pro archivnictví, požární ochranu a posléze i životní prostředí. My se zde budeme podrobněji zabývat jen aktivitami ministerstva vnitra na poli bezpečnostním.

I bezpečnostní úsek MV ČSR tvořily útvary MV, národní útvary SNB (složky VB) a útvary přidružené k MV. Celkově bylo české ministerstvo ovšem jednodušší než federální. Před reorganizací v roce 1988 měl bezpečnostní úsek 16 útvarů (FMV 37) a po reformě dokonce jen jedenáct.²⁶⁴ Podobu bezpečnostního úseku ministerstva vnitra (a životního prostředí) před a po reorganizaci ukazují přiložená schémata. Je na nich dobře vidět, že reorganizace spočívala ve zrušení jednoho místa náměstka a ve vytvoření ucelené hlavní správy VB, která by byla rovněž protějškem hlavní správy kontrarozvědky.

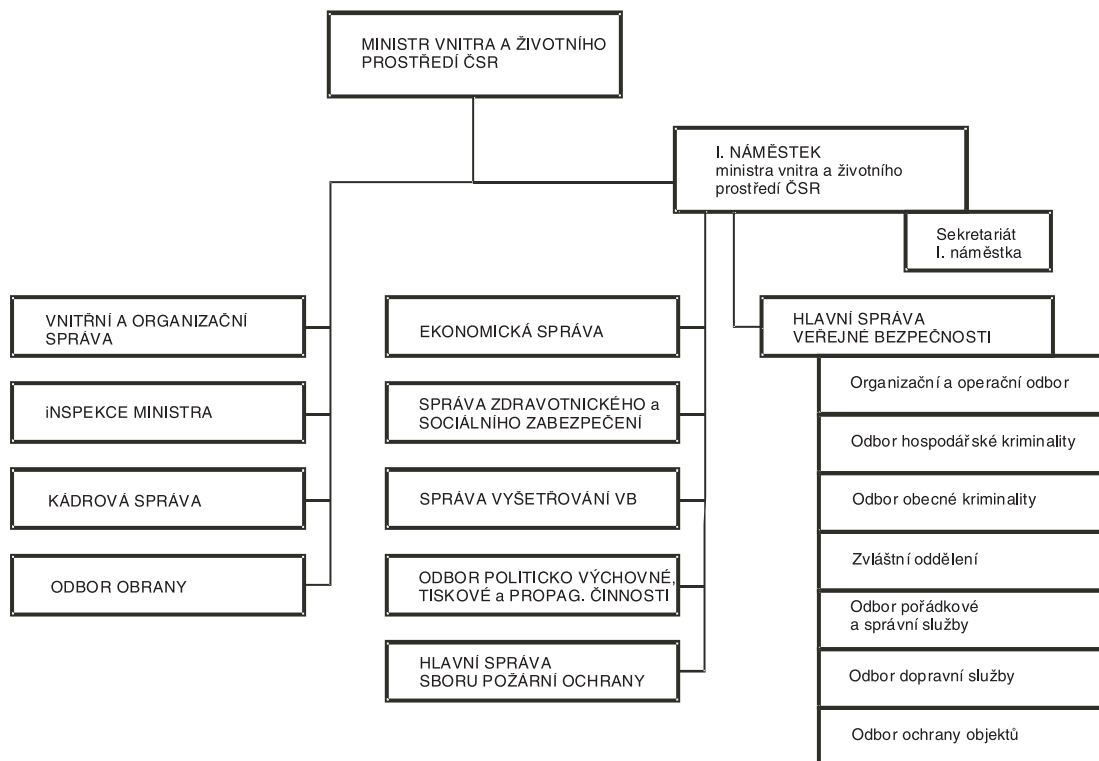
Ministerstvo vnitra a životního prostředí ČSR – schéma původního bezpečnostního úseku

Zdroj: [Návrh na změnu řídicí a organizační struktury bezpečnostního úseku MVŽP ČSR 88]

²⁶⁴Během reorganizace se početní stav pracovníků měl snížit ze 750 na 590, tj. o 31 %.

Ministerstvo vnitra a životního prostředí ČSR – schéma nového bezpečnostního úseku

Zdroj: [Návrh na změnu řídicí a organizační struktury bezpečnostního úseku MVŽP ČSR 88]

Podobně jako FMV i MV ČSR mělo kolegium ministra. To spolu s operativní poradou tvořily poradní orgány ministra. Kolegium ministra vnitra bylo přibližně stejně velké jako kolegium jeho federálního partnera.²⁶⁵ Jednání kolegia byla ovšem mnohem konkrétněji zaměřená. Nejpočetnější položku tvořily zprávy o agendách MV (10). Vedle trestné činnosti /5/ a obligátních vyřizování stížností zde byly v roce 1987 ještě zdravotní zabezpečení, výchovně vzdělávací činnost, silniční provoz, předcházení mimořádným událostem a ochrana utajovaných skutečností. Zprávy byly vypracovávány i o úkolech a přijatých opatřeních (např. Zpráva o účinnosti opatření přijatých s ohledem na veřejno-bezpečnostní situaci v Praze). K této největší skupině můžeme přiřadit i kontroly úkolů (2) a kontroly plnění plánu (2). Dále kolegium jednalo o kádrových záležitostech a vyznamenáních (11+2), o plánech a koncepcích (7+2). Pravidelně zde i zazněla informace z kolegia ministra vnitra ČSSR, která mohla ústit v usnesení (většinou se jednalo o kádrová opatření a jednou byla konkretizovaná přijatá koncepce). Kolegium projednávalo též informace o bezpečnostní situaci ČSR.

²⁶⁵Tvořili jej I. náměstek ministra vnitra ČSR, náměstek ministra vnitra ČSR, náčelník sekretariátu, náčelník kádrové správy MV, náčelník inspekce ministra ČSR, náčelník ekonomické správy, náčelník správy vyšetřování VB, náčelník správy pro politicko-výchovnou a vzdělávací činnost, náčelník kanceláře ministra vnitra, náčelník krajské správy SNB Brno, náčelník krajské správy SNB Ústí nad Labem, náčelník MS VB Praha. Dále byli pravidelně zvaní: náměstek ministra vnitra ČSSR, vedoucí 13. oddělení ÚV KSČ a vedoucí tajemník HV KSČ na FMV.

Řízení Veřejné bezpečnosti bylo, jak jsme si již řekli, ve společné působnosti federálního a národních ministerstev. Její problémy a její součinnost na úrovni krajských a okresních správ se řešily zejména na poradách ministrů vnitra ČSSR, ČSR a SSR. Způsoby řízení VB určovala prozatímní směrnice, která vyšla společným rozkazem ministrů č. 4 v roce 1979. Tato směrnice rozváděla zákon o SNB (č. 40/1974 Sb.) a my jí zde rozebereme. Směrnice stvrzovala třístupňový systém komplexního řízení: ústředí - kraje - okresy. První stupeň řízení tvořily kromě Sekretariátu ministra vnitra ČSSR, Federální správy VB a federální a české správy pro politickovýchovné, vzdělávací, tiskové a propagační činnosti také další útvary MV ČSR: štáb MV ČSR, Správa kriminální služby, Správa pořádkové a dopravní služby, Odbor ochrany objektů a Správa vyšetřování VB. Na úrovni národní se tedy jednalo vesměs o útvary, které spadaly do pravomoci 1. náměstka ministra vnitra ČSR.

Tatáž prozatímní směrnice na každém stupni řízení zavazovala vrcholné funkcionáře - ministry vnitra, náčelníky KS SNB a OS SNB, aby konkrétně delegovali pravomoci na své náměstky, zástupce a náčelníky útvarů jimi řízených ministerstev a správ. V liniovém, ale i metodickém řízení měly být naprosto jasné vztahy podřízenosti tak, aby umožňovaly naplnit zásadu nedílné velitelské pravomoci. Přitom v případě liniového řízení mělo jít o komplexní řízení jednotlivých úkolů uložených vyššími stupni řízení prováděné v organizační ose. Přívlastek komplexní znamenal, že úkoly mají být zajišťovány po všech stránkách. Organizační osa byla tvořena „řízením směřovaným jednak k těm útvarům, které jsou přímo pod příslušným subjektem, jednak k těm, které příslušný funkcionář řídí v rámci své pravomoci“. Metodické řízení – projevující se pokyny, poradami, školeními, semináři, konzultacemi a telefonními konferencemi - řešilo „cestu, způsoby a přístupy k realizaci a rozpracovávání aktů komplexního a liniového řízení“, nebyly-li přesně vymezeny v zákonech nebo jiných normativních aktech. „Charakteristickým znakem metodického řízení byla skutečnost, že do vztahu k objektům řízení vstupovaly i orgány, jež nebyly řízenému objektu přímo nadřazený.“ Přitom „účelná dělba práce a delegace úkolů a pravomocí se uplatňovala ve vertikálním i horizontálním směru“.

Směrnice dále stanovovala, co jsou na kterém stupni řídicí akty náčelníků a jejich zástupců a jak se písemné řídicí akty zveřejňují. Např. na středním stupni se jednalo o pokyny a rozkazy náčelníka a pokyny zástupce náčelníka. Publikovány byly jen pokyny, a to ve „Sbírce pokynů ...“.²⁶⁶ Směrnice dále specifikovala vztahy podřízenosti ve vazbě na jednotlivé subjekty řízení počínaje ministrem vnitra ČSSR a konče zástupci náčelníka OS SNB a náčelníky odborů VB. Poté následovaly výčty pravomocí, které například na nejnižším stupni končily u písmena q. Zde uváděné specifikace lze znovu nalézt v organizačních řádech ministerstev a správ, které byly vytvářeny podle jednotného vzoru.

Rozebíranou prozatímní směrnici doprovázel podrobný, teoreticky laděný výklad, kde se rozsáhle zvažoval „mechanismus delegace pravomocí“. Mělo platit, že „odpovědný zůstává ten funkcionář, který delegoval úkol“. Nižší stupeň odpovědnosti měl naopak připadat na funkcionáře nebo ten subjekt, který úkol realizoval. Směrnice trvala na tom, aby tato delegace probíhala normativním aktem, v němž by byl precizně stanoven „rozsah povinností a práv funkcionáře, na něž byla delegace přenesena“. V roce 1983 byla provedena prověrka dodržování probírané Prozatímní směrnice. Zaměřila se na úroveň plánovací činnosti a operativního řízení útvarů VB, dělbu práce, delegování úkolů a pravomocí a vydávání písemných aktů řízení a jejich účel a účinnost. Nejvíce nedostatků bylo zjištěno přirozeně na základním stupni, kde čistě byrokratický rozměr řízení přesahoval do života lidí. Kritizován byl formalismus plnění úkolů a to, že úkoly a pokyny vydávané shora nebyly dostatečně rozpracovány na konkrétní podmínky útvaru a že na nejvyšší články dopadalo příliš mnoho akcí vyhlášených na nejrůznějších vyšších stupních.

²⁶⁶Z potřeby praxe ovšem vznikly a byly respektovány další formy řídicích aktů, např. metodické pokyny a zejména společné směrnice všech ministrů.

Hodnotitelé také upozorňovali na soustavné střetávání dvou základních pojetí řízení: liniového a metodického. Jestli jsme tomu správně porozuměli, docházelo k zaměňování metodického řízení za liniové. Zcela selhávala delegace pravomocí, kterou měly nižší články provádět podle vzoru delegace pravomocí provedené ministrem na jeho náměstky. Nedobrý stav delegace pravomocí se ovšem také promítal do vydávání písemných aktů řízení. Vydávaly je příslušné i nepříslušné subjekty řízení a tato praxe vedla k nedostatkům v koordinaci úkolů. Kritizován byl i rostoucí počet podávaných hlášení. Směrnice měla bránit nadměrnému centralismu a vrchnostenské svévůli, ale byla shledána málo úspěšnou. Závěr zprávy zněl, že novelizace směrnice je nutná. Mohli jsme sledovat ještě některé návrhy na její úpravu. Nakonec nahrazena byla. Platila sice ještě v roce 1984, ale v roce 1988 již nebyla uváděná mezi celostátně platnými resortními předpisy.²⁶⁷

Kádrová práce a plánování v resortech vnitra

Formování sboru příslušníků

Nábor nových příslušníků byl velmi důležitou agendou všech bezpečnostních složek. Služební poměr v SNB nebyl v první řadě smluvním vztahem, ale vztahem příslušnosti k SNB. Jednotlivec do něj byl přijímán ve speciálním řízení, které uzavírala přísaha. Předpokládala se u uchazeče oddanost socialistickému zřízení, bezúhonnost, tělesná a duševní zdatnost a příslušné vzdělání. Požadavky na oddanost socialistickému společenskému zřízení a bezúhonnost se uplatňovaly i u blízkých příbuzných uchazeče. Jimi byli rodiče, sourozenci, manželka a děti uchazeče a dále potom rodiče a sourozenci manželky uchazeče. Ve vztahu k těmto osobám byly závadami, pro které nemohl být uchazeč přijat do služebního poměru příslušníka SNB, nebo vojáka z povolání vojsk MV, zejména: trestná činnost, emigrace a vystěhovalectví, osobní a jiný styk s cizinou a cizinci (z nesocialistických států), styky (nikoli náhodné) s kriminálně závadovými osobami a osobami nepřátelskými socialistickému společenskému zřízení anebo ztráta členství v KSČ.

Pro nás je zajímavá Roční statistická zpráva o početních stavech a kvalitě příslušníků SNB²⁶⁸ v roce 1986, zpracovaná na ministerstvu vnitra ČSR. Charakterizuje ovšem jen složku Veřejné bezpečnosti:²⁶⁹

Zařazení příslušníků podle stupňů řízení (MV ČSR)

Útvary	Počet
ministerstva	734
PP VB ČSR	1652
útvary KS SNB	4428
útvary OS SNB	9024
základní útvary VB	10067

²⁶⁷[Nařízení ministra vnitra ČSSR ze dne 15. února 1988 o zrušení některých resortních předpisů]

²⁶⁸[4. kolegium MV - Roční statistická zpráva o početních stavech a kvalitě příslušníků SNB ...]

²⁶⁹ ZAŘAZENÍ PŘÍSLUŠNÍKŮ PODLE ODBORNÉHO ZAMĚŘENÍ

Směr vykonané práce	Počet	Směr vykonané práce	Počet
operativa	4837	zdravotníci	157
výkonná služba	17043	ekonomické a týlové služby	761
politickovýchovná a kádrová práce	549	doprava	961
pomocné služby operativy	604	tělovýchova a sport	86
technika	231	administrativa	157
právníci	55		

Z jiného podkladu²⁷⁰ MV ČSR se dovídáme, že nábor v roce 1987 a 1988 byl úspěšný. Tři čtvrtiny nových příslušníků pracovaly v materiální výrobě a byly z dělnických anebo rolnických rodin. Třetina byla členy nebo kandidáty strany a téměř dvě třetiny měly alespoň středoškolské vzdělání. Jednalo se o ukazatele (vyjma vyššího vzdělání nových příslušníků), které odpovídaly průměru celého sboru.

Určitou představu o počtech příslušníků spojených s FMV si můžeme učinit z návrhu plánu pracovních sil FMV na rok 1989 projednávaném na kolegiu federálního ministra vnitra:²⁷¹

Návrh plánu pracovních sil FMV na rok 1989

Útvary	Počet
Příslušníci SNB, PS a vojáci z povolání vojsk MV	24 847
Z toho ústředí	15 076
Občanští pracovníci	4403
Z toho ústředí	4 328
Vojáci základní služby PS a vojsk MV	17 681
Pracovníci vrcholového sportu	512

Správa nomenklatury

Klíčové pro rozvoj kádrové a personální práce v normalizovaném Československu bylo usnesení předsednictva ÚV KSČ ještě z roku 1970.²⁷² Toto usnesení obnovovalo praxi správy nomenklatury po „krizových letech“ 1968-1969. Důraz se zde kladl na výběr kádrů a vytváření rezerv. Základem pro tento výběr, který se řídil především leninskou zásadou političnosti a odbornosti, bylo pravidelné komplexní hodnocení všech pracovníků socialistických organizací, které bylo chápáno jako „nástroj kontroly, výchovy k odpovědnosti a k upevňování soudružských vztahů na pracovišti.“ Byla též stanovena obecně platná kritéria zajišťující komplexnost hodnocení. Zahrnovala změny u pracovníka od posledního hodnocení z hlediska kvalifikace, plnění závěrů posledního hodnocení, celkovou politickou angažovanost, pracovní zdatnost, výsledky práce a charakterové a osobní vlastnosti. V komplexním hodnocení především nesměla být trpěna formálnost a šablonovitost. Každý vedoucí pracovník byl povinen provádět hodnocení u svých podřízených pracovníků. Po provedení pohovorů předkládal písemné hodnocení k projednání stranickému, hospodářskému či státnímu orgánu.

Kádrová a personální práce (KPP) zahrnovala nejen odvolávání a jmenování funkcionářů a tvorbu kádrových rezerv, ale též rozhodování o kádrově důležitých záležitostech, jako byla politicko-ideologická školení kádrů i rezerv, vyznamenávání, udělování vědeckých hodností, vysílání na funkcionářské stáže, výjezdy do kapitalistické a nekapitalistické ciziny apod.²⁷³ Po očištění strany v letech 1972 až 1973 se stala trvalou agendou jednání všech stranických grémií. Bděl nad ní přímo ÚV KSČ. V souvislosti s přestavbou se v roce 1988 KPP speciálně zabývalo 7. zasedání

²⁷⁰[Podklad k vyhodnocení střednědobého plánu služební činnosti BÚ MVŽP ČSR na léta 1987-1990 (úsek kádrové a personální práce)]

²⁷¹Podobné plány nebyly zpravidla plněny na 100 procent ve všech položkách, ale větší jak pětiprocentní odchylka nebyla častá. [Kolegium MV ČSSR - návrh plánu pracovních sil FMV na r. 1989]

²⁷²[Ke kádrové a personální práci (Usnesení předsednictva ÚV KSČ ze dne 6. listopadu 1970 potvrzené XIV sjezdem KSČ)]

²⁷³[Kabele 2002]

ÚV KSČ. Deklarovalo novost přístupu ke KPP, která měla spočívat především v důslednějším uplatňování socialistické demokracie. Šlo o to, poskytnout nižším článkům řízení, straníkům i nestraníkům větší prostor pro autonomní rozhodování a iniciativu. Bezpečnost se nemusela vypořádávat s tak revolučními inovacemi, jako byla volba ředitelů státních podniků z více kandidátů. Nicméně i zde přestavba v roce 1988 spustila stavidla nomenklaturních změn, které bychom mohli označit jako výměnu generací následující po dlouhé normalizační stabilitě. Tento kádrový pohyb byl navíc spojen s výraznými organizačními změnami a početní redukcí nomenklaturních míst, jak jsme o tom již hovořili.

Poslední Komplexní služební hodnocení nomenklaturních kádrů proběhlo v roce 1986.²⁷⁴ Navazovalo na podobné hodnocení v roce 1981 a kontrolu v roce 1983. Hodnoceni byli všichni funkcionáři, jejich počty v zásadě odpovídaly plánu. V některých případech byly jen mírně nižší:

Rok	ÚV KSČ	HV KSČ	FMV	KV KSČ	OV KSČ	CÚV-ústředí	CÚV ²⁷⁵ - kraje	Celkem
1980/1981	24		68	340	1114	86	435	2067
1983	23		77	342	999	89	518	2003
1986	25		71	319	882	88	590	1975

Komplexní služební hodnocení bylo spojeno s udělováním úkolů. Např. ÚV KSČ uděloval v průměru na jedno hodnocení 4,6 úkoly a ty byly plněny na 90 %, zatímco celouřvarové výbory KSČ (CÚV) udělovaly v průměru jen 2,6 úkolů a ty byly plněny na 64 %. Úkoly udělené v celém hodnocení se týkaly zkvalitnění řídicí (27 %) i organizační a kontrolní činnosti (13 %), zlepšení metodické, rozborové a koncepční práce (10 %), uplatňování nových metod (5 %), odborné přípravy (5 %), politického vzdělávání (2 %) a politické a veřejné činnosti (15 %). Hodnocení dopadlo dobře. 99,3 % funkcionářů bylo hodnoceno jako způsobilých vykonávat své funkce.

V roce 1987 kolegium MV ČSR rovněž probíralo informaci o třídně politickém vývoji náčelníků a velitelů v resortu MV.²⁷⁶ Z této informace je zřejmé, že většinou byli ve věku 35 až 50 let a všichni byli členy komunistické strany. Nejen ministerstva, ale i nižší složky musely v souladu s plánem sledovat KPP. Například jednotlivé útvary povinně každý rok vyhodnocovaly práci s kádrovými rezervami a připravovaly si přehled předpokládaných změn v obsazení náčelnických funkcí atd. O celkové organizaci a administrativní náročnosti KPP v Bezpečnosti jsme získali jenom útržkovitou představu. „Citlivé“ kádrové dokumenty ne vždy byly předány do archivů.

Nejnáročnější součástí KPP představovaly kádrové změny: projednávání a posléze předkládání návrhů na odvolání a jmenování funkcionářů nomenklaturou stanoveným stranickým grémiím. Např. když byli v roce 1988 na návrh vedoucí oddělení státní administrativy schvalování SeÚV KSČ budoucí předsedové celouřvarových orgánů ÚV KSČ, jejich návrhy musely být projednány v hlavních výborech KSČ, na MV ČSSR i ČSR, dále s funkcionáři ministerstva vnitra a posuzovalo je i 13. oddělení státní administrativy ÚV KSČ. Jejich schválení předcházelo jejich zvolení na výročních schůzích a konferencích stranických orgánů.²⁷⁷ Nejen návrhy na kádrové změny, ale jakékoliv kádrové rozhodnutí doprovázela zpravidla jednostránková kádrová charakteristika dotyčných soudruhů s těmito rubrikami:

²⁷⁴[3. kolegium MV - Závěrečná zpráva o přípravě, průběhu a výsledcích komplexního služebního hodnocení nomenklaturních kádrů v r. 1986]

²⁷⁵Jedná se o celouřvarové výbory na ministerstvech vnitra a krajských správách.

²⁷⁶[8. kolegium MV - Informace o vývoji třídně politické a kvalifikační struktury náčelníků a velitelů v resortu MV ČSR na funkcích, pro něž je stanoven kvalifikační předpoklad VŠ vzdělání]

²⁷⁷[SeÚV KSČ 47. - bod 14 - Návrhy na předsedy celouřvarových výborů KSČ (CÚV KSČ) na ministerstvech vnitra ČSSR a ČSR]

Biografické údaje	Stávající funkce
Jméno a příjmení	Přehled zaměstnání
Manželský status, děti	
Profese	
Původ	
Národnost	
Od kdy v KSČ	
Od kdy v SNB	
Vzdělání	Zdůvodnění zahrnující slovní hodnocení
Politické vzdělání	
Stranické funkce	
Jiné funkce	
Vyznamenání	

Plénum ÚV KSČ schvalovalo generálního prokurátora ČSSR a předsedu Nejvyššího soudu.²⁷⁸ Předsednictvo ÚV KSČ schvalovalo funkcionáře HV KSČ MV ČSSR, ČSR, SSR (130) a ČSLA (39). Sekretariát ÚV KSČ schvaloval jednak náčelníky správ, štábů, oddělení, akademií a škol v ČSLA, CO ČSSR a MV, SNB atd. celkem (138), jednak vedoucí pracovníky generální prokuratury, soudů a ministerstva spravedlnosti ČSR (98). Tajemníci ÚV KSČ schvalovali náčelníky krajských štábů LM z ČSR (8).

V roce 1988 došlo k již zmiňované 30 % redukci početního stavu příslušníků na bezpečnostním úseku FMV i MVŽP a nově byl zřízen Výbor pro stranickou práci ČSR. Změny byly spojeny s reorganizacemi ministerstev i krajských a okresních správ. Znamenaly redukci velení ministerstev o 14 vrcholných pozic, 26 funkcionářů bylo odvoláno, 13 změnilo jen funkci a 12 nových bylo jmenováno. Došlo k výraznému omlazení.²⁷⁹ Tato reorganizace ministerstev²⁸⁰ nám poskytla detailnější informace i o správě nomenklatury na ministerstvu. Funkcionáři ministerstev vnitra byli v nomenklatuře sekretariátu ÚV KSČ, předsednictva ÚV KSČ anebo přímo generálního tajemníka ÚV KSČ. Všichni náčelníci federálních kontrarozvědných správ (II., X. a XI.) či posléze hlavní správy kontrarozvědky byli v nomenklatuře předsednictva ÚV KSČ. Generální tajemník rozhodoval o náčelnících zabezpečovacích správ a náčelnících kanceláře a sekretariátu FMV. Spolu s reorganizací byly schváleny nové kádrové pořádky s novými kádrovými rezervami. Z materiálu hodnotícího tyto nové rezervy²⁸¹ je zřejmé, že jejich věkový průměr byl 43 let, 70 % přešlo do SNB z materiální výroby a 75 % z nich mělo dělnický původ. Z materiálu je zřejmé, že jednotlivé funkce měly zhruba vždy dva funkcionáře v rezervě. U prvního náměstka byli čtyři kandidáti.

²⁷⁸Podrobněji viz Hájek, Martin: Vládnutí na úrovni Ústředního výboru KSČ.

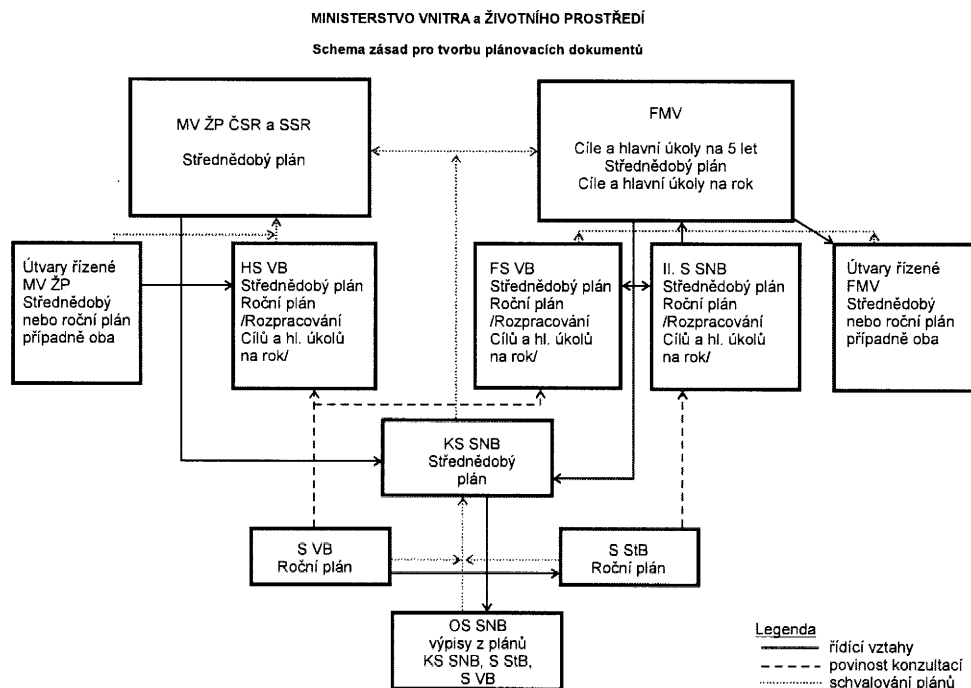
²⁷⁹Vedení kontrarozvědky bylo značně omlazeno, náčelníkem se stal 45letý plukovník Vykypl. Jeho zástupci byli ještě mladší. [Lorenc 1992], s. 104.

²⁸⁰Např. [Žáček 1994], nebo Posledná zmena riadiacich a organizačných štruktúr a ich kádrového zabezpečenia v rezorte Federálneho ministerstva vnútra ČSSR a v bezpečnostných úsekoch ministerstiev vnútra a životného prostredia SSR a ČSR pred prevratom. Príloha č. I k č. j. N/Z-00309/88-ZD Predsedníctvo ÚV KSČ. <http://langos.sk/index1.htm>

²⁸¹[Zpráva o provedeném přehodnocení kádrových rezerv na BÚ MVŽP ČSR v návaznosti na novelizované kádrové pořádky stranických orgánů.]

Plánování

Plánovitá organizace řízení byla sice v Bezpečnosti důležitým principem vládnutí a řízení, ale ne zase tak klíčovým, aby se slovo plán dostalo do deklarací zákona o SNB. Ministerstva, krajské a okresní správy měly své plánovací a rozpočtové útvary a skrze ně a skrze federální a národní vlády byla bezpečnost propojena s ročními a pětiletými státními plány. Všechno se plánovalo, jednání všech grémií, kádrová a personální činnost i objasněnost kriminálních zločinů. Pro plánování služební činnosti v SNB, PS a vojskách MV platila speciální směrnice.²⁸² Úroveň plánování byla ovšem v prvních letech přestavby shledána jako nedostačující. Formalismus plánování neposkytoval „prostor pro operativní řešení aktuálních potřeb bezpečnostní praxe.“ Překážkou byla „v obecné poloze zpracovaná zaměření centrálních správ. Úkoly v nich obsažené útvary často mechanicky přebíraly bez ohledu na specifické potřeby řešení bezpečnostní situace v dané oblasti činnosti a teritoriu.“ Proto bylo v roce 1989 přistoupeno ke zpracování Návrhu změn obsahu a formy Směrnice k plánování služební činnosti, z něhož citujeme.²⁸³ Zde uvedená početná zaměření, v nichž bylo třeba plánovat úkoly, měla být zrušena. Ponechány byly pouze základní směry plánování: (i) výkon a služba, (ii) řídicí a organizační činnost a (iii) materiálně technické zabezpečení. Navrhované změny měly posílit osobní odpovědnost náčelníků plánovacích útvarů. Kritizován byl i zdouhavý a neoperativní plánovací proces trvající téměř půl roku, stejně jako jeho neúměrná administrativní náročnost na všech stupních řízení, která „odvádí od vlastního plnění služebních úkolů.“ Navržen byl tento nový systém plánování:

(Zdroj: Koordinační porada ministra vnitra ČSSR s ministry vnitra a životního prostředí ČSR a SSR ze dne 8. června 1989)

²⁸²RMV ČSSR, ČSR, SSR č. 2/1983.

²⁸³[Porada ministrů vnitra ČSSR, ČSR a SSR- Návrh změn obsahu a formy Směrnice k plánování služební činnosti v SNB, PS a vojskách MV]

Roční plán hlavní správy VB MV ČSR na rok 1990 zřejmě ovšem ještě nebyl zpracováván podle již platné novelizované směrnice.²⁸⁴ Úkoly služební činnosti jsou zde totiž postaru členěny podle zaměření: na úseku čs. ekonomiky; na úseku boje proti obecné kriminalitě; po linii zvláštního oddělení; po linii služby ochrany objektů; na úseku ochrany veřejného pořádku; na úseku správní služby; po linii dopravní služby; v oblasti organizace a řízení; v oblasti personální práce. K plánu náležel ještě dílčí plán kontrolní činnosti a zabezpečení ochrany utajovaných skutečností. Svůj dílčí plán měl i štáb HS VB MV ČSR. Dílčí plán v oblasti organizace a řízení, který zde uvedeme, sice patří k nejobsáhlejším, ale co do počtu a všeobecnosti formulací si příliš nezadá s ostatními oblastmi, liniemi a úseky:

Úkol	Termín
V návaznosti na novelizovanou směrnici k plánování zpracovat návrh střednědobého plánu	do října
Důsledně pokračovat ve snižování administrativní náročnosti i rozsahu operativního řízení vůči územním útvarům VB	průběžně
Přezkoumat a upravit organizační řád HS VB	polovina února
Podílet se FMV a MV SSR na přehodnocení současné organizační struktury teritoriální struktury KS SNB a OS SNB	konec dubna
Podílet se FMV a MV SSR v oblasti legislativy na nové úpravě zásad organizace SNB	dle FMV
Podílet se na realizačních opatřeních k zabezpečení Vídeňské následné schůzky o bezpečnosti a spolupráci v Evropě	dle FMV
Zvýšit účinnost prevence nezávažnějších forem trestné činnosti	trvalý
Upevňovat kázeň a morálku příslušníků	trvalý
V návaznosti na provedené organizační změny a přepracovávání dokumentace pro činnost po vyhlášení stupňů bojové pohotovosti zajistit připravenost HS VB MV ČSR na plnění úkolů před a po branné pohotovosti státu	konec listopadu
Důsledně zabezpečovat dodržení zásad ochrany utajovaných skutečností	trvalý
Soustředovat informace o veřejnobebezpečnostní situaci na území ČSR	trvalý
Zabezpečit výkon a řízení hlášené služby a činnost operačního střediska MV ČSR	trvalý
Zabezpečit mobilnost MS VB	trvalý

²⁸⁴[Roční plán hlavní správy VB MV ČSR na r. 1990]

Podklady

„Kolegium MV ČSSR - Návrh plánu pracovních sil FMV na rok 1989“. (17. 12. 1987) Archiv ministerstva vnitra v Praze.

„Ke kádrové a personální práci (Usnesení předsednictva ÚV KSČ ze dne 6. listopadu 1970 potvrzené XIV sjezdem KSČ. Archiv ministerstva vnitra v Praze.

Nařízení ministra vnitra ČSFR č. 9/82 ze dne 1. července 1982 o mimořádných bezpečnostních opatřeních a bezpečnostních akcích. (1982): *Věstník FMV*.

Organizace Federálního ministerstva vnitra rozkaz ministra vnitra ČSSR č. 1/1982. (1982): In: „3. kolegium MV - Závěrečná zpráva o přípravě, průběhu a výsledcích komplexního služebního hodnocení nomenklaturních kádrů v r. 1986“. (19. 3, 1987) Archiv MV - Kanice.

„4. kolegium MV - Roční statistická zpráva o početních stavech a kvalitě příslušníků SNB ...“. (23. 4. 1987) Archiv MV - Kanice.

„8. kolegium MV - Informace o vývoji třídně politické a kvalifikační struktury náčelníků a velitelů v resortu MV ČSR na funkcích, pro něž je stanoven kvalifikační předpoklad VŠ vzdělání“. (15. 10. 1987) Archiv MV - Kanice.

Nařízení Ministra vnitra ČSSR ze dne 15. února 1988 o zrušení některých resortních předpisů. (1988): *Věstník FMV*. (1).

Nařízení MV ČSSR ze dne 23. prosince 1988, kterým se vydává organizační řád Federálního ministerstva vnitra. (1988): *Věstník FMV*. (12).

„Podklad k vyhodnocení střednědobého plánu služební činnosti BÚ MVŽP ČSR na léta 1987-1990 (úsek kádrové a personální práce)“. (Ke konci roku 1988) Archiv MV - Kanice.

Časový postup předkládání dokumentů vrcholným stranickým orgánům v 1. pololetí 1989, plán práce kolegia ministra vnitra ČSSR a operativních porad ministra vnitra ČSSR Na 1. pololetí 1989. (24. 11. 1988) Archiv ministerstva vnitra v Praze.

„PÚV KSČ 54. -Bod 3. – Plán hlavních úkolů orgánů ÚV KSČ na rok 1988 a stanovení dnů jejich schůzí (4021)“. (6. 1. 1988) Ústřední archiv.

„SeÚV KSČ 47. - Bod 14 - Návrhy na předsedy celouťvarových výborů KSČ (CÚV KSČ) na Ministerstvech vnitra ČSSR a ČSR“. (18. 2. 1988) Ústřední archiv.

„SeÚV KSČ 52. -Bod 1 - Informace o naplnění systemizace aparátu ÚV KSČ ze dne 31. 3. 1988“. Ústřední archiv\sekretariát. „Návrh na změnu řídicí a organizační struktury bezpečnostního úseku MVŽP ČSR“. (16. 6. 1988) Archiv MV – Kanice.

Organizace federálního ministerstva vnitra Rozkaz ministra vnitra ČSSR č. 1/1982

„Zpráva o provedeném přehodnocení kádrových rezerv na BÚ MVŽP ČSR v návaznosti na novelizované kádrové pořádky stranických orgánů.“ (2. 10. 1989) Archiv MV - Kanice.

„Porada ministrů vnitra ČSSR, ČSR a SSR- Návrh změn obsahu a formy směrnice k plánování služební činnosti v SNB, PS a vojskách MV“. (13. 5. 1989) Archiv MV - Kanice.

„SeÚV KSČ 110. - bod 7 - Inventarizace platů pracovníků orgánů a institucí KSČ k 1. 1. 1989 a návrh mzdových fondů na r. 1990“. (24. 8. 1989) Ústřední archiv.

„Porada ministrů vnitra ČSSR, ČSR a SSR - zabezpečení součinnosti Státní bezpečnosti a Veřejné bezpečnosti při prověřování, popř. objasňování, vyhledávání nebo vyšetřování mimořádných událostí v národním hospodářství“. (28. 9. 1989) Archiv MV - Kanice.

- „Roční plán hlavní správy VB MV ČSR na r. 1990“. (8. 1. 1990) Archiv MV - Kanice.
- Poslední měsíce: Porada StB z 20. července 1989 a její realizace. (1996): *Securitas Imperii 6* ed. Pavel Žáček. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu. Pp. 192-205.
- Hrůza, František and Josef Svoboda 1984. Příručka pro usnadnění přehledu o právní úpravě základní působnosti federálního ministerstva vnitra. Praha: Federální ministerstvo vnitra.
- Jakeš, Miloš 1996. *Dva roky generálním tajemníkem*. Praha: Regulus.
- Kabele, Jiří 2002. „Vláda v budovatelském a v ústavním zřízení.“ In: Hájek, M., T. Holeček, J. Kabele, J. Kandert, P. Kohútek, Z. Vajdová: *Svět hierarchií a reálný socialismus*, Sociologické texty/Sociological Papers SP 02:6. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Langoš, Jan. KGB. <http://langos.sk/>.
- Koudelka, František 1993. *Státní bezpečnost 1954-1968: Základní údaje*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. 217 s. (Sešity Ústavu pro soudobé dějiny; sv. 13)
- Lorenc, Alojz 1992. *Ministerstvo strachu?: Neskartované spomienky generála Lorenc*. Bratislava: Tatrapress.
- Žáček, Pavel 1994. „Iluze a realita: pokus o reformu StB v letech 1987 - 1989.“ In: *Securitas Imperii 3*, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu.
- Žáček, Pavel 1998. „Operační štáby generála Lorence v letech 1988-1989: Krizový management FMV v Akci.“ In: *Securitas Imperii 4/1*, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, Pp. 6-281.
- Žáček, Pavel 2002a. *Přísně tajné. Státní bezpečnost za normalizace*. Praha: Votobia.
- Žáček, Pavel 2002b. *ŠTB Na Slovensku za „normalizacie“*. *Agonie komunistickéj moci v zvodkách tajnej polície*. Bratislava: Ministerstvo spravodlnosti SR.

Rozhovory

Člen předsednictva ÚV KSČ, Novák, (2003).

Popis KS SNB

Petr Kohútek

Abstrakt

Studie popisuje jednotlivé struktury krajské správy Sboru národní bezpečnosti (KS SNB) a jejich vzájemné vztahy. Popis vychází především z materiálů z konce 80. let, i když některé materiály jsou i starší, např. některé rozkazy ustanovující postavení a vztahy jednotlivých útvarů KS SNB.

Úvod

Popis krajské správy Sboru národní bezpečnosti (KS SNB) vychází z dokumentů získaných v archivech ministerstva vnitra v Praze a v Kanicích. Hlavním zdrojem přitom byly rozkazy ministrů vnitra, kterými byla specifikována struktura jednotlivých útvarů a jejich vzájemné vztahy. Při popisu obsahové části rozhodování jsem čerpal především ze záznamů z jednání Štábu náčelníka KS SNB, z rozkazů náčelníka KS SNB a ročních plánů KS SNB.

Struktura i obsah jednání se průběžně měnily (například zavádění útvarů výpočetní techniky či zvýšení významu hospodářské kriminality v 80. letech). Během sledovaného období také probíhala restrukturalizace, která měla posílit okresní správy SNB na úkor správ krajských.²⁸⁵

Účelem tohoto popisu není podat ucelenou historii vývoje jednotlivých útvarů a jejich měnících se vztahů, ale spíše orientační vhled do situace. Dokumenty, ze kterých jsem čerpal, se z velké části týkají druhé poloviny 80. let, některé, především rozkazy stanovující strukturu a vztahy jednotlivých útvarů, jsou starší. S různými úpravami totiž platily až do konce osmdesátých let.

Tento popis doplňuje studii Jiřího Kabele "Resorty vnitra jako součást ozbrojených sil". Dohromady se snaží podat vhled do způsobu organizace bezpečnostních složek.

Útvary a jejich struktura

V zásadě se Krajská správa skládala ze tří hlavních složek. Veřejné bezpečnosti, StB a funkčních útvarů, které zajišťovaly organizační a technické zázemí. Zvláštní postavení měly útvary vyšetřování (VB i StB), které byly po odborné linii nezávislé na náčelníkovi KS SNB.

Krajská správa představovala co do počtu tabulkových míst cca 17 % celkového počtu příslušníků SNB v ČSR. Krajské správy všech krajů měly dohromady 4 412 tabulkových míst²⁸⁶.

V následující tabulce jsou uvedena dvě různá členění útvarů KS SNB, jak existovala na začátku a na konci 70. let:

²⁸⁵[Porada ministrů vnitra ČSSR, ČSR a SSR - Návrh zásad organizace a systemizace funkčních útvarů a správ VB KS SNB a informace o opatřeních k posílení OS SNB]

²⁸⁶[4. kolegium MV - Roční statistická zpráva o početních stavech a kvalitě příslušníků SNB ...]

Členění z roku 1971 ²⁸⁷	Členění z roku 1979 ²⁸⁸
<p>a) Funkční útvary: vnitřní oddělení inspekce náčelníka kádrový a organizační odbor hospodářský odbor spojovací odbor ústav národního zdraví</p> <p>b) Útvary výkonného aparátu: správa StB (včetně oddělení a skupin v okresech a oddělení pasových kontrol na hraničních přechodech) správa VB</p> <p>c) Útvary vyšetřování: odbor vyšetřování StB odbor vyšetřování VB Útvary bezpečnostní správy: krajský odbor pasů a víz</p>	<p>a) útvary KS SNB vnitřní odbor nebo útvar s podobnou pracovní náplní (např. štáb KS SNB) inspekce náčelníka oddělení obrany kádrový odbor hospodářský odbor zdravotnický ústav oddělení pro politicko-výchovnou práci spojovací odbor krajské středisko automatizace</p> <p>b) útvary KS SNB - Složky StB Správa StB odbor vyšetřování StB Odbor pasů a víz</p> <p>c) útvary KS SNB - složky VB Správa VB městská správa VB v Praze a Bratislavě odbor vyšetřování VB</p> <p>d) útvary KS SNB - plnicí úkoly složky StB, VB útvary SNB zabezpečující ochranu objektů zvláštní důležitosti (např. jaderné elektrárny)</p>

²⁸⁷[Rozkaz ministra vnitra ČSR - Postavení náčelníka KSSNB a zásady organizace územních útvarů SNB]

²⁸⁸[Věstník FMV 22 - nařízení ministra vnitra ČSR ze dne 6.srpna 1979, kterým se stanoví zásady organizace SNB v krajích a okresech]

Náčelník KS SNB

Náčelník Krajské správy SNB - je představitelem Sboru národní bezpečnosti na území kraje.
Náčelník KS SNB:²⁸⁹

- ♦ zabezpečuje na území kraje jednotu řízení a součinnost federálních i republikových útvarů
- ♦ organizuje a zabezpečuje vzájemnou součinnost útvarů SNB na území kraje ve vztahu k jiným orgánům státní správy, orgánům činným v trestním řízení, Československé lidové armádě, Lidovým milicím apod.
- ♦ koordinuje závaznými pokyny činnost náčelníků správy Státní bezpečnosti, správy Veřejné bezpečnosti, krajského odboru pasů a víz a odborů vyšetřování StB a VB - za tím účelem jej náčelníci centrálních útvarů seznamují se svými zásadními řídicími akty; přitom nezasahuje do liniového řízení zabezpečovaného centrálními útvary federálního ministerstva vnitra a ministerstev vnitra ČSR a SSR
- ♦ kontroluje jednotnou realizaci platných zákonů, aktů řízení MV i vlastních rozhodnutí vydaných v rámci své působnosti
- ♦ v době mimořádného ohrožení klidu a veřejného pořádku a v době branné pohotovosti státu přímo velí všem útvarům SNB dislokovaným v kraji
- ♦ organizuje rozpracování základních úkolů SNB dislokovaným v kraji
- ♦ v rámci plánu a rozpočtu KS SNB jednotně zabezpečuje činnost všech útvarů v kraji po stránce finanční, ubytovací, materiálně technické, zdravotnické a za tím účelem přímo řídí funkční útvary
- ♦ vykonává ... kádrovou a kázeňskou pravomoc
- ♦ dodržuje ... zákony stanovenou procesní samostatnost vyšetřovatelů

Štáb náčelníka

Štáb je poradním orgánem náčelníka KS SNB. Jeho stálými členy jsou náčelníci správy StB, náčelníci správy VB, náčelník odboru vyšetřování StB, náčelník odboru vyšetřování VB, náčelník krajského odboru pasů a víz a předseda CÚV KSČ. Je možné podle situace přizvat další členy. Schůzka štábu náčelníka KS SNB se ve Východomoravském kraji účastnilo přibližně 20 lidí. Na činnost štábu mělo vliv více útvarů, než které byly zastoupeny ve štábu svými náčelníky. Zjistit se to z našich materiálů dá pouze nepřímo podle rozdělovníků. Je možné zjistit, komu se pravidelně rozesílal plán činnosti štábu.

Rozdělovník pro rozesílání plánu činnosti štábu:

- ♦ náčelník KS SNB; zástupce náčelníka KS SNB pro PVP; konzultant FMV (Federální ministerstvo vnitra); předseda CÚV KSČ při KS SNB Dubno; náčelník S-StB (správa StB); náčelník S-VB (správa VB); náčelník OVŠ StB; náčelník OVŠ VB; náčelník kádrového odboru; náčelník inspekce; náčelník organizačního a oper. odboru KS SNB; náčelník ekonomického odboru; náčelník oddělení obrany; náčelník spojovacího odboru; náčelník zdravotního ústavu KS SNB; náčelník operačního střediska; náčelník odboru automatizace; předseda CÚV SSM při KS SNB Dubno; náčelník organ. a oper. odd. KS SNB; specialista -"- 2x; náčelník MS SNB Dubno; náčelníci OS SNB, Ú SNB v JmK.

²⁸⁹[Rozkaz ministra vnitra ČSR - Postavení náčelníka KSSNB a zásady organizace územních útvarů SNB]

Útvary výkonného aparátu

Výkonný aparát se skládal ze dvou částí: správy VB a správy StB.

Správa VB

Podle návrhu z roku 1980²⁹⁰

- ♦ organizační a analytický odbor
- ♦ odbor obecné kriminality
- ♦ odbor hospodářské kriminality
- ♦ zvláštní odbor
- ♦ odbor kriminalistické techniky a expertíz
- ♦ odbor pořádkové a správní služby
- ♦ odbor dopravní služby
- ♦ oddělení služby ochrany objektů

Základní útvary podřízené správě VB

- ♦ dálniční oddělení VB
- ♦ poříční oddělení VB
- ♦ oddělení VB metro
- ♦ pohotovostní motorizovaná jednotka VB

Správa StB

- ♦ vnitřní oddělení
- ♦ vyhodnocovací a SEO
- ♦ 1., 2., 3., 4. a 6. odbor
- ♦ vysunutá pracoviště správy StB
- ♦ odbor pasů a víz
- ♦ odbor vyšetřování StB
- ♦ oblastní odbor StB

Odbory vyšetřování

Odbory vyšetřování podléhaly náčelníkovi KS SNB po linii organizační, po linii odborné měly nezávislé postavení a byly řízeny příslušnými útvary republikových ministerstev. Ve skutečnosti se však veškeré vyšetřování odehrávalo na úrovni obvodních a místních správ. KS správa tedy sloužila jako koordinační a odvolací stupeň.²⁹¹

²⁹⁰[Porada ministrů vnitra ČSSR, ČSR a SSR - Návrh zásad organizace a systemizace funkčních útvarů a správ VB KS SNB a informace o opatřeních k posílení OS SNB]

²⁹¹[Návrh opatření k přizpůsobení organizace SNB dvoustupňové struktuře národních výborů]

Vztahy útvarů

Náčelník KS SNB

Náčelník KS SNB je podřízen ministru vnitra ČSSR i ministrům vnitra republik; zodpovídá zejména za bezpečnostní situaci v kraji, morálně politický stav, kádrovou práci, racionální využití sil a prostředků, mobilizační a bojovou připravenost. Náčelník KS SNB řídí funkční odbory KS SNB. Vyšetřovatelé VB a StB mají zákonem stanovenou nezávislost.²⁹²

Krajská správa SNB řídí okresní a místní správy sboru národní bezpečnosti.

Způsoby řízení

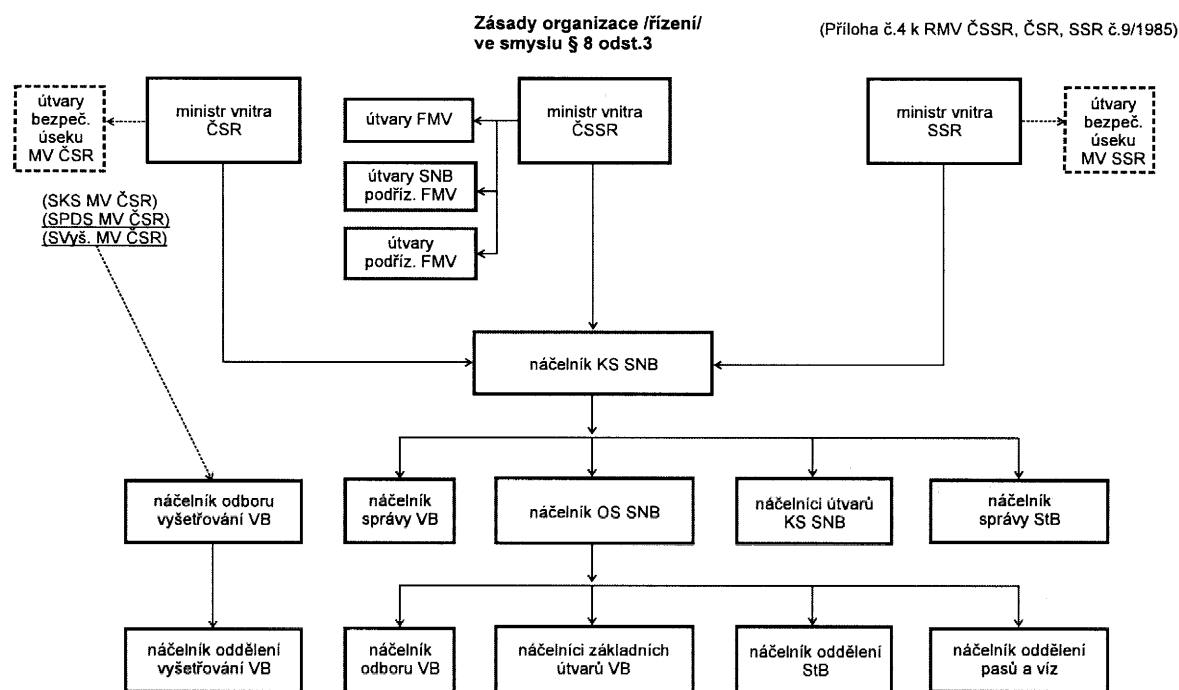
Všechny předpisy týkající se řízení musí zachovávat princip jednoty řízení. Řízení probíhá podle principu organizačního (zachovávajícího jednotnost velení) a principu odborného (funkčního, liniového). Tyto principy jsou podrobně rozpracovány v organizačních řádech jednotlivých útvarů SNB. Obecné principy jsou popsány dále pomocí názorných schémat.

Organizační způsob řízení

Řízení podle zásad organizace SNB

(podle §8 odst. 3 zákona č. 40/1970 Sb. - schéma je podle přílohy rozkazu MV ČSSR)

Toto řízení vychází především z vojenských zásad organizace útvarů SNB a ze zásady jednoty SNB.

²⁹²Náčelník KSSNB je povinen respektovat zákony stanovenou procesní samostatnost vyšetřovatelů SNB [Rozkaz ministra vnitra ČSR - Postavení náčelníka KSSNB a zásady organizace územních útvarů SNB]§I-3

Na úrovni KS SNB se podařilo identifikovat:

- d) Roční plán KS SNB, který podrobněji rozpracovával obecný plán stanovený na MV.
- e) Plán činnosti štábu náčelníka KS SNB, který se připravoval pololetně.
- f) Štáb náčelníka KS SNB, který se konal jednou za měsíc.
- g) Rozkazy náčelníka KS SNB, které se týkaly buď obecných směrnic a ustanovení nebo konkrétních úkolů. Vydávány byly průběžně.

Obsah rozhodování

K nejdůležitějším aktům rozhodování na úrovni kraje patřilo zajišťování jednotného výkladu zákonných předpisů, koordinace složek STB a VB a organizační a technické zázemí (byty, zdravotnická zařízení atp.).

Koncepční plánování SNB - roční plány

Roční plány především rozpracovávaly obecnější cíle stanovené podle závěrů sjezdů KSČ a rozkazy ministra vnitra.

Typy úkolů formulovaných v ročních plánech: Zaměřit se na hospodářskou trestnou činnost (např. zaměřit se na zneužívání dodavatelsko-odběratelských vztahů). Je potřeba posílit hlídkové služby na úkor Atp.

Každý úkol má svého gestora, je u něj stanoven termín plnění a způsob, jak a kdy má být plnění úkolu kontrolováno.

V ročním plánu se také zmiňuje plán kontroly činnosti okresních a místních správ SNB.

Ve vyhodnocení ročních plánů se sledují takové položky jako: objasněnost kriminality, skladba přečinů, mimořádné události (klid a veřejný pořádek), dopravní nehodovost a další.

Rozkazy náčelníka KS SNB:

Rozkazy náčelníka se především týkají běžného provozu krajské správy. Náčelník nařizuje termíny a způsob organizování bojové přípravy, stanovuje cvičení a přezkušování střelby, ale také inventarizaci prostředků, přidělování bytů či udílení čestných plaket.

Štáby náčelníka KS SNB

Štáby se věnují součinnosti StB a VB, vyhodnocování plnění úkolů, interní záležitosti (hospodaření, kolektivní smlouva, zdravotní péče atp.)

Procedury rozhodování

Řídicími akty náčelníka KS SNB byly rozkazy, některé vydával v rámci své působnosti sám, jiné pouze rozpracovávají rozkazy ministra vnitra.

Kontrola plnění úkolů

Prováděly se pravidelné prověrky, které byly celkem podrobné (až do takových detailů, jako zda má náčelník OSS MS SNB zavedený osobní týdenní plán).

Způsob kontroly je u úkolů explicitně uveden (písemná zpráva - kdy, průběžná kontrola, atp.).

Podklady

- ♦ Porady náčelníka Krajské správy SNB Dubno
- ♦ Rozkazy náčelníka Krajské správy SNB Dubno 1987-89
- ♦ Štáby náčelníka Krajské správy SNB Dubno 1988-89 (košilky)
- ♦ Roční plán KS SNB Dubno 1988

Prameny

Věstník FMV 22 - nařízení ministra vnitra ČSR ze dne 6. srpna 1979, kterým se stanoví zásady organizace SNB v krajích a okresech.

Rozkaz ministra vnitra ČSR - Postavení náčelníka KSSNB a zásady organizace územních útvarů SNB. 1971.

Archiv MV Kanice - 4. kolegium MV - *Roční statistická zpráva o početních stavech a kvalitě příslušníků SNB ...* 1987.

Archiv MV Kanice - *Porada ministrů vnitra ČSSR, ČSR a SSR- Návrh změn obsahu a formy Směrnice k plánování služební činnosti v SNB, PS a vojskách MV.* 1989.

Archiv MV Kanice - *Porada ministrů vnitra ČSSR, ČSR a SSR - Návrh zásad organizace a systemizace funkčních útvarů a správ VB KS SNB a informace o opatřeních k posílení OS SNB.* 1989.

Archiv MV Kanice - *Návrh opatření k přizpůsobení organizace SNB dvoustupňové struktury národních výborů.* 1989.

Archiv MV Kanice - *Porada náčelníků správ VB MSVB - Zásady a náměty k racionalizaci činnosti na krajském a okr. stupni řízení SNB.* 1989.

Komunistická vláda na úrovni kraje

Tomáš Holeček

Abstrakt

V textu je popsáné vládnutí na úrovni kraje a vztahy mezi Východomoravským Krajským výborem KSČ a Východomoravským Krajským národním výborem. Kromě popisu jednotlivých mocenských útvarů a systému jejich rozhodování uvádím příklady rozhodování, které mají doložit rozsah a věcnou náplň jejich činnosti. Na dvou příkladech vybraných jednání s lidmi z nižších hierarchických pozic dokládám dominantní roli vedení KV KSČ v celém kraji.

Úvod

Cílem tohoto popisu je vytvořit základní představu o běžném provozu komunistické vlády na úrovni kraje a posloužit tak jako podklad k úvahám o principech moderní vlády, kterými se ve svém výzkumu zabýváme. Cílem tohoto popisu není nahradit historické zkoumání, které by umožnilo pečlivý a hluboký vhled do dění v dané době. Nezabývám se ideovými ani morálními otázkami.

Otázkou, na niž má můj popis odpovědět, je: **Jak byla uplatňovaná komunistická vláda na úrovni kraje?**

Někde uvádím přesné údaje, někde jen přibližné. Stejně tak někde uvádím obecnou charakteristiku práce útvarů a někde konkrétní příklady rozhodování. Záleží na tom, jaké materiály byly dostupné. Pro vytvoření základní představy o vládě na úrovni kraje by to ale mělo stačit.

Události rámuující konec osmdesátých let

Popisuji stav komunistické vlády v kraji na konci osmdesátých let, přesněji v roce 1988 (některé údaje pocházejí z konce roku předcházejícího nebo ze začátku roku následujícího). V té době se v naší zemi s několikaletým zpožděním začala (z centra) prosazovat „Přestavba“, pocházející ze Sovětského svazu, resp. její první fáze, spočívající v pokusu oživit hospodářství.²⁹⁵ Bylo zřejmé, že hospodářství stagnuje a je nutné s ním něco dělat.

Útvary a jejich struktura

Na úrovni kraje působily především tyto útvary komunistické strany: Krajská konference, Krajský výbor (KV KSČ), Sekretariát Krajského výboru (SKV KSČ) a Předsednictvo Krajského výboru (PKV KSČ).

Krajskou konferenci tvořilo 750 delegátů s hlasem rozhodujícím a 39 delegátů s hlasem poradním. Účastnili se jí i hosté, zasloužilí členové strany a delegace Ústředního výboru KSČ. Konference si zvolila pracovní předsednictvo a čtyři komise: volební, návrhovou, mandátovou a tiskovou.

Krajský výbor tvořilo 62 členů a 22 kandidátů.

Předsednictvo Krajského výboru tvořilo 15 členů, včetně vedoucího tajemníka KV, dvou tajemníků KV a předsedy Krajského Národního výboru.

²⁹⁵Tato fáze byla tou dobou v SSSR již opuštěna jako neprůchodná a začínaly se tam prosazovat politické reformy, především „гласность“, tedy svoboda slova a shromažďování; viz [Mlynář, Gorbačov 1995].

Sekretariát Krajského výboru tvořilo 8 členů, včetně vedoucího tajemníka KV a všech čtyř tajemníků KV (tajemníka pro politicko-organizační práci, tajemníka pro stranickou práci v průmyslu, tajemníka pro stranickou práci v zemědělství a potravinářském průmyslu, tajemníka pro ideologickou práci).²⁹⁶

Krajský výbor KSČ ustavil několik komisí a měl aparát (asi 100 lidí)²⁹⁷, který tvořilo několik oddělení.

Samosprávu kraje a zčásti i státní správu měl na starosti Krajský národní výbor (KNV). V něm působily především dva útvary: Plénum KNV a Rada KNV.

Plenární zasedání mělo nejméně 80 členů (volených na základě jednotné kandidátky Národní fronty) a jeho zasedání byla veřejná.

Rada měla 17 členů, včetně předsedy KNV, jeho místopředsedů a tajemníka KNV. Kromě komunistů v ní byli i dva lidovci, dva socialisté a tři nestraníci. Jednání Rady se jako host účastnil i krajský prokurátor.

Vedení KNV tvořili kromě předsedy a místopředsedů ještě tajemník a předseda Výboru lidové kontroly. KNV měl rozsáhlý aparát (asi 360 lidí), který tvořily komise, správní komise, odbory, Výbor lidové kontroly, štáb CO a který doplňovaly různé aktivity.²⁹⁸

Vztahy útvarů

Vztahy uvnitř komunistické strany vypadaly takto:

Krajská konference volila Krajský výbor. Ten dále volil své předsednictvo a sekretariát; volil také všechny své tajemníky. Kandidátky ale byly sestaveny předem (předsednictvem a vyššími útvary) a potvrzovány téměř jednomyslně. Vedoucí tajemník byl dokonce volený na doporučení Ústředního výboru.²⁹⁹

Ve stejné posloupnosti mohly jednotlivé útvary dávat ostatním stranické úkoly. Usnesení konference a výboru ale byla také navrhována předem a téměř jednomyslně potvrzována; na zasedání docházelo jen k drobným změnám (změny na základě podnětů delegátů navrhovala nebo zamítala návrhová komise, její návrhy pak byly jednomyslně potvrzovány.)

Vztah mezi plénem a radou KNV vypadal takto:

Plenární zasedání volilo radu KNV a ta mu byla odpovědná. Některá zásadní rozhodnutí rady musela být plénem potvrzena, jinak pozbyla platnosti (především šlo o Obecně závazná nařízení, něco mezi vyhláškou a zákonem). Rada připravovala zasedání pléna a poskytovala servis poslancům. Plenární zasedání se proti Radě nikdy nepostavilo.

Vztah mezi útvary komunistické strany a KNV vypadal takto:

Krajský výbor KSČ schvaloval kandidáty na poslance KNV, náměstky předsedy KNV (jeho samotného schvalovalo předsednictvo ÚV KSČ a KV jej pouze projednal) a tajemníka KNV; předsednictvo KV KSČ schvalovalo předsedy komisí KNV a další funkce. Protože vedoucí funkce na národním výboru a rozhodující většina poslaneckých míst byly obsazeny komunisty, mohly je stranické útvary (Krajská konference, nebo útvary v době mezi zasedáními ji zastupující)³⁰⁰

²⁹⁶Všechny údaje uvádím podle [Zápis z krajské konference Východomoravské KSČ 1988].

²⁹⁷Viz [Informace o stavu a vývoji stranického aparátu v Vm kraji v roce 1987].

²⁹⁸Údaje uvádím podle [Dělní práce a pravomoci volených orgánů Vm KNV], počty členů byly určeny zákonem, viz kapitulu 4.

²⁹⁹Viz [Zápis z krajské konference Východomoravské KSČ 1988].

³⁰⁰Jak mohl ukládat úkoly Sekretariát KV KSČ mi není zcela jasné, ale rozhodně tak činil přinejmenším v záležitostech chodu strany a při přípravě schůzí, viz třeba [Zápis 49. schůze sekretariátu Vm KV KSČ].

pomocí stranických úkolů ovládat. Národní výbory ale komunistické straně podléhaly i *de jure*,³⁰¹ poslanci dokonce museli seznamovat občany se stranickými usneseními.³⁰²

Všechny uvedené vztahy jsou jednoznačně hierarchické.³⁰³ Na úrovni kraje tedy – podle mého mínění – převažovala hierarchická forma vlády jak směrem k okresům, tak mezi krajskými útvary. Nezávislou silou byly snad jen v kraji působící části organizací přímo podléhajících centrální vládě, zbylé dvě politické strany (socialisté a lidovci), církve a opozice.

Normativní založení útvarů

Celkový normativní rámec činnosti komunistické strany určovala Ústava, která jí přisoudila „vedoucí úlohu“. Působnost zmíněných útvarů komunistické strany zakládaly stanovy KSČ a usnesení krajské konference, resp. sjezdu.

Činnost KNV byla vymezena zákonem o národních výborech (č. 69/1967 Sb. s průběžnými novelami) a dalšími zákony, podle oblasti působení (např. pokud šlo o školství, volby...), dále volebním programem Národní fronty (ten byl podle zákona schvalovaný plénum), aj.

Pro činnost všech zmíněných útvarů byl závazný Státní plán.

Čas rozhodování

Obecně platí, že čím byl útvar menší, tím častěji se scházel.

Krajská konference se scházela jednou za několik let. Krajský výbor několikrát za rok, Předsednictvo a Sekretariát jednou za dva týdny.

Plenární zasedání KNV se scházelo několikrát do roka a Rada jednou za tři týdny. Vedení KNV jednou za týden, nebo i častěji.

Termíny zadávaných úkolů byly v řádech měsíců nebo let, některé byly trvalé. Podstata rozhodování byla spíše v plánování, nezadávaly se úkoly s rychlou účinností.

Obsah rozhodování

Krajská konference schvalovala zprávy o činnosti KV KSČ, Krajské kontrolní a revizní komise a také činnosti celé krajské organizace strany. Přijímala usnesení, v němž zadávala úkoly všem komunistům v kraji. Tyto úkoly byly v některých případech velmi obecné a zjevně pouze rámcové, v jiných zcela konkrétní.

Například konference v roce 1988 ukládala všem komunistům a všem stranickým orgánům a organizacím prosazování „Přestavby“ (v hospodářské oblasti) a dodržování Státního plánu.³⁰⁴ Kromě toho ale také ukládala komunistům v určitých vyjmenovaných dodavatelských a investorských podnicích, aby zajistili plynulou stavbu továrny na nové traktory. Komunistům v jednom určitém podniku také například uložila, aby splnili vládní termíny dodávek pro stavbu vodního díla Gabčíkovo. Komunistům ve dvou nábytkářských firmách uložila, aby „zvýšili podíl výrobků vysoké jakosti“.

³⁰¹Viz [Dělba práce a pravomoci volených orgánů Vm KNV], kde přímo stojí: „Rada rozpracovává, zabezpečuje a kontroluje plnění úkolů vyplývajících pro národní výbory z usnesení stranických orgánů (sic!), České národní rady, vlády ČSR, plenárního zasedání KNV, a z plánu a rozpočtu...“ (str. 13). V zákonu o NV je obecné podřízení vedoucí úloze KSČ.

³⁰²Viz zákon o NV.

³⁰³Pro vymezení hierarchického vztahu viz [Kabele, Hájek 2002].

³⁰⁴Práci krajské konference popisují podle [Zápis z krajské konference Vm KSČ 1988].

Všem komunistům působícím v „organizacích státní moci a správy“ uložila, aby spolupracovali s organizacemi Národní fronty a aby s nimi předjednávali důležitá rozhodnutí. Také jim uložila, aby využívali „všech právních a ekonomických nástrojů“ k zapojování ústředně řízených a družstevních organizací do rozvoje kraje, především při budování infrastruktury a při rekonstrukci městských center. Dále měli vypracovat „základní směry hospodářského a sociálního rozvoje kraje“, racionalizovat a zjednodušit administrativu a pečovat o čistotu měst a obcí.

Konference ukládala úkoly i členům strany působícím v různých organizacích Národní fronty. Například ve svazu mládeže měli rozšiřovat vliv na neorganizovanou mládež a v odborovém hnutí měli připravovat podmínky k volbám do podnikových samospráv.

V oblasti vysokého školství měli komunisté vysvětlovat studentům „Přestavbu“, vést vysoké školy k užší spolupráci s ČSAV a zavést „vyšší organizační formy výuky“³⁰⁵ budoucích řídicích pracovníků.

Krajský výbor schvaloval zprávy o činnosti svého sekretariátu a předsednictva, zprávu o své činnosti, svůj rozpočet, plán práce svých volených orgánů a komisí. Předsednictvo mu předkládalo ke schválení i další zvláště důležité zprávy. Přijímal také usnesení, v němž ukládal (v zastoupení konference) úkoly všem komunistům v kraji – tyto úkoly většinou přímo vycházely z úkolů schválených konferencí. Tyto úkoly byly většinou obecné.³⁰⁶

Krajský výbor uložil na jednom svém zasedání v roce 1988 všem stranickým organizacím: na schůzích stanovit konkrétní postup „Přestavby“ (tomu říkali „realizace závěrů 7. zasedání ÚV KSČ“); v plánech práce zakotvit kontrolu a vyhodnocování přípravy na „Přestavbu“; zvýšit nároky a kontrolu kádrů; prohlubovat účinnost „práva kontroly“ stranických organizací nad vedoucími pracovníky (tam, kde je to důležité pro současnou politiku: ve využití poznatků vědy a techniky ve výrobě, v efektivitě a úsporách, v kvalitě výroby, ve využívání iniciativy pracujících, v plnění sociálního programu); plnit Státní plán a nezkreslovat výsledky... atd.

Tajemníkům uložil zorganizovat aktivity nomenklatury, kde jim vyloží zásady „Přestavby“. Všem vedoucím pracovníkům přímo uložil přípravu na „Přestavbu“ a komunistům v médiích uložil podporovat „demokratickou výměnu názorů“, „linii strany“ a především „informování o stranické práci“.

Komunistům v organizacích Národní fronty uložil prakticky totéž, co předtím Krajská konference.

Předsednictvo Krajského výboru bylo asi nejdůležitějším útvarem v kraji. Projednávalo a rozhodovalo většinu podstatných otázek. Spravovalo svou nomenklaturu, do které patřili především ředitelé velkých podniků v průmyslu i v zemědělství a také ředitelé významných institucí ve školství.³⁰⁷

Předsednictvo projednávalo a bralo na vědomí „Informaci o politicko-ekonomické situaci v kraji“,³⁰⁸ která shrnovala:

a) politické dění (velké oslavy, Krajskou konferenci, ohlasy a dopady konference, potíže s „prosazováním závěrů“, vývoj v základních organizacích strany, informace o církevních a opozičních akcích, jejich hodnocení a hodnocení přiměřenosti reakce na ně – ve zjevné snaze příliš neprovokovat – dále názory stranické veřejnosti na systém školství a zaostalost učebnic, o čemž se jednalo na členských schůzích, a vyhodnocení stranických školení o uplatňování „Přestavby“); uložila politicko-organizačnímu oddělení vyhodnotit připomínky z Krajské konference a zařídit jejich řešení;

³⁰⁵V tom například došlo ke změně na konferenci: v předloženém návrhu měli zavést pouze „nový předmět“, po změně už „vyšší organizační formy výuky“.

³⁰⁶Aspoň v těch zasedáních, jejichž zápisy jsem prostudoval. Práci KV KSČ popisují podle [Zasedání Vm KV KSČ] a [Usnesení KV KSČ].

³⁰⁷O nomenklatuře vydal Ústav pro soudobé dějiny publikaci: [Hradecká, Koudelka 1998].

³⁰⁸Viz např. [Zápis 2. schůze předsednictva Vm KV KSČ]

- b) ekonomické dění (plnění, resp. neplnění Státního plánu, vyhodnocení příčin neúspěchů, a to „objektivních“ i „v úrovni řízení a organizace práce“, vyjmenování problematických podniků, přesné údaje o plnění „kvalitativních i kvantitativních ukazatelů“, informace o volbách do podnikových samospráv); uložila průmyslovému oddělení svolat aktiv stranických funkcionářů a ředitelů podniků, kde by se domluvil jednotný postup při uplatňování závěrů Krajské konference;³⁰⁹
- c) situaci na trhu (co chybělo – spotřební zboží a elektronika, stavební materiál, vysoké ceny dětského oblečení a obuvi, potíže s „kvalitou“ chleba);
- d) dění v organizacích NF (co se děje v odborech, jaké mají požadavky a připomínky k pracovním podmínkám, odměňování, poledním přestávkám v práci, různým výhodám a sociálním jistotám, dále co se děje v SSM, jak připravují letní tábory pro děti, brigády a družbu s mládeží SSSR, co se děje v ČSTV, jak jsou lidé nespokojeni s výkony fotbalistů);
- e) dění na KNV (činnost rady a pléna);
- f) Kromě své běžné činnosti předsednictvo projednávalo další materiály.³¹⁰ Byly to většinou materiály řešící praktické politické problémy krajské organizace strany a kraje. Opět vycházely z usnesení Krajské konference. Kromě vnitrostranických otázek, jako byla například „názorová agitace a její úkoly při realizaci závěrů sjezdu“, se předsednictvo zabývalo otázkou stavebnictví (tj. bytové výstavby, ve které uložilo generálnímu řediteli stavebních podniků, aby jeho firmy plynule plnily roční úkoly s počtem dokončených bytů, a předsedovi KNV a primátorovi, aby připravili a s centrální vládou dojednali plán na další období), průmyslu (příprava, realizace a vyhodnocování zkušeností z „Přestavby“, s úkolem pro průmyslového tajemníka, aby projednal na aktivu ředitelů podniků a předsedů ZO společný postup), zemědělství (ve které uložilo zemědělskému tajemníkovi projednat na poradě tajemníků OV problém „efektivity využití základních prostředků zemědělských podniků“), otázkou spolupráce středních škol a podniků (ve které dalo úkoly tajemníkům, aby spolupráci zajistili v podnicích, a předsedovi KNV, aby ji zajistil ve školách). Současně řešilo i konkrétní problém rozvoje pekáren, ve kterém dalo úkoly tajemníkům, předsedovi KNV i řediteli příslušného podniku.

Předsednictvo projednávalo i mocensko-politické materiály, například zabezpečení propagandy v televizi (s úkoly pro tajemníky, ředitele hromadných sdělovacích prostředků v kraji, a pro komunisty v ZO v médiích), nebo „aktivizaci Národní fronty“ (s úkoly pro vedoucí tajemníky OV kontrolovat plnění příslušného usnesení PÚV; vedoucí tajemníci NF využívat při aktivizaci zkušeností z kontroly).

Dále se předsednictvo zabývalo třeba návrhem na zřízení Institutu medicínského výzkumu (včetně návrhu na kádrové obsazení, stranickou strukturu a statut), udělovalo vyznamenání, schvalovalo doktoráty, profesury a členy vědeckých rad, bralo na vědomí informace z porad tajemníků KV na ÚV atd.

Předsednictvo také připravovalo kádrové změny v aparátech nižších stranických výborů a organizovalo činnost komise pro „kádrovou přípravu“ Krajské konference.

³⁰⁹Jak vyplývá z výše řečeného, byly to původně „závěry zasedání ÚV“, a tedy „Přestavba“.

³¹⁰Příklady uvádím podle [Zpráva o činnosti předsednictva a sekretariátu Vm KV KSČ] a podle [Zpráva o činnosti předsednictva Vm KV KSČ od krajské konference KSČ 1988]

Sekretariát Krajského výboru řídil krajský aparát, spravoval přidělenou nomenklaturu (tj. vybíral a odvolával lidi na určených vedoucích pozicích, zařizoval a povoloval jim studium a cesty do zahraničí, atd.), do které patřili funkcionáři strany a především náměstci větších podniků a ředitelé menších; sekretariát organizoval členské záležitosti v kraji, projednával zprávy o schůzích základních organizací a vyřizoval dopisy pracujících.³¹¹

Kromě své běžné činnosti sekretariát projednával materiály předložené aparátem. Ty obvykle odpovídaly obecným úkolům Krajské konference a Krajského výboru a dováděly je do proveditelné podoby. Jednalo se například o způsobu vysvětlování „Přestavby“ na vysokých školách a sekretariát dal za úkol vedoucímu oddělení školství a vědy seznámit s předloženou zprávou vedoucí základních organizací strany na vysokých školách a také předsedy SSM. Podobně vycházela z obecných úkolů i zpráva z prověrky „Jak stranické organizace využívají práva kontroly...“, kterou připravila Krajská kontrolní a revizní komise a sekretariát ji vzal na vědomí; sekretariát potom uložil vedoucímu oddělení využívat výsledky této zprávy a pomocí instruktorů Krajského výboru (což byli lidé rozesílání na nižší místa ve stranické hierarchii) docílit toho, aby byly výsledky zprávy využívány při přípravě členských schůzí.

Sekretariát dále projednával například materiál o „zkušenostech z osobní agitace ve dvou podnicích“ a uložil vedoucímu tajemníkům příslušných OV KSČ „využit získaných poznatků“ při přípravě členských schůzí. Sekretariát přímo zasahoval i do věcné – mimostranické – oblasti: vzal třeba na vědomí zprávu o využívání mezioborového studia na určité vysoké škole a uložil vedoucímu oddělení školství a vědy „projednat po stranické linii“ další postup v této záležitosti.

Vysokým školám se sekretariát hodně věnoval. Schvaloval cestu studentů do Moskvy, členství učitelů v mezinárodních organizacích, návrhy na přijetí vědeckých aspirantů ve společenskovědní oblasti atd. Projednával návrhy na předsedy a místopředsedy „přímo řízených“ základních organizací KSČ na vysokých školách a v akademii věd.

Kromě toho sekretariát přijímal plány porad: šlo o porady oddělení, ale také o porady vedoucích tajemníků a tajemníků OV. Zabýval se také návrhem na jmenování zástupců Krajského výboru na zasedání jednotlivých OV a jejich předsednictev.

Národní výbor měl být kombinací státní správy a samosprávy, a tomu odpovídala jeho činnost. Rozhodující pravomoci mělo Plénum, ale všechno rozhodovala Rada.

Plenární zasedání KNV schvalovalo všechna zásadní rozhodnutí, volilo členy Rady a všech komisí a výborů, dokonce i vedoucí odborů. Mělo také pravomoci kontrolovat národní výbory nižších stupňů. Obecně se mělo starat o „základní otázky hospodářské, zdravotní a sociální výstavby kraje“.³¹²

Plenární zasedání zřizovalo krajské podniky, starající se o dopravu, údržbu silnic, dodávky vody a údržbu kanalizace, o stavebnictví, pekárny a sběrné suroviny. Zřizovalo i rozpočtové organizace (krajský Ústav národního zdraví, knihovnu, správu škol...) a příspěvkové organizace (divadla, muzea). Jako zřizovatel mělo pak na starosti i hospodaření těchto organizací. Plenární zasedání také zřizovalo a rušilo školy.

Plenární zasedání se staralo o mandáty poslanců a jednacích řády, schvalovalo Volební program Národní fronty a kontrolovalo jeho plnění (jednalo se tedy spíše o jakési „vládní prohlášení“ než o program do voleb) a mělo pravomoci schvalovat územní změny ve svém kraji. Přijímalo dlouhodobé koncepce a investiční záměry, staralo se o územní plány a hlavní směry rozvoje životního prostředí. Mělo se také vyjadřovat k otázkám bezpečnosti v kraji.

³¹¹Údaje uvádím podle zprávy o činnosti pro KV KSČ [Zasedání Vm KV KSČ] a podle zápisů ze schůzí sekretariátu v roce 1988.

³¹²Údaje uvádím podle [Dělní práce a pravomoci volených orgánů Vm KNV].

Plenární zasedání mělo pravomoc přijímat Obecně závazná ustanovení a kontrolovat (a rušit) taková ustanovení vydávaná nižšími národními výbory.

Rada KNV měla na starosti výkon plnění úkolů. Měla na starosti koordinaci a dozor nad výkonem státní správy nižšími národními výbory a nad zákonností celé jejich činnosti.³¹³

Rada řídila všechny komise a odbory, určovala počty jejich pracovníků a plány jejich práce. Mohla pozastavit nebo zrušit jejich rozhodnutí. Řídila všechny podniky a organizace podléhající KNV, dosazovala a odvolávala jejich ředitele, ukládala jim úkoly.

Prakticky kontroloval činnost odborů především tajemník KNV. Tomu také odbory předávaly jednou měsíčně podrobné svodky o své činnosti a on z nich sestavil pro Radu shrnutí.³¹⁴

Rada připravovala rozpočet KNV. Dále plánovala vývoj zaměstnanosti v kraji, investiční výstavbu, regulační opatření v energetice, ochranu čistoty vod a půdního fondu, regulovala prodej pevných paliv. V dopravě připravovala plány velkých oprav, rušení tratí a regulaci jízdného. V oblasti své působnosti určovala ceny a kontrolovala ceny ostatních organizací (státních nebo družstevních) v kraji. Rada schvalovala větší akce „Z“.

Rada měla ještě další pravomoci v sociální oblasti (starala se třeba o přesídlování lidí do pohraničí), v kultuře a ve školství a v cestovním ruchu. Schvalovala také názvy obcí a starala se o volby.

Například v souvislosti s „Přestavbou“ Rada uložila 58 úkolů svým oborům a podřízeným organizacím. Tyto úkoly rozpracovávaly „závěry zasedání ÚV KSČ“ v oblasti působnosti KNV. Například odboru oblastního plánování uložila, aby zpracoval „dlouhodobý výhled rozvoje odvětví výrobní a nevýrobní sféry“ a zabezpečil „jeho provázanost na dlouhodobé koncepce okresů a měst“; přitom měl spolupracovat s dalšími odbory KNV, s ONV a MěNV, s Plánovací komisí, resorty a podniky. Finančnímu odboru uložila „aplikovat nové zásady hospodaření v duchu přestavby hospodářského mechanismu na podmínky hospodářství NV v kraji, zejména kvantifikovat dopady nových zásad na plán a rozpočet kraje...“ ve spolupráci s plánovacím odborem a odbory odvětvovými.

Jiným příkladem činnosti Rady může být přijetí materiálu o rozšíření působnosti občanských výborů v kraji, který umožňoval „místním sdružením“ (řečeno dnešní politickou řečí) vznášet připomínky k rozhodování národních výborů.

Z toho je zřejmé, že prostřednictvím KNV byla řízena velká část života v kraji.

Procedury rozhodování

Rozhodnutí byla přijímána na poradách menších útvarů, tj. na Předsednictvu nebo na Sekretariátu v případě strany, ve vedení KNV nebo v Radě. Plenární zasedání (KV, Krajská konference, Plenární zasedání KNV) vždy jednomyslně schvalovala – hlasováním – návrhy, které jim byly předloženy.

Na porady byly předkládány materiály, jež předem připravily aparáty nebo tajemníci. Mohlo se stát, že materiál neprošel (nebo neprošla nějaká jeho část). Ne však na základě hlasování: pokud se vyskytly námitky, předsedající vyjednal konsensuální rozhodnutí. Předsedající mohl materiál upravit nebo dosáhnout jeho stažení z jednání. Podle svědectví někdy docházelo ke konfliktům, čemuž účastníci říkají „celkem otevřeně se tam diskutovalo“.³¹⁵

Svědectví se různí, pokud jde o hlasování na Předsednictvu.³¹⁶ Rozhodně však přinejlepším potvrzovalo konsensus. Na Radě KNV se hlasovalo, ale všichni byli vždy pro; neúspěšné materiály byly po diskusi staženy nebo změněny.

Zápisy o skutečném hlasování se objevují až v materiálech z listopadu 1989.

³¹³Údaje uvádím opět podle [Dělba práce a pravomoci volených orgánů Vm KNV] a dále podle [RadaVm KNV - Usnesení č. 181-06] a [Rada Vm KNV - Usnesení č. 182-01] a dalších usnesení Rady.

³¹⁴Například [Informace o politicko-ekonomické situaci v orgánech Vm KNV].

³¹⁵Zde vycházím z rozhovorů s účastníky.

³¹⁶V archivních zápisech o něm není ani zmínka.

Kontrola plnění úkolů

Zadávání úkolů by bylo k ničemu, kdyby jejich plnění nebylo kontrolované. Kontrola probíhala ve dvou hlavních rovinách: v ročních výkazech plnění plánů v odvětvích (především plnění Státního plánu) a v „komplexním kádrovém hodnocení“ jednotlivců.³¹⁷

Každá komise, aktiv nebo porada okresních tajemníků začínala kontrolou plnění úkolů z předchozí schůze a hodnocením celkového stavu. Tato hodnocení nebyla zcela bezobsažná a v celkovém rámci výkazu úspěchů zahrnovala i výčet slabých míst.

Ve velkých oblastech (např. v zemědělství) se jednou za rok konal aktiv vedoucích pracovníků v kraji (několik set lidí), kde proběhlo hodnocení roku. Tomu samozřejmě předcházelo podrobné vykazování dosažených výsledků.

Každý nomenklaturní kádr byl navíc osobně hodnocený (zpravidla jednou za dva roky, ale v případě potíží i častěji) svým nadřízeným a zástupcem (tajemníkem) toho útvaru strany, který jeho nomenklaturní pozici spravoval. „Komplexní hodnocení“ pak mělo podobu jednání, na kterém se hodnotily všechny minulé úkoly, vzdělání a úkoly do budoucna. Vznikl materiál, který byl zakládán do osobní složky pracovníka.

Krajské vedení KSČ také objíždělo okresní výbory a vedlo s nimi „konzultace“. Výsledky těchto konzultací se započítávaly do osobních hodnocení a měly vliv při příštích volbách okresních vedení.

Vybraná jednání

Pro ilustraci vlivu, který mělo vedení KV KSČ na celý kraj, předvedu obsah dvou jednání. První z nich je schůze vedení kraje s vedením okresního výboru KSČ (tyto schůze se konaly 1x za 2 roky, v případě potíží i častěji). Druhou z nich je porada všech okresních zemědělských tajemníků v kraji s krajským tajemníkem (i tyto porady byly pravidelné).

Na KV KSČ (z okresu tedy museli přijet) se konala následující „konzultace vedení KV KSČ s vedením OV KSČ“: za kraj jednalo 6 lidí: přítomni byli tři tajemníci KV, jeden vedoucí oddělení aparátu KV, předseda Krajské kontrolní a revizní komise, instruktor KV; za okres jednalo 5 lidí: vedoucí tajemník, tři tajemníci a předseda Okresní kontrolní a revizní komise. Jednání řídil organizační tajemník KV.

Podle zápisu³¹⁸ nejprve vystoupil vedoucí tajemník okresu a vyložil, že celková situace je příznivá a lidé mají zájem o politiku strany. Pak ale mluvil o tom, jak okres neplní Státní plán a úkoly sjezdu, jak se těžko prosazuje stranická práce, jaké mají problémy s výkonem státního statku, jak se snaží zkvalitnit řídicí práci a že mají nedostatek pedagogů ve školství.

Potom postupně vystoupili všichni zástupci KV a kritizovali práci OV. Každý upozornil na hlavní chyby a dal doporučení k nápravě. Ideologický tajemník doporučil například zkvalitnit vedení regionálních dějin, ocenil pořádání velkých politických oslav, ale doporučil, aby je nedělali v pracovních dnech. Zemědělský tajemník kritizoval zaostávání rostlinné i živočišné výroby a současný růst nákladů na tuto výrobu.

Doporučil „neprosazovat maximální požadavky v investiční výstavbě“ a navrhl reorganizaci státních statků nebo aspoň výměnu vedení jednoho z nich. Vedoucí průmyslového oddělení KV ocenil, že na okrese dobře sledují plnění plánu, ale kritizoval, že plán neplní, zaostávají v zavádění „vědeckotechnické revoluce“ a nových způsobů odměňování do praxe. Nelíbilo se mu, že rostou náklady a klesá výroba. Předseda Krajské kontrolní a revizní komise doporučil další postup okresní komisi.

³¹⁷Zde vycházím především z osobního svědectví bývalých krajských tajemníků, ale stopy jsou k nalezení i v archivech.

³¹⁸Podle [Zápis z konzultace vedení Vm KV KSČ s vedením OV KSČ Dubno na KV KSČ].

Organizační tajemník KV ocenil, že okresní vedení plní úkoly z předešlé konzultace. Doporučil promyslet, proč je v okrese relativně nejvíce připomínek na 1 ZO; připustil, že okres zřejmě nemůže splnit úkol KV, aby 30 % technicko-hospodářských pracovníků pocházelo z předvýrobní oblasti, a doporučil věnovat větší pozornost práci Národní fronty, která v okrese stagnuje.

Pak opět vystoupil vedoucí OV a veškerou kritiku přijal.

Závěry z konzultace pak vyvodil organizační tajemník KV: „Uvedl, že vedení OV přistupuje odpovědně, kolektiv má smysl pro disciplínu a nechybí mu iniciativa. Každý z vedení OV má na výsledcích svůj podíl.“ Každému z vedení pak dal několik rad do další práce (a vyslovil hodnocení jeho dosavadní práce), např. jednomu z okresních tajemníků doporučil, aby „byl náročnější ke svým pracovníkům“ a „více promýšlel zadávání úkolů“.

Poradu **okresních tajemníků pro stranickou práci v zemědělství a potravinářském průmyslu** řídil krajský zemědělský tajemník.³¹⁹ Porada se sešla v jednom zemědělském podniku v jednom okresním městě.

Kromě kontroly plnění úkolů z předešlé porady se jednalo o volbách ředitelů podniků (zavádění podnikových samospráv), probíralo se plnění plánu a výsledek žní, plánovaly se podzimní práce, nákup masa a brambor. Probírali také problémy se surovinami. Na poradě bylo projednávané využívání brigádní formy práce a odměňování a plnění usnesení krajské konference o životním prostředí.

Jednání vyústilo do několika úkolů, které byly uloženy okresním zemědělským tajemníkům:

1. Při kontrole komplexního hodnocení prosadit do úkolů nomenklaturních kádrů řešení otázek životního prostředí a zaváděním „progresivních forem organizace práce a odměňování zvýšit zapojení kolektivů pracujících“.
2. S nomenklaturními kádry „řešit negativní tendence vyplývající z rozborů hospodaření za první pololetí“.
3. Projednat rozbor sklizně obilovin.
4. Projednat úkoly podzimních prací.
5. O výsledcích porady informovat stranické aktivity a nomenklaturní kádry.
6. Ve stranických skupinách projednat závěry sjezdu a rozpracovat je na okresy.

Závěr

Dominantní roli mělo v kraji vedení KV KSČ (Sekretariát a Předsednictvo). Prakticky všechno řídilo pomocí vlastních rozhodnutí a úkolů, pomocí řízení nižších míst ve stranické hierarchii, pomocí návrhů širším plénům, pomocí systému průmyslových a zemědělských tajemníků, jenž ovládal celé hospodářství, a pomocí správy nomenklatury (tj. kontroly všech důležitých lidí v kraji). Krajský národní výbor byl plně pod stranickou kontrolou. Vládnutí fungovalo jako výkonný stroj s menšími administrativními náklady než dnes. Základní charakter vládnutí pomocí porad a přípravy materiálů se od dnešního lišil především všeobecným předstíráním jednoty názorů a – výchozím podřízením se sovětské okupaci přijatou – skutečnou jednotou názorů v mnoha podstatných otázkách.

³¹⁹Podle [Zápis z porady tajemníků OV KSČ].

Podklady

Východomoravský krajský archiv

- Zápis z porady tajemníků OV KSČ, 1988.*
Zápis z konzultace vedení Vm KV KSČ s vedením OV KSČ Dubno na KV KSČ, 1988.
Informace o politicko-ekonomické situaci v orgánech Vm KNV, 1988.
Dělní práce a pravomoci volených orgánů Vm KNV, 1982.
Rada Vm KNV - Usnesení č. 181-06, 1988.
Rada Vm KNV - Usnesení č. 182-01, 1988.
Zpráva o činnosti předsednictva a sekretariátu Vm KV KSČ, konec roku 1987.
Zpráva o činnosti předsednictva Vm KV KSČ od krajské konference KSČ, 1988.
Zasedání Vm KV KSČ, 1988.
Usnesení KV KSČ, 1988.
Zápis 2. schůze předsednictva Vm KV KSČ, 1988.
Zápis z krajské konference Východomoravské KSČ, 1988.
Informace o stavu a vývoji stranického aparátu v Vm kraji v roce 1987.
Zápis 49. schůze sekretariátu Vm KV KSČ, 1988.

Rozhovory

- Rozhovor s krajským tajemníkem.
Rozhovor s předsedou KNV.

Další materiály

- Hradecká V., F. Koudelka, 1998. *Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969 – 1974*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
Kabele J., M. Hájek 2002. „Sociální hierarchie a ekvity.“ Pp. 11-27 in: Hájek, M., T. Holeček, J. Kabele, J. Kandert, P. Kohútek, Z. Vajdová: *Svět hierarchií a reálný socialismus - Dědictví komunistické vlády II*. Sociologické texty/Sociological Papers SP 02:6. Praha: SOÚ AV ČR.
Gorbačov M., Z. Mlynář 1995. *Reformátoři nebývají šťastni*. Praha: Victoria publishing.

Komunistická vláda na úrovni okresu

Zdenka Vajdová

Abstrakt

Předmětem studie je vládnutí na úrovni okresu. Příspěvek zahrnuje formální popis komunistické a státní hierarchie vládnutí v Slavonickém okrese Západočeského kraje a vztahy mezi nimi. Pokouší se dát do souvislosti aktivity okresních orgánů KSČ a ONV na konci 80. let s aktivitami vyšších orgánů a celospolečenskou situací té doby.

Úvod

Na okresní úrovni vládnutí, tak jako i na ostatních stupních vládnutí, lze rozlišit dvě mocenské hierarchie: stranickou a státní. Jejich vzájemný vztah je zcela jednoznačně vyjádřen ve schématech, obsažených v souboru názorných pomůcek.³²⁰ Okresní národní výbor (ONV) je podřízen Okresnímu výboru Komunistické strany Československa (OV KSČ) a také Krajskému národnímu výboru (KNV). Vztahy podřízenosti jsou zajištěny jednak nomenklaturou OV KSČ, jednak personálním propojením orgánů OV KSČ, ONV a KNV. Personální propojení je možné doložit i vzhledem k Národní frontě (NF) a jejím organizacím, stejně tak k organizacím hospodářským. V 80. letech jsou zjevné snahy KSČ o oddělení stranického vedení a spravování státu a hospodářství. Dařilo se to však velmi obtížně, spíše nedařilo.

Okresní úroveň vládnutí měla přímý dopad na osudy obyvatel. Na okresní úrovni se rozhodovalo o konkrétních hospodářských a sociálních záležitostech. V okrese a v lokalitě bylo nejvíce lidí - nestraníků i členů stranických organizací -, jejichž strach a poslušnost, později aspoň loajalitu, zajišťovaly okresní a místní orgány strany a vlády; v okrese a v lokalitě se naplňoval totalitní režim v životech obcí, rodin a jednotlivců.

Útvary, jejich struktura a vztahy mezi útvary

Okresní organizace KSČ

Podle Stanov KSČ, schválených na XVII. sjezdu v roce 1986 s posledními změnami,³²¹ je strana budována podle územní a výrobní zásady (čl. III, odst. 20). Znamená to, že základní organizace se zřizují podle místa bydliště komunistů a podle pracovišť. Základní organizace je základem strany.³²² Tvoří se kdekoli, kde je nejméně pět členů strany. Má-li základní organizace více členů, může vytvářet dílčí organizace strany. Sdružují se do okresních a krajských organizací. Všechny základní organizace v okrese tvoří okresní organizaci KSČ. Ve městech a místech, kde je více základních organizací, se tvoří městské a místní výbory strany se souhlasem OV KSČ; ve velkých závodech, podnicích a institucích, kde je více základních organizací, se souhlasem KV KSČ se tvoří celozávodní výbory nebo se souhlasem ÚV KSČ podnikové výbory strany.

³²⁰[Mrhal, 1981]

³²¹Na sklonku 80. let byl projednáván v okresních organizacích KSČ nový návrh Stanov, v tomto smyslu to byly poslední změny, které byly schváleny před změnou režimu.

³²²Zdá se, že ve chvílích nouze se obrací ÚV KSČ přímo na základní organizace. Tohoto druhu je i dopis z 29. 4. 1988, určený ZO KSČ, který varoval před aktivizací vnitřního i vnějšího protivníka.

Okresní výbory KSC řídí základní organizace, městské, místní, celozávodní a podnikové výbory na území okresu. Jednou z hlavních povinností okresní organizace KSC je „usměrňovat a kontrolovat práci národních výborů, odborových orgánů a dalších společenských organizací prostřednictvím komunistů a stranických skupin“ (čl. VI); stranické skupiny se tvořily na jakékoliv platformě kterékoliv organizace, kde byli nejméně tři členové strany; jejich úkolem bylo uskutečňovat na této půdě politiku strany a posilovat její vliv mezi nečleny strany (čl. IX).

Nejvyšším orgánem okresní organizace KSC je okresní konference a v období mezi konferencemi to je okresní výbor KSC. Okresní konference je svolávána OV KSC jednou za dva až tři roky. Okresní výbor je volen okresní konferencí (v našem okrese to je 43 členů a 14 kandidátů OV KSC), stejně jako kontrolní a revizní komise (v našem okrese to je 26 členů OKRK); okresní výbor volí ze svých členů předsednictvo (cca 13-15) a tajemníky (3-4) okresního výboru; předsednictvo OV řídí mezi zasedáními OV práci, organizuje a kontroluje plnění usnesení, řídí a kontroluje práci okresního aparátu strany. Okresní výbor se schází nejméně 6x do roka, v období mezi jeho zasedáními řídí práci předsednictvo. Za nejvyšší funkci v okresní organizaci KSC je považován vedoucí tajemník OV. Stanovy neurčují počty členů ani okresního výboru ani jeho předsednictva. Ve Stanovách se také nepraví, kdo se účastní zasedání OV KSC. Jediné, co se ve Stanovách říká, je, že kandidáti OV a předseda okresní a revizní komise se účastní zasedání OV KSC s hlasem poradním.

Toto je obecná struktura stranických organizací a jejich orgánů na okresní úrovni, stejně tak jako jejich povinností, jak obojí předepisují Stanovy.

Kádrový pořádek OV KSC po XVII. sjezdu KSC (1986)

V této části čerpáme z dokumentu,³²³ který je návrhem kádrového pořádku OV KSC. Kromě samotné nomenklatury OV KSC a předsednictva OV obsahuje zásady vytváření kádrových pořádků a výčet nároků na kádry, obojí má obecný charakter. Abychom porozuměli, jakou úlohu hrál kádrový pořádek v konstruování hierarchie vládnutí, zopakujme stručně obecné zásady ve zmíněném dokumentu.

Kádrová politika je jedním z nástrojů uplatňování vedoucí úlohy KSC. Jejím hlavním cílem je zabezpečení toho, aby v čele všech oblastí společenského života byli lidé náležitě vybaveni třídně politicky, odborně i morálně. Po sjezdu KSC v roce 1986 to znamená kádrově zabezpečit „strategii urychlení sociálně ekonomického rozvoje společnosti a přestavbu všech jejích sfér“. Kádrový pořádek pak vymezuje jednak dělbu práce mezi orgány a organizacemi, jednak práva, povinnosti a odpovědnost pracovníků, „kteří z pověření strany zastávají vedoucí funkce ve státních, společenských, hospodářských a ostatních orgánech a organizacích“. Rozmístování kádrů do funkcí není prosté dosazování. Kádrový pořádek vymezuje pravomoc a odpovědnost jednotlivých orgánů strany při tom takto: uvnitř strany se do vymezených funkcí volí, do funkcí v nižších stranických orgánech se doporučuje k volbě či odvolání, v jiných funkcích se potvrzuje a ještě do jiných funkcí se schvaluje, případně z funkce uvolňuje nebo odvolává. Do vedoucích funkcí mimostranických orgánů a organizací určené orgány strany delegují zástupce strany nebo schvalují kandidáta na volbu či jmenování, případně uvolnění či odvolání. Pro řídicí funkce v národním hospodářství, zdravotnictví, školství a kultuře, vědě a technice se připouští výběr pracovníků do nomenklатурních funkcí konkurzem, ale stranický orgán dává souhlas k vyhlášení konkursu, deleguje zástupce do konkursní komise a postará se, aby se připravené nomenklатурní kádry do konkursu zapojily; nakonec se stranické orgány vyjadřují k vítězi, případně doporučí opakování konkursu.³²⁴ Komplexní hodnocení svých nomenklатурních kádrů provádějí stranické organizace

³²³Podle dokumentu Kádrový pořádek OV KSC

³²⁴Tato zásada je pravděpodobně inovací v kádrovém pořádku.

pravidelně. Výběr a výchova kádrových rezerv na nomenklaturní funkce jak pro stranické funkce tak i pro ostatní funkce ve státních, hospodářských a společenských orgánech a organizacích je úkolem stranických orgánů; zařazení či vyřazení z kádrových rezerv schvalují stranické výbory nebo předsednictva. Kádrové pořádky vypracovávají všechny volené orgány na jednotlivých stupních organizace KSČ. Do nomenklatury by se neměly zařazovat funkce, které nejsou výkonnou vedoucí funkcí, jako např. pedagogické, vědecké hodnosti, posluchači stranických škol apod.

Zásady pro předkládání kádrových návrhů orgánům OV KSČ určují, který orgán kterému orgánu návrh předkládá. Odsud pak vyplývá, který orgán kterou nomenklaturu spravuje.

Nomenklatura OV KSČ. Návrhy předkládá předsednictvo OV KSČ. V této nomenklatuře jsou většinou stranické funkce, do kterých plénium OV KSČ na svém zasedání kádry volí. V případě našeho OV KSČ to jsou funkce: vedoucí tajemník a čtyři tajemníci OV (pro politickoorganizační práci, pro ideologickou práci, pro stranickou práci v průmyslu a pro stranickou práci v zemědělství), členové předsednictva OV, předsedové komisí OV KSČ (ekonomická; zemědělská, potr. průmysl a životní prostředí; ideologická; pro práci s mládeží; pro VTR; pro vnitřní život strany) a členové komisí OV KSČ. Plénium potvrzuje do funkce předsedu OKRK. Na úseku NF schvaluje předsedy OV NF, OOR, OV SSM a delegaci KSČ do OV NF. Na úseku NV schvaluje tajemníka ONV, místopředsedy ONV a předsedu výboru lidové kontroly ONV (VLK ONV).

Nomenklatura předsednictva OV KSČ. Právo předkládat kádrové návrhy do této nomenklatury má vedoucí tajemník OV KSČ, předseda OV NF, ostatní tajemníci, členové předsednictva, předseda OKRK a prostřednictvím tajemníka OV také vedoucí pracovníci státní a hospodářské správy, ale i společenských a zájmových organizací. V nomenklatuře jsou řídicí funkce jak stranické (předsedové ZO KSČ, vedoucí stranických skupin, velitelé závodních jednotek Lidových milic (LM)), tak v Národní frontě (např. předsedové a tajemníci organizací NF, OV SSM), rovněž na úseku národních výborů (vedoucí odborů na ONV, předseda posudkové komise, předsedové a tajemníci MěNV, uvolnění tajemníci a předsedové MNV) a v ostatních oblastech (ředitelé závodů, škol, řídicí funkce v oblasti soudnictví, prokuratury a bezpečnosti, rovněž funkce církevního tajemníka ONV). Předsednictvo do těchto funkcí kádry nevolí, ale schvaluje, nebo schvaluje kandidaturu.

Kádrové návrhy připravují oddělení OV KSČ, v případě mimostranických návrhů prověřují návrhy stranickou cestou (tj. např. hodnocení ZO KSČ z místa bydliště). Návrhy jsou velmi podrobné a zahrnují celkový běh života, postoje v krizových letech 1968-1969 a také informaci o rodině a příbuzných navrhovaného. S návrhem se předkládá úplný kádrový spis, který obsahuje: kádrový dotazník, životopis, hodnocení z předcházejících pracovišť a mezi ostatními kádrovými doklady jsou právě informace o rodině a příbuzných (např. změny politické příslušnosti, nezákonný pobyt v zahraničí, atd.), ale i lékařské zprávy o navrhovaném.

Orgány OV KSČ předkládají ke schválení vyšším stranickým orgánům kádrové návrhy na vedoucího tajemníka a tajemníky OV KSČ, předsedu OKRK, politické pracovníky OV KSČ, uvolněného předsedu MěV KSČ Slavonice, poslance Federálního shromáždění, ČNR, poslance Západo-moravského KNV, dále na předsedu ONV, náčelníka okresní správy SNB, předsedu okresního soudu, okresního prokurátora a ředitele okresního odboru MZVŽ.

Definitivní kádrový pořádek³²⁵ projednáváný na plenárním zasedání OV KSČ je tentýž, jako výše popsáný návrh. A ten je aktualizovanou replikou kádrového pořádku schváleného v roce 1977.

³²⁵Zápis z PZ OV KSČ 22. 6. 1989

Členská základna

Zpráva o členské základně naší okresní organizace KSČ za uplynulý rok se projednávala obvykle na březnovém zasedání. Podle informací o členské základně z roku 1980³²⁶ a 1984³²⁷ měla naše okresní organizace KSČ v 80. letech přibližně 7400 členů a kandidátů organizovaných v 240 základních organizacích, mezi nimi 27 % žen. Průměrný věk členů a kandidátů byl 46 let. Každá základní organizace byla řízena příslušným oddělením aparátu OV KSČ. V našem případě bylo řízeno oddělením průmyslu 85 organizací, oddělením zemědělství 77, oddělením ideologie 19, organizačním oddělením 50, SV ČSD řídilo 9 ZO. Formát informací o členské základně se lišil v letech 1980 a 1984 a tak přímé srovnání, ze kterého by vyplynuly změny v některých charakteristikách, např. sociálně třídní skladba členstva, není možné. Přece jenom určitou orientaci o skladbě členstva poskytuje informace z roku 1980: 29 % dělníci, 11 % členové JZD, 28 % informační a technicko hospodářští pracovníci, 6 % pracovníci ve službách a 26 % důchodci. Dá se předpokládat, že při zanedbatelných změnách v počtu členů a kandidátů (např. v 84. roce o necelé procento nárůst členů), a také v počtu základních organizací v průběhu dekády (o 5) neměnily se ani podíly sociálních tříd. Podle uvedených dokumentů bylo v KSČ organizováno 13-14 % obyvatelstva staršího 18 let.

Okresní národní výbor

Státní správu a postupně a pomalu se obnovující samosprávné funkce na území okresu zajišťoval Okresní národní výbor (ONV) se svými orgány – Radou ONV, Výborem lidové kontroly ONV a komisemi. ONV bylo součástí územní státní mocenské hierarchie národních výborů. Tato hierarchie byla řízena zákonem o Národních výborech z roku 1967 (Zákon č. 69/1967 Sb.) v následných úpravách a směrnicemi ústředních státních orgánů. Poslanci ONV byli voleni ve volbách konaných jednou za 5 let. Současně byli voleni poslanci MNV, KNV, poslanci Federálního shromáždění a České národní rady. Volila se jednotná kandidátka Národní fronty. Synchronizace zásadních událostí, které organizovaly společenský a hospodářský život země, ilustruje provázanost mocenských hierarchií strany a vlády.

Sjezdy KSČ	Volby do zákonodárných a zastupitelských orgánů	Pětiletky (PLP)
XIV. sjezd v roce 1971		
XV. sjezd duben 1976	červen 1976	6. pětiletka 1976 – 1980
XVI. sjezd duben 1981	červen 1981	7. pětiletka 1981 – 1985
XVII. sjezd březen 1986	květen 1986	8. pětiletka 1986 –

Pětileté plány byly obvykle v 1. roce pětiletky schvalovány Federálním shromážděním jako zákon. G. Husák o PLP říká na sjezdu v roce 1981, že plán „je program strany. Schvaluje jej ÚV KSČ, Federální vláda, Česká a Slovenská národní rada. Je to zákon ...“³²⁸.

Náš ONV³²⁹ měl cca 70 poslanců a zasedal čtyřikrát do roka. Zasedání pléna ONV byla číslována vždy od začátku volebního období. Trvala obvykle jeden den. Rada ONV měla cca 12 lidí, zasedala každých 14 dní, jednání trvalo obvykle jedno dopoledne (3-4 hodiny). Nejvýznamnější funkcí ONV byl předseda, tajemník, místopředsedové, předseda Výboru lidové kontroly.

³²⁶Informace pro plenární zasedání OV KSČ dne 22. 3. 1980

³²⁷Základní údaje o členské základně okresní stranické organizace Slavonice. PZ OV KSČ 31. 3. 1984

³²⁸Zpráva o činnosti strany a vývoji společnosti od XV. sjezdu KSČ, str. 28, Praha, 1981, Svoboda

³²⁹Informace jsou čerpány z dokumentů ONV – zápisy plenárních zasedání ONV, zápisy zasedání Rady ONV – uložených ve Státním okresním archivu.

Normativní založení útvarů

Normativní rámec obou mocenských hierarchií určovala Ústava a zákony. Pro jejich činnost byl závazný dokument o hospodářském a sociálním rozvoji společnosti, který byl schvalován na sjezdu KSČ a z něhož vycházel pětiletý plán, který byl schvalován jako zákon (viz výše). Tak např. v roce 1986 byl na sjezdu KSČ schválen dokument *Hlavní směry hospodářského a sociálního vývoje na léta 1986-1990 a výhled do roku 2000*. Dokument stejného významu schválený sjezdem o 10 let dřív se jmenoval velmi podobně, *Směrnice pro hospodářský a sociální rozvoj v letech 1976-1980*. Zprávu „Hlavní směry“ přednesl na sjezdu v roce 1986 člen předsednictva a předseda vlády Lubomír Štrougal; na sjezdu v roce 1976 také; v roce 1981 to muselo být podobné. Pětiletý plán byl rozpracováván v lokálních podmínkách a jeho plnění kontrolováno, projednáváno orgány NV a orgány stranickými na všech úrovních.

Čas a obsah jednání

Kalendář i obsah jednání jak ONV tak OV KSČ a jejich orgánů je určen roční dobou a zasedáními vyšších orgánů.

Plenární zasedání ONV byla svolávána 4x do roka. Jejich průběh byl připraven na předcházejících jednáních rady ONV: rada schválila program a připravené usnesení a dala se informovat o úvodní zprávě o činnosti ONV a VLK od posledního plenárního zasedání. Průběhy zasedání byly bezproblémové a jednání zcela sterilní. Účastnilo se cca 160 lidí.

Rada ONV se scházela k jednání každých 14 dní. Několikrát do roka bylo společné zasedání Rady ONV a OV NF; po projednání společných věcí jednala Rada dále samostatně. Projednávané zprávy dostávali členové rady předem a písemně v určeném termínu. Jednání k určité zprávě byli přítomni ti, kterých se týkala; byli to např. předsedové MNV, ředitelé podniků apod. Diskuse byla krátká a na návrh předsedy ONV, který diskusi obvykle uzavíral, bylo schváleno předem připravené usnesení. U dalšího bodu jednání byli přítomni jiní dotčení. Diskuse byla obvykle bezrozporná, materiály byly dopředu známy. Rada vždy projednávala:

- ♦ politicko-organizační práci jednoho MNV v okrese,
- ♦ rozpracování a plnění úkolů pléna ONV,
- ♦ plnění úkolů k zajištění závěrů n-tého pléna KV KSČ
- ♦ plnění úkolů k zabezpečení závěrů n-tého zasedání ÚV KSČ
- ♦ politicko-organizační směrnice k zabezpečení jarních zemědělských prací (resp. žní, sklizně brambor apod.)
- ♦ schválení zahraničních výjezdů nomenklaturních osob do zahraničí (např. ředitelka MŠ jede do NDR na rekreaci, apod.)

V průběhu roku a pak ve 2. pololetí se postupně projednávaly výroční a půlroční zprávy z různých oblastí, např. Stížnosti a připomínky občanů a poslanců, Socialistická soutěž NV a podniků, demografická situace a potratovost, ... ; pravidelně také zprávy o zásobování obyvatelstva, připravenost vánočního trhu, náborů pracovníků pro to či ono s rozpisem vždy na podniky a organizace. Opakovaně se projednávaly zprávy o vzdělávání, o zdravotnictví apod., vždy to bylo v návaznosti na nějaké usnesení vlády, strany a Zpm. KNV; obvykle se konstatují nedostatky (lhůty v prádelně, nedostatek toaletního papíru, mnoho dětí ve třídě,...), ale jsou rezervy, všechno je v pořádku. Nově se na jednání Rady objevuje v roce 1984 bod „převedení majetku z vlastnictví čsl. státu do vlastnictví MNV“ nebo různých státních podniků, např. Čsl. státních lesů. Zajímavým dokumentem jsou Zásady skládání účtů poslanců ONV voličům, podle zákona o NV (§14, odst. 2b) a na základě Usnesení Zpm.

KNV č. 287/84; byly projednány na 22. zasedání rady ONV.³³⁰

³³⁰Je zřejmé, že synchronizace projednávaných záležitostí byla dobrá.

Zápisy působí naprosto uhlazeně, ani v 84. roce ani později nejsou zmíněny nějaké události přesahující obzor kraje, ale většinou ani ne okresu. Zdá se však, že v zápisech z 88. roku se častěji vyskytuje ohled na občana, někdy je zřetelným důvodem nějaké akce.

Plénum OV KSČ

Na plénu OV KSČ,³³¹ které se scházelo 6x za rok, se opakovaně projednával „Postupový plán OV KSČ“ na vymezené období. Byl obvykle vymezený konáním sjezdu KSČ nebo zasedáním ÚV KSČ. Byl roze-psán pro průmysl, zemědělství, kádrovou práci, dále pro předsednictvo, pro komise OV KSČ a na celý rok i s odpovědností jednotlivých tajemníků OV. Někde se časem stala součástí programu plenárního zasedání OV i informace o jednání předsednictva OV (POV); mezi jednotlivými zasedáními pléna šlo o 3-4 jednání. Informace o jednání POV se stala v průběhu času rozsáhlejší, a to ve struktuře:

1. hospodářská politika
2. zemědělství a potravinářství
3. vnitrostranický život
4. ideová a masová politická práce
5. politický systém
6. kádrové a organizační otázky

Na lednovém zasedání pléna OV v roce 1988 bylo hlavní zprávou Rozpracování závěrů 7. pléna ÚV a na něm vystoupení nového generálního tajemníka M. Jakeše,³³² který vyhlásil program „komplexní přestavby a prohloubení socialistické demokracie“; ve zprávě byl hned na začátku zmíněn M. Gorbačov a jeho úsilí o perestrojku.

Předsednictvo OV KSČ

Na zasedání POV³³³ se vždy nejprve projednávaly kádrové a organizační otázky. Body k projednání vyčerpávaly téměř celou abecedu. Pravidelně se objevovalo schválení přijetí členů KSČ, kandidátů, ale také zrušení členství v KSČ. Projednávalo se „potvrzení zrušení členství v KSČ“ s různými důvody: pro pasivitu, neplnění členských povinností, neplacení příspěvků, často na vlastní žádost; na jednom POV to bylo 5 lidí. V případech vlastní žádosti o ukončení členství byla vytvořena komise v ZO, která nejprve s dotyčným jednala a která měla zjistit důvody žádosti o ukončení členství; komise pravidelně dospívala k výsledku, že dotyčný trvá na zdravotních nebo rodinných důvodech apod. Současně se projednávalo udílení medailí za zásluhy, potvrzovalo se přijetí dalších členů a kandidátů.

Na druhém zasedání POV v roce 1989³³⁴ předal vedoucí tajemník OV KSČ ústní informaci k působení nepřátelských struktur na území ČSSR, čímž pravděpodobně zdůvodnil, že vyšší stranické orgány si přály být průběžně informovány o tom, co se děje na území. V roce 1989 se stala součástí jednání předsednictva Informace o politické situaci a postupu stranických orgánů při zabezpečení závěrů XVII. sjezdu a usnesení ÚV v měsíci N. Např. „V měsíci květnu byla celková politická atmosféra v okrese pozitivně ovlivňována úsilím pracovních kolektivů v průmyslu, zemědělství i dalších oblastech o splnění sjezdových závěrů v hospodářské oblasti v souvislosti

³³¹Zápisy ze zasedání pléna OV KSČ z 80. let.

³³²Suk, 1999, str. 27

³³³Zápisy z jednání předsednictva OV KSČ z 80. let

³³⁴Zápis z jednání POV 23. 1. 1989.

s reagencí na Provolání předsednictva ÚV KSČ ke 41. výročí Vítězného února, společenskými akcemi v rámci prvomájových oslav a 44. výročí osvobození Československa Sovětskou armádou.³³⁵ Pravděpodobně vyšším stranickým orgánům nešlo o tento druh informací. Hned v dalším zápise³³⁶ se projevuje dopad událostí odehrávajících se za obzorem okresu. V Informaci o politické situaci v červnu 1989 stojí: „...Stálá pozornost věnována vývoji v SSSR ... neustávají obavy o vývoj v PLR a MLR ... V závěru měsíce byly zaznamenány první odsuzující reagenty na výzvu Charty, např. účastníci plenárního zasedání MNV obce K. se připojili k svolání PÚV a odsoudili jednání protisocialistických živlů sdružených v Chartě 77...“. Přestože jednání POV běžela podle plánu předem stanoveného, Informace o politické situaci nějak reflektují události, o kterých se obyvatelé dovídají nejen z Rudého práva, ale i z vysílání radia Svobodná Evropa, které přestalo být rušené: „Názorová situace ... s obavami je hodnocena situace v Polsku a Maďarsku a SSSR (... nedodržování smluvních vztahů ... nájezdy polských občanů na burzy v Ostravě ... odkládání dokončení společných staveb v SSSR, neúspěšné jednání kolem vodního díla na Dunaji apod.) ... Obavy, aby k podobnému vývoji nedošlo i u nás ... s překvapením sledován útek tisíců mladých občanů NDR ... Ve vnitropolitické oblasti jsou i nadále kritické připomínky k úrovni zásobování vnitřního trhu ... přes přijatá opatření k umělcům, kteří podepsali Několik vět, stále se objevují zejména na obrazovkách televize – proč opatření není vedením TV důsledně dodržováno ...“³³⁷

Bylo svoláno mimořádné zasedání POV³³⁸ a to odpovědělo na společenskou situaci jednoznačně dokumentem „Postup stranických, státních a hospodářských orgánů a Národní fronty okresu v politicko-organizačnické a masové politické práci v současném období“. Byla to mobilizace civilních i silových složek KSČ.

Jestliže postavíme do kontrastu obsah projednávaných skutečností v rámci kádrových a organizačních otázek (přibývajících rezignace na členství a kandidaturu v KSČ) a vývoj obsahu pravidelné měsíční informace o politické situaci a postupu (i když by to byla jenom kamufláž nebo projev, který by bylo možné později vydávat za kamufláž), vynořuje se hypotéza o konzervační úloze OV KSČ v celospolečenských procesech, odehrávajících se na sklonku 80. let v České republice.

Podklady

Mrhal, T. et al. 1981. *Soubor názorných pomůcek k výuce a studiu předmětu teorie a praxe výstavby strany*. Praha: VŠ ÚV KSČ.

Zpráva o činnosti strany a vývoji společnosti od XV. sjezdu KSČ. 1981. Praha: Svoboda. Str. 28.

Suk, J. 1999. *Chronologie zániku komunistického režimu*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny.

Státní okresní archiv

Kádrový pořádek OV KSČ.

Zápis z PZ OV KSČ 22. 6. 1989.

Informace pro plenární zasedání OV KSČ dne 22. 3. 1980.

Základní údaje o členské základně okresní stranické organizace Slavonice. PZ OV KSČ 31. 3. 1984.

Zápis z jednání POV 23. 1. 1989.

Zápis z jednání POV 26. 6. 1989.

Zápis z jednání POV 10. 7. 1989.

Zápis z jednání POV 16. 10. 1989.

Zápis z mimořádného jednání POV 21. 11. 1989.

³³⁵Zápis z jednání POV 26. 6. 1989.

³³⁶Zápis z jednání POV 10. 7. 1989.

³³⁷Zápis z jednání POV 16. 10. 1989.

³³⁸Zápis z mimořádného jednání POV 21. 11. 1989.

Komunistické vládnutí ve Filipově a Dubenském okrese na konci osmdesátých let

Jiří Kabele³³⁹

Abstrakt

Studie Komunistické vládnutí v Filipově a Dubenském okrese na konci osmdesátých let popisuje výkon moci ve městě Filipově. Zaměřuje se na činnost Městského národního výboru a městského výboru KSČ. Rekonstruuje z výpovědí svědků vztahy městských rozhodovacích míst k okresním střediskům moci: Okresnímu národnímu výboru Dubno a Okresnímu výboru KSČ. Rekonstrukce okresního vládnutí se převážně opírá o archivní dokumenty.

³³⁹Předkládaná studie je zredukovanou, upravenou a místy i doplněnou studií Filipovští komunisté na konci dvacátého století, která byla zpracovaná v rámci grantu 403/97/0971 Přerodové procesy. Redukce se dotýká především v původní studii bohaté dokumentaci citacemi rozhovorů.

Komunistická filipovská vláda v osmdesátých letech

Kronika

Komunistické vládnutí Filipovu má svou historii sahající až do poválečného období. Na ni jsme se v tomto výzkumu příliš nezaměřovali a ani naši svědci o ní nijak obsáhle nevypovídali. Náš zájem se především soustřeďoval na zdroje stability komunistické vlády ve filipovském mikroregionu, stejně jako v celém okrese. Institucionální režim, který jsme studovali, se zrodil z normalizace sedmdesátých let a její reformy státní správy, která vedla k vytvoření střediskových obcí (č. 49/1982 Sb.).³⁴⁰ Naopak svědectví i dobové dokumenty řízení vypovídají o tom, že perestrojka do okresu a mikroregionu dorazila jen málo.³⁴¹

Restauraci komunistické disciplíny a pravidel hry v době normalizace můžeme částečně sledovat v archivu díky tomu, že normalizátoři a tehdejší tajemník OV KSČ si zřejmě potrpěli na systematické zpracovávání písemných podkladů a časová odlehlost naopak způsobila, že tyto materiály se „cestou do archivu“ neztratily. Jádrem této restaurace se stala obnova rutinního spravování nomenklatury v rámci široce chápaného systému kádrové a personální práce.

Vznik střediskových obcí v osmdesátých letech, při němž Filipov k sobě nabral další obce - Filipovské Petrovice, Vidly, Blovice, nikdo z našich svědků z Filipova jako událost v životě města či mikroregionu prakticky nezmiňoval. Sehrála ovšem důležitou roli v rámci proměny radnice po roce 1989, kdy se osamostatňovaly dříve nesamostatné vesnice.

Slovo *přestavba* či *perestrojka* se v rozhovoru našich informátorů prakticky nevyskytovalo, ani v ironickém kontextu. Naopak vše svědčí o tom, že okres Dubno, k němuž Filipovsko patří, představoval oblast, kde se způsoby vládnutí a ovládání veřejnosti vytvořené v normalizaci zachovaly téměř nedotčené změnami až do samotného listopadu 1989.³⁴²

Historie okresního města Dubno nebyla barvitější. V druhé polovině osmdesátých let zde ovšem došlo na úrovni ONV a OV k výměně osob na klíčových pozicích, o níž hovoříme dále.

³⁴⁰„Přechod ke sloučeným vesnicím v sedmdesátých letech konsolidaci završil. Došlo k tomu, že místní vlády ztratily postavení. Ani se moc nebránily, protože okres byl dostatečně silný a měl všechny aparáty pevně v ruce. Vše se točilo kolem družstva, protože družstvo byl majetek. Byl to monopolní velký vlastník. Je třeba si uvědomit, že to nebyla skutečná družstva, ale spíše něco na způsob podniku. Lidé neparticipovali na vlastnických právech.“ [Předsrpnový vysoký funkcionář KSČ Hlavata 1998].

³⁴¹Ředitelé byli ovšem v průběhu roku 1989 voleni i zde v souladu s novým zákonem o státním podniku a POV je jenom potvrzoval. [Návrh zákona o státním podniku. 87].

³⁴²„Ta komunální politika se dělala pořád stejně až do listopadu, fungovalo to pořád stejně a dobře.“ [Členka rady ONV Palečková 1998].

Filipovské vládnutí v reálném socialismu

Dnešní předseda komunistické strany uvádí, že komunistů bylo před listopadem 1989 ve Filipově asi 300.³⁴³ Vládli hlavně ze dvou orgánů: Městského výboru KSČ (dále jen MěV) a Městského národního výboru (MěNV). Přírozenou baštu komunistů tvořila pak základní škola, kde působil v roli ředitele předseda MěV Čížek. Jej nahradil soudruh Paleček, jehož žena - naše důležitá svědkyně - zde také učila. Ta byla celá sedmdesátá a osmdesátá léta poslankyní ONV a členka rady ONV. Konečně dodnes zde učí bývalý předseda NF a dnešní předseda KSČM, Kaláb (další náš popřední svědek).

V sociální hierarchii rolí po předsedovi MěNV a předsedovi MěV nejbližší nižší pro veřejnost stále zřetelné patro hierarchie tvořili členové MěV KSČ. Ve výboru vedle předsedů MěV, MěNV, NF nalzáme z vlivných osobností Filipova ještě ředitele velkých podniků (Fruty, případně Sigmy), JZD a Státního traktorové stanice /STS/.³⁴⁴ Řídil-li předseda MěV pro Filipov nejrepresentativnější městský výbor, jehož složení - včetně personálního obsazení funkce předsedy MěNV - bylo plně v rukou předsednictva OV KSČ, pak předseda MěNV - rovněž schvalovaný předsednictvem OV KSČ - zase řídil volené orgány: radu a plénum MěNV. Jeho případná síla - v případě předsedy Širokého zřetelně zastihující v posledních letech pozici předsedy MěV Masáka - ovšem nevyplývala z takto získané legitimacy, ale z toho, že to byla placená funkce. Disponoval úřadem a velkými zdroji.³⁴⁵ Funkce předsedy MěV byla naopak dobrovolná. Zdroje městského výboru byly minimální a také skutečná rozhodovací síla nebyla na MěV, ale až na OV KSČ.³⁴⁶ Existovala zřejmě nepsaná dohoda mezi posledním předsedou MěV Masákem a zkušenějším předsedou MěNV Širokým o tom, že druhý bude vládnout a první bude mít klid za to, že tuto vládu bude posvěcovat. Je to model, který zřejmě mohl fungovat v řadě měst.

Městský výbor KSČ

MěV KSČ Filipov byl nejnižším sídelním orgánem v hierarchii územní výstavby strany. Důležitý byl jen místně a zřejmě proto se dokumentace jeho činnosti nedostala do archivu. Rozhovory s místními funkcionáři nám dovolí vylíčit činnost MěV z pohledu jeho členů. Začneme tím,

³⁴³ „Vstoupil jsem do KSČ v roce 1975, ale zájem jsem měl již v roce 1973. Školy ale dostaly směrná čísla a musel jsem dva roky čekat než na mě došla řada. Z okresu vždycky přišly příkazy, jednou brali mladý, jindy stření věk Starali se o to, aby nebyla narušena kontinuita mezi generacemi v KSČ. K tomu došlo po revoluci.“ Zde mi pan Kaláb nabízel, že mi řekne lidi, kteří se dnes dušují, že by nikdy do strany nevstoupili, ale on ví, že se o vstup ucházeli a neuspěli. . . . „Kdo zastával významnější funkci tak u nás byl.“ [Předseda NF Kaláb 1998]

Jiní ovšem uvádějí číslo nižší, dokonce i jenom 200. Tento velký rozdíl může být dán tím, zda se započítávají anebo nikoli i vesnice patřící do střediskové obce Filipov.

³⁴⁴Hierarchie moci (rekonstruované spolu se ženou):

1. předseda MěV KSČ: Čížek
2. předseda MěNV: Široký
3. Fruta: ing. Klocman
4. Předseda JZD: Presinger, Oparek (agronom JZD),(po něm mladý inženýr)
5. STS: Sachr Rudolf, ml.
6. Předseda NF: Masák, Robert Kaláb (učitel, pak také předseda NF)

[Předseda MěNV Široký 1998]

³⁴⁵Rozpočet tehdejšího filipovského MěNV ve výdajové složce například zhruba odpovídal rozpočtu celého OV KSČ.

³⁴⁶Rozpočet neprofesionální MěV tvořil patnáct tisíc, tj. tři promile rozpočtu MěNV. „MěV KSČ měl minimální rozpočet, prostředky na městskou konferenci musel žádat z okresu. Rozhodování nebylo založeno na ekonomickém základě, taková síla byla na MěNV a závodech. MěV rozhodoval zpravidla o tom, co bylo připraveno na MěNV. Členství v MěV KSČ byla čestná funkce.“ [Předseda MěV Masák 1997].

co nás osobně nejvíce překvapilo. MěV ve Filipově žil po finanční stránce prakticky z ničeho.³⁴⁷ Komunisté sice organizovali mnoho akcí, ale v jejich režii byly prakticky jen schůze MěV a výroční schůze filipovské stranické organizace. První máje, MDŽ, hody, akce Z atd. především režírovali, ale neprodukovali. Produkce byla kolektivní anebo v rukou MěNV, podniků, společenských organizací NF. Zdroje se často kolektivně skládaly ad hoc. Je třeba říci, že ve hře byly organizace disponující statky a finančními zdroji pocházejícími z rozpočtu (rozpočtové a příspěvkové organizace) anebo do rozpočtu odvádějící drtivou většinu svých zisků. Organizované akce byly jedním ze „sacích“ kanálů, kterým se zdroje dostávaly zpět do Filipova přímou cestou. Od socialistických občanů nebyly žádané nijaké finanční oběti, především byla důležitá účast v podobě členství ve společenských organizacích NF anebo ještě bezprostředněji brigádnických hodin. MěV³⁴⁸ neprodukoval, ale především koordinoval a jeho moc byla dána centrálním postavením v lokální, úzkostlivě regulované institucionální síti. Tuto centrální koordinační roli mohl celkem snadno - zejména při slabém, neambiciózním, problémovém³⁴⁹ či líném předsedovi MěV - převzít MěNV se zkušeným předsedou.

Předseda MěV, ale totéž platí i o předsedovi MěNV, se starali o to, aby ve Filipově byla práce pro lidi, aby se všichni mohli využít v dříve společenských či zájmových, dnes neziskových organizacích. Jejich paleta se prakticky po roce 1989 nezměnila.³⁵⁰ Předseda k tomu svolával MěV, vedl zápisy z jednání a dělal plán jeho práce. Na výboru projednávali jednotlivé závody v jejich gesci a společenské organizace. Na tato jednání byli zváni jejich představitelé. Sledovali činnost veřejné bezpečnosti. Ve všech větších podnicích a institucích měli komunisté své vnitřní závodní organizace s předsedou a výborem. Na ně se mohl MěV obracet a od nich získával informace.³⁵¹ Představitelé institucí byli zváni na „výbor“ anebo naopak členové výboru navštěvovali důležité podniky - výroční schůze a jednání organizací v jejich gesci.

Komunističtí funkcionáři působící na městské úrovni také ještě kontrolovali veřejnou bezpečnost.

³⁴⁷ „Prostě přijela návštěva z družebního města na Slovensku a den se o něj starala škola, pak Fruta a pak třeba Sigma. Ty měly peníze. My jsme neměli nic. Jen jsme dělali schůze a zvali si lidi. Podobně ale ani OV KSČ nemělo vlastní fondy, z kterých by mohli financovat něco podle vlastního uvážení. To museli vždy získat od někoho, kdo byl "pod nimi" - z podniků a organizací, kam chodily plánovací peníze.“ [Předseda MěV KSČ Čížek 1997] „Základní organizace strany neměly peníze. Příspěvky byly sice značné (1 % odbory), v komunistické straně progresivně rostly s velikostí platu, např. nad 5000 již činily 4%, ale ty se odváděly.“ [Předseda NF Kaláb 1998] Podle rozpočtu OV měl MěV Filipov v roce 1989 8 a půl tisíce na agitaci a propagaci, tři a půl tisíce na konání výroční schůze a 2 300 Kčs na jiné organizační výdaje. Celkem tedy necelých patnáct tisíc.

³⁴⁸ „MěV KSČ měl 12-13 členů, jezdíval na něj jejich instruktor z okresu. Měl vždy víc obcí. Ten moc nevystupoval, víc poslouchal a ptal se. Koalice tam nebyly. Ani rozpory. Nejrozhodnější slovo jsme měli my dva předsedové. My jsme zadávali úkoly podnikům a ty se tomu občas ovšem bránily.“ [Předseda MěNV Široký 1998].

³⁴⁹ „Chyby komunismu: jednoznačně se spojovaly vedoucí funkce s členstvím v KSČ. Vedlo to až k takovým absurditám, že Leopold Kos, který na to neměl, měl největší postavení ve Filipově. Byla to chyba podstatná, ale ne obecná. Leopold byl člověk hodný a poctivý, ale neměl na to.“ [Předseda MěV Masák 1997].

³⁵⁰ „Lidé nebyli ochotni moc pracovat. Organizace jen vykazovaly činnost. Celá věc spočívala v tom, vybrat schopné lidi, kteří by pracovali v intencích, které ta která organizace měla. Tam, kde se to podařilo, tam to fungovalo. ... Svazarm 195 členů, ale jen 10-12 aktivních, ostatní byli členy a platili. Sokol 336, kolik ale intenzivně žilo, jen někteří. Házená, fotbal a to je všechno a ti žijí i teď.“ [Předseda MěV KSČ Čížek 1997].

³⁵¹ „Ve státní správě bylo nad 50% komunistů a tak se nadřazený mohl obracet na stranické předsedy, aby zjednal autoritu svým příkazům. Ředitelé podniků poslouchali, protože všichni rozhodující byli v MěV KSČ.“ Ještě prý ale byla nějaká koordinační rada, v níž byli všichni ředitelé podniků a kde se organizovaly velké akce. Družstvo dodá takovou a takovou mechanizaci, Fruta to a to, atd. „Tam, kde to vážlo, zasáhla strana. Postih ani nebyl třeba. Spolupráce byla pravdu na vysoké úrovni, jinak by se tolik práce nedalo udělat. Taký se nikdy moc nediskutovalo. Akce Z šla velice dobře. Když jsem o tom referovala na jednání rady, dost dobře se to poslouchalo.“ [Členka rady ONV Palečková 1998] „Široký, Čížek, Masák, ti se nejčastěji scházivali, protože NF se na velkých akcích také významně podílela. Ředitelé podniků většinou nebyli v radě nebo plénu, a tak se vše muselo dojednávat na jiném fóru, koordinační radě MěV KSČ, kde ředitelé největších podniků také byli.“ [Členka rady ONV Palečková 1998].

Nebo jí byli spíš kontrolováni? Veřejná bezpečnost měla totiž svou vlastní linii podřízenosti. Náčelník SNB ve městě podléhal okresnímu náčelníkovi a ten byl členem grémia Okresního štábu řízeného okresním tajemníkem KSČ. Z okresu sem zasahovala Státní bezpečnost, tzv. hospodářská kriminálka a samozřejmě další okresní „silové orgány“, prokuratura, podnikové Lidové milice apod.³⁵² Protože rozhovor o těchto „silových záležitostech“ představoval choulostivé téma, soustředili jsme svou pozornost jen na Státní bezpečnost. Věděli jsme, že v mikroregionu působili dva disidenti.³⁵³ Aktivní působení StB přiznali pouze předseda MěNV Široký³⁵⁴ a předseda MěV Čížek.³⁵⁵ Ostatní funkcionáři o StB věděli, ale u nich ve Filipově se s ní nikdy nesetkali. Sami nikoho neperzekuovali. Všichni evangelíci přece nakonec vystudovali. Měli s StB co do činění, jedině když muži v civilu za nimi osobně přišli.³⁵⁶ Působily zde ovšem ještě dvě ryze místní instituce: Pomocná stráž³⁵⁷ a síť informátorů, které si organizovali místní představitelé. Předseda MěNV Široký také své organizování donašečské sítě přiznal,³⁵⁸ naopak Čížek, předseda MěV, je odmítl.³⁵⁹

Filipovská radnice

Komunistická radnice ve Filipově se, alespoň na první pohled, organizačně nelišila od radnice politstopadové. Byl to, viděno z venku, také úřad, jehož nadstavbu tvořily volené orgány: plenární zasedání MěNV (dnes zastupitelstvo) a rada (dnes též rada). Jim předsedal předseda MěNV, dnes starosta. I dělba práce mezi tajemníkem a předsedou MěNV byla podobná. Předseda MěNV Široký spolu s tajemníkem Peterkou - měřeno tehdejšími měřítky - tvořili zdatný tým a není proto divu, že předseda MěNV předčil svým vlivem v hodnocení některých straníků dokonce i předsedu

³⁵² „Na každém závodě byly milice, kdyby nyní byly, mohly by se výraznou měrou podílet na těch katastrofálních záplavách. Milice řídil OV KSČ. Přehled o veřejné bezpečnosti, tím spíše Státní bezpečnosti jsem neměl. MěNV dostával pouze přehled o trestné činnosti. S StB jsem se nedostal do kontaktu, asi tu působila, ale tak, že jsme to ani netušili. O nich jsem opravdu nic nevěděl. Byla tam ovšem pomocná stráž VB. Pomáhali honit zločince a někdy řídili dopravu.“ [Předseda MěV Masák 1997].

³⁵³ Jedno překladiště disidentské literatury pašované do ČSSR bylo v domku místních evangelíků vedle dvora, kde bydlel tehdejší předseda MěV KSČ Masák. Málem se stalo, že mikrobus s literaturou na jeho dvoře také jednou omylem skončil.

³⁵⁴ „Tajná policie náhodou plnila důležitou funkci. Šli tam ti nejlepší, měli kontrolu nad funkcionáři. Ty by taky kradli, kdyby mohli. Jo, to byli odborníci. Na mě asi nesbírali informace, ale strana musela mít kontrolu. Sám jsem se s ní nesetkal. Nebýt Hlavatého ve Voticích, který byl hlídáný, jeho dcera dělala ... v Brně, ale těm taky nikdo nic neudělal, jen je hlídali. My jsem o tom samozřejmě věděli. Nebýt jich, tak bych ani o nich nevěděl. Občas jsme se s některými sešli u sklenice vína, ale to bylo jenom tak. V StB byli schopní lidi.“ [Předseda MěNV Široký 1998].

³⁵⁵ „Tajná policie tu samozřejmě byla, ale já jsem odmítl donášet. Bylo to tak, že jsem byl předsedou a někdo (z STS) mi přišel říct, že se na mě ptali páni a naznačovali, že jako mám něco se školačkami. Byli z Brna, a tak jsem se strašně rozčílil. Volal jsem na okres i Brno a strašně jsem jim vynadal. Řekl jsem, že to tu nechci mít, a tak se pak už na mě neobraceli.“ [Předseda MěV KSČ Čížek 1997].

³⁵⁶ „Nedovedu si představit, že by někdo byl agentem. Nesetkala jsem se státní bezpečností.“ Pak si ale vzpomíná, jak za ní přišli: „To bylo v roce 1972, když sháněli materiály proti Čížkovi, bylo to z ONV. Přišli za mnou, abych svědčila proti němu, že ji obtěžoval. Neměla jsem ráda Čížka, ale to jsem udělat nemohla.“ Když jsem se ale ptal prve na tajnou bezpečnost a potom na donašeče. To vše vyvracela. [Členka rady ONV Palečková 1997].

³⁵⁷ „Pomocná stráž? Především z mladších lidí, mnozí funkcionáři, spousta kamarádů. Hlídali po diskotékách, hašiš, proti vandalství. Sem tam nějaký dostal pendrekem. Tenkrát na Národní taky dostali, ale to teď už určitě víc tlučou. Třeba, když hlídají Temelín. Když stojí policajti proti lidem a ty jdou proti nim, tak se policajti musejí bránit. To bylo dřív a teď je to taky.“ [Předseda MěNV Široký 1998].

³⁵⁸ „Informátoři? Tak to člověk musel mít. Musel vědět, co se děje ve městě, v podnicích, jinak by na ně nemohl tlačit, když něco chtěl. Tak to jsem měl zorganizovaný. To byla nutnost, abych byl informovaný a mohl rozhodovat.“ [Předseda MěNV Široký 1998].

³⁵⁹ „Tajná policie prý spíš chodila na předsedu MěNV, ten měl své informátory. Já jsem je nepotřeboval, protože je měli když tak předsedové ve všech organizacích, a on se od nich vše dozvěděl a tak viděl všude. Určitě tu měli (StB) někoho, ale nevím, koho, a ani mě to nezajímalo.“ [Předseda MěV KSČ Čížek 1997].

MěV Čížka.³⁶⁰ Spolu se svým neméně úspěšným tajemníkem Peterkou³⁶¹ především sháněli pro lidi byty a práci.³⁶² Byty budovali za podmínek pro občany z dnešního hlediska zřejmě neuvěřitelně výhodných.³⁶³ MěNV měl jasný a srozumitelný úkol, a tak se rodila tradice budovatelství, která pak výrazně zavazovala novou polistopadovou radnici.

Všechny peníze šly z okresu; 4,5 až 5 milionů podle velikosti akce Z, v níž budovali něco pro Filipov (někdy i za 1-2 miliony). Na provoz město spotřebovalo 3-3,5 milionu. Domovní správa ovšem byla vyčleněná z rozpočtu. Starali se o kulturu, školství a tělovýchovu (na platy učitelům dostávali peníze z okresu, ale provoz škol včetně školních kuchyní hradili). Mohlo se jim ovšem stát, ale nestávalo, že i popisované málo peněz bylo hodně. Na okrese byl nedostatek stavebních firem.³⁶⁴ Okresní stavební podnik měl určitou kapacitu vyhrazenou pro Filipov, ale malé zakázky mu třeba nestály za to a pak nic nepomohlo, že stavba byla zařazena do plánu.³⁶⁵

Obce si mohly naplánovat jen to, na co vybyly peníze. Když chtěli filipovští komunisté investici, museli ji dostat do plánu a pak ještě také do rozpočtu. Předseda, aby dostal řekněme nákupní středisko do plánu, musel nejprve obejít funkcionáře okresu. To ovšem již musel mít stavbu předprojektově připravenou. Projekt musel zadat (30-50 tis.) a nechat na ONV schválit příslušnými odbory. Pak mohl do rady ONV, aby jej dala do plánu. Tam měli svého poslance („učitelka Palečková, to je člověk s velkým přehledem, ta jim moc pomohla“). Kdyby to nikdo netlačil, tak by stavba neměla šanci. Aby se investice do plánu vpravila, museli často až do Prahy. Zde se rozdělával „balík“ navíc. A to se opakovalo každý rok. Stavba mohla z rozpočtu vypadnout. Peníze byly vždycky jenom na konkrétní věci a rok. Přitom MěV KSČ podle předsedy MěNV Širokého v těchto záležitostech moc platný nebyl. MěV KSČ ho jen zpovídal, tak jako ho zpovídal okres. Když tajemník anebo předseda ale akci již dostali do plánu, pak MěV KSČ byl již více nápomocný, protože organizoval podporu podniků.

Všechno plánování se podle posledního předsedy NF a současného předsedy KSČM Kalába začínalo tím, že „když se blížila pětiletka, předseda napsal dopis všem organizacím, aby mu sdělily, co by mělo být ve volebním programu třeba na rok 1970 -75. Na seznamu byly podniky, společenské organizace, prostě všichni. Pak se na obci provedla sumarizace, diskutovala se na MěV a MěNV. Vypočítalo se, že by to stálo třeba reálně 45 milionů, částka se nafoukla na 60 (vždy se totiž krátila) a poslala se žádost na okres a tam se zase částka snížila třeba na 40 milionů.“³⁶⁶

³⁶⁰ „Asi nejvlivnější byl Široký. Člověk ale neví, co by se dělo, kdyby chtěl něco jiného než Čížek. Masák byl již jasně méně vlivný. Široký dostal peníze, ale aby je dostal, musel jít na MěV KSČ, aby ho podpořil na okresní úrovni.“ [Členka rady ONV Palečková 1998].

³⁶¹ „80. léta v mé kanceláři byla stěna se samými čestnými uznáními. Jedno od Korčáka vládní, k tomu byla cena 200 000. Každý rok získávali ocenění. Krajské 50000 anebo okresní 20 000. Z toho například postavili tělovýchově bufet. ... Perfektně fungoval úřad, měl jsem dobrého tajemníka Peterku (zem). Byla tam třetina lidí, on, tajemník a 7 úřednic. Všichni s myšlením pomáhat lidem v místě. Začínal jsem s 2000 a 18 a půl roku jsem měl 4.500 měsíčně, takže mám akorát průměrný důchod.“ [Předseda MěNV Široký 1998].

³⁶² Městská infrastruktura byla povytce spravována z okresu, a proto byla také zanedbávána.

³⁶³ „Vybudovali jsme sídliště, infrastrukturu vyvedenou až na pozemek (plyn, voda, elektřina), stavební místo zadarmo, úvěr za 1 procento. Kdo chtěl větší, mohl si přikoupit metr za 6 Kčs, úrok 2,8 procenta. Takhle vystavěli zhruba 130 bytů, stavěli to mladí lidé v hodnotě 130-150 tisíc Kč. Moje neteř (či kdosi, aut.) to stavěl, tak to dobře vím. Postavila se za podobných okolností i řada domů uvnitř Filipova. Vedle bydlení musí mít lidé také práci: Fruta 250-300 lidí, podařilo se založit Sigmu 150 lidí a Traktorka 200 lidí (a Sklármu, pozn. aut.). Fruta nyní nemá ani 100 lidí? Na 60 procent jsou doma, (nechodí do práce a berou 60 procent platu).“ [Předseda MěNV Široký 1998].

³⁶⁴ „Když malé obce neproinvestovaly a na poslední chvíli nějaké peníze zbyly, mohly by propadnout. Tak už jsem měl nachystané koupě. Nakoupil jsem takto například dva Bělorusy (asi traktory?) UMC. ... Když jsme stavěli, nejtěžší bylo ovšem sehnat materiál. To jsem pak jezdil a vozil víno (z vlastního). Musel se plnit plán akcí Z. Investiční akce byly společný zájem i mých nadřízených, podle toho byli hodnoceni. Někdy to znamenalo i začít nějakou další akci, když něco selhalo, aby se splnilo, takže člověk musel mít v zásobě akce.“ [Předseda MěNV Široký 1998]

³⁶⁵ [Rozpočet MěNV Filipov na rok 1988].

³⁶⁶ Pan Kaláb, současný i dřívější radní se již pohybuje v dnešních číslech, ale i tak jsou cifry nadsazené.

Aby toto „podnikání“ MěNV mohlo být úspěšné, muselo mít ovšem „gremiální“ legitimaci získanou projednáváním na MěV, ve stranických skupinách, komisích MěNV, radě a plénu.³⁶⁷ Toto projednávání ovšem také sloužilo k mobilizaci místních zdrojů, neboť v akcích Z se samozřejmě počítalo nejen s brigádnickými hodinami, ale také s pomocí při získávání materiálů, propůjčením dopravních prostředků, dodáním pracovní síly apod.³⁶⁸ Právě při tomto „konsensuálním“ dospívání k rozhodnutí se předseda MěNV musel opírat o MěV,³⁶⁹ poslance MěNV,³⁷⁰ ale též o důvěrnou znalost místních poměrů.

Pohled do statusu MěNV³⁷¹ i zápisů ze schůzí rad a plén ovšem ukazuje, že MěNV měl též rozsáhlou správní agendu. Obhospodařoval ji jeho jediný odbor spolu s odbornými komisemi. Vše - zřejmě docela schopně, soudě dle slov pracovníků tehdejšího MěNV, kteří dále pracují na MěÚ³⁷² - řídil tajemník Peterka. Ten bohužel zemřel a tak o této stránce činnosti bychom mohli referovat jenom na základě analýz dokumentů. Správní agendy byly oblast, do níž okres jen málo viděl. Proto i faktická suverenita MěNV zde byla značná, pokud signalizovali svou loajalitu účastí na hierarchicky organizovaných akcích plánování, soutěžích, oslavách, stranickém školení atd.

Komunistický okres a vyšší sféry komunistického vládnutí

Postavení okresu

Výpovědi bývalých funkcionářů svědčí o tom, že pro komunistické vládnutí bylo podstatné centrum v Praze a Bratislavě, pak okresy, kde se již přímo či „nakrátko“ zasahovalo do života obcí, podniků a lidí. Normalizace údajně obecně posílila roli okresů.

³⁶⁷ „Na komise jsme zvali lidi a ty museli říkat, co udělali. Samy komise ovšem měly jen iniciační a kontrolní funkci. Mimo VLK neměly samostatné kompetence. Co se tam dohodlo, s tím šel předseda do rady a tam se rozhodlo, anebo dokonce o tom rozhodovalo plénům poslanců (70 po sloučení, předtím 50).“ [Předseda MěNV Široký].

³⁶⁸ „Nejvíce jsme vše budovali svépomocí. Závodů poslaly své dělníky na stavbu. Já jsem tam došel a vyjednal to. Se všemi společenskými organizacemi byly dohody o počtech brigádnických hodin. Ty byly přiděleny na konkrétní úkoly. Komise přišla a vyhodnocovala činnost, a hlavně kolik se postavilo. Když jsme vyhráli na okrese, šli jsme do kraje a když jsme tam byli nejlepší, tak jsme šli do republiky. To ovlivnilo velice vývoj ve Filipově. Jak se stávalo? Dům služeb stál pět milionů - to byla rozpočtová hodnota. Banka půjčila 75 procent, 25 procent jsme vytvořili my (brigády podniků a materiál ...). Pak jsme třeba prodali za 100 procent a 25 procent nám zůstalo a mohli jsme investovat do další akce. Takhle jsme postavili zdravotní středisko. Znamenalo to, že jsem musel chodit přesvědčovat ředitele, pomáhaly mi stranické orgány.“ [Předseda MěNV Široký 1998].

³⁶⁹ „Když jsem dostal akci do plánu, pak MěV KSČ byl velmi nápomocný, protože organizoval podporu podniků. Předseda MěV KSČ byl důležitější. Já jsem to tenkrát organizoval, ale strana ukládala úkoly. Nikdy jsem si nestěžoval, že by mě někdo stavěl do latě.“ [Předseda MěNV Široký].

³⁷⁰ „Každý poslanec byl zvolen za určitou ulici (nakonec jich bylo 70, aut.) a to mělo své výhody (viz dále). Kandidátka byla sestavovaná tak, že komunisti směli mít ne méně než 51 procent, 33 procent žen, dělníci 50 procent, inteligence určité procento atd. Kandidáty navrhovaly organizace, ROH apod. Na základě nich si sestavil kandidátku MěV KSČ, ale strukturu předepsal OV KSČ a ten měl taky rozhodný slovo, kdo tam bude. Taky se na tom podílela NF. Výhoda poslanců za určité ulice byla v tom, že se každý staral, aby to měl v obvodě nejlepší. Staral se o pořádek a když nebyl, tak jsem chodil za lidma. Vždycky jsem si to sám prošel a když něco nebylo v pořádku, veřejně jsem to kritizoval. Závodů mezi sebou soutěžily. Každý dělal před sebou pořádek, lidi taky a tak se udržoval veřejný pořádek. Když ne, tak jsem se postaral o to, aby poslanec byl kritizovaný na schůzi, anebo dokonce pozvaný.“ [Předseda MěNV Široký, 1998].

³⁷¹ [Statut MěNV ve Filipově].

³⁷² „Co jsem se naučila o státní správě, to jsem se naučila od Peterky. To se již žádným novým kolegyním nepodařilo. Co obnásí státní správa, co je poctivá úřednickina, jak se vyhnout tomu, že před ním sedí byrokrat, co nemá v sobě lidství.“ Tak referovala evangelička, která nespokojeně odešla z úřadu, a zase sem vrátila po listopadu 1989. [Zaměstnankyně MěNV Kotrcová (nestraníček) 1998].

V osmdesátých letech došlo v dubenském okrese k výraznému kádrovému omlazení.³⁷³ Tyto přeměny však nebyly výsledkem nějakého boje mezi „liberály“ a „konzervativci“, ale pouze normální důsledek spravování nomenklatury. Prakticky všichni noví funkcionáři byli kádrovými rezervami na jim přidělené posty již před zhruba patnácti lety v roce 1972.³⁷⁴

Na okresní úrovni komunistické vlády panovala stejná dvojitost - OV KSČ a ONV - jako na úrovni městské.³⁷⁵ Okresní instituce dále tvořily Okresní odborová rada, Okresní správa SNB, Okresní zemědělská správa. Do hry se zde dostávaly též silové orgány, které zahrnovaly vedle OV KSČ přímo řízeného velitelství LM také Okresní správu Sboru národní bezpečnosti, prokuraturu a soud.

Předsednictvo OV KSČ bylo kolektivní orgánem okresního výboru, společně byly každoročně voleny okresní konferencí KSČ. Vedle grémia předsednictva OV KSČ ovšem působily ještě jiné mnohem užší a utajenější okresní rady obrany. NF jako všude i na okrese hrála čtvrté housle.³⁷⁶ V čele okresních institucí stáli zpravidla ředitelé. „Všichni byli členové strany a všichni straně vděčili za své jmenování. Někteří z nich také byli v Okresním výboru anebo dokonce v předsednictvu. Ti pak spolu s předsedy závodních organizací zabezpečovali program, který byl přijat na okresní konferenci.“³⁷⁷

OV KSČ a silové a mocenské orgány

O tom, jak OV KSČ Dubno spravoval nomenklaturu a členskou základnu a jak konkrétně vypadal, máme relativně úplné informace - ovšem z počátku let sedmdesátých.³⁷⁸ Možná omylem zůstaly totiž v archivu s byrokratickou pečlivostí přehledně zpracované normalizační dokumenty, které obnovovaly správu nomenklatury. Kromě toho jsme mohli okresní kádrovou práci studovat na zápisech rozhodování předsednictva OV KSČ.

³⁷³„Chyby v konci 80. let se dělaly. Nastupovala nová garnitura. Ta již nebyla oddána věci komunismu, lidem. Byli to kariéristi, co chtěli hlavně pro sebe. Byla to nová šlechta. To bylo i na OV strany, pan Klusák. Když řekli, to je bílý, tak to bylo bílý a všichni to museli říkat. Těm již nešlo o pracující. Šlo o koryta. Měli přítom všechno zadarmo. Po stránce ekonomické stagnovala produktivita práce. My jsme to kritizovali, podávali jsme OV zprávu. To všechno se stopilo. Měli jsme z toho jen nasazenou psí hlavu. Teď lidi také nedělají. Morálka nebyla dobrá. Bylo to tím celkovým působením svrchu. Když viděli, jak tam nic nedělají, tak lidi na to kašlali. Teď je nutno zavést pořádek do výroby.“ [Předseda MěV KSČ Čížek 1997]

³⁷⁴„Spíše se tam dostali mladí shodou okolností, i když připouštím, že drželi spolu. Nováček byl ekonom a dělal na finančním a rozpočtovém odboru. Pak postoupil, když zemřel tajemník ONV, převzal jeho funkci a když předseda ONV odešel do Brna, protože byl schopný a pracovitý, dostal se do této funkce. Hledal se vhodný typ a on vyhovoval. Na OV KSČ byl vedoucím tajemníkem Vráťa Marada, a ideologickým tajemníkem Převrátíl. Vráťa přešel do Jihlavy a pak do Brna na KV. Ten Převrátíl zase na ONV (předseda před Nováčkem v Dubnu) a pak odešel na KV. Po Maradovi nastoupil Gazda, dělal předtím tajemníka pro zemědělství.“ [Místopředseda ONV Palivec 1999]

³⁷⁵„Program i plán byl rozpracován na stranické linii pro jednotlivé komunisty a funkcionáře tak, aby byl zajištěn plán. Konkrétní rozpracování znamenalo, že každý dostal konkrétní stranický úkol při zajištění plánu a ten musil splnit, protože všichni byli v nomenklatuře. Podléhali komplexnímu hodnocení, to dělal KV nebo OV. Každý byl hodnocen podle plnění plánu. ... Lenin to v nějaké řeči pro odbory vyjádřil tezí o dvojjednotě politiky a ekonomiky: nadstavba ovlivňuje základnu, vnáší tam program. Politické subjekty určovaly směr, dávaly program.“ [Tajemník OV KSČ Hulán]

³⁷⁶„NF v té době neměla žádný smysl, neměla finance, neměla ani pravomoci. Všechno rozhodoval OV KSČ a na obci MěV KSČ. NF byl jenom přívěsek, aby se neřeklo.“ [Předseda NF Kaláb 1998]

³⁷⁷Předseda závodní organizace nebyl nomenklaturní funkce. Byla to čestná funkce. Rozhodoval o něm OV a byl volebný členskou schůzí. Vůči nám, tj. OV, byl ovšem na stejné úrovni jako ředitel (nomenklaturní funkce). Oba dva doporučoval OV. OV řídil všechny závodní organizace. Bylo důležité, aby se ředitel a předseda partaje shodli. [Tajemník OV KSČ Hulán]

³⁷⁸[Kádrový pořádek OV KSČ]

OV KSČ tvořili v sedmdesátých letech:

- ♦ předsednictvo OV KSČ (POV, 13)
- ♦ členové OV KSČ (26)
- ♦ kandidáti OV KSČ (11)
- ♦ pracovníci OV KSČ (35, z toho 6 administrativních pracovníků, 3 řidiči, 2 informatorky a 2 uklízečky)
- ♦ OKRK /okresní kontrolní a revizní komise/ (23)
- ♦ komise OV KSČ (ekonomická /16/, ideologická /13/, zemědělská /18/, pro práci s mládeží /12/)
- ♦ Lidové milice /18 + 18 velitelů jednotek v největších závodech/.

Cykly stranických grémií byly následující: ročně okresní konference, čtvrtletně okresní výbory, čtrnáctidenně předsednictva OV KSČ (POV), týdne porady sekretariátu.

V předsednictvu byli soudě dle nám dostupných nomenklaturních údajů z roku 1971 vedle vlivných osob také osoby spíše s omezeným vlivem.³⁷⁹ Například v předsednictvu byl tento poměr vlivných a nevlivných³⁸⁰ 4 ku 13. Místo zde měli takřkajíc jisté jen vedoucí tajemník, organizační tajemník a předseda ONV. K nim v Dubnu ještě přibyl tajemník pro průmysl. Dělíme-li členy OV KSČ na vlivné a nevlivné, je to v některých ohledech zavádějící. „Nevlivnost“ okresní mohla výrazně posilovat vlivnost městskou, kde dominoval duch budovatelství a nešlo tolik o to se prosadit, jako spíše umět něco nahoře zařídit.³⁸¹

V celém OV KSČ zastupoval tzv. silové orgány jen náčelník OO-VB³⁸² a jeden důstojník místního útvaru (nebyl zde ani náčelník LM, OS VB, náčelník VS a už vůbec ne nikdo z VLKu, prokuratury anebo soudů). Okresní správa SNB vypracovávala pro vedoucího tajemníka OV KSČ, předsedu ONV a okresního prokurátora každý den tzv. svodku: Informace o mimořádných událostech v okrese. Většinu položek v nich zabíralo požití alkoholu před jízdou a dopravní nehody, ale byly tam zaznamenány i domnělé či skutečné pokusy o přechody státních hranic.³⁸³

³⁷⁹Tabulka složení OV KSČ členů a kandidátů ze začátku sedmdesátých let:

	POV KSČ	OV KSČ	Kandidáti OV KSČ	Celkem
Dělníci z oblasti průmyslu	2	5	4	11
Dělníci z oblasti zem. a potravinářského průmyslu	1	2	3	6
Členové JZD	1	5	3	9
ITHP z oblasti průmyslu	2	3	0	5
ITHP z oblasti zem. a potravinářského průmyslu	2	4	0	6
Politické pracovníci	3	2	0	5
Veřejní pracovníci	1	2	0	3
Humanitní inteligence	1	1	0	2
Ostatní	0	2	0	2
Celkem	13	26	11	50

Zhruba čtyři pětiny byly do padesáti let, 52% byli dělníci a členové JZD a 20% byly ženy.

³⁸⁰Každý z těchto nevlivných měl ovšem zhruba dvě další stranické funkce a nepochybně podobné množství tzv. veřejných funkcí. Nejčastěji byli poslanci MěNV anebo ONV, předsedové MěV, členové rady, instruktoři, předsedové či členové stranických organizací či výborů, tj. patřili do grémií důležitých na městské úrovni.

³⁸¹„Co to znamená uchovávat a vynutit si respekt? (Po přemýšlení) Klíč k tomu vidím v situacích, kdy je třeba něco zařídit. Muž, který umí svému prostředí zprostředkovat to, co pochází shora. Nejdůležitější pro uchování respektu byly vazby mezi místními orgány a okresními. Tyto vazby byly klíčem k moci. Čím se někdo lépe zapsal na okrese, tím měl větší autoritu.“ [Předsrpnový vysoký funkcionář KSČ Hlavata 1998]

³⁸²Okresní správy SNB byly zřízeny v roce 1977. Měly funkční a výkonné útvary: oddělení StB, odbor VB, oddělení vyšetřování a oddělení pas a víz.

³⁸³Z této svodky např. víme, že 20. listopadu 1989 nějaký dělník udělal přečin proti veřejného pořádku tím, že zhotovil letáky na účtenky z restaurace o rozměrech 15x6 cm s textem: „Chceme svobodu, pryč s terorem apod.“ a že tyto letáky při cestě do zaměstnání rozhodil na jednom náměstí.

„Pod vedoucím tajemníkem byly soudy, prokuratura, bezpečnost i 17 členů StB. Měl k tomu sekretariát – tj. sekretářku a pomocníka vedoucího tajemníka, který se právě o tyto silové složky staral. Na okrese ještě ovšem také působila rada obrany. Ta nepatřila do žádné zatím probírané linie. Byla založena samostatným zákonem, měla ústřední až okresní úroveň. Zde byli údajně vedoucí tajemník, předseda ONV, náčelník vojenské správy, náčelník OVB, OŠ LM. ... Scházeli se jednou za jeden nebo za dva měsíce a také příležitostně, třeba při přírodních pohromách.³⁸⁴

Nemělo by asi cenu probírat konkrétně, jací tajemníci byli na OV KSČ v osmdesátých letech. Nicméně je zřejmě příznačné, že v zemědělském okrese bylo nejžhavější místo tajemníka pro zemědělství a že nejméně vzdělaný byl tajemník pro ideologickou práci.³⁸⁵

Čím se ale okresní výbor, či předsednictvo anebo sekretariát zabývaly? Samy by asi řekly, že politicky a organizačně zabezpečovaly život strany a pomocí ní i život celého okresu. Vládly tím, že spravovaly nomenklaturu a členskou základnu. Kromě toho umožňovaly, aby byl okres nomenklaturně spravovaný z pozice KV a ÚV, resp. jejich předsednictev. Směrem k těmto složkám mohly vyvíjet aktivitu, iniciovat nadokresní akce, prosazovat určitá řešení či soudružsky a „konstruktivně“ kritizovat, vést nadokresní stranický život (činnost nadokresních orgánů, stranické školení, stranické soutěže, ale třeba také hony a oslavy výročí a narozenin). Toto představování okresu v krajských a celostátních kruzích mohlo mít ovšem důležitý dopad nejen na kariéru dotyčných funkcionářů, ale samozřejmě i na to, jaké zdroje se dostávaly v systému plánování do okresu. Jakkoli toto představování bylo důležité, zde mu budeme věnovat pozornost jenom ve vztahu k plánování ONV.

Celkový obraz o vládnutí OV KSČ jsme čerpali zejména z analýzy programů předsednictva OV KSČ. POV KSČ měl rozsáhlé kompetence k rozhodování ve věci správy nomenklatury, popřípadě rozhodoval o materiálech, jež statutárně přijímal okresní výbor anebo dokonce okresní konference. Na zápisech z OV KSČ a okresní konference je nejpozoruhodnější, že se v nich nikdy neuvádí výsledky hlasování, i když se na nich hlasovalo.³⁸⁶

POV tedy posvědčoval návrhy předkládané vedoucím tajemníkem a ostatními tajemníky či sekretariátem svým gremiálním hlasováním. Pak je teprve postoupilo k hlasování na OV KSČ a to je ještě mohlo postoupit okresní konferenci. Takovýto nejvyšší status důležitosti mělo například rozhodnutí o složení samotného OV KSČ (klíčový bod jednání okresní konference). Avšak právě v této klíčové záležitosti spravování nomenklatury ani POV či vedoucí tajemník nerozhodoval suverénně. Rozhodovalo hlasování na předsednictvu ÚV, sekretariátu anebo KV.

Předsednictvo OV KSČ, resp. tajemníci a sekretariát OV KSČ, vládli formálně tím, že spravovali členskou základnu, nomenklaturu a organizovali stranický život, což jsou ovšem tři neodlišitelné záležitosti. Spravováním členské základny a nomenklatury ovšem neovládali jenom stranický život ve stranických organizacích všech podniků a správních institucí, ale v zásadě na stejném principu, i když nepříměji, veškerý jejich produktivní život. O tomto produktivním životě podniků, správních institucí a společenských organizací alespoň formálně rozhodovaly samy tyto organizace či přesněji jejich věcné hierarchie v systému státního plánování. V rámci vedoucí úlohy strany se však významně - jak lze soudit z výpovědí svědků - prosazovala strana, resp. profesionální aparát OV KSČ. Konkurovat tomuto vlivu mohli jenom někteří hráči okresního hřiště, v prvé řadě ONV, případně velké státní či krajské podniky, které měly své nezávislé vazby na vyšší stranické i státní orgány.

³⁸⁴[Tajemník OV KSČ Hulán]

³⁸⁵Pan Palivec, náš svědek a současný starosta Třebenic o Brunerovi, svém tehdejším kolegovi hovořil jako o neosobnosti.“ [Místopředseda ONV Palivec 1999].

³⁸⁶Platí to důsledně i pro POV.

Základem nomenklatury byl tajný kádrový pořádek, který stanovoval zásady pro předkládání a projednávání kádrových návrhů na obsazování funkcí v okrese. Určoval, které z těchto funkcí orgány OV KSČ předkládaly k rozhodnutí plénu, předsednictvu či sekretariátu KV, a ty popřípadě dále k rozhodnutí plénu, předsednictvu či sekretariátu ÚV. Dále stanovoval všechny funkce, o kterých rozhodovalo plénum³⁸⁷ a předsednictvo OV KSČ. V kádrovém pořádku OV KSČ bylo na začátku sedmdesátých let – k jinému jsme se nedostali - celkem 713 funkcí, z toho 138 osob ze stranických orgánů, 35 z lidových milic, 37 ze státních orgánů a státní administrativy, 180 z NV, 53 z NF, 65 z hospodářské správy, 145 ze zemědělství a průmyslu a 62 z kultury a školství. Každá taková funkce byla někým obsazena a zároveň byli pro tuto funkci stanoveni jeden až dva soudruzi jako kádrová rezerva. Takto sestavený sbor soudruhů pak byl předmětem plánovaného školení a vyhodnocování jejich činnosti.³⁸⁸

Na mimořádný význam spravování nomenklatury poukazuje i hrubá obsahová analýza programů zasedání předsednictva OV KSČ v období posledního roku jejich práce před listopadem 1989 (prosinec 1988 - listopad 1989). Její podrobnější výsledky jsou uvedené v příloze č. 2. Vyplývá z ní, že dvě třetiny položek se týkaly přímo či nepřímo kádrové a personální práce, 4 % věcných problémů a zbytek se týkal organizování uvnitř OV KSČ a vztahů k vyšším a nižším složkám.

Na jednání POV byly zařazovány body plánované na půl roku dopředu. Mnohé z nich byly v jednoročním nebo víceletém cyklu opakované. Druhou část představovaly v zásadě standardní organizační a kádrové záležitosti. Na konci programu byla zpravidla početná rubrika různé. K ní jsme při analýze přiřadili i některé „nestandardní“ body z rubriky organizačních a kádrových záležitostí (viz přílohu č. 2).

Nezasvěcenému by se mohlo zdát, že OV KSČ se téměř úzkostlivě vyhýbal zasahování do správy a výroby. Určitý, nicméně pochopitelný překryv byl ve věcných problémech, které však tvořily jen mizivé procento rozhodnutí POV. Stručně řečeno, nezabýval-li se POV svými vztahy k vyšším článkům, zabýval se stranickou organizací anebo spravováním členské základny a nomenklatury.

Protože členství ve straně bylo podmínkou pro nomenklaturní funkce, je třeba vidět v přijímání kandidátů či již členů, anebo ukončování členství jakýsi nulový nomenklaturní akt. Členství v KSČ bylo výlučné a bylo spojeno s vymahatelnými závazky, které byly definovány v termínech účasti na stranickém a mimostranickém společenském životě.³⁸⁹ Jinak členům strany hrozilo

³⁸⁷Plénum volilo funkce na OV KSČ, schvalovalo funkce na ONV, NF, vyjadřovalo se k předsedovi ONV, náčelníkům silových a mocenských orgánů a potvrzovalo předsedu OKRK.

³⁸⁸„Jak se prováděla práce s kádrovými rezervami? Konkrétně v mé škole se např. vědělo, že do určitého data odejde někdo z vedoucí funkce a tak se vytipovali lidé, kteří ho mohli nahradit. Byli zapsáni do seznamu nomenklatury. Projednalo se to na StB, které prověřovalo kádrové předpoklady. Pak byl vyslán do Šlapanic na školení (přednášky z práva...). Pracovník se pořádkem sledoval. Pak byl poslán na tříměsíční stáž na OV KSČ, kde se seznamoval s politickou praxí. Potom studoval VUML, tím si rozšiřoval vzdělání (ale nebyl dostatek lektorů). Dalším stupněm byla krajská politická škola v Brně. Lidé to o něm věděli a mohli sledovat, jak si vede, jak pracuje. V Šlapanicích se jim dostalo odborné přípravy. Krajská politická škola ovšem neměla dobrou úroveň. Já sám jsem byl v nomenklatuře a absolvoval jsem všechno kromě Šlapanic. Tam jsem měl jít příště, ale přišel listopad.“ [Předseda NF Kaláb 1998]

³⁸⁹„Pan Kaláb: No. Dřív to bylo jasné, člověk musel popřít v mnoha směrech svou osobnost.

Jura: A proč?

Pan Kaláb: Není to divné, protože pokud nesouhlasil s mnohými věcmi, tak to znamenalo vyloučení nebo vyškrtnutí ze strany a to byl podstatně horší trest, jako když někdo v té straně vůbec nebyl. Jo, kdo nebyl ve straně, ten tak žil neutrálně, ale na vyloučeného nebo na vyškrtnutého se pohlíželo mnohem hůř a všem dětem se to vlastně psalo ..., když se psávaly posudky, vycházely děti, tak tam muselo být vždycky doložka: rodiče nejsou a nebyli politicky organizováni. To bylo v pořádku. Rodiče jsou členy KSČ, to bylo plus, ale taky tam muselo být: rodiče nebo otec byl vyškrtnut z KSČ ... a to bylo velké mínus ...“ [Manželé Kalábovi (stranici) 1999]

ukončení členství.³⁹⁰ Nestačilo si tedy členství zaplatit v příspěvcích, alespoň ne na okrese, který jsme studovali.

Vedle osobních úkolů, nejrůznějších kontrol, skládání účtů, vyhodnocování naplňování usnesení, opatření, zajištění apod., psaní posudků atd., měla strana ještě jeden velmi mocný nástroj disciplinace svých členů. Tím byly stížnosti a připomínky, při jejichž projednávání se každý ocital v ohrožení. Protože na grémiích se kritizovalo jen ve velmi omezené míře a již vůbec nepřicházelo v úvahu stěžovat si takto veřejně nahoru, stalo se zvyklostí, že ožehavější stížnosti a připomínky se podávaly zpravidla anonymně. Ty pak byly brány stejně vážně jako stížnosti a připomínky neanonymní. Každá stížnost byla evidována a vyšetřována pod přímým vedením tajemníků OV KSČ a končila rozhodnutím: odůvodněná, částečně odůvodněná a neodůvodněná, vždy s doplňkem opatření. Jednalo se v tomto případě o stranická šetření, avšak z výpovědí našich funkcionářů se zdá, že do hry byly mnohdy zapojeny mimo protokol vedle OKRK také silové a mocenské orgány. Z naší spíše letmé analýzy stížností je ovšem naprosto zřejmé, že označení stížnost bylo mnohdy eufemismem pro normální udávání a že také nebylo příliš radno vystupovat z anonymity, protože otevřené stěžování mohlo mít nepříjemné následky pro stěžovatele.

I financování OV KSČ bylo v zásadě skromné. Jeho hospodářská bilance byla velice úspěšná právě díky stranickým příspěvkům. V roce 1988 se vybralo asi sedm a půl milionu. Jeho rozpočet tvořilo ale necelých pět a půl milionu korun, z toho 2 300 tisíc padlo na platy funkcionářů, na politicko-výchovnou činnost 480 a na výdaje činnosti ZO, CZV a MěV 440 tisíc (6 %). Při této úspornosti měla okresní organizace přebytek 2 miliony 110 tisíc tj. (29 %).³⁹¹

Okresní národní výbor v Dubně

Podobu a činnost ONV můžeme rekonstruovat nejen z jeho pracovních dokumentů (zápisů jeho předsednictva, rady a pléna, i jednotlivých opatření), ale také z organizačního řádu. Tento řád velmi podrobně popisuje všechny správní funkce jeho orgánů i vzájemné vztahy, ale překvapivě nijak nevymezuje vztahy ONV k orgánům komunistické strany.³⁹² Organizační struktura okresního národního výboru zahrnovala:

³⁹⁰Do 13.11. 1989 bylo v okrese za necelý rok vyloučeno celkem 120 soudruhů. Nejčastěji byli zřejmě nabírání i vylučování mladí (narození do roku 1954). Pro nezáměr někdy kombinovaný s přestěhováním bylo vyloučeno cca 25%. Ovšem vyskytly se i případy, kdy lidé odevzdávali legitimace s kategorickým nechci či nějakou „nejapnou“ výmluvou (20%, většinou střední generace). Komunistická strana se také bez círatů rozcházela s lidmi trestanými a alkoholiky. Analýza provedena na základě evidence kandidátů, členství a ukončení členství v KSČ.

³⁹¹Celkem KRK, OKRK, MěKRRK a OV KSČ provedlo 106 revizí a zjistily nedoplatky v příspěvcích asi 18. tisíc Kčs a přeplatky asi 5 a půl tisíce. [Hospodaření okresní organizace za rok 1988]

³⁹²V digitalizované části (cca dvou třetinách nejdůležitějších pasážích s 21 500 slovy) se slovo komunistická strana (resp. KSČ) vyskytuje sedmkrát a vztahů s OV KSČ se týkají pouze dvě pasáže, kde se dovídáme, že na úseku organizačním ONV má:

- uzavírat s předsednictvem OV KSČ, NF, OOR, SSM, případně dalšími společenskými organizacemi a státními orgány dohody o zásadách součinnosti,
- hodnotit účinnost forem a metod práce rad MěNV a MNV a odborů ONV z hlediska dosahovaných výsledků při plnění úkolů vyplývajících ze schváleného pracovního plánu, z usnesení UV KSČ, KV KSČ, OV KSČ, vlády KNV a z obecně závazných předpisů.

[Organizační řád Okresního národního výboru v Dubně; Pracovní řád. Dubno: ONV 84]

1. plenární zasedání /všichni poslanci, 90 členů)
2. radu /13 členů z řad poslanců/,
3. komise /13/,³⁹³
4. správní komise /6/,³⁹⁴
5. výbor lidové kontroly,
6. odbory a jiné útvary, postavené na úroveň odborům /14/,³⁹⁵
7. jiné organizační útvary /4/,³⁹⁶
8. zvláštní orgány /3/,³⁹⁷
9. poradní sbory, pracovní komise a jiné aktivity (poradní orgány) /21/.³⁹⁸

Poslanci byli voleni ve volbách probíhajících jednou za čtyři roky. Okresní národní výbor přitom uvolňoval z řad poslanců pro výkon funkce: předsedu ONV, 3 místopředsedy ONV, tajemníka ONV, předsedu výboru Lidové kontroly ONV a 2 předsedy posudkových komisí sociálního zabezpečení. Cykly grémíí byly následující: čtvrtletně plénium ONV, měsíčně rada ONV, týdně vedení ONV (předseda, tři místopředsedové, tajemník a předseda VLK).

Kromě toho plenární zasedání ONV zřizovalo k plnění svých úkolů hospodářské /6/,³⁹⁹ rozpočtové /5/,⁴⁰⁰ příspěvkové /1/⁴⁰¹ a zálohované organizace (zařízení bez právní subjektivity) /3/.⁴⁰² Dále ONV spravoval následující zařízení: okresní archiv, redakce místních novin, okresní technické a materiálové středisko, okresní pedagogicko-psychologickou poradnu, okresní pedagogické středisko, středisko pro pořizování a zpracování dat, útvar hlavního architekta, 67 základních škol, 4 lidové školy umění, 8 škol pro mládež vyžadující zvláštní péči, 4 dětské domovy a 134 mateřských škol.

Již tento velmi stručný popis ONV naznačuje, že na chodu ONV se musel přímo či nepřímo

³⁹³Plánovací, finanční, místního hospodářství, obchodu, dopravy, výstavby a územního plánování, vodního a lesního hospodářství a zemědělství, školství, kultury, sociálních věcí a zdravotnictví, pro ochranu veřejného pořádku, pro mládež a tělovýchovu, pracovních sil.

³⁹⁴Posudkovou komisi sociálního zabezpečení v Dubně, posudkovou komisi sociálního zabezpečení v Mor. Hronově, dávkovou komisi sociálního zabezpečení, komisi péče o rodinu a děti, regresní komisi, nálezovou komisi.

³⁹⁵Odbory vesměs odpovídají komisím: organizační, kádrové a personální práce, plánovací, finanční, výstavby a územního plánování, místního hospodářství, obchodu a cestovního ruchu, dopravy, vodního a lesního hospodářství a zemědělství, školství, kultury, sociálních věcí zdravotnictví, pracovních sil, vnitřních věcí.

³⁹⁶Útvar obrany pro řízení, koordinaci a realizaci úkolů hospodářské mobilizační přípravy a působnosti ONV a pro metodickou a svodnou činnost s tím související, útvar obrany, útvar racionalizace a informačního systému pro racionalizaci práce aparátu národních výborů, zdokonalování a sjednocování informačního systému a uplatňování výpočetní techniky a útvar pro záležitosti ochrany státního tajemství.

³⁹⁷Okresního hygienika, okresní protipovodňovou komisi a okresní správu Sboru požární ochrany.

³⁹⁸Energetická komise, komise pro řízení a kontrolu mezd, komise pro životní prostředí, koordinační komise pro využívání pracovní doby, komise cestovního ruchu, komise pro bezpečnost silničního provozu, soutěžní komise, komise pro otázky cikánského obyvatelstva, komise pro nápravně výchovnou činnost, komise pro brannou výchovu, komise individuální protichemické ochrany (IPCHO), systemizační a personální komise, protialkoholní sbor, sbor pro občanské záležitosti, komise pro operativní řízení akce „Z“, sběrová komise, koordinační komise pro postupnou realizaci dokumentu o dalším rozvoji čs. výchovně vzdělávací soustavy, koordinační sbor pro snižování mimopracovní úrazovosti, komise pro koordinační péči o defektní děti a mládež, komise pro racionalizaci a informační systém národních výborů, dislokační komise pro památkovou péči komise pro dosídlování pohraničí, komise pro koordinaci postupu při realizaci rozvoje bytového hospodářství.

³⁹⁹Okresní stavební podnik, restaurace a jídelny, okresní průmyslový podnik, okresní podnik služeb, okresní podnik rekreace, okresní bytový podnik.

⁴⁰⁰Okresní ústav národního zdraví, okresní ústav sociálních služeb, okresní správa silnic, okresní kulturní středisko a okresní knihovna.

⁴⁰¹Okresní muzeum.

⁴⁰²Okresní dům pionýrů a mládeže, zvláštní škola internátní, dětský domov.

podílet několikanásobně větší počet lidí než na chodu OV KSC, a zde už byl počet úctyhodný - cca 190. ONV byl v každém případě největším přímým či nepřímým zaměstnavatelem na okrese. Téměř všechna vedoucí místa ovšem spadala do nomenklatury spravované OV KSC.

Svědci popisovali situaci tak, že strana intervenovala do rozhodování ONV dvěma základními způsoby: věcně zasahovala do řešení⁴⁰³ anebo díky její autoritě předkládaná řešení byla přijímána zpravidla jednomyslně.⁴⁰⁴ Zejména zkušený předseda ONV měl velikou moc a tato moc byla uznávaná lidmi alespoň v tom smyslu, že se na něho neúnavně obraceli se svými žádostmi a stížnostmi. Významnou funkcí byl ještě tajemník ONV, který spravoval aparát úřadu. Naopak funkce místopředsedů byly méně významné.⁴⁰⁵

Nedají-li se ani v dokumentaci OV KSC, ani v dokumentaci ONV sledovat vzájemné vlivy OV KSC a ONV na horizontální úrovni, dají se naopak díky byrokraticky pečlivě vedené dokumentaci velice dobře sledovat hierarchické transakce od vlády třeba až do MěNV. Při studiu archivu jsme rekonstruovali způsob vyřízení usnesení vlády o kádrové a personální práci ve státní správě a usnesení týkajícího se plánu na rok 1989 (příloha č. 1). V kádrové činnosti měla rozhodné slovo strana, resp. v našem případě OV KSC.⁴⁰⁶ Státní správa jí ovšem také musela provádět. Jinak to ani nešlo, jestliže jmenovací způsobilosti měli formálně její funkcionáři a grémia. V druhém případě plán byl bezesporu nejdůležitějším dokumentem hospodářského a správního života okresu. ONV díky němu získával své prostředky. V celé proceduře komunistická strana dle dokumentace nijak nefigurovala, leda na úplném počátku přijetím programových materiálů. Její vliv byl dokonale zastřen detailně rozpracovaným plánovacím rituálem sestupně padajícím z vlády až na úroveň měst.

V jednom podzimním zasedání se vždy řešily tři úlohy: bilancování plnění plánu, rozpis plánu na příští rok a příprava záměru plánu na rok další.⁴⁰⁷ Obraz plánování líčený na úrovni okresu se podobá obrazu líčenému na městské úrovni jako vejce vejci, jenom se tu hraje vyšší hra.⁴⁰⁸

⁴⁰³„Linie rozhodování na ONV: KNV → ONV (rada) → OV KSC (klíčové osoby ONV tam patří) → komise → rada → plenum. Radu tvořilo 13 lidí. Všichni neměli stejné slovo. Největší měli předseda a tajemník.“ [Členka rady ONV Palečková 1997].

⁴⁰⁴„V plénu ONV byli zástupci všech obcí. Před jeho jednáním byla svolána stranická skupina a tam jim bylo sděleno, co je na programu a jak se má hlasovat. Tady ve Filipově byli dva zástupci v OV KSC. Nějaká paní Ingrlová (dělnice ve Frutě) a pak tam byla paní Květa Drlíková (pracovala ve školce). Byli tam ale stejně jenom do počtu.“ [Předseda NF Kaláb 1998].

⁴⁰⁵„Jako místopředseda jsem měl pod sebou vedoucí odborů. Těm jsem na poradě, z níž se pořizoval zápis, přidělil úkoly z vedení ONV. To se konalo v pondělí ráno a já měl svou poradou v pondělí odpoledne. Nebyl jsem výkonný orgán a neměl jsem tedy starosti s dosahováním loajality, spíš jsem práci koordinoval, výkonným orgánem byli vedoucí odborů. Já jenom sledoval, jak úkoly běží. Moje funkce byla důležitá spíše vůči radě. Já jsem předkládal materiály z jednotlivých odborů a také jsem je musel obhajovat. Postihy za neplnění úkolů jsem nemohl udělovat, tu pravomoc měl předseda ONV, mohl jsem je jenom navrhovat. To jsem také dělal, ale nejčastěji stačilo vynadat. Moji vedoucí oddělení ovšem spadali také pod tajemníka, který zabezpečoval chod úřadu po administrativní stránce (on měl na starosti věcnou stránku). Funkce místopředsedů usnadňovala život předsedovi, ale nebyla příliš potřebná. Já bych ji dnes nezřizoval. Pokud jde o získávání loajality, je třeba si uvědomit, že všichni moji vedoucí byli také straníci, a tak jsem se mohl také obrátit na stranickou organizaci, aby problém nekázně projednala. Základní organizace KSC na ONV se spíš zabývala vnitrostranickým životem ONV, školením, prací místních stranických organizací apod. Předseda strany i odborového hnutí z ONV jeden čas chodil na vedení ONV, pak se to ale odbouralo, zvali jsme si je jen, když se projednávali otázky s nimi související. Nebylo to postavení spojené s uvolněním funkce a nebylo také moc prestižní. Spíš to byla práce navíc.“ [Místopředseda ONV Palivec 1999].

⁴⁰⁶Podle organizačního řádu má ovšem rada ONV na úseku kádrové a personální práce:

- projednávat a schvalovat plány kádrových rezerv v aparátu okresního národního výboru,
- projednávat a schvalovat plán zvyšování politické a odborné kvalifikace nomenklaturních kádrů, kádrových rezerv, funkcionářů, poslanců ONV, MěNV a MNV podle schválených zásad pro výběr a rozmístování kádrů
- projednávat a schvalovat plány personálního a sociálního rozvoje, plán výchovy a vzdělávání pracovníků aparátu NV, stanovit odměny uvolněným a neuvolněným funkcionářům ONV, MěNV a MNV.“

⁴⁰⁷[Úvodní slovo k rozpisu plánu a rozpočtu na rok 1989 a akce „Z“]

⁴⁰⁸[Místopředseda ONV Palivec 1999].

„Na ONV se tvořil rozpočet, který schvalovalo plénum. Tím se pak řídili místopředsedové. Všechny změny rozpočtu musely být schváleny plénem. Dílčí změny byly v pravomoci Rady. Sestavování rozpočtu bylo zásadně ovlivňováno kvótou přidělených prostředků, které okresu věnoval stát. Výše této kvóty velmi záležela na tom, jaké kontakty měl předseda ONV na ministerstvu financí, kde se rozpočet připravoval. Bylo ne pružné mobilizovat všechny tyto známosti. Přitom šlo hlavně o to, vybojovat pro okres investice. Takové schůzky třeba připravoval místopředseda, ale jednat jezdil předseda ONV s místopředsedou, a šlo-li o velké věci tak i s vedoucím tajemníkem OV KSČ a dalšími funkcionáři.

Konkrétně když jsme zařizovali nemocnici, jezdili jsme já, předseda a tajemník za Korčákem. Přitom jsme měli podporu Pauluse na Východomoravském KNV (jeho nadřazený funkcionář) a dalších krajských funkcionářů. Já jsem ty schůzky organizoval. Ale jednali jiní. Když už byla mezi funkcionáři důvěra, mohla se přivést nějaká flaška, ale to musely být již navázány kontakty. Já jako místopředseda bych se ke Korčákovi nedostal. Celou akci začal ředitel nemocnice. Jeho nápad se nejprve projednával v našich a stranických organizacích (ONV, OV KSČ). Kromě mě se tím musel zabývat místopředseda, který měl na starosti finance a plán. Nejprve šlo o to, aby stavba zakotvila v plánu. Trvalo to i několik let. Muselo se to pořád sledovat a bojovat za to. Snad 1969 vznikl nápad na tu nemocnici. 1971 se to dostalo do plánu (Korčákovou zásluhou) a 1974 (snad) už akce byla hotova. Skutečnost, že se to dostalo do plánu, ještě neznamenala, že na to bude přiděleno dost financí. O výši se muselo dál bojovat a kolikrát se nám to i nepodařilo.“

Podklady

ONV v Dubně - *Návrh rozpisu prováděcího státního plánu na r. 1989.* (6. 9. 1988) Okresní archiv v Dubně.

ONV v Dubně - *Výhled otázek pro jednání rady ve 2. pololetí 1989.* (červen 1989) Okresní archiv v Dubně.

ONV v Dubně - *Schválení akce v investiční části akce „Z“ na r. 1988.* (11. 1. 1988) Okresní archiv v Dubně.

Organizační řád Okresního národního výboru v Dubně. (1984) Okresní archiv v Dubně.

Rozpočet MěNV ve Filipově na rok 1988. (leden 1988) Okresní archiv v Dubně.

Seznam členů předsednictva OV KSČ, členů a kandidátů OV KSČ, pracovníků OV KSČ a členů OKRK. (1971) Okresní archiv v Dubně.

Statut MěNV Filipov. (16. 9. 1969) Okresní archiv v Dubně.

Kádrový pořádek OV KSČ. (1971) Okresní archiv v Dubně.

Systematizace OV KSČ 1971-1972. (1971) Okresní archiv v Dubně.

Pracovní řád. ONV v Dubně. (1984) Okresní archiv v Dubně.

Návrh Zákona o státním podniku. (1987) Okresní archiv v Dubně.

Úvodní slovo k rozpisu plánu a rozpočtu na rok 1989 a akce Z. (4. 10. 1988) Okresní archiv v Dubně.

Hospodaření okresní organizace za rok 1988. (30. 5. 1989) Okresní archiv v Dubně.

Rozhovory

Manželé Kalábovi (straníci), Filipov, (1999).

Poslanec MěNV Filipov, Kotrnec (nestraník), (1998).

Předseda MěV KSČ Filipov cca do půlky 80. let, Čížek, (1997).

Poslední předseda MěV Filipov, Masák (1998)

Předseda NF Filipov, Kaláb, (1998).

Předsrpnový vysoký funkcionář KSČ, Hlavata, (1998).

Zaměstnankyně MěNV Filipov, Kotrncová (nestraník), (1998).

Členka rady ONV Dubno, Palečková, (1997, 1998).

Místopředseda ONV Dubno, Palivec, (1999).

Tajemník OV KSČ Dubno, Hulán, (2002, 2003).

Příloha č. 1

Plánovací procedura na rok 1989

Zasedání vlády	2. 8. 1988
<i>Usnesení vlády č. 211</i>	
38. schůze rady KNV	6. 9. 1988
<i>Zápis ze 38. schůze rady KNV v Jihlavě</i>	
<i>Usnesení rady KNV č. 194-03 k návrhu rozpisu prováděcího plánu a rozpočtu KM kraje na rok 1989 a k zaměření přípravy státního plánu na rok 1990</i>	
<i>Výpis z XXI. plen. zasedání JmKNV</i>	
XI. Plenární zasedání KNV	20. 9. 1988
<i>Výpis ze zápisu XI. Plenárního zasedání KNV (zpráva o plnění za 1. pol. + rozpis prováděcího plánu na rok 1989)</i>	
37. Schůze rady ONV	22. 9. 1988
<i>Opatření ONV 2049-03/89 k zajištění usnesení rady KNV k rozpisu prováděcího plánu rozvoje hospodářství řízeného NV a rozpočtu NV okresu</i>	
X. PZ ONV	4. 10. 1988
<i>Úvodní slovo k rozpisu plánu a rozpočtu na rok 1989 a akce „Z“</i>	
<i>Usnesení ONV X/36 - 03/88 k rozpisu prováděcího plánu rozvoje hospodářství řízeného NV a rozpočtu okresu Dubno a k zajištění usnesení KNV k návrhu rozpisu prováděcího plánu a rozpočtu KM kraje na rok 1989 a k zaměření přípravy státního plánu na rok 1990</i>	
38. schůze rady ONV	13. 10. 1988
<i>Zápis ze 38. schůze rady ONV v Dubně</i>	
<i>Zajištění usnesení a opatření orgánů KNV</i>	
49. Rada MěNV	17. 10. 1988
<i>Opatření k rozpisu prováděcího plánu</i>	
16. Plenární zasedání MěNV	19. 12. 1988
<i>Politicko-organizační zajištění 17. Plenárního zasedání MěNV</i>	
59. rada MěNV	7. 3. 1989
<i>Plán a rozpočet MěNV na rok 1989 (Závěrečný účet MěNV a SKP za rok 1988 + Socialistický závazek pro rok 1989)</i>	
17. Plenární zasedání MěNV	20. 3. 1989
<i>Usnesení XVII-517/89</i>	

Přijímání usnesení vlády o kádrové a personální práci

Zasedání vlády	7. 5. 1989
<i>Usnesení vlády č. 124 o úkolech ke zkvalitňování KPP ve státní správě a hospodářské oblasti</i>	
<i>Usnesení vlády č. 125 k zabezpečení politické a odborné přípravy kádrů státní správy a hospodářské sféry v období přestavby hospodářského mechanismu</i>	
55. schůze rady KNV	29. 8. 1989
<i>Zápis z 55. schůze rady KNV</i>	
<i>Opatření KNV 2150/89 ... o úkolech ke zkvalitňování KPP ve státní správě a hospodářské oblasti</i>	
<i>Opatření KNV 2151/89 ... k zabezpečení politické a odborné přípravy kádrů státní správy a hospodářské sféry v období přestavby hospodářského mechanismu</i>	
<i>Zajištění usnesení vlády KNV (organizační odbor)</i>	
37. Schůze rady ONV	19. 10. 1989
<i>Opatření ONV 2075/89... o úkolech ke zkvalitňování KPP ve státní správě a hospodářské oblasti</i>	
<i>Opatření ONV 2076/89 ... k zabezpečení politické a odborné přípravy kádrů státní správy a hospodářské sféry v období přestavby hospodářského mechanismu</i>	
<i>Zajištění opatření KNV</i>	
73. rada MěNV (předseda sděluje radě opatření RONV 2075/89 a 2076/89 a ta mu a tajemníkovi ukládá se jimi řídit při kádrové práci; do opatření 2076/89 jsou všichni pracovníci MěNV zapojeni)	7. 11. 1989

Příloha č. 2

Program hlavních bodů a ústních zpráv

Členění	Projednávané body	Četnosti
1	Záležitosti OV KSČ	10
1.1	Zabezpečení akcí a jiné záležitosti OV KSČ	8
1.2	Lidové milice roku (2x vždy na konci)	2
2	Vztahy k vyšším orgánům	5
2.1	Aktuální politická situace ve státě	3
2.2	Státo-bezpečnostní situace v okrese	2
3	Otázky výstavby stranické organizace	18
3.1	Záležitosti ZO, CZV	16
3.2	Stranická organizace	2
4	Stranické udržování bdělosti (loajality)	19
4.1	Kontroly	6
4.2	Plnění a naplňování závěrů, opatření či usnesení	6
4.3	Skládání účtů	7
5	Věcné problémy	7

Organizační a kádrové záležitosti

Členění	Projednávané body	Četnosti
1	Organizace OV KSČ	6
1.1	Rozpočet OV KSČ	2
1.2	Plány OV KSČ a jeho změny	4
2	Organizace činnosti	28
2.1	Politicko organizační zabezpečení usnesení, akcí	16
2.2	Informace o vývoji politicko-ekonomické situace v okrese za měsíc	12
3	Kádrová opatření	80
3.1	Uvolnění z funkce	27
3.2	Schválení do funkce	30
3.3	Hromadné kádrové návrhy	23
3.4	Aspirantury	3
4	Členství v KSČ	54
4.1	Potvrzení přijetí za kandidáty KSČ	24
4.2	Potvrzení přijetí kandidátů za členy KSČ	12
4.3	Návrhy na ukončení členství v KSČ	18
5	Stranické udržování bdělosti (loajality)	32
5.1	Návrhy na propůjčení vyznamenání (individuálně i kolektivně)	26
5.2	Vymazání a někdy změna stranického trestu	6
6	Pohyb osob	36
6.1	Výjezdy a služební cesty	24
6.2	Stáže	4
6.3	Pobyty delegací	8

Různé a nestandardní položky v organizačních a kádrových záležitostech

Členění	Projednávané body	Četnosti
1	Záležitosti OV KSČ	21
1.1	Kádrové změny na OV KSČ	6
1.2	Noví členové LM	3
1.3	Finance OV KSČ	4
1.4	Úpravy platů OV KSČ	2
1.5	Úpravy důchodů	3
1.6	Personální záležitosti OV KSČ	3
2	Vztahy k vyšším orgánům	27
2.1	Informace pro a z KV a ÚV	14
2.2	Reakce na politické události	13
3	Otázky výstavby stranické organizace	32
3.1	Organizační změny ve stranické organizaci	5
3.2	Práce ZO	3
3.3	Dotace ZO	10
3.4	Příspěvky	7
3.5	Družební styky	5
4	Stranické udržování loajality	21
4.1	Stranické studium	5
4.2	Stranická šetření	2
4.3	Stížnosti a připomínky	11
4.4	Podezřelé církevní akce	3
5	Organizace NF	9
6	Inovace zákona o podniku	10
6.1	Organizační změny v podnicích	3
6.2	Kádrová opatření v souvislosti se zákonem o podniku	6
7	Věcné problémy a různé	9

Management získávání a zpracování dat

Petr Kohútek

Abstrakt

Sběr, úprava, sdílení a zpracování dat v rámci rozsáhlejšího týmu představuje nejen technický, či organizační problém, ale má své metodologické konsekvence. Na popisu plánování, vlastní realizace sběru dat a vytváření společného archivu, jako prostoru pro sdílení dat a zhodnocení se mimo jiné odhaluje závislost výsledků na cestě. Zvláštní důraz je kladen na přípravnou fázi výzkumu a na využití digitalizovaných dat. Moderní techniku není efektivní zapojovat izolovaně, smysl získá, teprve když jednotlivé technologie dohromady vytvoří ucelený prostor pro analýzu.

Úvod

Management sběru, uchování a zpracování dat během projektu je základním předpokladem pro minimalizaci časových a finančních nákladů, které jsou se správou dat během projektu spojené. To, co je v malém projektu zahrnujícím jednoho výzkumníka a pár rozhovorů šikovné, je více než nezbytné pro realizaci projektu, ve kterém bude několik výzkumníků či dokonce několik výzkumných týmů souběžně sbírat a následně sdílet množství různorodých materiálů.

V projektu Dědictví komunistické vlády se na sběru a zpracování dat podílejí dva týmy a i v rámci jednotlivých týmů je sběr dat obvykle záležitostí jednotlivých výzkumníků. Stejně tak i rozsah výzkumných artefaktů sloužících jako data je různorodý a zahrnuje písemné materiály z různých zdrojů a zápisky a nahrávky z výzkumných rozhovorů.

Základním předpokladem úspěšného managementu sběru dat je jeho včasný návrh, který je potřeba připravit již v úvodní fázi navrhování projektu. Z hlediska správy dat je potřeba se vypořádat s těmito základními faktory: dostupné zdroje (finanční i personální), čas a objem dat (a náročnost jejich zpracování). Tyto tři faktory tvoří vrcholy pomyslného trojúhelníku zpracování dat.

Znázornění vztahu mezi jednotlivými faktory

Každý z těchto faktorů má své limitující hodnoty dané podmínkami (projekt nemůže trvat déle než ..., data jsou použitelná až od určitého množství a kvality zpracování, atp.), avšak uvnitř těchto mezí můžeme volit podle toho, na co klademe důraz.

Tyto faktory jsou v rámci návrhu projektu adresovány a) žádostí o prostředky (grant), b) časovým plánem, c) plánem sběru dat a metodikou jejich zpracování.

Žádost o prostředky

Žádost o prostředky je v podstatě určující pro to, v jakém prostoru se budeme pohybovat. Získání prostředků je podmíněno smysluplným rozvrhem obou dalších faktorů (čas a rozsah).

Z výše uvedeného vztahu mezi jednotlivými faktory je zřejmé, že jakákoli změna proti žádaným prostředkům se nutně musí projevit na množství práce s daty, nebo na době jejich zpracování. Doba je ovšem v rámci projektu daná pevně, takže jedinou možností je upravit objem sbíraných dat.

Z praktického hlediska to znamená, že po získání prostředků je potřeba smysluplně přeformulovat rozsah sběru dat tak, aby bylo možné se vejít do podmínek daných grantem.

Časový plán

V projektu takového rozsahu již není možné technické a organizační problémy řešit za běhu. Takových problémů se samozřejmě během projektu několik vyskytne, ale základní rozbor je

potřeba provést v dostatečném předstihu. Jakákoli změna strategie při ukládání znamená vážné problémy: dodatečné náklady na úpravy dat, nebo ztížená možnost jejich využití. Čím později v průběhu projektu, tím je situace nepříjemnější.

Na začátku projektu je potřeba vytyčit, alespoň orientační časový plán sběru a zpracování dat. Je třeba ponechat rezervu na nákup technologií a vyladění metodiky, přípravu terénu.

Plán sběru dat

Příprava sběru dat je dlouhodobou záležitostí a nelze ji přeskočit. Je potřeba zajistit potřebná povolení a domluvit možnosti sběru dat z jednotlivých zdrojů, zjistit reálnou dostupnost jednotlivých zdrojů dat a odhadnout náklady spojené se získáváním dat.

Když už je základní představa o zdrojích hotová, přichází na řadu výběr odpovídajících technologií pro sběr a uchovávání a metodiku sběru. Zde je zapotřebí zdůraznit, že klíčovým momentem není nakoupení jedné technologie (zařízení či programu), ale zapojení jednotlivých technologií a postupů do funkčního celku, ve kterém budou moci data i dokumenty plynule přecházet z jednoho stavu určení do druhého.

Flexibilita

Především v kvalitativním výzkumu je třeba počítat s tím, že vytvořený plán nemůže být rigidní, statickou záležitostí, která se provede na začátku výzkumu a pak už se nikdy nezmění. Z povahy bádání vyplývá značný tlak na zahrnutí nepředpokládaných dat či vypuštění některých předpokládaných zdrojů, které se nakonec ukáží jako nedostupné.⁴⁰⁹ S tím, jak se projekt na základě prvních zjištění postupně zaciluje, vynořuje se postupně konečná kontura výzkumu. Jedním ze způsobů, jak udržet kontrolu nad tímto procesem zacilování, je provádět pravidelně celkové zhodnocení stavu bádání a jeho důsledky promítnout do aktualizovaných verzí projektu. V případě našeho výzkumu se takovéto revize kryly s vypracováváním průběžných zpráv z výzkumu na konci každého účetního období.

Systém managementu dat významným způsobem strukturuje prostor, v jakém se budete při výzkumu pohybovat. V závislosti na konkrétních volbách postupů a metod při sběru, sdílení a zpracování údajů se některé materiály stávají dosažitelné snadněji než jiné. Některé typy materiálů či zdroje dat se tak stanou prakticky nedosažitelné. To není otázka dobře nebo špatně navrženého systému správy dat, děje se to vždy a je třeba již při návrhu zvažovat, k jakým materiálům si cestu otevíráme a k jakým naopak uzavíráme.

Výchozí situace

Na počátku našeho výzkumu jsme vycházeli z následujících předpokladů: Projektem se bude zabývat 8 lidí ve dvou výzkumných týmech, rozdělených podle lokality pro sběr dat. Data budou tvořena z valné části dokumenty z archivů. Doplnkově pak zápisky, nahrávkami a přepisy rozhovorů.

Pro sdílení dat mezi jednotlivými členy výzkumného týmu bude zapotřebí vytvořit interní archiv. V rámci archivu se kromě primárních dat budou sdílet také jednotlivé dílčí analýzy, interpretace a komentáře k datům a společně psané texty - dokumenty. V tomto ohledu se tedy nejedná o klasický archiv, ale spíše o průběžně doplňovanou a využívanou bázi znalostí (knowledge base).

⁴⁰⁹Postupné zacilování není jen výrazem měnících se podmínek v dostupnosti dat, ale také reflektuje postupné precizování výzkumných otázek. Způsob jak adresovat toto zacílení při přípravě výzkumného projektu přirovnává Ronald Chenail k práci s olovnicí. [Chenail 2003].

První náčrt systému pro data management

Data budeme sbírat pokud možno rovnou v digitální podobě, tak abychom pokud možno minimalizovali nároky na jejich další úpravu. V archivech budeme namísto kopírování dokumenty rovnou skenovat, nahrávky rozhovorů by se mohly pořizovat na digitální diktafon. Pokud to bude možné, budeme moci nahrávky přepsat a naskenované dokumenty převést pomocí programů pro rozpoznávání textů (OCR) do textového formátu. Tím bychom získali archiv dat v jednom homogenním formátu. Již v této fázi je ale zřejmé, že toto nebude možné provést se všemi daty.

Dokumenty budeme uchovávat stejným způsobem jako data s tím, že je potřeba vyřešit problém verzování a souběžné práce na dokumentech.

Sdílení dat bude zabezpečeno pomocí chráněného přístupu na společný FTP server, ze kterého bude možné si kdykoli stáhnout aktuální verze dokumentů. Především z bezpečnostních důvodů bude tento server zrcadlen na dvou dalších počítačích (alespoň jeden mimo fakultní síť) a doplněn průběžnou archivací dat v osobních archivech na CD ROM.

Na základě zkušeností z předchozího projektu, ve kterém se také pracovalo ve větším týmu se sdílenými daty (Filipov⁴¹⁰), jsme si sestavili modelovou proceduru získání a využití dokumentů podle předpokládané posloupnosti jednotlivých činností, které budeme s dokumenty provádět:

1. Pořízení dokumentu
2. Úprava
3. Označení dokumentu
4. Uložení (zpřístupnění ostatním)
5. Zpracování

Zkušenosti z Filipova nám posloužily i při výběru technologií pro pořizování dat. Bude potřeba zakoupit notebook a scanner, aby bylo možné digitalizovat materiály přímo na místě v archivech. Avšak pro množství dokumentů, které jsme hodlali získat, byl scanner příliš pomalý (cca 1 stránka/minuta) a tak jsme začali experimentovat s digitálním fotoaparátem.

První modifikace systému - přiblížení realitě

FTP

Na fakultním serveru jsme zařídili FTP server. Přístup na něj byl zabezpečený a vyčleněný prostor měl bez problémů pojmout celý archiv. Jenže po dalším testování se ukázalo, že není možné synchronizovat větší množství dat mimo rámec fakultní sítě. Server se vždy po několika přenesených souborech odpojoval a bylo nutné ručně navazovat nové spojení. Také z hlediska bezpečnosti uschovaných dat se nám server nezdál být na úrovni citlivosti uchovávaných materiálů. Nakonec se tedy tento server stal místem výměny dokumentů, kterých bylo mnohem méně. Také jsme zřídili internetové stránky informující o probíhajícím projektu, připravovaných či vydaných textech a informacích o připravované konferenci.

⁴¹⁰[Kohútek 1998].

Povolení fotografování v archivech

Velmi důležitou událostí při přípravě terénu byla podpora, již jsme pro náš záměr získali od vedení archivů, především paní ředitelky Státního ústředního archivu PhDr. Evy Drašarové, CSc. a ředitele archivní správy ministerstva vnitra PhDr. Václava Babičky. Díky jejich podpoře jsme získali povolení používat digitální fotoaparát ve většině archivů, ve kterých jsme báдали.

Tento způsob získávání údajů zatím v archivech příliš rozšířen není, ale je možné, že se to časem změní. Digitalizace zpřístupní uchované dokumenty mnohem širšímu okruhu lidí, a to způsobem, který je k materiálům mnohem šetrnější. Je otázka, zda by se nevyplatilo, po analýze využívání jednotlivých fondů, přistoupit k naskenování alespoň těch, které se často využívají. Pro širší využití v archivech je spíše než fotografování pravděpodobnější využití scannerů, které ponechávají otevřenou cestu k dalšímu zpracování materiálů pomocí OCR.

OCR

Plošné skenování a převádění textů pomocí specializovaného softwaru pro převod obrázků na text (např. RECOGNITA) se v předchozím projektu (Filipov) ukázalo jako velmi nákladné. Pro převod by nebylo možné použít podklady ofocené pomocí digitálního fotoaparátu. Kvalita skenovaných archiválií navíc nebyla příliš dobrá, a tak by si převádění dat z obrazu na text vyžádalo ruční opravu převedených textů, pokud by měl být převod vůbec použitelný. Z těchto důvodů jsme od využití technologie OCR nakonec upustili.

*Hardware**Digitální fotoaparát*

Snímání archivních materiálů pomocí digitálního fotoaparátu se ukázalo jako výhodné. Stanovili jsme minimální požadavky, pokud jde o počet obrazových bodů, a jako dostatečný se zdál být 2Mpx fotoaparát. Existovaly samozřejmě i lepší fotoaparáty (s větším množstvím bodů, či lepší optikou), ale ty byly finančně nedostupné.

Bylo zapotřebí fotoaparát při focení archiválií fixovat pomocí stativu, aby se fotografie nerozmazávaly. Stativ postačil běžný třínohý, jaký je k sehnání v ceně do tisíce korun v každé větší prodejně fotografických potřeb. Z hlediska otřesů by se velmi hodila dálková spoušť (pomocí kablíku, nebo infračervená), ale ta u fotoaparátů námi uvažované cenové hladiny k dispozici nebyla.

Také jsme zvažovali dokoupení paměťové karty, aby bylo možné udělat větší množství snímků, než bude potřeba je přehrát do počítače. Tato potřeba vyvstala ze způsobu, jakým jsme v archivu postupovali: Nejdřív jsme prošli celý balík dokumentů, vybrané dokumenty jsme pak najednou ofotografovali a potom balík vrátili a vyžádali si další. Karta byla vhodná, nikoli však okamžitě nezbytná, proto jsme její nákup přesunuli do druhého roku trvání grantu.⁴¹¹

Notebook

Notebook byl nezbytný pro fotografování a skenování dokumentů v archivech. Ale také jsme jej chtěli jako zařízení pro ukládání dat, které by bylo nezávislé na fakultní síti, se kterou jsme měli velmi špatné zkušenosti.

⁴¹¹To se shodou okolností velmi vyplatilo, neboť ji do té doby výrazně zlevnili.

V rámci možností daných aktuální situací na trhu s notebooky jsme měli následující požadavky: Integrovaný modem a síťovou PC/MCI kartu

- ♦ Notebook bude často přenášen a bude zapotřebí jej zapojit do různých počítačových sítí. Modem jsme chtěli kvůli mobilnímu přenosu dat při práci v terénu.
- ♦ Rozhraní USB
- ♦ Toto rozhraní je nezbytné pro připojení většiny v současné době prodávaných scannerů, digitálních fotoaparátů a dalších periferií.
- ♦ LION baterie
- ♦ Klasické NiCd se již nevyplatí kupovat, LIPOL jsou zatím jen v luxusních notebookech.
- ♦ Co největší HD (disk)
- ♦ Velikost HD byla pravděpodobným úzkým hrdlem kupovaného notebooku, tento předpoklad se nakonec ověřil. Kdybychom namísto velikosti disku investovali do jiné vlastnosti, archiv by se nám do notebooku celý nevešel.⁴¹²⁾

Scanner

Pokud jde o požadavky na rychlost a kvalitu snímání, našim potřebám vyhovoval v podstatě jakýkoli dostupný scanner. Pro pravidelné nošení do archivu a použití s notebookem jsme tedy chtěli, aby byl scanner lehký, snadno zapojitelný do USB na notebooku. Zde se vyskytly menší obtíže při vyjednávání s centrem výpočetní techniky na fakultě, neboť scanner zapojený do USB není v zastaralé fakultní síti použitelný. Nabízené varianty však buď nešly použít s notebookem (SCSI řadič), nebo byly natolik zastaralé, že by jejich zakoupení bylo neefektivní (přenos přes paralelní port). Nakonec jsme vybrali model, který je z USB konektoru dokonce i napájen, takže nevyžaduje zapojení do zásuvky.

Uvažovali jsme i o automatickém podavači papírů, ale jeho cena neodpovídala předpokládanému užítku.

Digitální diktafon

Předpokládali jsme, že většinu rozhovorů nebudeme nahrávat, protože nebude snadné získat svolení respondentů. Nahrávaných rozhovorů tedy měla být menšina. Navíc v době pořizování funkční digitální záznamník dostupný nebyl.⁴¹³

Nahrávat rozhovory bylo možné pomocí mikrofону přímo do notebooku, ale toto řešení jsme zavrhlí jako příliš těžkopádné a pro respondenta odstrašující.

Rozhodli jsme se využít stávajících kazetových záznamníků a nahrávky následně digitalizovat.

Software

Atlas/ti

Internetové stránky výrobce: www.atlasti.de

⁴¹²Především v mezifázích, než bylo možné provést optimalizaci obrázků.

⁴¹³K sehnání byly cenově dostupné typy záznamníků, které sice ukládaly zvukový záznam v digitální podobě, ale neobsahovaly digitální výstup. Data tedy bylo možné dostat z diktafonu do počítače pouze přes analogový výstup (konektor sluchátek). Digitální diktafon s výstupem přes USB, pro přímý přenos digitalizovaného zvuku do počítače byl cenově nedostupný.

Program Atlas/ti je účinným nástrojem pro kvalitativní analýzu. Byl navržen především pro zpracování textových dokumentů, ale s určitými omezeními je možné v něm zpracovávat i multi-mediální soubory, např. obrázky, zvuky. Podrobnější popis programu, základních postupů práce v něm a nastin některých metodologických implikací používání takového softwaru vyšel česky v časopisu Biograf.⁴¹⁴

ProCite

Internetové stránky výrobce: www.procite.com

Program určený pro správu bibliografických referencí. Obvykle se do něj ukládají odkazy na knihy a články, které lze později citovat při psaní textu.

ProCite má i jinak mnoho výhod, z nichž mezi hlavní patří:

- ♦ možnost citovat materiály během psaní v MS Word. Kliknete na ikonku, která se do Wordu přidá, a vyberete si materiál, který chcete citovat. Velmi snadno si pak můžete měnit formát citace v textu.
- ♦ na konci dokumentu ProCite umí automaticky vygenerovat seznam literatury (opět s bohatými možnostmi konfigurování)
- ♦ v samotném ProCite mohou jednotlivé záznamy obsahovat klíčová slova, abstrakty a hyperlinkový odkaz.

ProCite obsahuje přednastavené šablony pro zadávání údajů (kniha, článek, noviny, atp.). My jsme si vytvořili vlastní šablonu, obsahující pole důležitá pro popis sbíraných dat. Pokud si dáme od začátku záležet na tom, abychom do ProCite důsledně zadávali všechny nasbírané materiály, budeme se v nich potom mnohem snáze orientovat.

ACDSEE

Internetové stránky výrobce: www.acdsee.com

ACDSee je sada programů pro **správu a editaci** obrázků.

Jeho velkou předností je komfortní uživatelské prostředí, ve kterém si snadno pomocí náhledů (tzv. „thumbnails“) zobrazíte velké množství obrázků najednou. Vybrané obrázky pak lze zobrazit ve větším náhledovém okně nebo zobrazit zvlášť, mezi obrázky v adresáři se pohodlně listuje. Velikost obrázku lze nastavovat ručně podle potřeby nebo využít automatických funkcí pro nastavení měřítka, např. vždy tak, aby se obrázek (v našem případě stránka textu) vešel do otevřeného okna na šířku „Fit Width“.

Editačních funkcí jsme využili při úpravě nafocených obrázků, které bylo potřeba otočit a ořezat.

⁴¹⁴[Konopásek 1997].

Transcriber

Internetové stránky výrobce:⁴¹⁵ www.etca.fr/CTA/gip/Projets/Transcriber/

Transcriber je naprosto nedocenitelný pomocník pro přepis nahraných rozhovorů. Přepisování pomocí tohoto volně šiřitelného programu (freeware) je efektivnější než přepisování pomocí klasických kancelářských soupřav. K dispozici je i obsáhlá recenze s návodem k použití.⁴¹⁶

PGP

Program PGP je jedním z řady programů, které umožňují kvalitní ochranu dat pomocí pokročilého šifrování. Program funguje tak, že vytvoříte soubor, který se po zadání hesla chová jako připojený disk. V době, kdy jsme ho začali používat byl volně dostupný. V době psaní tohoto článku je již k dispozici pouze jeho nová verze, kterou lze používat až po zakoupení.

Vyjednání přístupu do archivů

Práce v archivech tvořila podstatnou část agendy sběru dat. Kromě fotografování či skenování dokumentů jsme také ještě získávali rozhovory s vytipovanými členy tehdejších (80. léta 20. století) vládnoucích struktur.

Jak jsme již uvedli výše, fotografování bylo dohodnuto se značným předstihem a bez potvrzujícího dopisu ředitele archivní správy ministerstva vnitra PhDr. Václava Babičky bychom s požadavkem na kopírování uspěli málokde. Vzhledem k plánu zmapovat celou vládnoucí komunistickou hierarchii od místní úrovně až po úroveň ústřední, a to po linii správní, stranické a bezpečnostní, bylo potřeba vyjednat přístup do těchto archivů:

- ◆ Ústřední archiv v Praze
- ◆ Východomoravský krajský archiv (*⁴¹⁷)
- ◆ Státní okresní archiv Slavonice (*)
- ◆ Archiv ministerstva vnitra v Praze
- ◆ Archiv ministerstva vnitra v Kanicích

Značného časového předstihu bylo zapotřebí mimo jiné také proto, že záznamy z 80. let ještě nejsou všechny zpracovány a je možné se k nim dostat jen díky zkušenostem a ochotě zaměstnanců archivů.

Metodika sběru dat a jejich zpracování

Předpokládali jsme, že většinu dokumentů budeme pořizovat rovnou v digitální podobě pomocí notebooku a digitálního fotoaparátu či scanneru. To se také potvrdilo a nakonec jsme nemohli použít digitalizaci přímo na místě pouze v archivu ministerstva vnitra v Praze.

⁴¹⁵Velmi užitečné stránky o tomto programu v češtině, stejně tak jako návod k použití, převod ovládacích nabídek do češtiny a další informace najdete na stránkách elektronického archivu - Medard (medard.institut.cz/czdigit.htm#transcriber).

⁴¹⁶[Bitrich and Konopásek 2001].

⁴¹⁷Hvězdičkou jsou označeny anonymizované názvy institucí.

Sběr dat

Jednotný postup při sběru dat zajišťovaly koordinační dokumenty jako např. „Zásady tvorby archivu“ a účelové návody jako třeba „Návod na použití fotoaparátu“.

Každý měl přidělenou určitou oblast pro sběr dat. Oblasti byly vymezeny typem a úrovní hierarchie a místem (studovali jsme pro srovnání dvě hierarchické linie, které jsme si pojmenovali Západosmoravský kraj a Východomoravský kraj).

Rozdělení terénu

Pro popis vládnoucích hierarchií jsme potřebovali tyto hierarchie popsat od místní úrovně (město) až po úroveň ústředních linií. Pro srovnání jsme kromě hlavní linie vyšetřování vedli ještě kontrolní sondu v jiném kraji.

Hlavní linie šetření probíhala ve Východomoravském kraji a pracovali na ní: Tomáš Holeček, Jiří Kabele, Martin Hájek a Petr Kohútek.

Kontrolní sondu v kraji Západosmoravském zajišťovala Zdenka Vajdová.

	Ústředí a kraj	Okres a město
Strana (strana, NF, zákonodárství)	Martin Hájek	Jiří Kabele (Filipov) Zdenka Vajdová (Březnice)
Vláda a strana (správa)	Tomáš Holeček	
Vláda a strana (hospodaření)	Kompilace dostupných studií	
Bezpečnost a strana (soudnictví, zastupitelství)	Jiří Kabele Petr Kohútek	

Již v průběhu sbírání dat bylo ovšem zřejmé, že původní představa o dělbě oblastí byla příliš ambiciózní. Proto došlo ještě k dalšímu zúžení oblastí, jak je vyjadřuje obsah sborníku. I po zúžení oblastí jsme však data vyčerpali tak z padesáti procent. Navíc vznikla studie „Normativní rámování výkonu moci v reálném socialismu“, se kterou jsme dříve nepočítali.

Zdroje dat

Archivy:

- ◆ Státní ústřední archiv v Praze
- ◆ Východomoravský krajský archiv
- ◆ Státní okresní archiv - Dubno
- ◆ Státní okresní archiv - Slavonice
- ◆ Archiv ministerstva vnitra v Praze
- ◆ Archiv ministerstva vnitra v Kanicích
- ◆ Vojenský ústřední archiv v Praze

Rozhovory:

Rozhovory jsou anonymizované a odkazujeme se na ně podle nejvyšší funkce, jakou dotyčná osoba zastávala.

Seznam rozhovorů:

Rozhovor	Krycí jména	Výzkumný terén
Poslanec MěNV	Palivec	město
Poslední předseda MěV KSČ	Masák	město
Předseda MěstNV	Široký	město
Předseda MěV KSČ	Čížek	město
Předseda NF, dnes předseda KSČM	Kaláb	město
Ředitel národního podniku, dnešní starosta	Klocman	město
Členka rady ONV	Palečková	okres
Místopředseda ONV	Kotrnc	okres
Tajemník OV KSČ	Hulán	okres
Tajemník KV KSČ	Kaplan	kraj
Předsrpnový vysoký funkcionář KSČ	Hlavata	kraj
Tajemník KV KSČ	Prstík	kraj
Předseda KNV	Oliva	kraj
Tajemník ÚV KSČ	Talíř	ústředí
Člen předsednictva UV KSČ	Novák	ústředí
Tajemník	Paleček	ústředí
Člen ÚV KSČ	Nosál	ústředí

Paměti:

Dalším ze zdrojů informací o fungování vládnoucích hierarchií reálného socialismu jsou paměti exponentů bývalého režimu.

Internetové stránky:

Problematice naší socialistické minulosti se věnuje i řada internetových stránek, z nichž mnohé byly pro nás cenným zdrojem dat.

- ♦ Svědek (<http://svedek.host.sk/>)
- ♦ Občanské sdružení archivy (<http://www.sdruzeniarchivy.cz/>)
- ♦ Společnost pro výzkum východní a střední Evropy v České republice (http://www.nkp.cz/slov_knih/spolecnost/titul.htm)
- ♦ Petr Cibulka (<http://www.cibulka.com/>)
- ♦ ÚŘAD DOKUMENTACE A VYŠETŘOVÁNÍ ZLOČINŮ KOMUNISMU (<http://www.mvcr.cz/policie/udv/index.html>)
- ♦ Jan Langoš (<http://langos.sk/>)
- ♦ Pracovní skupina pro analýzu charakteru komunistického režimu v Československu 1945-1989 (http://www.usd.cas.cz/usdwin/sem_uvod.htm)

Dokumentární instrukce

Adresářová struktura:

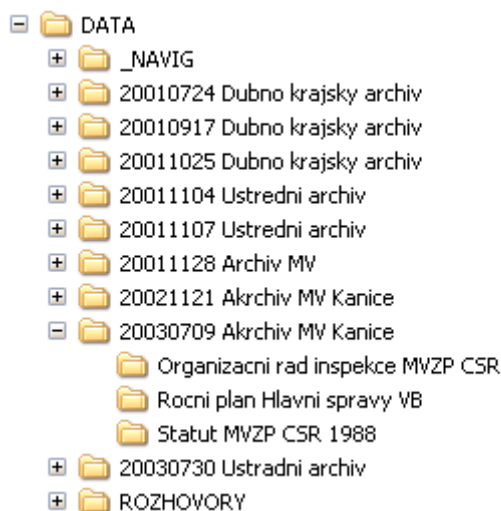
Při postupném plnění dat do archivu bylo zapotřebí navrhnout takovou strukturu, která by umožnila udržet si alespoň základní orientaci v nasbíraných datech i bez použití navigačních pomůcek (ProCite). Kromě toho také bylo zapotřebí uchovat informaci o tom, v jakém pořadí data do archivu postupně přibývala, aby bylo možné tato data postupně upravovat (otáčet, ořezávat).

Pro udržení orientace jsme se rozhodli data třídit podle archivů, ze kterých byla data sbírána, předpokládali jsme, že každý bude převážně pracovat na „svých“ datech.

Na základě těchto požadavků vznikla adresářová struktura, kde každý adresář začínal datem pořizování materiálů následovaným názvem archivu. Zvláštní adresáře vznikly také pro rozhovory a pro další materiály.

Společně psané texty, organizační a koordinační dokumenty byly ukládány v oddělené adresářové struktuře, která byla udržována i na FTP serveru.

Příklad adresářové struktury archivu

Název souboru:

Konvence s pojmenováním souborů se velmi zjednodušila, neboť jsme pro fotografování archivních materiálů používali všichni jeden fotoaparát, který vytváří pro každý obrázek unikátní název.

Základní orientace v materiálech byla dána adresářovou strukturou a podrobná navigace v ProCite byla pomocí hyperlinků propojena k souborům. Díky tomu nebylo potřeba zavádět žádné další konvence pro pojmenování jednotlivých souborů.

Úprava dat - plnění archivu

Po nasbírání dat v archivu byly soubory vždy nejdříve zálohovány na nezávislé počítače a na CD ROM. Potom byly předány Táně Hanzlíkové k úpravě a k zanesení do navigačního databázového systému, založenému na programu ProCite.

Úprava dat

Úprava dat spočívala v otočení obrázků s materiály tak, aby byl text orientován vodorovně. Dokumenty byly, vzhledem k formátu fotografií snímány naležato. Otáčení dokumentů hodně pomohly funkce v ACDSsee pro hromadné otáčení velkého množství obrázků najednou.

Kromě toho bylo potřeba nafocené obrázky ořezat. Díky ořezu se zřetelně zmenšila velikost celého archivu, navíc se s ořezanými obrázky mnohem pohodlněji pracuje. Například při využití funkce automatické úpravy měřítka obrázku na šířku stránky se objeví v případě oříznutého obrázku dokument v optimálním měřítku pro čtení z obrazovky.

Nahrané rozhovory byly digitalizovány do počítače.⁴¹⁸ Pro běžné použití byly vytvořeny soubory ve formátu mp3, které nekladou přehnané nároky na paměťovou kapacitu disků. Pro potřeby přepisování nahrávek programem Transcriber bylo potřeba převést nahrávky také do nekomprimovaného formátu⁴¹⁹*.wav.

⁴¹⁸Podrobný návod na digitalizaci zvukových nahrávek je možné najít na stránkách věnovaných digitalizaci dat (<http://medard.institut.cz/digidat/>)

⁴¹⁹Ve formátu mp3 není možné přesně specifikovat časový úsek v nahrávce, program pro přepis rozhovorů přesně označení potřebuje pro označování segmentů nahrávky, které se pak přepisují. Při použití formátu mp3 pak začátky a konce segmentů „kloužou“.

Časová prodleva

Úprava a organizování digitalizovaných materiálů je časově dosti náročná záležitost, často bývá podceňovaná. A i my jsme se nechali množstvím práce, které s sebou úpravy nesou, trochu zaskočit. Data jsme dávali k úpravě vždy až ve větších dávkách, abychom zamezili organizačním zmatkům, příště by zřejmě bylo lepší veškerá data začít upravovat okamžitě po jejich získání, jinak dochází k velkým prodlevám.

Je možné, že časem dosáhne i technologické zázemí fakulty takové úrovně, aby pro zadávání dat k úpravě mohl sloužit původně uvažovaný ftp server. Tím by se přinejmenším minimalizovaly náklady spojené se synchronizací mezi upravenými a neupravenými materiály.

Navigační systém - ProCite

Popis dokumentu musí všem členům výzkumného týmu (a potenciálně i možným dalším výzkumníkům) umožnit alespoň povrchní orientaci ve všech dokumentech pro případné vytipování dokumentů do vlastního výzkumného projektu.

Popis by měl obsahovat všechny hlavní třídící klíče, podle kterých se dokumenty vyhledávají. Na druhou stranu s každým dalším klíčem popisu roste doba potřebná k zadání všech materiálů do informačního systému. Výsledné řešení je tedy kompromisem mezi popisem ideálním a realizovatelným. Abychom si ponechali otevřené dveře k případnému dalšímu zpřesňování popisu, především při další práci s dokumenty, využili jsme možnost práce s klíčovými slovy. Pro snadnější orientaci při zadávání dokumentů do ProCite a jejich další zpracování jsme si nadefinovali vlastní platformu pro nasbírané materiály:

Popis klíčových polí:

- ◆ 01 - Jméno respondenta
- ◆ 02 - Anonymizované jméno
- ◆ 03 - Afiliace
- ◆ 04 - Název
- ◆ 13 - Režim používání
- ◆ 14 - Projekt
- ◆ 16 - Pořizovatel
- ◆ 20 - Datum
- ◆ 34 - Archivní označení (číslo)
- ◆ 35 - Typ dokumentu
- ◆ 37 - Umístění (archiv)
- ◆ 38 - URL (cesta k souboru)
- ◆ 39 - Kód (kvůli kompatibilitě s archivem Filipov)
- ◆ 42 - Poznámka
- ◆ 43 - Abstrakt
- ◆ 45 - Klíčová slova

Část materiálů byla nejdřív popsána v programu MS Excel, kde se snadno provádí hromadné kopírování, inkrementace čísel atp. Vytvořený seznam byl poté importován do ProCite.

Práce s archivem

Všechny technologie, které jsme pro práci s archivem sehnali, jsou samy o sobě jistě zajímavé, ale skutečná využitelnost se ukáže, až když se všechny podaří zapojit do jednoho funkčního celku. Jeden takový se pokusím popsat v tomto oddílu:

Pro analýzu jsme používali vzájemně na sebe reagující programy: *ProCite*, *ACDSee* a *Atlas/ti*.

ProCite obsahuje databázi všech dokumentů, která zahrnuje jejich podrobný a snadno prohledávatelný popis - názvy, data, místo původu, typ dokumentu, klíčová slova, Kromě tohoto popisu také každý záznam obsahuje hyperlinkový odkaz na první stránku dokumentu. Dokument, který si v databázi *ProCite* vyhledáte pak snadno (pomocí klávesové zkratky) otevřete v programu *ACDSee*.

ACDSee - je velmi příjemný na prohlížení/pročítání otevřených dokumentů. Snadno se v něm naviguje mezi jednotlivými stránkami (=obrázky), dá se v něm využít uživatelsky snadné ovládní zvětšení (automatické i manuální) a v případě potřeby i nejběžnější funkce pro úpravu (otočení, zesvětlení, atp.). V něm si dokument přečtete a zvážíte jeho potenciál pro další analýzu.

Pokud v dokumentu naleznete informace, které byste si rádi zařadili, okomentovali či rovnou okódovali, stačí jej pomocí funkce drag&drop⁴²⁰ přenést do programu pro analýzu kvalitativních dat *Atlas/ti*, kde s dokumentem dále pracujete. Můžete si jednotlivé pasáže označit pomocí kódů a komentářů a pak je podle různých pravidel vyhledávat.

Když potom na základě analýz píšete článek v programu MS Word, jednoduše citované pasáže vložíte z databáze v *ProCite* pomocí funkce „Cite While You Write“.

Každý má své způsoby, jak pracovat s daty, a archiv musí být dostatečně pružný, aby se v něm jeho uživatelé dokázali najít. Změnit způsob, jakým pracujeme s daty, není snadné, může to být i trochu traumatizující, ale výsledek může stát za to.

Sepisování interních dokumentů

Interní dokumenty byly spolu s pracovními verzemi článků a organizačními texty jedinou součástí archivu, která byla udržována plně aktualizovaná na FTP serveru. Jedním z důvodů byla obava z nedostatečného zabezpečení dat na FTP proti odcizení. Druhým důvodem byla nespolehlivost serveru při přenosech většího množství dat. Obě tato omezení nebyla pro interní dokumenty nikterak zásadní.

Pro práci na interních dokumentech bylo naopak zapotřebí zaručit maximální flexibilitu a snížit riziko přemazání úprav jednoho z příspěvatelů jiným příspěvatelem. Z těchto požadavků vplynula následující pravidla pro psaní společných interních dokumentů:

- ♦ Dokumenty budeme verzovat tak, že za název dokumentu přidáme datum uložení (= datum poslední modifikace) ve formátu rrrrmmdd – např. pravidla20010306. rtf
- ♦ Ten, kdo hodlá upravovat společný dokument, si ho nejdříve „zamkne“, a to tak, že na ftp přidá do jména souboru své jméno (např. pravidla 20010306 Petr. rtf). Od toho okamžiku všichni vědí, že v dokumentu se dějí úpravy a neupravují jej. Po dokončení oprav nahrajeme na ftp aktualizovanou verzi. V praxi by to mohlo fungovat tak, že ten, kdo si dokument zamkne, se stává jakýmsi garantem kanonizované verze. To znamená, že případné úpravy a doplňky se budou muset dohodnout a posílat garantovi.
- ♦ Po uložení zálohy na CD ROM bychom mohli klidně smazat nedůležité verze dokumentů (to by se provedlo společně na pravidelných schůzkách). Verze, které byly někde použity, bych navrhol označit slovem final a/nebo příp. kódem, k čemu byly použity (např. pravidla 20010306 final průběžná zpráva. rtf).

⁴²⁰Přetáhnutí pomocí myši. Obrázek v *ACDSee* označíte, stisknete levé tlačítko myši, podržíte je a přemístíte kurzor myši nad plochu programu *Atlas/ti* a tam levé tlačítko myši uvolníte.

Zabezpečení dat

Aktualizace a zálohování

Riziko ztráty dat neplyne jen z možnosti jejich fyzického zničení (vymazání, ztráta disku, ...), ale také se může stát, že se data ztratí či poškodí v průběhu úpravy (v našem případě např. při převozech mezi formáty, ořezu a otáčení). Nejdůležitějšími principy pro ochranu dat je jejich zmnožení a rozptýlení.

Celý archiv je pravidelně zálohován, schovávají se i staré zálohy obsahující data, která již byla upravena. Archiv je záměrně a pravidelně (!) zrcadlen na několika počítačích.

Ochrana osobních dat

Zabezpečení dat se, obzvláště ve větší skupině, může stát tvrdým oříškem. Většina údajů, se kterými jsme se při sběru dat setkávali, měla charakter citlivých materiálů, některé z nich dokonce velmi citlivých (rozhovory s představiteli různých úrovní komunistického vládnutí). Z hlediska úrovně zabezpečení je potřeba se vyvarovat přílišné lehkomyšlnosti na jedné straně a bezpečnostní paranoie na straně druhé. Příliš zabezpečený projekt pak totiž nakonec nejsou schopni používat ani jeho vlastní uživatelé.

V zásadě jsme se potřebovali chránit proti dvěma hlavním bezpečnostním rizikům. To jedno bylo vnější, že někdo naše údaje zcizí, to druhé spočívá v riziku třeba i nechtěného vyzrazení identity našich informátorů v odborných publikacích vycházejících z tohoto výzkumu.

Ochrana proti zcizení:

Kvůli riziku zcizení jsme nakonec nenechali celý archiv na FTP. Ochrana údajů měla dvě úrovně:

- ♦ Na první úrovni jsme archivní materiály chránili tak, že jsme všechny dokumenty šířili pouze uvnitř týmu na interních CD ROMech a dodržovali pravidlo zvýšené opatrnosti při práci na počítačích, k nimž by měl přístup i někdo další (školní počítače). Data na notebooku jsou standardně chráněna přístupovým heslem na úrovni BIOSU.
- ♦ Druhá úroveň ochrany je aplikována na nahrávky a přepisy rozhovorů, které jsou v notebooku i na interních CD ROMech chráněny programem PGP, který využívá pokročilých šifrovacích algoritmů.

Anonymizace

Riziku vyzrazení osobních údajů nebo údajů, které by mohly snadno vést k odhalení identity našich informátorů, jsme se snažili čelit pomocí důsledné anonymizace. Na úrovni ústřední vlády nemělo smysl zavádět anonymizované jméno, ale již na úrovni krajů byly zavedeny kódové názvy Východomoravský a Západomoravský kraj. Stejně tak i okresy a místa jsou přejmenovány.

Z důvodu udržení anonymity jsme museli zavést anonymizované názvy i pro archivy, z nichž jsme čerpali. Pro potřeby vědeckého bádání a ověření materiálů je samozřejmě možné tyto anonymizované názvy na vyžádání rozklíčovat.

Možnosti dalšího (sekundárního) využití

Velká část celkových nákladů výzkumného projektu tvoří náklady spojené s pořízením dat. Archiv, který jsme společnými silami tři roky budovali, obsahuje velké množství materiálů a nabízí další možnosti zpracování, ke kterým jsme se zatím nedostali. Archiv byl záměrně budován takovým způsobem, aby umožnil další práci s nasbíranými materiály, a to jak členům výzkumného týmu, kteří se na vybudování archivu podíleli, tak dalším výzkumníkům.

Archiv kvalitativních dat

Nasbíraná data by měla být nakonec uložena v archivu. Při Virtuálním institutu vznikl archiv kvalitativních dat MEDARD.⁴²¹ Archiv neslouží jen jako zprostředkovatel kontaktu pro případné další výzkumníky, kteří by chtěli data využít, ale také jako instituce, která by mohla a měla zaručit, že se data neztratí při stěhování fakultních kanceláří či doma při předvánočním velkém úklidu.

Vzhledem k citlivé povaze většiny dat se zřejmě nebude jednat o data volně dostupná a jejich využití bude potřeba podmínit souhlasem řešitele grantu.

Podklady

Bitrich, Tomáš and Zdeněk Konopásek 2001. „Transcriber – pohodlnější přepisování, a možná i něco navíc.“ *Biograf* 24.

Chenail, Ronald J. „Keeping things plumb in qualitative research.“ *The Qualitative Report* [Online Serial] 3(3):37 paragraphs.

Kohútek, Petr 1998. *Filipov II. Filipov - Archiv*. redaktor Kandert. Praha: Katedra sociologie Karlovy univerzity v Praze. Pp. 155-162.

Konopásek, Zdeněk 1997. „Co si počít s počítačem v kvalitativním výzkumu? Program Atlas/ti v akci.“ *Biograf* (12):71-110.

⁴²¹Podrobnější informace o archivu kvalitativních dat MEDARD naleznete na internetové stránce <http://medard.institut.cz/>

Seznam zkratk

AMV	Archiv ministerstva vnitra
aut.	Autor
AZ	Agenturní záznam
CZV	Celozávodní výbor
č.	Číslo, částka
čj.	Číslo jednací
čl.	Článek
ČNR	Česká národní rada
ČS ZÚ	Československý zastupitelský úřad
ČSAV	Československá akademie věd
ČSLA	Československá lidová armáda
ČTK	Československá tisková kancelář
D, DOK	Dokumentace
doc.	Docent
FKÚ	Federální kriminální ústředna
FMNO	Federální ministerstvo národní obrany
FMV	Federální ministerstvo vnitra
FMZV	Federální ministerstvo zahraničních věcí
FS	Federální správa
FS	Federální shromáždění
FSPV	Federální správa pasů a víz
gen.	Generál
genmjr.	Generálmajor
genpor.	Generálporučík
Gosplan	Státní plánovací komise
GŠ	Generální štáb
HKR	Radiokontrarozvědka, radiokontrarozvědná
hl.	Hlavní
HS	Hlavní správa
INO	Index nežádoucích osob
inv. j.	Inventární jednotka
IS	Informační systém
JUDr.	Doktor obojího práva
JZD	Jednotné zemědělské družstvo
KGB	Komitět gosudarstvennoj bezopasnosti, Výbor státní bezpečnosti
KKRK	Krajská kontrolní a revizní komise
KNV	Krajský národní výbor
KO	Krajský odbor
KP	Konspirativní pracoviště
krim.	Kriminální
KS	Kapitalistické státy
KS SNB	Krajská správa Sboru národní bezpečnosti
KSČ	Komunistická strana Československá
KSČM	Komunistická strana Čech a Moravy
KŠ	Krajský štáb

KV KSČ	Krajský výbor KSČ
LM	Lidové milice
m.	Město
MěNV	Městský národní výbor
MěV	Městský výbor KSČ
mjr.	Major
MS	Ministerstvo spravedlnosti
MV	Ministerstvo vnitra, ministr vnitra
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Organizace severoatlantického paktu)
NF	Národní fronta
NMV	Náměstek ministra vnitra, nařízení ministra vnitra
NO	Nepřátelská osoba
NS	Národní shromáždění
OKRK	Okresní kontrolní a revizní komise
ONV	Okresní národní výbor
oper.	Operativní
OS	Okresní (obvodní) správa
OSH	Ochrana státních hranic
OŠ	Okresní štáb
OV KSČ	Okresní výbor
PKV	Předsednictvo krajského výboru
plk.	Plukovník
PO	Právní odbor, prověřovaná osoba
POV	Předsednictvo okresního výboru
pplk.	Podplukovník
pr. odbor	Právní odbor
PS	Pohraniční stráž
PT	Přísně tajné
PTZD	Přísně tajné zvláštní důležitosti
PÚV	Předsednictvo ústředního výboru
RMV	Rozkaz ministra vnitra
RNS	Rozkaz náčelníka správy
ROH	Revoluční odborové hnutí
ROS	Rada obrany státu
RSDr.	Doktor sociálně politických věd
RVHP	Rada vzájemné hospodářské pomoci
S	Správa
S StB, S-StB	Správa StB
s.	Soudruh, soudružka, strana
Sb.	Sbírka
SeKV	Sekretariát krajského výboru
SeÚV	Sekretariát ústředního výboru
SMV	Správa ministerstva vnitra
SNB	Sbor národní bezpečnosti
SSM	Svaz socialistické mládeže
S-SNB	Správa SNB
StB	Státní bezpečnost

SÚV	Slovenský ústřední výbor
SV	Správa vyšetřování, Správa vojsk
SVB	Správa veřejné bezpečnosti
SVZT	Správa VZT
T	Tajné
TJ	Tělovýchovná jednota
ÚDV	Úřad dokumentace a vyšetřování činnosti Státní bezpečnosti, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu
ÚKRK	Ústřední kontrolní a revizní komise
ÚSD	Ústav pro soudobé dějiny
ÚV KSČ	Ústřední výbor KSČ
ÚZSI	Úřad pro zahraniční styky a informace
ÚZU	Útvar zvláštního určení
VB	Veřejná bezpečnost
VC	Vízoví cizinci
VKR	vojenská kontrarozvědka
VKS(b)	Velká komunistická strana (bolševiků)
VLK	Výbor lidové kontroly
VOS	Vnitřní a organizační správa
VŠ SNB	Vysoká škola SNB
ZO	Základní organizace
ZSS	Země socialistického společenství
ZÚ	Zastupitelský úřad

Shrnutí

Cílem sborníku Rekonstrukce komunistického vládnutí na konci osmdesátých let je přinést relativně ucelený souhrn informací charakterizující nejen klíčová decizní místa komunistické vlády v naší zemi v druhé polovině osmdesátých let, ale i způsob jejich rozhodování. Respektuje jejich hierarchické řazení. Soustředěnou pozornost věnuje komunistické straně, státní správě a Bezpečnosti v jejich vzájemných vztazích. Opírá se o archivní dokumenty, paměti a rozhovory.

Společným jmenovatelem všech studií je standardní popis, který zahrnuje historický kontext a normativní založení útvarů. Dále pokračuje popisem jejich struktury, působnosti a vertikálních i horizontálních vztahů. V těch případech, kdy je to možné a důležité, uvádí deklarované principy vlády. Charakterizuje čas rozhodování, jeho obsah (plánování, kontrola plnění úkolů atd.) a procedury. V některých případech se věnuje vybraným jednáním. Ne ve všech případech se nám ovšem dařilo tuto osnovu naplnit, protože jsme museli pracovat zpravidla s archivně nezpracovanými a tedy i podstatně hůře dostupnými dokumenty.

Naší snahou bylo co nejvíce se vystříhat interpretací, tak aby studie mohla sloužit jako zdroj informací stejně dobře nám i ostatním vědcům. Na studii naváže práce, která bude souhrnně interpretovat naše empirické nálezy. Z uvedeného čistě popisného zaměření poněkud vybočuje pouze první studie Normativní rámování výkonu moci v reálném socialismu, v níž je větší důraz kladen na analýzu a tedy i syntetickou interpretaci.

Normativní rámování výkonu moci v reálném socialismu je ve stejnojmenné studii (Jiří Kabele) popisováno ve čtyřech hierarchicky řazených úrovních. První úroveň tvoří Budovatelský komplex ustanovení sestávající z „blokových“ mezinárodních smluv, Stanov KSČ, ústavního Prohlášení, první hlava ústavy Společenské zřízení a tzv. Poučení z krizového vývoje. V další vrstvě je rozebírán zbytek ústavy popisující dělbu státní moci. Následují socialistické zákoníky doplněné o zákony týkající se sdružování, služebního poměru a hospodářské arbitráže. Nakonec věnujeme pozornost právním normám, které upravují výkon kontroly, ochranu státního tajemství a vyřizování stížností.

Druhá studie (Jiří Kabele) přináší formální popisy nejvyšších státních orgánů ČSSR a ČSR - vlád, parlamentních sborů, rad obrany státu, generálních prokuratur a nejvyšších soudů – z druhé poloviny osmdesátých let minulého století. Opírá se především o analýzu právních dokumentů.

Třetí studie podává popis ÚV KSČ - jeho jednotlivých orgánů a jejich vztahů mezi sebou i k nestranickým organizacím v období konce 80. let. Klíčovými rozhodovacími grémií bylo předsednictvo a sekretariát. Ovšem velký podíl drobnějších rozhodnutí se odehrával též na úrovni oddělení. Ústřední výbor ovládal centrální státní a společenské instituce prostřednictvím stranických organizací v nich, ale také tím, že v předsednictvu byli rozhodující státní hodnostáři. Popisem organizace práce předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ doplňuje pohled na ústředí komunistické moci v ČSSR krátká sonda (Jan Maršálek).

Pátá studie – „Bezpečnost“ jako součást ozbrojených sil (Jiří Kabele a Petr Kohútek) – nejprve charakterizuje socialistické ozbrojené síly. Ukazuje, jaké místo v nich měly resorty federálního a českého ministerstva vnitra a Sbor národní bezpečnosti. Potom se postupně věnuje útvarům a formám rozhodování federálního ministerstva vnitra, českého ministerstva vnitra, Východomoravské krajské správy SNB a jejím vztahům na okresní správy SNB.

Vládnutí na úrovni kraje a vztahy mezi Východomoravským Krajským výborem KSČ a tamním Krajským národním výborem popisuje šestá studie (Tomáš Holeček). Kromě popisu jednotlivých mocenských útvarů obsahuje příklady rozhodování, které mají doložit rozsah a věcnou

náplň jejich činnosti. Na dvou příkladech vybraných jednání s lidmi z nižších hierarchických pozic také dokládá dominantní roli vedení KV KSČ v celém kraji.

Vládnutí na úrovni okresu je předmětem další studie (Zdenka Vajdová). Zahrnuje formální popis komunistické a státní hierarchie vládnutí v slavonském okrese Západoslavonského kraje a vztahy mezi nimi. Pokouší se dát do souvislosti aktivity okresních orgánů KSČ a ONV na konci 80. let s aktivitami vyšších orgánů a celospolečenskou situací té doby.

Osmá studie – Komunistické vládnutí ve Filipově a v Dubenském okrese (Jiří Kabele) – popisuje výkon moci ve městě Filipově (Městský národní výbor a Městský výbor KSČ) ve vztazích vůči okresním centrům moci (Okresní národní výbor, Okresní výbor KSČ a Okresní rada obrany).

Sborník doplňuje informace o technických a metodologických otázkách sběru, úpravy, sdílení a zpracování dat v rámci rozsáhlejšího týmu (Petr Kohútek). Na popisu plánování, vlastní realizace sběru dat a vytváření společného archivu jako prostoru pro sdílení dat a zhodnocení se mimo jiné odhaluje závislost výsledků na cestě. Zvláštní důraz je kladen na přípravnou fázi výzkumu a na využití digitalizovaných dat.

Summary

The goal of this volume, "The Reconstruction of Communist Rule at the End of the 1980s", is to deliver a relatively comprehensive summary of information characterising not only the key decision-making places in the communist government in this country in the second half of the 1980s but also the method whereby decisions were made. The study observes the hierarchic ordering of these particular points. It also devotes focused attention to the Communist Party, state administration, and the security forces in their reciprocal relationships. The research is based on a study of archive documents, memoirs, and interviews.

The common denominator of all the studies is a standard description, which encompasses the historical context and the normative foundation of the particular body or unit in question. Each study goes on to provide a description of the structure, area of activity, and vertical and horizontal relationships of the particular body or unit. In those cases where it is possible and useful, the declared principles of government are presented. It characterises the time of decision-making, its content (planning and the inspection of the fulfilment of duties, etc.) and its procedures. In some cases attention is also devoted to selected forms of conduct. However, the authors were not in all cases able to fulfil the task at hand, as the materials they had to work with generally had not been previously processed by the archives, or consisted of documents even considerably less accessible.

The authors attempted as much as possible to avoid making interpretations, so that the studies could serve as a source of information equally well for both the authors themselves and for other scientists. As a follow up to the research presented in this study there will be another study that will be devoted to interpretations of the empirical findings. Departing from the purely descriptive orientation indicated here somewhat is the first study, "The Normative Framework of the Execution of Power in Real Socialism", in which greater emphasis is placed on analysis and thus also on a synthetic interpretation.

The normative framework of the execution of power in real socialism is described in a study of the same name (Jiří Kabele) at four hierarchically ranked levels. The first level is formed by the Constructivist Complex of statutes, consisting of the international "bloc" treaties, the statutes of the Czechoslovak Communist Party, the Constitutional Declaration, the first chapter of the Constitution – the Social Arrangement, and the post-1968 "Lessons to be Drawn from the Crisis in the Party and in Society". At the next level, an analysis is made of the remaining areas of the constitution describing the division of state power. This is followed by a look at the socialist legal codes with the addition of laws relating to the act of association, service classifications, and economic arbitration. Finally, attention is turned to the legal regulations that govern the execution of control, the protection of state secrets, and the redress of complaint.

The second study (Jiří Kabele) presents formal descriptions of the highest state organs of the ČSSR and the ČSR – their governments, parliamentary chambers, state defence councils, public prosecution offices, and highest courts – dating from the second half of the 1980s. The work in this part is based primarily on an analysis of legal documents.

The third study provides a description of the Central Committee of the Czechoslovak Communist Party (ÚV KSČ) – the individual organs comprising it, and their inter-relations and relations to non-party organisations during the period at the end of the 1980s. The two key decision-making administrative bodies were the Presidium and the Secretariat, but a large share of the more minor decisions took place at the departmental level also. The Central Committee controlled the central institutions of the state and society by means of Party organisations within them, but also through the presence of key state dignitaries within the Presidium.

The fifth study – "Security", as a Component of the Armed Forces The Description of Regional Administration SNB (Jiří Kabele and Petr Kohútek) – first of all provides a characterisation of the socialist armed forces and shows what kind of position the departments of the federal and the Czech ministries of interior and the National Security Corps (SNB) occupied within the forces. The study then gradually turns its focus towards the formations and structures of decision-making within the federal Ministry of Interior, the Czech Ministry of Interior, the East-Moravian Regional Administration of the SNB and its relations to the District Administration of the SNB.

Rule at the regional level and the relationships between the East-Moravian Regional Committee of the Czechoslovak Communist Party (KV KSČ) and the local Regional National Committee are described in the sixth study (Tomáš Holeček). In addition to a description of the particular power bodies it contains examples of decision-making that are intended to demonstrate the extent and material content of their activities. On the basis of two examples of selected proceedings with people in positions lower within the hierarchy, evidence is provided of the dominant role of the leadership of the KV KSČ throughout the entire region.

Rule at the district level is the subject of the next study (Zdenka Vajdová), which includes a formal description of the communist and the constitutional hierarchy of rule in the Slavonice district of the West-Moravian region and the relations between them. It attempts to determine the connection at the end of the 1980s between the activities of the district organs of the Czechoslovak Communist Party (KSČ) and of the District National Committee (ONV) on the one hand and the activities of the highest organs and the overall situation in society at the time on the other.

The eighth study – Communist Rule in Filipov and in the Dubno District (Jiří Kabele) – describes the execution of power in the town of Filipov (Municipal National Committee of the KSČ) in its relations to the district centres of power (District National Committee, District Committee of the KSČ and the District Defence Council).

The volume concludes with information on the technical and methodological issues of the collection, outlining the way the data was organised, shared and processed within the framework of a larger team (Petr Kohútek). The description of the planning and the actual implementation of data collection and of the formation of a shared archive as a space for sharing and assessing data reveals among other things how much any results depend on the particular path that is chosen. Special emphasis is put on the preparatory phase of the research and the use of digitalised data.

Zusammenfassung

Das Ziel des Sammelbandes zur Rekonstruktion des kommunistischen Herrschaftssystems Ende der achtziger Jahre ist es, eine relativ abgeschlossene Zusammenfassung an Informationen zu bereitzustellen, die nicht nur die einzelnen Schlüsselstellen der kommunistischen Regierung in unserem Land Ende der achtziger Jahre charakterisiert, sondern auch die Art und Weise ihrer Entscheidungen unter Berücksichtigung ihrer Hierarchien. Besondere Aufmerksamkeit wird dabei der kommunistischen Partei, der staatlichen Verwaltung und der Staatssicherheit in ihren gegenseitigen Beziehungen gewidmet. Dabei stützt der Band sich auf Archivdokumente, Erinnerungen und Gespräche.

Der gemeinsame Nenner aller Studien ist eine standardisierte Beschreibung, welche den historischen Kontext und die normative Gründung der Gruppierungen enthält. Es folgt eine Beschreibung ihrer Strukturen, ihres Wirkens und ihrer vertikalen und horizontalen Verbindungen. In den Fällen, in denen dies möglich und wichtig ist, werden die deklarierten Prinzipien der Regierung angeführt. Es wird die Zeit der Entscheidung charakterisiert, ihr Umfang (Planung, Kontrolle, Erfüllung der Aufgaben usw.) und die Prozeduren. In einigen Fällen widmet sich der Band einzelnen Verhandlungen. Nicht in allen Fällen gelang es uns aber, den Entwurf einzuhalten, weil wir regelmäßig mit archivarisch nicht verarbeitetem Material arbeiten mussten. Die Dokumente waren also wesentlich schwerer zugänglich.

Unser Bemühen war es, Interpretationen, so weit es geht, zu vermeiden, sodass diese Studie uns und anderen Forschern gleichermaßen als Informationsquelle dienen kann. An die Studie wird eine Arbeit anschließen, die unsere empirischen Befunde zusammenfassend interpretiert. Von den hier rein beschreibenden Zielvorgaben weicht nur die erste Studie zum normativen Rahmen der Machtausübung im realen Sozialismus etwas ab. Dort wird mehr Wert auf die Analyse und damit auf eine synthetische Interpretation gelegt.

Die normative Einrahmung der Machtausübung im realen Sozialismus wird in der gleichnamigen Studie von Jiří Kabele in vier hierarchisch gegliederten Ebenen beschrieben. Die erste Ebene ist der Komplex der Verfügungen, bestehend aus den zwischenstaatlichen "Block"-Verträgen, die Satzung der KSČ, der Ausrufung der Verfassung, dem Kopf 1 der Verfassung der Gemeinschaftsordnung und der sog. Belehrung aus der Krisenentwicklung. In der nächsten Ebene wird der Rest der Verfassung, der die Aufteilung staatlicher Macht beschreibt, behandelt. Es folgen die sozialistischen Gesetzbücher, ergänzt durch Gesetze, die sich auf Versammlungen, Arbeitsverhältnisse und wirtschaftliche Arbitragen beziehen. Am Ende wenden wir unsere Aufmerksamkeit Rechtsnormen zu, die die Ausführung von Kontrollen, den Schutz von Staatsgeheimnissen und die Bearbeitung von Beschwerden regeln.

Die zweite Studie (Jiří Kabele) beschreibt formal die höchsten staatlichen Organe der ČSSR und der ČSR in der zweiten Hälfte der achtziger Jahre des vergangenen Jahrhunderts - die Regierung, Institutionen des Parlaments, den Rat zur Verteidigung des Staates, Generalprokuratoren und die höchsten Gerichte. Sie stützt sich dabei vor allem auf die Analyse von Rechtsdokumenten.

Die dritte Studie bringt die Beschreibung des Zentralkomitees der kommunistischen Partei (ÚV KSČ), seiner einzelnen Organe, ihrer gegenseitigen Beziehungen und der Beziehungen zu Nicht-Parteiorganisationen Ende der achtziger Jahre. Die entscheidenden Gremien waren das Präsidium und das Sekretariat. Ein Großteil kleinerer Entscheidungen spielten sich aber auf der Ebene der Abteilungen ab. Das Zentralkomitee beherrschte zentrale staatliche und gesellschaftliche Institutionen mithilfe von Parteiorganisationen innerhalb dieser, aber auch dadurch, dass im Präsidium die entscheidungstragenden staatlichen Honoratioren vertreten waren.

Die fünfte Studie, „Der Sicherheitsdienst“ als Teil der bewaffneten Kräfte (von Jiří Kabele und Petr Kohútek), charakterisiert zunächst die sozialistischen bewaffneten Streikkräfte. Sie zeigt, welche Position die Ressorts des föderalen und des tschechischen Innenministeriums und das Korps der nationalen Sicherheit innerhalb der Streitkräfte einnahmen. Danach widmet sich die Studie schrittweise den Gruppierungen und den Formen der Entscheidungen des föderalen Innenministeriums, des tschechischen Innenministeriums, der ostmährischen Bezirksverwaltung des SNB (Korps der Nationalen Sicherheit) und ihren Beziehungen zur Kreisverwaltung des SNB.

Das Herrschaftssystem auf Bezirksebene und die Beziehungen zwischen dem ostmährischen Bezirkskomitee der KSČ und dem damaligen nationalen Bezirkskomitee beschreibt die sechste Studie von Tomáš Holeček. Neben der Beschreibung der einzelnen Machtgruppierungen enthält sie Beispiele von Entscheidungen, die die Reichweite und die Inhalte ihrer Tätigkeit belegen sollen. An zwei Beispielen ausgewählter Verhandlungen mit Leuten in Positionen niedriger Hierarchieebenen zeigt die Studie auch die dominante Rolle der Führung des KV KSČ (Bezirkskomitee der Kommunistischen Partei) im gesamten Bezirk.

Das Herrschaftssystem auf Kreisebene ist das Thema der nächsten Studie (Zdenka Vajdová). Sie enthält eine formale Beschreibung der kommunistischen Regierungshierarchie und der Regierungshierarchie in der Staatsverwaltung im slawonischen Kreis des ostmährischen Bezirkes und die Beziehungen zwischen ihnen. Sie versucht, die Aktivitäten der Kreisorgane der KSČ und ONV (Kreisnationalausschuss) am Ende der achtziger Jahre mit den Aktivitäten höherer Organe und der gesamtgesellschaftlichen Situation in dieser Zeit in Beziehung zu setzen.

Die achte Studie – „Die Kommunistische Herrschaft in Filipov und im Kreis Duben“ (Jiří Kabele) – beschreibt die Machtausübung in der Stadt Filipov (Stadtnationalausschuß und Städtisches Komitee der KSČ) in den Beziehungen zur Machtzentrale des Kreises (Kreisnationalausschuss, Kreiskomitee der KSČ und Kreisrat der Verteidigung).

Der Sammelband wird ergänzt durch Informationen zu technischen und methodologischen Fragen der Sammlung, Verbesserung, der gemeinsamen Nutzung und der Verarbeitung im Rahmen eines größeren Teams (Petr Kohútek). Beim Beschreiben der Planung, der eigentlichen Realisierung der Sammlung der Daten und der Erstellung eines gemeinsamen Archives, als Raum für die gemeinsame Nutzung und Auswertung von Daten, enthüllt sich unter anderem die Abhängigkeit der Ergebnisse vom eingeschlagenen Weg. Ein Schwerpunkt wird auf die Vorbereitungsphase und die Ausnutzung digitaler Daten gelegt.

Publikace edice Sociologické texty/Sociological Papers:

- SP 03:9 A. Křížková, H. Hašková: Women's Civic and Political Participation in the CR and the Role of the Gender Equality and Accession Policies. 102 s.
- SP 03:8 M. Kreidl, T. Lebeda: Pre-election polls, election results and validity of measurement before the 2002 elections. 43 s., 57 Kč
- SP 03:7 J. Krejčí: Výzkumy stranických preferencí, jejich uplatnění ve společnosti a jejich kvalita. 68 s., 103 Kč
- SP 03:6 Z. R. Nešpor, P. Holub, M. Skovajsa: Proměny českých socioekonomických hodnot na přelomu 20. a 21. století. 71 s., 123 Kč
- SP 03:5 P. Sunega: Objektivní a subjektivní hodnocení finanční dostupnosti bydlení v ČR v průběhu 90. let, 100 s., 148 Kč
- SP 03:4 D. Hamplová: Vstup do manželství a nesezdaného soužití v České republice po roce 1989 v souvislosti se vzděláním. 50 s., 67 Kč
- SP 03:3 J. Večerník: Work and Job Values in CEE and EU countries. 50 s., 134 Kč
- SP 03:2 F. Zich, O. Roubal, B. Spalová: Mezigenerační biografická konfigurace obyvatel české části Euroregionu Nisa. 120 s., 134 Kč
- SP 03:1 P. Matějů, B. Řeháková, N. Simonová: Strukturální determinace růstu nerovností. 49 s., 80 Kč
- SP 02:13 E. Rendlová, T. Lebeda: Výzkumy veřejného mínění – teoretické souvislosti a praktická aplikace. 52 s., 100 Kč
- SP 02:12 M. Havelka, M. Tuček, J. Černý, J. Česal, M. Hudema: Skupinové mentality. 85 s., 154 Kč
- SP 02:11 M. Hájek, T. Holeček, J. Kabele, J. Kandert, P. Kohútek, Z. Vajdová: The World of Hierarchies and Real Socialism. 108 s., 190 Kč
- SP 02:10 A. Křížková, L. Václavíková-Helšusová: Sociální kontext života žen pracujících v řídicích pozicích. 48 s., 107 Kč
- SP 02:9 L. Linek, P. Rakušanová: Parties in the Parliament. Why, When and How do Parties Act in Unity?. 73 s., 81 Kč
- SP 02:8 A. Křížková: Životní strategie manažerek: případová studie. 67 s., 129 Kč
- SP 02:7 T. Kostelecký, J. Stachová, D. Čermák: Region a politika. 76 s., 116 Kč
- SP 02:6 M. Hájek, T. Holeček, J. Kabele, J. Kandert, P. Kohútek, Z. Vajdová: Svět hierarchií a reálný socialismus. 97 s., 169 Kč
- SP 02:5 P. Sunega, D. Čermák, Z. Vajdová: Dráhy bydlení v ČR 1960 - 2001. 97 s., 177 Kč
- SP 02:4 Z. R. Nešpor: Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty. Prolegomena k sociologickému studiu českých emigračních procesů 20. století se zvláštním zřetelem k západní reemigraci 90. let. 85 s., 148 Kč

- SP 02:3 M. Lux: Spokojenost českých občanů s bydlením. 56 s., 93 Kč
- SP 02:2 N. Simonová: The Influence of Family Origin on the Evolution of Educational Inequalities in the Czech Republic after 1989, 36 s., 73 Kč
- SP 02:1 P. Machonin, M. Tuček: Zrod a další vývoj nových elit v České republice (od konce osmdesátých let 20. století do jara 2002; 64 s., 97 Kč
- SP 01:12 M. Hájek, T. Holeček, J. Kabele, P. Kohútek, Z. Vajdová: Kdo se bojí hierarchií? Dědictví komunistické vlády; 99 s., 133 Kč
- SP 01:11 H. Jeřábek a E. Veisová: 11 September. Mezinárodní internetový komunikační výzkum International On-line Communication Research; 60 s., 95 Kč
- SP 01:10 J. Rychtaříková, S. Pikálková, D. Hamplová: Diferenciace reprodukčního a rodinného chování v evropských populacích; 83 s., 117 Kč
- SP 01:9 T. Kostelecký: Vzestup nebo pád politického regionalismu? Změny na politické mapě v letech 1992 až 1998 – srovnání České a Slovenské republiky; 96 s., 133 Kč
- SP 01:8 M. Novák a K. Vlachová: Linie štěpení v České republice. Komparace národní úrovně s příkladem konkrétní lokality; 32 s., 68 Kč
- SP 01:7 D. Kozlíková: Romská otázka – překážka vstupu České republiky do Evropské unie?; 64 s., 100 Kč
- SP 01:6 P. Soukup: ISSP – Životní prostředí; 74 s., 105 Kč
- SP 01:5 J. Večerník: Mzdová a příjmová diferenciace v České republice v transformačním období; 66 s., 111 Kč
- SP 01:4 F. Zich: The Bearers of Development of the Cross-Border Community on Czech-German Border; 54 s., 88 Kč
- SP 01:3 P. Sunega: Adresný příspěvek na nájemné v prostředí České republiky: komparace vybraných modelů; 96 s., 138 Kč
- SP 01:2 M. Kreidl: The Role of Political, Social and Cultural Capital in Secondary School Selection in Socialist Czechoslovakia, 1948-1989; 48 pp., 89 Kč
- SP 01:1 P. Štěpánková: Income Maintenance Policies, Household Characteristics and Work Incentives in the Czech Republic; 40 pp., 77 Kč
- SP 00:7 L. Simerská, I. Smetáčková: Pracovní a rodinná praxe mladých lékařek; 70 s., 95 Kč
- SP 00:6 P. Machonin, L. Gatnar, M. Tuček: Vývoj sociální struktury v české společnosti 1988-1999; 70 s., 101 Kč
- SP 00:5 K. Vlachová: Straničká identifikace v České republice; 38 s., 62 Kč

- SP 00:4 M. Kreidl: What makes inequalities legitimate? An international comparison; 54 pp., 80 Kč
- SP 00:3 D. Hamplová: Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti (mezinárodní srovnání na základě jednoho empirického výzkumu); 64 s., 90 Kč
- SP 00:2 K. Müller, V. Štědranský: Transformace a modernizace společnosti na příkladech vybraných institucí. První část případových studií: střední průmyslový podnik, softwarová firma, banka, různá zdravotnická zařízení, vysokoškolský institut; 116 s., 109 Kč
- SP 00:1 M. Lux: The housing policy changes and housing expenditures in the Czech Republic; 64 pp., 82 Kč

PUBLIKACE EDICE „WORKING PAPERS“

- WP 99:11 M. Jeřábek (ed.): Geografická analýza pohraničí České republiky; 184 s.
- WP 99:10 M. Kreidl, K. Vlachová: Rise and Decline of Right-Wing Extremism in the Czech Republic in the 1990s; 40 p.
- WP 99:9 B. Řeháková: Vnímání a spravedlivé nerovnosti: vývoj v devadesátých letech a další souvislosti; 46 s.
- WP 99:8 L. Brokl, A. Seidlová, J. Bečvář, P. Rakušanová: Postoje československých občanů k demokracii v roce 1968; 84 s.
- WP 99:7 H. Jeřábek, R. Gabriel, M. Kříž, H. Malečková, M. Novák, E. Pilíková, K. Plecítá, J. Remr, A. Vlachová: Utváření postojů obyvatel českého města I. Lidé s vlivem a osobní mezilidská komunikace při utváření politických postojů v lokální komunitě; 136 s.
- WP 99:6 H. Maříková: Muž v rodině: demokratizace sféry soukromé; 110 s.
- WP 99:5 M. Musilová: Vývoj politiky rovných příležitostí mužů a žen v České republice v kontextu evropské integrace; 60 s.
- WP 99:4 F. Zich: Nositelé přeshraniční spolupráce na česko-německé hranici; 108 s.
- WP 99:3 L. Buštíková: Známosti osobností lokální politiky; 68 s.
- WP 99:2 A. Nedomová (editor), L. Buštíková, E. Heřmanová, T. Kostecký, Z. Vajdová, P. Vojtěchovská: Trh bydlení, jeho regionální diferenciaci a sociální souvislosti; 82 s.
- WP 99:1 M. Tuček, E. Rendlová, M. Rezková, A. Glasová, J. Černý: Odras společenských změn ve veřejném mínění 1990-1998 (analýza dat IVVM); 104 s.
- WP 98:6 K. Müller: Modernizační kontext transformace, strukturální a institucionální aspekty; 82 s.
- WP 98:5 L. Brokl, Z. Mansfeldová, A. Kroupa: Poslanci prvního českého parlamentu (1992-1996); 94 s.
- WP 98:4 M. Lux: Konzervatismus a liberalismus na pozadí percepce sociálního státu; 56 s.
- WP 98:3 M. Tuček a kol.: Česká rodina v transformaci – Stratifikace, dělba rolí a hodnotové orientace; 162 s.

Sociologický časopis

Czech Sociological Review

Recenzovaný oborový vědecký časopis vydávaný Sociologickým ústavem AV ČR

V jednotlivých číslech naleznete:

- stati zabývající se otázkami teoretické sociologie
- stati o transformaci středovýchodní Evropy
- články z příbuzných oborů, jako je sociální politika, politická sociologie, demografie, regionální rozvoj, gender, sociální práce apod.
- překlady zajímavých textů zahraniční provenience
- přehledové stati, metodologické články
- studentské práce
- recenze, anotace, informace o dění v sociologické obci, zprávy z konferencí a další zajímavosti

Vychází 6 x ročně (4 × česky, 2 × anglicky). Cena jednoho výtisku je 44 Kč. Předplatné na rok 264 Kč. Obsah časopisu (od roku 1993) je uveřejněn na internetu na URL <http://www.soc.cas.cz>

Sociologický časopis / Czech Sociological Review

a reviewed scientific journal that has been published by the Institute of Sociology of the Academy of Sciences, Czech Republic since 1965.

The journal publishes articles by Czech and foreign authors dealing with the issues of theoretical sociology and articles studying transformation phenomena and the processes under way in the post-communist societies, along with summary articles, information on sociological research, methodological papers, essays, outstanding student work in the field, reviews of academic literature, information, conference news and polemic discussions.

Each article in Czech is accompanied by an English abstract and summary.

The journal is published 6 times annually (4 × in Czech, 2 × in English).

The price of a single issue in the Czech Republic is 44 CZK (14 EUR, 12 USD).

Informace o předplatném a objednávky / Subscription orders may be placed:

Sociologický časopis / Czech Sociological Review – redakce, Jilská 1, 110 00 Praha 1,
tel. 222 221 761, 221 183 217, fax 221 183 250, e-mail: sreview@soc.cas.cz

SDA SOCIOLOGICKÝ DATOVÝ ARCHIV

Sociologický ústav AV ČR
Jilská 1, 110 00 Praha 1

tel.: 221 183 231

fax: 222 221 658

e-mail:

archiv@soc.cas.cz

Internet:

<http://archiv.soc.cas.cz>

Sociologický datový archiv (SDA) je pracoviště Sociologického ústavu AV ČR. Jeho hlavním cílem je uchování a zpřístupnění elektronických datových souborů z projektů sociologického výzkumu pro jejich další použití v akademickém výzkumu a při výuce. Mezi další cíle archivu patří podpora sekundární analýzy dat ze sociologických výzkumů a podpora pro speciální výzkumné projekty. SDA je členem Evropské rady sociálně vědních datových archivů CESSDA.

SDA na Internetu: <http://archiv.soc.cas.cz/>

- ♦ **přístup k datům ze sociologických výzkumů:** Elektronický katalog dat obsahuje základní informace o výzkumných projektech, datových souborech a jejich proměnných a dotazníky a kódovníky v elektronické podobě. Datové soubory z archivu je možné objednat a získat prostřednictvím Internetu, vybrané datové soubory jsou přístupné "on-line" bez předchozí objednávky. Data jsou poskytována ve formátu pro SPSS, případně v dalších formátech vhodných pro statistické zpracování dat.
- ♦ **vybrané publikace Sociologického ústavu AV ČR:** Řada publikací je dostupná "on-line" v elektronické podobě, další je možné prostřednictvím Internetu objednat.
- ♦ **adresář internetových odkazů z oblasti sociálních věd:** Adresář www odkazů na další zdroje sociálních dat a užitečné informace z oblasti sociálních věd.

SDA Info - Informační bulletin Archivu

SDA Info se věnuje problematice sekundární analýzy sociologických dat: poskytuje přehled o datových službách, přináší informace o výzkumných projektech a zabývá se metodologií analýzy dat. Bulletin vychází čtvrtletně od roku 1999 a je distribuován zdarma na cca 200 adres z oblasti sociálního výzkumu, univerzit a médií. Zaslání je možno zajistit v Sociologickém datovém archivu na výše uvedené adrese. Starší čísla jsou dostupná v elektronické podobě na Internetu:

<http://archiv.soc.cas.cz/czech/bull-cz.phtml>

SDA SOCIOLOGICAL DATA ARCHIVE

Institute of Sociology, Jilská 1, 110 00 Praha 1; tel. (02) 211 83 231; fax (02) 222 1658

e-mail archiv@soc.cas.cz; Internet <http://archiv.soc.cas.cz>

SDA collects computerised data files from sociological surveys. Its main objective is to make Czech sociological data publicly available for academic, educational and other non-commercial purposes. Other activities of the Archive include the promotion of data dissemination and secondary analysis, and support for special research projects. SDA is a member of the CESSDA (Council of European Social Science Data Archives). An electronic data catalogue and access to services is provided via the Internet: <http://archiv.soc.cas.cz>

Elektronická verze publikace

Současná česká společnost Sociologické studie

Sestavili Zdenka Mansfeldová a Milan Tuček

Pro velký zájem čtenářů o publikaci, která dokumentuje změny v české společnosti v poslední dekádě 20. století, vydává Sociologický ústav AV ČR CD se stejným obsahem. Mezi autory jsou renomovaní sociologové i mladí vědečtí pracovníci působící v současné době v Sociologickém ústavu Akademie věd ČR.

Osmnáct sociologických studií poskytuje široký záběr pohledu na dění v naší společnosti, od proměn sociální struktury, sociálních nerovností, postojů, spotřebních vzorců až k otázkám vzdělanostního nebo politického systému, sociálních hnutí, představuje také problematiku genderu, životních hodnot a integrace České republiky do evropských struktur.

Elektronická verze této ojedinělé publikace poslouží jak sociologům, tak i všem zájemcům o hlubší pochopení dění v české společnosti po pádu komunismu.

The logo consists of the letters 'SOÚ' in a stylized font. The 'S' is blue, the 'O' is orange with a white dot in the center, and the 'Ú' is blue. To the right of 'SOÚ' is the year '2003' in a simple, bold, black sans-serif font.

Objednávky přijímá: Tiskové a ediční oddělení, Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel.: 222 221 761, e-mail: Eva.Strnadova@soc.cas.cz, cena 140,- Kč + poštovné a balné.

Standardy bydlení 2002/03. Finanční dostupnost a postoje občanů

Martin Lux, Petr Sunega, Tomáš Kostecký, Daniel Čermák

Publikace má sloužit nejen jako podkladový materiál ke studiu, analytické práci a výzkumu, ale také oslovit co možná nejširší spektrum lidí odpovědných za formulaci a uplatňování bytové politiky v naší zemi, a tak přispět k žádoucím změnám vedoucím k zefektivnění veřejných výdajů do bydlení a zlepšení podmínek bydlení českých občanů.

Příspěvky věnující se prioritním problémovým okruhům z oblasti bydlení autoři doplnili i o kapitoly týkající se analýz efektivity a efektivnosti lokální i centrální bytové politiky v naší zemi, jež vyvolaly zejména velkou pozornost médií. Kritická analýza stávajících nástrojů bytové politiky totiž ukázala, že téměř žádný dosavadní program v oblasti české bytové politiky nelze považovat za efektivní z hlediska jeho zacílení na skutečně potřebnou část populace. Výsledky shrnuté ve *Standardech* byly diskutovány s představiteli zájmových a profesních sdružení, ministerstev, místní samosprávy a vybranými výzkumníky bydlení v říjnu 2003.

Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2003.

Rekonstrukce komunistického vládnutí na konci osmdesátých let

Dědictví komunistické vlády V:
sborník popisů komunistického vládnutí

Jiří Kabele a kol.

Edice Sociologické texty/Sociological Papers SP 03:10

Řídí: Marie Čermáková

Překlady: Robin Cassling, Daniel Meier

Redakce: Anna Čermáková

Sazba, tisk a vazba: WOW, Praha

Vydal: Sociologický ústav AV ČR

Jilská 1, 110 00 Praha 1

Náklad 170 ks

1. vydání

Prodej zajišťuje Tiskové a ediční oddělení

Sociologického ústavu AV ČR

tel.: 222 221 761, fax: 221 183 250

e-mail: Eva.Strnadova@soc.cas.cz